(22) 415
3-137

ქ. ბაბუნაშვილი

ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები

« მეცნიერება »

პროფესორ ილია აბულაძისა და
პროფესორ ვარლამ თოფურიას ხსოვნას
უძღვნის ამ შრომას ავტორი

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ РУКОПИСЕЙ ИМ. К. КЕКЕЛИДЗЕ

Ст.

Е. А. БАБУНАШВИЛИ

АНТОНИЙ И ВОПРОСЫ ГРУЗИНСКОЙ ГРАММАТИКИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1970

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ა. ახალციხის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი

K 142 640
3

ე. გაგუნაშვილი

ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები

გამომცემლობა „მეცნიერება"
თბილისი
1970

1 Ф (с 41)+4Г
301(47.922)(092 ანტონ პირველი) + 492.962.1.53
ბ 137

ნაშრომში დაწერილებით არის განხილული ანტონ პირველის „ქართული გრამმატიკის" ორივე — ერცელი (1753 წ.) და მოკლე (1767 წ.) — რედაქცია, გარკვეულია მათი ურთიერთმიმართება, დადგენილია ის წყაროები, რომლებითაც სარგებლობდა ანტონი თავისი გრამატიკის შედგენისას და გაანალიზებულია ანტონის გრამატიკული ნააზრევი.

რედაქტორი შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი

[47, 2883-1 2102, 943,

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

თანამედროვე ენათმეცნიერება თავის საგნისებს ეძებს არა მარტო კლასიკურ ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებაში, არამედ ე.წ. ნიშანთმეცნიერულ გრამატიკულ აზროვნებაშიც. ძველ ინდურ, ბერძნულ და არაბულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ენათმეცნიერების ისტორიკოსები არაიშვიათად აღმოაჩენენ იდეებსა და ცნებებს, რომლებიც ეხმაურებიან ლინგვისტური მეცნიერების უახლეს თეორიებს[1].

ქართული გრამატიკული აზროვნების საგნისებთან დგას ანტონ[2]

---

[1] დამატებით იხილე, მაგ.: В.А.З в е г и н ц е в. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях, часть I. Москва, 1964, გვ. 7-22; В.В. И в а н о в, В.Н. Т о п о р о в. Санскрит. Москва, 1960; В.Г.А х в л е д и а н и. Фонетический трактат Авиценны (Абу Али ибн Сина). Тбилиси, 1966.

[2] ამ ბოლო დროს სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია ანტონ სახელის ანტონი ფორმით ხმარება (იხ.: ა. შ ა ნ ი ძ ე. ანტონი I-ის მაკრენა სალიტერატურო ქართულზე. - "ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები". 9. თბილისი, 1964; "ანტონი პირველის ქართული გრამატიკა...". ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია. თბილისი, 1965, გვ. 88). ეს მასალებიდაა: ისეთ სახელებში, რომლისაც "გეორგი (იხილე. გიორგი), გრიგორი (იხილე. გრიგოლი), ანტონი და სხვა მისთანანი... ბოლოკიდური... ი-ნი აიხსნება იმით, რომ ქართულში ეს

პირველის, პირველი ქართული გრამატიკის[3] ავტორის, მონუმენტური ფიგურა. მისი გრამატიკული მემკვიდრეობის შესწავლა და შე-

---

სახელები ბერძნული ან არის შეფეთებული მაგი ბერძნული ეტიმოლოგიის ფორმით" (ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი. ბერძნული მამაკაცის სახელების გადმოცემისათვის ქართულში. – "სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში". წიგნი I. თბილისი, 1956, გვ. 155), მაგრამ სახელმა ანტონი (იხილე, როგორც გრიგორი II გრიგოლი) სხვა ამგვარი (გიორგი, აკაკი...) სახელებისაგან განსხვავებით, უკვე დიდი ხანია დაკარგა ფუძის ბოლოკიდური ი და დამოუკიდებელ სალიტერატურო ქართულში ფუძედ ანტონ-ია გამოიყენება. როგორც მ.შ ა ნ ი ძ ე მ გამოიკვლია, "ასეთი დიფერენციაცია ქართველურ კანონზომიერებას ეწინააღმდეგებოდა. ისტორიულად ი ხმოვანფუძიანი საკუთარი სახელი ლებს თანხმოვანფუძიანადაა გადაქცეული იმ შემთხვევაში, თუ ი-ს წინ მიუძღოდა ხმოვნის მომდევნო სონორი თანხმოვანი (ლ, რ, მ ან ნ)" (მ. შ ა ნ ი ძ ე. ი ხმოვანფუძიანი ანთროპონიმების ბრუნების ისტორიისათვის ქართულში. – "თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს". თბილისი, 1969, გვ. 132). სწორედ ამ უკანასკნელმა გარემოებამ განაპირობა ჩვენს გამოკვლევაში ამ სახელის ფუძედ ანტონ-ის ჩათვლა. ამგვარად, ანტონ პირველი და არა ანტონი პირველი.

[3] მ.შანიძის 1737 წლის დაწერილი გრამატიკა ამ თვალსაზრისით ვერ ჩაითვლება ანტონის წინამორბედად, რადგანაც ის მხოლოდ მორფოლოგიას შეიცავს და ამასთან "დანამდვილებით, და უკვე, მახვილიანი წრის სხვადასხვა პირნი, შანშიანის ქმნილებაზე დიდი წარმოდგენისა არ ყოფილან. ამიტომ იგი უჩინარი

დასება დანამერთვე ენათმეცნიერების დეაღსაბრისიო ქართველ გრამატიკოსთა და ენათმეცნიერთა ვალია.

ანტონ პირველის "ქართული გრამმატიკის" მნიშვნელობა არა მარტო იმით განისაზღვრება, რომ ეს არის პირველი სრული სასკოლო გრამატიკა, არამედ იმითაც, რომ მისი გაელენა შემდგომი დროის გრამატიკოსებზე დიდზე დიდი იყო და გრამატიკული აზრის განვითარება საქართველოში სრულად არ იქნება წარმოდგენილი, თუ ანტონის გრამატიკა გამორჩეულივით არ იქნება შესწავლილი. ამას ემატება ის გარემოებაც, რომ ანტონის გრამატიკულ კანონებსა და მის სამი სტილის თეორიას მეფნაკლებად და შეძლებისაგვარად ანგარიშს უწევდა ყველა გამოჩენილი საბოძალო მოღვაწე, მწერალი თუ პოეტი, დაწყებული მისი თანამედროვეებიდან, ვიდრე XIX საუკუნის I ნახევრამდე (რომ ანტონის გრამატიკა დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ჩვენს წინაპართა შორის თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში, ამას ის ფაქტიც მოწმობს, რომ მისი გრამატიკის მეორე, შევსებულ-შესწორებული, რედაქციის ნუსხაა რიცხვი თითქმის ოცამდე აღწევს: საქ.სსრ მეცნ. აკადემიის კ.კეკელიძის

შეიქმნა მომდევნო დროისთვისაც. დღეს კი შანშიანის "ქართულ გრამატიკას" მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. იგი პირველი ცდაა "ქართული გრამატიკის" შედგენისა: ცდა, რომელსაც ბურაბის დანამერთვეთაგანი და ახლო დანამშრომელი - ეახუშვი ბატონიშვილი - სამართლიანად უყურებს რიგორც "გზას გრამატიკისას უსრულს" (ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე. ქართული გრამატიკული ლიტერატურის არჩინელი ძეგლები. I. ბურაბ შანშიანი. - "საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე". X-ბ. 1940, გვ. 158).

სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია XVIII-XIX საუკუნეებში გადაწერილი ამ რედაქციის შემდეგი ხელნაწერები: A 720, A 1156, A 1396, H 787, H 1071, H 1072, H 1073, H 2066, H 2266, Q 96, Q 108, S 1142, S 1187, S 1388, S 1730, S 2734, S 2784. ორი ხელნაწერი - 198 და 221 - დაცულია ქუთაისში, სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში. უამრავია აგრეთვე "სიმეტნის" - ანტონის გრამატიკის პირველი რედაქციიდან ამოღებული გრამატიკის მოკლე კურსის - ნუსხებიც)[4].

ამის გარდა, ანტონის შრომები პირველია და ყველაზე ტიპიური

---

[4] თვით ანტონის რიცი მის მიერვე დაწერილი სახელმძღვანელოების გავრცელებაში, როგორც ჩანს, საკმაოდ დიდი იყო: "ანტონი შეუდგა ერმაღაჭის სკოლების გაარსებასა და სახელმძღვანელო წიგნების შედგენასა. ამ საქმეში დიდად შეუწირნენ ფრანგის ბერები. შეადგინა კიდეც გეოგრაფიისა, არიფმეტიკის, რიტორიკის, კატეხიზმისი, გრამმატიკისა, ღვთისმეტყველებისა, მეცნიერებისა, ლოგიკისა და სხ. შეკრიბა საუკეთესო მწერალნი და მოკანაბეს ხელქვეით ოცი და ოცდაათი კაცი ერთსა და იმავე ერის ბერებითა და ერცელებინენ სახელმძღვანელო წიგნები" - ბაბი ჩვენია. ე.ბ. (პ. კ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. ისტორია საქართველოს ეკლესიისა. კათალიკოსნი და მღვდელთ-მთავარნი. ფილისი, 1900 წელი, გვ. 152). მაგრამ საკანგებო უნდა აღინიშნოს, რომ დღემდა ანტონის შრომების გადაწერა ხდებოდა, როგორც ჩანს, მისი უშუალო ხელმძღვანელობითა და ზედამხედველობით, რამდენადაც ცნობილია, ჩვენამდე არ არის მოღწეული არც ერთი მისი შრომის ავტოგრაფული ხელნაწერი.

იმ ნაწარმოებია თუ ხხბუღებაია შორის, რომღებიც ასახავენ ქართული საღიტერატურო ენის ისტორიის ცანვითარების ცარკვეულ ეტაპს საკმაოღ ხანცრძღივი დროის ცანმავღობაში. ეს ენა თანამეროვე სპეციალურ ღიტერატურაში ცნობილია, როგორც "ენა ღღეცარსნილი, რთული წინაცაღებაია მოკრფიაღე, მიმღინობებით მდიდარი, ცმნებით ღარიბი, ცასაცებად ძნელი"[5]. ცასაცები უნდა იყოს ის ცანსაკუთრებული ინტერესი, რომელსაც, ვფიქრობთ, იმსახურებს ანტონის ყველა ნაშრომის ენა, გრამატიკა კი, ამ მხრივ, ჩვენი აზრით, ყველაზე ცამახასიათებელია, რაღგანაც ბუნებრივია, თავისი თეორიული ღებულებების პრაქტიკული ცანხორციელებას, ანტონი, პირველ რიგში, გრამატიკული ხასიათის ნაშრომებში ეცღებოცა.

"ა ნ ტ ო ნ ი კ ა თ ა ღ ი კ ო ზ ი ს ხელოვნური, სქოლასტიკური ენა და მეტადრე მისი გრამატიკული ტერმინოლოგიის თანამედროვე ტერმინოლოგიისაგან ცანსხვავებულობა, მისი ნაშრომის ცაკვებასა და ჯერთვან შეფასებას მეტად აძნელებს. ა ნ ტ ო ნ ი კ ა თ ა ღ ი კ ო ზ ი ს ტერმინოლოგიის თანამედროვე შესატყვისობანი რომ ცამორკვეული იყოს, მაშინ მისი ნაშრომის შინაარსიც ადვილი ცასაცები ცახღებოცა და ის ღეცნიც, რომელიც ქართ. ენის შესწავლაში მას მიუძღვის, უფრო ცხადი შეიქმნებოცა"[6].

---

[5] ა ო ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ქართული ენის ხოცადი ცახასიათება. - "ქართული ენის ცანმარტებითი ღექსიკონი". ტ. I. თბილისი, 1950, ძე. 021.

[6] ი ე. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ღ ი. ქართული და კავკასიური

ანტონ პირველის გრამატიკის პირველი რედაქცია დაიწერა 1753 წელს[7] სომეხი გრამატიკოსის მხითარ აბა სებასტიელის გრა-

---

ენების დავითპირველი ბუნება და ნაწესაობა. ტფილისი, 1907, გვ. 4-5. იხ. აგრეთვე: "ანტონ პირველის გრამატიკა ავტორის დედაენის ენის გამო ძნელია გასაგებად სპეციალისტისთვისაც კი, მაგრამ ესაა ყველაზე ვრცელი სასკოლო გრამატიკა ქართული ენისა (ქართულად დაწერილ გრამატიკათა შორის); მასთან ესაა არსებითად პირველი ქართული გრამატიკა (მ. შანშიაშვილის გრამატიკა 1737 წლისა ფრაგმენტული ხასიათისაა). ანტონის გრამატიკა საფუძვლად ედო ყველა ქართულ გრამატიკას მეთერამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეცხრამეტე საუკუნის მეორმოცე წლებამდის. მისი გავლენა დიდზე დიდი იყო.

და ამას დავუმატებთ, რომ ანტონ პირველის გრამატიკა რიგი მოვლენის გაგებაში დვალსაჩინოდ განსხვავდება XIX საუკუნის მეორე ნახევრის სასკოლო გრამატიკებისაგან, გასაგები უნდა იყოს ინტერესი, რომელსაც ეს გრამატიკა ბუნებრივად იწვევს ქართული ენის დვალსაზრისითაც და ენათმეცნიერული აზროვნების ისტორიის დვალსაზრისითაც" (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ს ეს შენიშვნა ეკუთვის ე. ლ ე ჟ ა ვ ა ს, ო. ბ ე რ ი ძ ა შ ვ ი ლ ი ს, ე ლ. ბ ა ბ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ა და მ. მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი ს ნაშრომს: "ანტონ პირველის გრამატიკა XVIII ს. გრამატიკულ აზროვნებასთან დაკავშირებით", "სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული". წიგნი III. თბილისი, 1948, გვ. 24).

[7] ანტონის გრამატიკის ორივე რედაქცია მზად არის გამოსაც-

მატიკის[8] უშუალო გაგრძელებაა და გამოცემებიდ. ეს გარემოება რამდენჯერმე არის ხაზგასმული პირველ რიგში დეიდ ანტონის გრა-

---

მად, ამიტომ კვლევისას საშუალება გვქონდა გვეპარტებინა პირველი და მეორე რედაქციების რამდენიმე ნუსხიდ. რადგანაც პირველი რედაქციის ნუსხები შედარებით ცოტაა და მანაც ვარიანტული სხვაობები ამ ნუსხებს შორის ორთოგრაფიული და მორფოლოგიური ხასიათისაა (ამ რედაქციის სხვადასხვა ნუსხებში სახელად და ზმნად პარადიგმებში ერთი და იმავე ფუნქციური დატვირთვის ფორმებია ასახული) გაცილებით უფრო დიდია (ეს გასაგებიცაა: გრამატიკის მეორე რედაქციაში ანტონი არა ერთხელ აღნიშნავს, რომ პირველი რედაქციის დაწერისას მისთვის ეს მეცნიერება ახალი იყო, ეს იყო გრამატიკის დაწერის პირველი ცდა და ამიტომ ის ვერ იქნებოდა დაზღვეული შეცდომებისაგან და მერყევი ფორმებისაგან. ამ პირობებში არც ის არის გამორიცხული, რომ ფორმაც ნაირსახეობის არსებობაში ბრალი მიუძღვიდ გადამწერლებსაც, რომლებიც ძირითადად ანტონის მიმდევრები იყვნენ და მიდ უმეტეს ვერ ერკვეოდნენ ანტონისეული გრამატიკული და ორთოგრაფიული ნორმების რთულ სისტემაში), ვიდრე მეორე რედაქციის ნუსხებს შორის (მეორე რედაქციის ნუსხები თითქმის არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან), გადაჭარბებული იქნა ამ რედაქციის ყველა, მეტ-ნაკლებად სრული და სანდო ნუსხა. შვიდი - A 531, S 547, S 1115, S 2594, H 852, Q 881, Q 1387 - ინახება საქ. სსრ აკადემიის კ.კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ერთი - E_8 - ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში. A 531, S 2594, Q 1387 და E_8 ნუსხებს დაუყავდ ამ რედაქციის,

მატიკის ორივე რედაქციაში[9] და შემდეგ სამანათო სპეციალურ ლიტერატურაშიც[10]. ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქცია 1767 წელს

უნდა ვიფიქროთ, დაწერის დასრულების თარიღი - 1754 წლის 9 მარტი. Q 1387 ნუსხას ამასთან ერთად შემოუნახავს გადაწერის თარიღიც - 1763. გადაწერის თარიღი აქვს Q 881 ნუსხასაც - 1764 (რიცა ანტონის გრამატიკის პირველი რედაქციის დაწერის თარიღად 1753 წელს ასახელებენ, ამის საფუძველს, როგორც ჩანს, თვით ანტონისავე სიტყვები იძლევა მეორე რედაქციის რამდენიმე აბზაცის, თუმცა, როგორც უკვე აღინიშნა, პირველი რედაქციის ჩვენამდე მოღწეულ ყველა ნუსხაში დაწერის თარიღად 1754 წელია დასახელებული, იქაც კი, სადაც გადაწერის თარიღი მერე ცალკეა ნაჩვენები. საეარაუდებელია, რომ ან ანტონის მიერ 1753 წელს დაწერილი გრამატიკის ავტოგრაფი არ შენახულა და ყველა ნუსხა გადაწერილია მისი ავტოგრაფიდან პირველად გადაწერილი ხელნაწერიდან, ან თვითონ ანტონი ვერ ასახელებს პირველი რედაქციის დაწერის ზუსტ თარიღს). სამ ნუსხას - S 547-ს, S 1115-სა და H 852-ს ზუსტი თარიღი არა აქვს და XVIII საუკუნისად თვლიან (როგორც პირველი, ისე მეორე რედაქციების ხელნაწერთა დაწერილებითი აღწერილობა წარმოძღვარება ანტონის გრამატიკის ნაბეჭდ ტექსტს). ძირითად, სამუშაო ხელნაწერად მიჩნეულია ხელნაწერი A 531 და ნაშრომში გრამატიკის ტექსტის ციტირებისას ის არის ხოლმე დამოწმებული.

8 Ν'ιι ιρωρ Աբաստպ ի. Քերականութիւն գրաբառի լեզուի հայկական սեռի ի Վենետիկ. 1730. შემდგომში ამ გრამატიკის ტექსტის ციტირებისას მითითებული იქნება მხოლოდ გვერდები.

9 ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ.

დაწერა[11]. გამოცემულია ს. ენისელის რედაქტორობით 1885 წელს[12].

როგორც ვხედავთ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად უსვამდნენ ხაზს იმ გარემოებას, რომ ანტონის გრამატიკის

---

[10] А. Цагарели. О грамматической литературе грузинского языка. СПБ, 1881; ი. აბულაძე. ცნობა შიო რუსთაველის ისტორიული ხხზულების შესახებ. - "ენიმკის მოამბე", ტ.III. თბილისი, 1938; მისივე: ქართ. გრამატ. ლიტ.-ის არს. ძეგლები, გვ. 143; კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ.I. თბილისი, 1960, გვ. 382.

[11] ვანახმად მეორე რედაქციის ნუსხებს ვამძღვარებული ვარიისა. ვაუგებარია, რატომ მიიჩნევს კ. კეკელიძე ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციის დაწერის ვარიად 1760 წელს (დასახ. შრ., გვ. 382).

[12] ანტონ პირველი. ქართული გრამმატიკა. თბილისი. 1885. ეს გამოცემა საკმაოდ ბევრ შეცდომას შეიცავს, ამიტომ აქაც ძირითადად მეორე რედაქციის ხელნაწერებზე (ამ რედაქციის ხელნაწერები, როგორც უკვე აღინიშნა, ბევრია, ამიტომ ყველას გათვალისწინება შეუძლებელიც იყო და არც იყო საჭირო. ამიტომ ამ რედაქციის ნუსხების არჩევისას მხედველობაში იქნა მიღებული ხელნაწერის შესრულების ვარიანი - უპირატესობა მიეცა შედარებით ადრე გადაწერილ ხელნაწერებს - და გადამწერების პროფესიული აუტორიტეტი) ხელნაწერს (H 984, გადაწერილია 1769 წელს; H 2066, გადაწერის ვარიანი უცნობია; H 2256, გადაწერილია 1769 წელს; S 419, გადაწერილია 1768 წელს) ვეძებეთ. საბუძვლო ხელნაწერად მიჩნეულია H 2256 ნუსხა და ტექსტის გამოცემაც მის მიხედვით ხდება.

პირველი რედაქცია მხითარის სომხურ გრამატიკას ეკუთვნის, მეორე კი პირველის შევსებულ-შესწორებული სახეა, მაგრამ, სამწუხაროდ, რაში გამოიხატება მხითარის ცვლილება ანტონზე, ან რა მიმართებაა მისივე გრამატიკის რედაქციებს შორის, ამის შესახებ დღევანდლამდე კონკრეტულად არაფერია თქმული.

წინამდებარე გამოკვლევა მიზნად ისახავს ანტონის გრამატიკის ორივე - პრველი და მეორე - რედაქციის დაწერილებითი განხილვისა და მათი ურთიერთმიმართების კვლევის საფუძველზე მისი გრამატიკული კონცეფციის არსებითი მომენტების ანალიზს და, შეძლებისდაგვარად, იმ წყაროების დადგენას, რომლებითაც სარგებლობდა ანტონი თავისი გრამატიკის შედგენისას.

ანტონის გრამატიკის რედაქციათა ურთიერთმიმართებისათვის

ამდაკვირვებულ უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება: დეიტონ ანტონი დაჟინებით უარყოფს თავისი გრამატიკის დაწერისას <u>მხოლოდ</u> სომხური გრამატიკის გამოყენებას არა მარტო მეორე, არამედ პირველი რედაქციის წინასიტყვაობაშიც. პირველ რედაქციაში ის ამბობს, რომ ამ მიზნით მან ლათინური ენის გრამატიკოსები მოიშველია (I,5), მეორეში კი ასახელებს ბერძნული, ლათინური, ფრანგული, იტალიური, გერმანული და რუსული ენის გრამატიკოსებს (II,Iv). ამ ასპექტში, ბუნებრივია, საკითხი ისმის ანტონის გრამატიკის მიმართებისა არა მარტო მხითარის გრამატიკასთან, არამედ ბერძნულ და ლათინურ გრამატიკებთანაც. მიუხედავად ამისა, ნაშრომში ანტონის გრამატიკის შედარება ბერძნულ-ლათინურ გრამატიკებთან ბედნიერად ჩავთვალეთ შემდეგი მიზეზების გამო: ცნობილია, რომ ბერძნულ-ლათინური ფილოლოგიური გრამატიკის სისტემას ემყარებოდა ევროპული ენების ყველა გრამატიკა და არ შეიძლებოდა ამ გავლენას ასცდენოდა მხითარიც, რომელიც ვენეციაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა[13]. ეს გარემოება, რომელიც

---

[13] პრინც. ი. აბულაძის აზრით, ის ფაქტი, რომ ქართველებმა სომხურ წყაროებს მიმართეს XVII-XVIII ს.ს.-ში, იმით აიხსნება, რომ სომხებს ამ პერიოდში უფრო მჭიდრო ურთიერთობა ქონდათ ევროპასთან. ეს ურთიერთობა "უთანაბრესად და პუნქტში დამყარდა. ერთს... ისპაჰანის ჯულა (Джульфа) წარმოადგენდა,

ჩანს, შეუმჩნეველი არ დარჩენია ანტონსაც, ამიტომ ძირითადი წყარო მისთვის ისევ ბერძნული-ლათინური გრამატიკების კვალად ცნობილი მხითარის გრამატიკა დარჩა (ბოქი განსაკუთრებული შემთხვევის გარდა, სადაც ის სხვა ენების გრამატიკებსაც იშველიებს). ბემოთქმულის ფონზე სრულიად გასაგები ხდება მისი განცხადება მეორე რედაქციის წინასიტყვაობაში, რომ თუმცა გრამატიკის მეორე რედაქციის ყველა სამი ნაწილი ახალი ძირნის მიხედვით იქნა პარაგრაფებად დაყოფილი, მაგრამ ამ გრამატიკის აღნაგობა ძირითადად ისევ მხითარის გრამატიკის მსგავსი დარჩაო (11,1v). ანტონის ეს სიტყვები, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, შეიძლება გავაერცელოთ გრამატიკაში საკითხების განხილვის წესზეც.

გრამატიკის ორივე რედაქციას ახლავს წინასიტყვაობები, სადაც ანტონი ლაპარაკობს მიზეზებზე, რომელთაც იგი აიძულეს დაეწერა გრამატიკის ჯერ პირველი და მერე მეორე რედაქცია. პირველი რედაქციის ერთ-ერთ თავს ასეც ეწოდება: "მიზეზი ჭელფისა ამის წიგნისა" (1,3r). ანტონს, როგორც ჩანს, ანუხებდა,

---

ხოლო მეორეს ვენეტიკი (Վենետիկ) იტალიაში...

დასავლეთთან ახლობელი ურთიერთობის გამო ახლო საუკუნეების მანძილზე სომხური საღიტერატურო წრეები ეცნობიან დასავლეთის გრამატიკულ მწერლობას, რამაც შესამჩნევი ბეჭედი დაატყო სომხურ გრამატიკას. სახე ეცვალა "ძველი გრამატიკის" (ე.ი. დიონისეს შრომის ან მათი კომენტარების მიხედვით გაწყობილმა) ყალიბზე ასხმულ შრომებს. მხითარ სებასტიელის... გრამატიკა... არის ამ მხრივ პირველი ყველაზე სრული ნიმუში ახალი ტიპის გრამატიკი-

რომ ძველი ქართველი ავტორების ჩვენამდე მოღწეულ ნაწარმოებებში გრამატიკული ხასიათის არც ერთი წიგნი არ ჩანდა (აქვე აღნიშნავს ამ საქმის სიძნელესაც: "კლდესცა დიდისა საქმისა კაცს, რაჲთა გაანიწყარებდეს თავსა თჳსსა". I,3v). დასახელებული ჰყავს ბევრი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ("იოანე გრძელისძე, წმიდა იოანე, მაშა ეფთიმისი; წმიდა ეფთიმი, წმიდაჲ არსენი, ნინოწმიდელი ეპისკოპოსი; ღირსი იოანე ხახულელი, რომელსა გედწოდებულ ჰქონდენ ოქროპირად; ნეტარი გრიგორი, რომელი გედწოდებულ იყო აბრაამ ახლად; ზაქარია მირიანის ძე, არსენი, მაგრა ესჳ არა იყალთოელი, არცა კათალიკოსი, არამედ სხუაჲ; გიორგი შევენებული, ილარიონ დიდი მუალელი, მოძღუარი გიორგი მთაწმიდელისა; წმიდაჲ გიორგი მთაწმიდელი, იოანე, პატრიკად ნამყოჲ; სტეფანე, გიორგი ოლთისელი, ვასილი ვაგრატის ძე ხახულელი და ესე საგონებელ მიჩნს ძედ მეფისად; იოანე საბოდოჲ, ფილასოფოსი, რომელსა ჩუსულ ვარჲ გედწოდებასა პეტრიწად; ნეტარი ეფრემ მცირე, თეოფილე ღირსი, არსენი იყალთოელი, იოანე ტაიქისძე და სხუანი მრავალნი". I,4r), რომელთა "... ნათარგმანებნი წერილნი მრავალნი ჰგიან დღეინდელად დღედმდე..., გარნა ღრამმატიკაჲ არა საჲა ვისმინეთ, არცა ნაშთჲა წიგნთა შინა მყოდ, შემდგომად ოკრებისა და არცა პირუცე, რაჲთა იყოფცა ჩუენსა გეჲა ენასა" (I,4v).

გრამატიკის პოვნა ძალიან უნდოდა ეახტანგ მეფესაც (ლეონის ძეს), საბა ორბელიანს, საბას ძმისწულებს, რომლებიც ანტონის დანაბერებში ეფიცებიან და, ბოლოს, ვახუშტისაც, ეახტანგ მეფის ძეს, "გარნა ვერ მპოებელთა და ფრიად მეუღონოეთა, იდესმე

სა" ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე. ქართ. გრამატ. ღიტ.-ის ადრ. ძეგლები, გვ. 142 .

მოქალაქეობაზე ტფილისელი, რომელსაც არ ეარშიყებ ბაქარიად წოდებული ჰყოფენ, ევერებოდეს და ევერებიდა მათივა შეეხო ღრამმატიკისა გარემოარმნად. ხოლო იქამდე ჟამდა მეფისა არჩილისადა გარემოცვითი რადმე წოდებულ ყოფილ ღრამმატიკად, რომელი არა არს ღრამმატიკა, მაგრა რადცა იგი იონეს მეძიებელიდა, არ მიმოხულნი იქმნნეს" (1,4v). გრამატიკის კანონების აღმოჩენა სურდა აგრეთვე მეფე დეიმურაზ II-სა და მის შვილ ერეკლესაც, მაგრამ მაიაც არ შესწევდა ძალა ამისადვის და "მე, რადამცა ჩუენისა ენისა სიმარჯუე მქონდამცა მეცნიერებისა და მე ფრიად ფრიად არა მცირეი ძიებაჲ შემექმნიდის ამას ბედა და ეგონებდი ციურადაჲს ჩუენდა, დადგა ბრძანება იგი "იოხვეიდ და მოგეცესყე" (1,5რ).

რამდენიმე წლის შემდეგ ანტონმა გაიცნო "მღდელი ვინმე ნადესავი ერმანიანი (რომელ ჰაისიანი), სახელით ფილიპე ყაიდაზასმული, გუარითაცა აზნაური ქიდა დავადა ორბელიანთა სამთავროდაგანი" (1,5რ), რომელსაც ძალიან დაუმეგობრდა და მისი დახმარებით სხვა წიგნებთან ერთად გადაწყვიტა გრამატიკაც ეთარგმნა თუ დაეწერა.

ანტონი დავის დავს გრამატიკაში არაკომპეტენტურ პირთვნებად თვლიდა, მაგრამ ფილიპეს დახმარებით მას სწრაფად შეუსწავლია ორთორც მეფყველების ნაწილები და მათი კატეგორიები, ისე გრამატიკის საგნები, ბგერის, მარცვლის, სიტყვის, წინადადების რაობა და სინტაქსიც.

საინტერესოა, რომ ანტონის ცნობით, გრამატიკული საკითხების გაცნობა ხდებოდა არა მარტო სიმხური გრამატიკის საშუალებით: "ქარნა მეცა და იგი ფილიპე არა სიმეხთასა მარტო ვიკმარებით

გრამმატიკოსობასა, - ხაბი ჩვენია. ე.ბ. - არამედ ლათინთა გრამმატიკოსთაცა ეკითხევითი და წყიდ კამოძიებით მეცქუნი და მკითხუძლნი მათნი, დალთუ მათ არა იცოდეს ჩუძნ, ქართუძლთა, ენაჲ მარჯუჲ, მაგრა ჩუძნ კანუნისამებრ რა ეიკითხევითი, აღვე ჴუიძყმაკჴოფიან და მათ მიერ თქმულსაცა თან დავსდებით სიმხურსა თანა და ესრეთ კარგამოვიღებით" (1,5ჳ).

რა ქმა უნდა, დასძენს ანტონი პირველი რედაქციის წინასიტყვაობის ბოლოს მახვილგონიერად, ძალიან ძნელი იყო გრამატიკაში ყველა ქართული სიტყვის აღნუსხვა, მაგრამ, სამაგიეროდ, შეუძლებელია ისეთი ქართული სიტყვის პოვნაც, "რომელი არა შეიპყრასცა გრამმატიკამან ჩემმან" (1,6v)[14].

---

[14] ძალიან საინტერესო დებულებაა, ენის სისტემურ ხასიათზე მინიშნებით, ანტონის ენობრივი ინტუიციის დასაბასტურებლად, რადგანაც, როგორც ცნობილია, ეს დებულება ამოსავალია ყველა ენათმეცნიერისათვის (ე.წ. ტრადიციული ენათმეცნიერება ერთიანდება ამ შემთხვევაში სტრუქტურულ ლინგვისტიკასთან) ამა თუ იმ ენის კვლევისას: "ენაში ჩვენ გვაქვს წინადადებები, რომლებიც სიტყვებისაგან შედგება, ეს სიტყვები სხვადასხვაგვარად იცვლება, მაგრამ მათი ცვალებადობა ნებისმიერი კი არ არის, არამედ კანონზომიერია, ინდივიდუალური კი არ არის თითოეული სიტყვის მიმართ, არამედ სიტყვათა მეტი ან ნაკლები მოცულობის ჯგუფებს ეხება" (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ზოგადი ენათმეცნიერება. პრინციპული ნაწილი. I. თბილისი, 1952, გვ. 52); "ლინგვისტის მიზანია მისცეს სისტემას, რომელსაც იგი იკვლევს, არაწინააღმდეგობრივი, სრული და რაც შეიძლება მარტივი აღწერა. მან გა-

მეორე რედაქციის წინასიტყვაობაში ანტონი საჭირო დელის შეახსენებს მკითხველს, რომ გრამატიკა სიბრძნის კარია, რაგანაც გრამატიკა სწორად ლაპარაკისა და წერის ხელოვნებაა და სიბრძნის სიყვარული კი არ შეიძლება სწორად საუბრისა და წერის გარეშე.

ამის გამო ავტორი არ მორიდებია ორჯერ შრომას გრამატიკის შექმნისათვის.

გრამატიკის პირველად დაწერის მიზეზების შესახებ პირველი რედაქციის წინასიტყვაობაში იყო საუბარი, მეორედ კი ანტონს იმიტომ გადაუწყვეტია გრამატიკის დაწერა, რომ პირველ გრამატიკაში ბევრი რამ ლოდილა ქართული ენისათვის შეუსაბამო და გაბითლებულიც. მიზეზი გასაგებია: ანტონისათვის მაშინ ახალი იყო ეს მეცნიერება, ეს იყო გრამატიკის დაწერის პირველი ცდა და, ცხადია, ის შეცდომებისაგან ვერ იქნებოდა დაზღვეული.

რუსეთში ყოფნისას ანტონს ქართულად ბევრი წიგნი გადმოუღია, ფილოსოფიაშიც ძალიან დახელოვნებულა. ამის გარდა, რუსეთში "ვიკიდხვდი ელინურისა და ლათინურის და ფრანციულისა და იტალიანურისა და გერმანიულისა და რუსულისა ენაზე მეცნიერად[15], კვალად ვიდარიმე იყო ძუარი ხმარებად ნაწილთა სიტყვასაა და

მონაცემების გარკვეული რაოდენობაზე დაკვირვებით უნდა ჩამოყალიბოს სტრუქტურული წესები, რომელთა მაგაზე აღიწერება ყველა სხვა გამონაცემი მოცემულ ენაზე, რა უსასრულოც არ უნდა იყოს გამონაცემების რაოდენობა" (კ ა ნ ს ფ ო გ ტ ი. გვნურ ფონემაზე კლასიფიკაცია ქართულში. - "დბილისის უნივერსიტეტი ძიებანი ახლოვდიანს", გვ. 39-40).

სახეა მაღა ენაა მაღ შორის ქმნულა და მოშიგებიან და საცნურ ჩემა ყყვან. ესრეთ დაჴერებული იქმნა უმეტეს ძონება ჴერებისა ამის მიმართ" (11,1v).

ამ მიზეზების გამო ანტონმა გადაწყვიტა თავისი გრამატიკის ხელახლა "გამარტება" და წარმოადგინა კიდეც გრამატიკის მეორე, სამნაწილიანი რედაქცია. ანტონის ქმნით, ახალ გრამატიკაში განსაგრძნებლიანი რედაქცია. ანტონის ქმნით, ახალ გრამატიკაში გან

და მხედველობაში არ იქნება მიღებული ის დაკები და პარაგრაფები, რომელთა ან ამოღება ძახდა საჭირო, ან შეცვლა ("... და სამნიკე ნაწილნი ახლისა ცნობისაებრ პარაღრაფებითა ჭანეკარძენ დალაგე, მაგრა დაკნი მიხითარის ღრამმატიკისაებრეე - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. - არიან ჭანკარგულ, ძარღა მისა, ნეკკე იყუნენმცა რომელნიმე, რომელნიცა აღებად საკმარ იყუნენ ესკარნი დაკნი, ანუ შესაკებად და მათ წილ დაღებად სხუანი". II,Iv).

პირველი რედაქცია შეგგება წინასიტყვაობისა და სამი ძირიდაკი ნაწილისაგან. პირველსა და მესამე ნაწილს დართული აქვს დაკ-დაკისი დამატებებიც.

მეორე რედაქცია, დაკისი მხრით, საკითხების ჭანლაგებია ძირითადად პირველს იმეორებს, იმ ჭანსხვაკებით, რომ ამ რედაქციაში ანტონს, სრულიად მართებულად აღარ შეუტანია პირველი ნაწილის დამატება[16].

სარჩევი ერთის მეორე რედაქციას, პირველს სარჩევი არა აქვს.

ვითარი არს, და რაჲ კაბრი მათი, და მაჲ მიერ ჴულისხმა ექსეგეტი დარგმანებითა ჭაბრიელისაჲ, და ესრეთ დაეჰსებები სიტყუაჲ და სიტყუაჲ შინა ღექსაჲ" (ციტირებულია სტატიიდან: ანტონი კათალიკოზის საღიტურგიკო მოღვაწეობიდან. - კ. კეკელიძე ე. ეტიუდები ძველი ქართული ღიტერატურის ისტორიიდან. თბილისი, 1957, გვ. 179-180).

16 ეს დამატება, ე.წ. "სიმეტნე", ტრამატიკის მოკლე კურსს წარმოადგენს, რომელიც ჭანკუთვნილი იყო, რომც ჩანს, სკოლებ-

გრამატიკის ორივე რედაქციის პირველ ნაწილში მხოლოდ საუბარია სახელთა ბრუნების, მწნების უღვლილებისა, დანერებულების, მწნიზედების, შორისდებულებისა და კავშირების ხმარებაზე.

პირველი ნაწილის დამატებაში მოცემულია ცნობები გრამატიკის შესასწავლი ობიექტის, არსებითი და ზედსართავი სახელების, ნაცვალსახელის, მწნისა და მიმღეობის კატეგორიებისა და დანერებულის, მწნიზედის, შორისდებულისა და კავშირის შესახებ. აქვე მოკლედ არის საუბარი შეთანხმებისა და მართვის სახეებზე და ფონეტიკისა და მართლწერის ზოგ საკითხზე.

მეორე ნაწილი ორივე რედაქციისა ეთმობა კვლავ გრამატიკის შესასწავლი ობიექტის გარჩევას, ოღონდ უფრო ვრცლად, ვიდრე ეს პირველი ნაწილის დამატებაშია. დაწვრილებითაა მიმოხილული და დახასიათებული ბგერები, მარცვალი, თითოეული მეფყველების ნაწილი და წინადადება. ისევ არის განსაზღვრული და დახასიათებული არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ნაცვალსახელი, მწნა, სახელმწნა, მიმღეობა თავისი კატეგორიებითურთ, დანერებული, მწნიზედა, შორისდებული და კავშირი.

მესამე ნაწილში ძირითადად გარჩეულია მართვა-შეთანხმების სახეები, მოცემულია წინადადებაში სიტყვათა განლაგების წესები და სამი სტილის თეორია (ეს უკანასკნელი საკითხი განხილულია მხოლოდ მხიტარიანი და ანტონის გრამატიკის პირველ რედაქციაში. მეორეში, რომელსაც ცნობილია, ანტონმა ცვლილება აუარა ნაწარმოები-

---

ში გამოსაყენებლად და კითხვა-პასუხების სახით არის გაწყობილი (ა. ც ა ტ ა რ ე ლ ი. დასახ. შრ., გვ. 3).

ვანი ენის თეორიის განხილვას).

შესამე ნაწილის დამატება მხიტარიანაც და ანტონიანაც ეძღვნება ფონეტიკისა და მარცვლერა-პუნქტუაციის ბოქ საკითხს.

თვითონ ანტონი პირველი რედაქციის წინასიტყვაობაში საკმაოდ დაწვრილებით ლაპარაკობს იმის შესახებ, რა საკითხებია განხილული მის გრამატიკაში: რვა მეცხვეულების ნაწილი დაწერა ქართულისთვის, წერს ანტონი, თავისი კატეგორიებით: 1. სახელი, რომლისთვისაც რვა ბრუნვა გამოიყო და სამი ბრუნება (ცალკეა განხილული თავისებური და კითხვითი სახელები), 2. ნაცვალსახელი (ჩვენებითი, კუთვნილებითი, მიმართებითი), 3. ზმნა, 4. მიმდეობა, 5. თანდებული, რომელიც ხან წინ დაერთვის სახელს და ხან ბოლოში[17], 6. ზმნიზედა, 7. შორისდებული, 8. კავშირი.

ამ გრამატიკაში სინტაქსური საკითხებიც არისო განხილული: "სახელი" ზმნისა, "ძიებანი" და "განმავითისებელნიც". გრამა-

---

17 ეს რევერანსია სომხურისა და, საერთოდ, იმ ინდოევროპული ენების მიმართ, რომლებზედაც ანტონს ხელი მიუწვდებოდა. ანტონმა იმის დქმა ვერ გაბედა, რომ ქართულში წინდებულები საერთოდ არა გვაქვს (რაღანაც იმ ენებში, რომლის მიხედვითაც ის წერა და თავის გრამატიკას, მხოლოდ წინდებულებია), მაგრამ მისი დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან პირველმა იხმარა ამჟამად ასე ფართოდ გავრცელებული ტერმინი "თანდებული" და თანაც სწორად აღნიშნა მეცხვეულების ამ ნაწილის თავისებურება ქართულში. ისე კი, რომ მისი გრამატიკა ნორმატიული გრამატიკის ტიპური ნიმუშია, იქიდანაც ჩანს, რომ ის თვითონ ყარიბად ხმარობს წინდებულებს თავის გრამატიკაში, აშკარად სომხურის ბა-

ტიკის ბიბლიაში კი საუბარია ქარაგმების სახეების, პროსოდიისა და ბგერებისა თუ ასოების შესახებ (ერთი ბგერა თუ ასო, ანტონის ტექსტით, მას დაუმატა ქართულ ანბანს).

თუმცა ანტონის გრამატიკის პირველი რედაქცია აღნატრით მხითარის გრამატიკის თითქმის ზუსტი ასახვაა, მეორე კი ამ მხრივ პირველს მიჰყვება[18], შესაბამისი ნაწილებისა და თავების დასათაურების შედარება, ერთის მხრივ, მხითარის გრამატიკასა და, მეორე მხრივ, ანტონის გრამატიკის პირველ და მეორე რედაქციებს შორის, ცხადყოფს, რომ მიუხედავად დიდი მსგავსებისა, შეინიშნება განსხვავებაც. რაც, ვფიქრობთ, აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ანტონმა მეტ-ნაკლებად შეძლო თავი დაეღწია სიმეტრი გრამატიკოსის კაბელენისათვის იქ, სადაც მას ქართული ენის გრამატიკული თავისებურებების გათვალისწინება უხდებოდა. ამის შესახებ კი უფრო დაწვრილებით და საფუძვლიანად გაგვაგებს მოცემული საუბარი.

ბაძვით. მაქციოსათვის შეიძლება დავასახელოთ თუნდაც ყველა თავის სათაური მისი გრამატიკის ორივე რედაქციაში: "<u>ესე</u> მეორისა ბრწყინვალებისა" (I,37r) ან: "<u>ესე</u> ნიგნისა" (II,62v).

[18] სრულიად ბუნებრივია, რომ რაღანაც საქმე ეხებოდა ნორმატიული გრამატიკის ერთ-ერთი ტიპიური ნიმუშის გადმოქართულებას, ავტორს კიდეც რომ დაენახა განსხვავება იმ ენასა და ქართულს შორის, ის ეცდებოდა ყველაზე ნაკლებ ეს გრამატიკის ადაპტაციაში გამოჩენილიყო.

ტრამატიკის რაობის ძაძებისა-თვის ანტონ პირველის ტრა-მატიკის მიხედვით

ანტონის ტრამატიკის პირველ რედაქციაში ტრამატიკის ორგვა-რი განსაზღვრაა მოცემული. ერთით: ტრამატიკა არის მეფეთეა და დამწერთა ცოდნა ("ტრამმატიკაჲ არს ცამოცდილებაჲ სიტყჳს მოქმედთა და აღმწერელთა ბედმიწევნილთა მიერი". I, 83ზ), მეო-რეთი: ტრამატიკა არის სწორად ლაპარაკისა და შეუცდომლად შე-ხმის ხელოვნება ("ტრამმატიკა არს ჴელოვნებაჲ წრფელმეტყუელებისა და უცთომელსმსა". I, 101ზ). ანტონის ეს უკანასკნელი განსაზ-ღვრა მისდევს ტრამატიკის მხითარისეულ განსაზღვრას: "ჩ̣ւրսկա-նագրիւն է արհեստ ուղղապէս խօսելոյ և անսխալաբար շարադրելոյ" (ქვ. 191, 221). რა დემა უნდა, მხითარის ეს განსაზღვრაც, თა-ვისი მხრივ, არაფრით არ განსხვაედება ყველა ევროპული, ლათინ-ური ფილოლოგიური ტრამატიკის კვალობაზე შექმნილ, სასკოლო-მეც-ნიერულ ტრამატიკებში არსებული განსაზღვრისაგან.

ამ განსაზღვრის პირველი ნაწილი (ტრამატიკა ხელოვნებაა) ტრამატიკას "ხელოვნების" სხვა დარგების რიგში აყენებს, წეს ანტონი მხითარისდაკვალად, მეორე ნაწილი კი (სწორად ლაპარაკი და შეუცდომლად წერა) განსაზღვრავს ტრამატიკის სპეციფიკას, რითაც ის განსხვაედება ხელოვნების სხვა დარგებისაგან.

მეორე რედაქციაში ტრამატიკის განსაზღვრა უფრო ნათელია: ტრამატიკა არის სწორად ლაპარაკისა და წესიერად წერის უნარი ("ტრამმატიკა არს შემძლებელობა მარდეულობით და წესიერ წე-რაჲ". II, 62ზ). ანტონის აზრით (საუსებით მართებულად, სხვა-

თა შორის), ტრამატიკის ეს ტანსაცმელი არ ეწინააღმდეგება სხვა ძველი თუ ახალი (რა თქმა უნდა, "ახალი" ტრამატიკოსებში იგულისხმება ანტონის თანამედროვე ტრამატიკოსები), ტრამატიკოსების ტანსაცმელს.

სიტყვა "შემძლებლობას" (= უნარი. ე.ბ.), ტანატრძობს ანტონი მეორე რედაქციაში, ტანუსაცმელი მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც უნარი შეიძლება იყოს შენაძენიც და თანდაყოლილიც, მაგრამ სწორად ლაპარაკისა და შეუცთომლად წერის "შემძლებლობა" ეძიჯნება ყოველგვარ სხვა, შენაძენსა თუ თანდაყოლილ, უნარს.

ტრამატიკის ნაწილებია (ე.ი. ტრამატიკის შესასწავლი ობიექტებია) ორივე რედაქციის მიხედვით: 1. ასო ("წიგნი", 1,101ა; 1,62ა), 2. მარცვალი, 3. სიტყვა ("ლექსი", 1,101ა; 11,62ა) და 4. წინადადება ("სიტყვა", 1,101ა; 11,62ა) - "ტრამმატიკა ტარემეცულქოფს თეს შორის ოთხთარე ნაწილთა უმთავრესთა, რომელთაცა აქა მოიკსენებთ: 1. წიგნი, 2. მარცვალი, 3.ლექსი, 4. სიტყუა" (11,62ა).

რადგანაც ტრამატიკული ხელოვნების საქანი[19] არის ტრამატიკის მიერვე სწორი და მოწესრიგებული[20] აღმიანის მეტყველება,

---

[19] პირველ რედაქციაში "საქანი" აღნიშნულია სიტყვით "წინაჩამოგებანი" (1, 101ა), რაც შესაბამისი სიმხური ტიტარკაჯ (= "საქანი") ტერმინის სიტყვასიტყვით ქართულად შეიძლება: ტიტ="წინ" + ტარკაჯ (←ტარკანა) = "დაგება", "ჩამოგება".

[20] "... რამეთუ წინაჩამოგებანი ტრამმატიკას ჴელოვნებისანი არიან ზრახვანი კაცობრივნი, რომლისა მიერ სამმარტულობაცა და

გრამატიკის ცნების ისტორიული ევოლუციის ანტონ პირველის გრამატიკის მიხედვით

ანტონის გრამატიკის პირველ რედაქციაში გრამატიკის ორგვარი განსაზღვრაა მოცემული. ერთით: გრამატიკა არის მეცნიერება და დაწერა ცოდნა ("გრამმატიკაჲ არს ცაჲმოცდილებაჲ სიტყჳს მოქმედჲა და აღწერილჲა ბერძინულენიდჲა მიერი". 1, 83ზ), მეორეთი: გრამატიკა არის სწორად ლაპარაკისა და შეუცდომლად შეხმების ხელოვნება ("გრამმატიკა არს ჴელოვნებაჲ ნერჩელმქმაბისა და უცთომელსჳსა". 1, 101ზ). ანტონის ეს უკანასკნელი განსაზღვრა მისდევს გრამატიკის მხიტარისეულ განსაზღვრას: "Grammatica scientia recte scribendi et absque offensa loquendi" (ტვ. 191, 221). რა დემა უნდა, მხიტარის ეს განსაზღვრაც, თავისი მხრივ, არაფრით არ განსხვავდება ყველა ევროპული, ლათინური ფილოლოგიური გრამატიკის კვალობაზე შექმნილ, სასკოლო-ქვეყნიკურ გრამატიკებში არსებული განსაზღვრისაგან.

ამ განსაზღვრის პირველი ნაწილი (გრამატიკა ხელოვნებაა) გრამატიკას "ხელოვნების" სხვა დარგების რიგში აყენებს, წერს ანტონი მხიტარისადკვალად, მეორე ნაწილი კი (სწორად ლაპარაკი და შეუცდომლად წერა) განსაზღვრავს გრამატიკის სპეციფიკას, რითიაც ის განსხვავდება ხელოვნების სხვა დარგებისაგან.

მეორე რედაქციაში გრამატიკის განსაზღვრა უფრო ნათელია: გრამატიკა არის სწორად ლაპარაკისა და წესიერად წერის უნარი ("გრამმატიკა არს შეძლებელობა მარგებლობით და წესიერ წერაჲ". 11, 62ზ). ანტონის აზრით (საუბედუროდ, სხვა-

თა შორის), ტრამატიკის ეს განსაზღვრა არ უნიანაკლებებს სხვა ძველი თუ ახალი (რა თქმა უნდა, "ახალი" ტრამატიკოსებში იგულისხმება ანტონის თანამედროვე ტრამატიკოსები), ტრამატიკოსების განსაზღვრას.

სიტყვა "შემძლებლობას" (= უნარი. ე.ბ.), განაკრძობს ანტონი შემდეგ რეაქციაში, განუსაზღვრელი მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც უნარი შეიძლება იყოს შენაძენიც და დანატკლიც, მაგრამ სწორად ლაპარაკისა და შეუცდომლად წერის "შემძლებლობა" ემიჯნება ყოველგვარ სხვა, შენაძენსა თუ დანატკლიც, უნარს.

ტრამატიკის ნაწილებია (ე.ი. ტრამატიკის შესასწავლი ობიექტებია) თვით რეაქციის მიხედვით: 1. ასო ("წიგნი", 1,101ჩ; 1,62ჩ), 2. მარცვალი, 3. სიტყვა ("ლექსი", 1,101ჩ; 11,62ჩ) და 4. წინადადება ("სიტყვა", 1,101ჩ; 11,62ჩ) - "ტრამმატიკა ძარეშესულტოს თეს შორის ოთხთარე ნაწილთა უმთავრესთა, რომელთაცა აქა მოვიკსენებთ: 1. წიგნი, 2. მარცვალი, 3.ლექსი, 4. სიტყვა" (11,62ჩ).

რადგანაც ტრამატიკული ხელოვნების საკანი[19] არის ტრამატიკის მიერვე სწორი და მოწესრიგებული[20] აღმიანის მეტყველება,

---

19 პირველ რეაქციაში "საკანი" აღნიშნულია სიტყვით "წინაჩამოდებანი" (1, 101ჩ), რაც შესაბამისი სიმბული ანალიზის (= "საკანი") ტერმინის სიტყვასიტყვით გადმოთარგმნის შედეგია: ანა="წინ"+არკა (←არკანა) = "დადება", "ჩამოდება".

20 "... რამეთუ წინჩამოდებანი ტრამმატიკას ჴელოვნებისანი არიან ბრძანებანი კაცობრივნი, რომლისა მიერ სამმართულობისა და

რომელიც შეიცავს მრავალი სიტყვისაგან, სიტყვები, თავისი მხრივ, მარცვალთაგან, ხოლო მარცვლები კი ასოებისაგან, ამიტომ ისინი გრამატიკული ხელოვნების შემსწორებელ და მომნესრიგებელ[21], მთავარ ნაწილებად უნდა ჩაითვალოს. არამიანის მეფეებად, განაგრძობს ანტონი, უმეტესი შეიცავს სხვადასხვა სიტყვათაგან, რომელნიც ურთმანეთთან გარკვეული წესის მიხედვით არიან დაკავშირებულნი. ამიტომ გრამატიკული ხელოვნება, უპირველეს ყოვლისა, შეისწავლის სიტყვათა მრავალფეროვნებას და მათი ურთიერთდაკავშირების წესებს.

სიტყვების მრავალფეროვნება სისტემად იქცევა[22] ორგვარი საშუალებით: 1. მათი ბრუნება-უღლილების მარტივად შესწავლით, რომელსაც ეს გრამატიკის პირველ ნაწილში იყო ნაჩვენები და 2. მათი თვისებებისა[23] და კატეგორიების შესწავლით (ამის შესახებ

<u>სამეცნიერონი</u>" (1,101). შდრ.:"ჩი ითარკაყ არჩიაფრი ჭიერაკანდრეანი ეჩა ხაიჭ ნარდკაყინიჭ, ეყფ ორიმ იშჭიჩიჭ და კარგაიორიჩიჭ" (გვ. 221).

21 "მმართველად და მმწყსად" (1,101ზ). მხითარიან: "აით'ი იშჭიჩ და კარგაიორიჩ" (გვ. 221). ძაუძებარია, რატომ ახრჩობს ანტონი სომხურ იშჭიჩ-ს, რომელიც ნიშნავს "გასწორებას", "გაპირდაპირებას", "განრიგებას", "მართვის" მნიშვნელობით.

22 "სისტემად იქცევა" ანტონიან "განაკანონებს" (1,101ზ) სიტყვით ძალიანაც მხითარიან შესაბამისად გაუქვს կանոնաւորէ(გვ. 221) = "წესრიგში მოჰყავს", "სისტემაში მოჰყავს".

23 მხითარის կարկուրին = "თვისება", ანტონს უთარგმნია

გრამატიკის მეორე ნაწილშია საუბარი), ხოლო სიტყვაშეკავშირების წესებს კი შეთანხმება-მართვის კანონები შეისწავლის და ეს კანონები მოცემულია გრამატიკის მესამე ნაწილში.

ყველა ამ წეს-გრამატიკული ხელოვნება შეიცავს. შეგირდისათვის ანტონს მიაქვს ასეთი მაგალითი (ეს მაგალითი მხოლოდ-დანაც არის): ყოველი ქონიერი ხურო, პირველ ყოლისა, სხვადასხვანაირ მასალას მოამზადებს სასახლის ასაშენებლად, შემდეგ ასწავლის /დავის ხელქვეითებს/, რომ უნდა გასწორდეს და გაწაწილდეს ეს მასალა და ბოლოს კი იმის კანონებს იძლევა, რომელი რომელს უნდა შეუერთდეს და შეეწყოს. მხოლოდ ამ კანონების გამოყენებით აშენებენ ამ ხუროს ხელქვეითი ხუროები და კალატოზები მშვენიერ სასახლეს. ასევე: მთარგმნელები, რომლებიც გრამატიკას სწავლობენ, მხოლოდ მაშინ შეძლებენ სწორად ლაპარაკსა და შეუცდომლად წერას, ე.ი., მხოლოდ მაშინ გახდებიან გრამატიკოსები (ქრამმატიკოსნი, რომელა მქერვლნი"[24], I,101v), როცა კარგად შეისწავლიან გრამატიკის ყველა კანონს და ამ კანონების

ურთიერთ: რომის "საკუთარი" და რომის "განწესებული": "და მეორე მოძღვრებაჲ საკუთართაჲს, განწესებულია და მდევარია მათთაჲს" (I,101v), რაღანაც ქართ. "საკუთარსაც" ნიშნავს.

[24] ანტონის "მქერვლი" ალბათ სომხური ტექსტია: ჩարդիրն ნიშნავს "გრამატიკას", ე.ი. "მქერვლი" - "გრამატიკოს": "Ранняя, т.е. библейская школа армянской письменности слово ჯრთიმატიკოს передавала совершенно правильно через դպրություն, грекофилы же придумали новое слово իրական под влиянием, как увидим, греческой этимологии слова ჯრთ-

მიხედვით ქამოიყენებენ ლაპარაკისას და წერისას სახელს, ზმნას და მეტყველების სხვა ნაწილებს.

მეორე რედაქციაში ეს აღგილი ცოტა სხვაგვარად და ახლებურად არის ფორმულირებული. გრამატიკის საქანი, წერს ანტონი, არის ადამიანის მეტყველება („ქებაობანი კაცობრივნი". II,62ა), რომელიც დავისტვად იყოფა ორად: საუბრად და წერად. მეტყველება წინადადებისაგან შედგება, წინადადებები - სიტყვებისაგან, სიტყვები - მარცვლებისაგან და მარცვლები - ასოებისაგან. ამრიგად, გრამატიკის მთავარი ნაწილებია: ასო, მარცვალი, სიტყვა და წინადადება.

წინადადებები სიტყვებისაგან შედგებიან, მაგრამ სიტყვები ერთმანეთს სხვადასხვანაირად უკავშირდებიან. საჭიროა, რომ სიტყვები ერთმანეთს ქარკვეული წესის მიხედვით დაუკავშირდნენ და შეუთანხმდნენ, რომ წინადადებები ისინი წესიერად გაფორმდნენ - ბრუნვაში იქნებიან ეს სიტყვები, თუ ულებარი - მესაბამის რიში, კილოში და სხ.

μαστική. Им же принадлежат выражения ϕιλολογία, ϕιλόλογος со значением ποιεῖν, ποιητής, ποίημα... В употреблении армянских авторов термин ϕιλόλογος означает не только поэта, но и грамматика. Второе значение, пожалуй, преобладает: "ϕιλόλογός որ գիտէ զառաւելս բանիւ գիտէ", то есть, кердол тот, кто знает частности речи", говорится в комментарии Моисея. У Давида и последующих схоластов ϕιλολογικὸν употребляется в смысле филологический (Н. А д о н ц. Дионисий Фракийский и армянские толкователи."Bibliotheca Armeno-Georgica. IV". Петроград, 1915, стр. XXII- XXIII).

ასე აიგება სიტყვიერი მასალისაგან სხვადასხვა მეცნიერების სასახლე, ან მეფუტკრეობისა და წერის ხიდნარიდა ყვავილებიდ მშვენიერი წაღკოტი, სადაც კაცობრიები ძოწის საბიედ წყარის დაუფლებული მატლუნიერი ადამიანების აზრი გაისვენებს. ეს სამი წყარია საგნების („ნიედდა". II,62v) ძირნა, საგნების მიზეზების ძირნა და ამ მიზეზების გაბრძენისა და რაიერნობის ძირნა. ყველაფერ ამას განაგებს გრამატიკული ხელოვნება.

რიტორც პირველ, ისე მეორე რედაქციაში ამ მსჯელობის შემდეგ გარჩეულია ასო, მარცვალი, სიტყვა და წინადადება, მაგი რაობა და დანიშნულებაი[25].

---

[25] დაწვრილებიდ ამ საკითხებს ქვემოდ მიეუბრუნდებიდ.

ფონეტიკა და ორთოგრაფია

ფონეტიკური და ორთოგრაფიული საკითხები ანტონის გრამატიკაში, სრულიად ტასატები მიზეზების ტამო – ასევე ეს ყველა ფილოლოგიურ გრამატიკაში – ისე მჭიდროდ არის ტაბაზარიული ერთმანეთთან (უმეტესობა ნშინდა ფონეტიკური საკითხებისა თანამედროვე თვალსაზრისით, ორთოგრაფიაშია ტანხილული და პირიქით), რომ მათი ტამიჯნა ჭირს და არც არის მიზანშეწონილი, რადგანაც წინაალმდეტ შემთხვევაში ეს არ იქნება ამ საკითხებზე ანტონის შეხედულების ასახვა და თანმიმდევრულიც არ ტამოვა. ამიტომ ორთოგრაფიული საკითხების შესახებ ამავე თავში იქნება მსჯელობა (ზოტიერ ფონეტიკურ საკითხებთან დაკავშირებითაც) და არა ცალკე, როტორც ეს მოსალოდნელი იყო.

გრამატიკის ძირითად ნაწილებზე საუბრისას მოცემულია ასოს თუ ბგერის (ანტონის ტერმინით "ნიტნი", "ასო"), როტორც გრამატიკის ერთ-ერთი ნაწილის განსაზღვრა.

პირველი რეაქციის მიხედვით "ნიტნი არს ლრამმი[26] რაზეც მდგოებული მნიშვნელად ასოსა" (1,83ზ, 101ვ). მხითარის განსაზღვრაც ასეთივეა: "ფ|ირჩა ჯ ფ|ი3 ი|ნჯ' կայուկჯაკაო'ი ჩქაჩარ|ქ կ|ოაოჩა"(ფვ. 193, 222), ხოლო "ასო" იოარტმანებისა კავშირად[27].

---

26 შდრ.: ბერძნული γράμμα = "ასო".

27 ეს აღგილი ანტონს მხითარის ნაბაძვით აქვს ტაღმოებული. სომხურში կոտ = "ასო", կարր = "ელემენტი". მხითარს, როტორც ჩანს, უსარგებლია ამ ორი სიტყვის ტარეტნული მსგავსებით, რომ შემდეტ ტაეტართა ასეთი მსჯელობა: "եւ բարւոք ասի կոտ, կամ

ესე არს აღმოჩენაჲ რაჲმე წებითი[28] და ნაწევრობითი[29], რომელთაცა ძალ აღმოჩენად კაცთა" (1,101ᵛ). შდრ.: "ხე ფრაჩჩ'ორ ևս սրուգաբանի ֆրոր.ჯ ჩჩეჯուՏև իՀէ ևէգէէի և ქოჯէէի.ცր կարէև սրֆաՀՀէէ Տարդիֆ" (ძვ. 222).

ამრიგად, "წიგნი" (ასო) თითქოს "ასოს" (ბგერის) აღმნიშვნელი ნიშანია ანტონის მიხედვით, თუმცა საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ანტონს ისევე, როგორც ყველა მის თანამედროვე გრამატიკოსს საერთოდ, უყურებს ბგერისა და ასოს (ე.ი. წარმოთქმულისა და დაწერილის) ურთიერთისაგან გამიჯვნა და ამიტომ

ფրոր.ცի որպէս ֆրոէրֆ էշև սկզբունֆ ՏարՏևոչ.այկպէս և սոֆիև էշև սկզբունֆ ֆայևիչ" (ძვ.222) - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ეს მსჯელობა ანტონთანაც გადმოიღო: "ხოლო კეთილად უკუ იწქვა ასიდ, ანუ კავშირად, რამეთუ ვითარცა კავშირნი არიან დასაბამნი სხეულთანი, ესრეთვე ესენიცა არიან დასაბამნი ჴმათანი" (1,101ᵛ) - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ეს აღგილი მეორე რედაქციაშიც არის ცოტა შეცვლილი სახით: "ასონი უკუ იწოდა ძუძლთაგან ფრანგმატიკოსთა, ვითარმედ რეცა წებითი რაჲმე, ვითარ იგი ასონი, რომელნიცა სჭეხიონი, ე.ი. ცეხლი, ჰაირი, წყალი, ქუყანა, არიან დასაბამნი და მაწარმოენი სხეულთანი, ეგრეთვე ასონი არიან დასაბამნი და მაწარმოენი ჴმათანი" (11,62ᵛ).

[28] "წებითი" სომხური ჩէգէէի -ს თარგმანია, ჩէգէէ კი "ასოების შეერთებას" ნიშნავს, ე.ი. ჩէգէէի = "ასოებთან შეწყობის უნარის მქონე".

[29] ე.ი. ურთიერთ შეწყობის უნარის მქონე.

მისი გრამატიკის ორივე რედაქციაში ტერმინები "წიგნი" და "ასო" ხშირად აბსოლუტური სინონიმები არიან როგორც ბგერის, ისე ასოს მნიშვნელობით[30].

ასო, ანტონის აზრით, იმდენი უნდა იყოს ენაში, რამდენი ბგერაც სჭირდება ამ ენას წარმოთქმის დაკისებურებათა შესაბამისად. ქართულისათვის ჩვენს წინაპრებს 39 ასო დაუძებნიათ ამდენივე ბგერის აღსანიშნად. ანტონს კიდევ ერთი ასოს (ჴ-ს)[31] დამატება მიუჩნევია საჭიროდ, რადგანაც ორი დანხმევნის დაკვირვებისას ეს ჴ "გამოცემულ აღმოჩენისა არს" (1,102ჳ), ე.ი. წარმოითქმისო.

შემდეგ ჩამოთვლილია, ანტონის აზრით, ქართულისათვის დამახასიათებელი ყველა ბგერა, დალაგებული ანბანის რიგზე (ა, ბ, გ, დ, ე, ვ, ზ, თ, ი, კ, ლ, მ, ნ, ჟ, ო, პ, ჟ, რ, ს, ტ, უ, ფ, ქ, ღ, ყ, შ, ჩ, ც, ძ, წ, ჭ, ხ, ჯ, ჰ)[32].

---

30 "ანტონი ცდილობს განასხვაოს "წიგნი" და "ასო": "ასო არს წიგნი შემძლებელი ნაწევრობითისა ხმისა"..., მაგრამ ხმის ("ხმა") შემოტანა განსაზღვრებაში არ ცვლის საქმის ვითარებას: უმარტივესი ერთეული არის წიგნი, "ხმები", ე.ი. ასო. სხვანაირი დასკვნა ვერ გაკეთდება, რაკი შესწავლის საგანია ს ა ბ ე რ ი ენა" (ა რ.ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. იბერ.-კავკ. ენის შესწ. ისტორია, ტ. 93).

31 ეს ასო ანტონმა აშკარად სომხურის გავლენით შემოიღო ქართულში. ამის შესახებ დაწვრილებით იხილე: ა. შ ა ნ ი ძ ე. ანტონი პირველის გავლენა საეკლესიო ქართულზე, ტ. 9-16.

32 რა ექმა უნდა, დანაშენარევ დეალსაზრისით ანტონის მიერ

ანტონის თქმით, დაწერილ ბგერებს ეწოდებათ "წიგნნი" ან "ტრამმნი", ხოლო წარმოთქმულს, თანაც სხვა ბგერებთან კავშირის გარეშე, "ასო" (1,102ჳ). ბგერად ჩაითვლის აუცილებელი პირობაა მისი ცალკე, სხვა ბგერებთან კავშირის გარეშე წარმოთქმა: ან და ბან კომპლექსები ბგერები არ არის, ა და ბ კი ბგერებია, ა უფრო ადვილად წარმოსათქმელი, ვიდრე ბ. ამ მსჯელობის ბოლო წანილს ანტონი მიჰყავს ბგერების ხმოვნებად და თანხმოვნებად დაყოფამდე, რადგანაც 40 ბგერიდან, მისი აზრით, 8 ხმოვანია: მათი წარმოთქმისას ხმა წარმოიქმნება სხვა ბგერებთან კავშირის გარეშეც და "გარეშე პირსა კაცისასა სცემენ ჰაირსა" (1,102ჳ). ესენია: ა, ე, ი, ო, უ, ჲ, ჱ, ჳ. დანარჩენი ("ნადაშნი", 1,102ჳ) ბგერები ძნელი წარმოსათქმელია სხვა ბგერებთან დაუკავშირებლად: "ძნიად სცემენ ჰაირსა ბაგეთა გარემო, ანუ ენისა, ანუ ჴორკისა, ხოლო გარეშე პირისა არა სცემენ ჰაირსა" (1,102ჳ). ამიტომ იწოდებიან "ჴმოდ" (თანხმოვნები), რადგანაც ხმას გამოიღებენ მხოლოდ ხმოვნებთან შეერთებით ("რიმელისათვის ჴმანი იწოდებიან ჴმოდ, ე.ი. კრთეითა ჴმოვანთა თანა ასოთა მიმცემელნი ჴმისანი". 1,102ჳ). ესენია: ბ, გ, დ, ვ, ზ, თ, კ, ლ, მ, ნ, პ, ჟ, რ, ს, ტ, ფ, ქ, ღ, ყ, შ, ჩ, ც, ძ, წ, ხ, ჰ, ჭ, ჴ, ჯ.

ხმოვნები იყოფა გრძელ: ჲ, ჱ, ჳ, მოკლე: ჭ, ჴ და "შუა" ა, ე, ი, ო, უ ხმოვნებად. თანხმოვნებში ბოლო "კერძო" ხმოვანი (სომხ. կ|ո - ասձաչկ = "ნახევარხმოვანი") ჰქვია, რადგანაც წარმოთქმისას ოდნავ ხმას გამოიღებენ: ზ, ჟ, ხ, ჴ, ღ, შ, ს, ვ, რ, ჭ.

დასახელებულ ასოებად, ყველა არ არის ბგერა, თუნდაც იგივე ყ ან ე, ან ჯ.

ბოლო "უჯმია" (სომხ. ան ჯაչ = "უხმო", რადგანაც ძველ მაღალ წარმოდგმისას ჯაერი დაუსუფთავებლად არ ამოდის, მაგ.: ბ, ძ, ღ, დ, კ, მ, ნ, ჟ, ტ, ფ, ქ. ბოლო კი გაორკეცებულია ("მრრობლაკი", 1,102v. შდრ.: სომხ. կրկնակ = "გაორკეცებული"), რადგანაც ორი დანიშნულების ძალა აქვთ: ღ, წ, ძ, ჭ, ჩ, ხ, ყ, ც[33].

მეორე რედაქციაში ეს ნაწილი უფრო ვრცელია და ბევრ ადგილზე ძალიან განსხვავებულიც პირველისაგან, რაც, პირველ რიგში, ბგერისა და ასოს მიმართების საკითხში ვლინდება.

მეორე რედაქციაში ანტონი წერს, რომ: "წიგნი არს ღრმაი, ნაკუწი რადმე, მნიშნულნი ყოველისა წერილისა" (11,62v), ხოლო "ასო არს წიგნი, შემძლებელი ნაბეჭდობითისა ხმისა" (11,62v).

ანტონი დელის, რომ ეს არის "ახალი... განსაბეჭდებად ჩუენი" (11,62v), მაგრამ აქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ ეს განსაბეჭდი არ ეწინააღმდეგება მხითარის განსაბეჭდის იმ ნაწილს, სა-

---

33 ეს აღწერი ანტონს მხითარის გრამატიკიდან აქვია, მხითარი კი ბერძნულს მისდევს: სომხ. կիսաձայն იქნება, რაც ბერძნული ἡμίφωνον = "ნახევარხმოვანი" ან "სონანტი", სომხ. ան ჯაչ კი იქნებ ბერძნ. ἄφωνα = "ყრუ ან ხშული ბგერა". აღვნიშნავთ, ამით ითქმება, რომ არც მხითართან და არც ანტონთან დასახელებული ბგერები ვერ აკმაყოფილებენ საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით (მაგალითად, "კერძო" ხმოვნებში ანტონს ჩამოთვლილი აქვს არა მარტო სონანტები, არამედ ბგერები და ყრუ ბგერებიც. გაუგებარია აგრეთვე, რატომ მოხვდა ც და ყ ბგერები გაორკეცებული დანიშნულების რიცხვში). დანამატრიგე ტერმინოლოგიით პირველი ორი ("კერძო" და "უჯმო") რიგის ბგერები ერთმანეთს უპირისპირდებიან ნაპრალოვნება-ხშულობით.

და ნაქვამია: "ასი იოარმანებისო კაეშირად, ესე არს უკუნ არმოიხრუა რამე ნებიი და ნანევრობიი, რომლისაცა ძალუცს არმოიხრუად კაცთა" (11,62ვ).

მიუხედავად ანტონის მტკიცებისა, ეს განსაგლერა განსხვავება მხიტარის გრამატიკისა და ე.ი. ანტონის გრამატიკის პირველი რედაქციის შესაბამის ნაწილში მოცემული განსაგლერისაგან და ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს მეორე რედაქციაშივე ანტონის შემდეგი მსჯელობიდან:

"განისაკუთრეს უკუნ დუთიულმან ნაღესავმან რაიერნიმე ასონი, ხოლო ასოდა ეიტყვ, რომელნი შემძლებელ არიან ნანევრობით ხრუად და დაჰსძინნეს მას ზედა ნიტნნი ჴმონი ეგზომნი, რაიერნიცა ჴმარებიდეს ენასა მასსა. ხოლო ენამან ჩუნ, ქართუკლდამან, მიიღო პირუკლიდგან ჩუნთა ხრევისადეს სანანევრობასა ასონი ხუთნი, მით რომელ მაშინდელდა მოძღუარდა ხუთნი იერენ ჴმიანნი ასაჭიროენეს ენასა სუფდა ქმნილსა ფარნავაზისაგან ქართლისიანისა, პირუკლისა მეფისა ქართუკლდასა: ხოლო დაჰრთნეს მას ზედა ნიტნნი ჴმონი, რიცხვით ოცდაათითხმეტნი" (11, 62ვ) - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. შემდეგ: "ესენი უკუნ, რომელნიცა არიან ჴმონი, იქმიან ნიტნად და ბრჭყუდ, რომელდაცა ზედა ნიშანნი ესე სიბრჭყუისანი დაგვისხმენ, ანუ ღრამად ჴმიდ, არადე არა რადმესა მნიშნუკლობისადეს, არამედ დავით თესით ეენ ტამიდებისადეს ჴმისა" (11,63ჳ) - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.

ამრიგად, მეორე რედაქციაში მოცემულმა "ახალმა განსაგლერამ" ის ნაწილი დებულება, რომლის მიხედვითაც "ასი" იყო წარმოდგენილი ბგერა, ხოლო "ნიტნი" კი მისი დაწერილი ნიშანი - ასი, საკმაოდ ბუნდოვანი და წინააღმდეგობრივი გახდა: "ნიტნი" არის "ღრამში",

ე.ი. დაწერილი ნიშანი, "ასო" კი "წიგნი" ნარმოქმნილი, მაგრამ ამასთან ერთად: ნარმოქმნა სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით მხოლოდ ხმოვნისა შეიძლება, ამიტომ "ასო" არის მხოლოდ ხმოვანი, "წიგნი", "ბერჯგუ"[34], "ერამმი უჯმო" კი მხოლოდ თანხმოვანი, რადგანაც ის ვერ გამოსცემს ხმას[35].

რაც შეეხება ბგერების აღმნიშვნელ ნიშანთა რაოდენობას, მეორე რედაქციაშიც ანტონი ანბანის რიგზე განსხვავებით 40 ნიშანს ჩამოთვლის (აქაც სიამაყით აღნიშნავს რომ ე ქართულში მისი შემოღებულია, ოღონდ ჱ ხმოვნის მაგივრად აქ ჲ-ს გამოყენებს - სრულიად სამართლიანად ხმოვნების რიცხვს ყ-ს უმატებს).

მეორე რედაქციაშივე ანტონს თანხმოვნები დაყოფილი აქვს ნარმოების ადგილის მიხედვით[36], ოღონდ: რადგანაც, მისი აზრით, თანხმოვნები მარტო ხმოვნებთან შეერთებისას გამოსცემენ ხმას, ამ თანხმოვნებს ის ამა თუ იმ ხმოვანთან შეერთებულს განიხილავს ბ, მ, პ, ფ (ა ხმოვანთან კავშირში) ბაგისმიერი თანხმოვნებია: "ბაგეთა ურთიერთას შეხებითა გამოიღებიან" (11,გვ.).

---

34 იხ.: ა. შ ა ნ ი ძ ე. ანტონი I-ის გავლენა..., გვ. 20.

35 ვფიქრობთ, ამ მსჯელობის შემდეგ შეუძლებელია გაბიარებული იქნეს მოსაზრება, რომ "წიგნი" ანტონთან "არის ერთი, ნაკვეთი რაიმე, მნიშვნელი ცნების (მნიშვნელობის) უმცირესი ნაწილისა" (ა. ფ ი ც ხ ი შ ვ ი ლ ი. ანტონი პირველი და მისი გრამატიკა თანამედროვე ენათმეცნიერების თვალით. -"ლიტერატურული საქართველო". 1970, 20 მარტი, გვ. 3-4).

36 იხ.: ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართ. და კავკ. ენათმეც. ბუნებაზე..., გვ. 114-116; ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ჩვ.-კავკ. ენათა შესწ. ისტორია, გვ. 90, 94.

ტ, ქ, კ (ისევ ა ხმოვანთან კავშირში) ხორხისმიერი თანხმოვნებია: "ცამოიღების მსაჭირეები არა ფრიად ჭორკისა ჭმარებისა" (11,63ზ).

ღ, ტ, ფ (სხვადასხვა ხმოვანთან შეერთებით) კბილისმიერი თანხმოვნებია: "მახლობელ კბილთა სასისა მიმარტ მცირედრე ფართით შეხებითა ენისა მწუხრუალისაჲა ცამოიღებიან" (11,63ზ).

ვ (ი-სთან შეერთებული) აგრეთვე ბაგისმიერია, თუმცა, რიტორც ცანსაზღვრიდან ჩანს, ანტონი ცანასხვავებს ამ ბგერის წარმოთქმას ბ, მ, პ, ფ ბგერების წარმოთქმისაგან: "ბაგეთა შინაგან მცირედრე მჭირსედ ურთიერთას მახლობელ ყოფითა ცამოიღების" (11,63ზ).

ზ, ს, ც, ძ, წ (სხვადასხვა ხმოვანთან შეერთებული) ნინასასისმიერებია: "მწუხარე შეხებითა სასისა მიმარტ ენისა მწუხრუალისაჲა ცამოიღებიან" (11,63ზ).

ღ, ნ (ა-სთან შეერთებით) ნინასისისმიერებია: "მცირედრე ფართით სასისა მიმარტ ენისა მწუხრუალისა შეხებითა ცამოიღებიან" (11,63ზ).

ჟ, შ, ჩ, ჯ (სხვადასხვა ხმოვანთან შეერთებული) აგრეთვე ნინასასისმიერებია: "სასისა მიმარტ მქისედ და ფართით შეხებითა ენისა მწუხრუალისა ცამოიღებიან (11,63ზ).

ლ, ხ, ყ, ჰ (ა-სთან შეერთებული) ხორხისმიერი ბგერებია: "ჭორკისა მქისედ ჭმარებისა მსაჭირეებნი ცამოიღებიან" (11,63ზ).

ჶ (ა-სთან შეერთებით) ბაგისმიერი ბგერაა: "ბაგეთა შინაგან არა ფრიად შეხებითა ცამოიღების" (11,63ზ)[37].

---

37 ანტონის სიტყვები, რომ ვ და ჶ ბგერები "ბაგეთა... არა

რაც შეეხება ხმოვნებს, ანტონი ამბობს: "ასოთაგეს, რომელნიცა არიან საკუთარ ჴმოვან და რომელნიცა არა საკუთარ, დაჴსნეთ რაოდენნიმე სიმკაცრენი უმკუცხრეს ტუხმებად მიწაფეთა" (11,63ბ)[38].

ა, ე, ი, ო, უ "უგრძესრე არიან თჳჴმოვან" (11,63ბ). ყ, ჲ, ჳ, ჴ "არა არიან თჳჴმოვან, არამედ ჴმოვანთა დანა შეერთებითა ხორვე და ჴმოვანთაებრ მაკეთ მარცუალთა და მაუღებელ ჴმნათა" (11,63ბ).

ანტონის ეს მსჯელობა ცხადყოფს, რატომ ჩაითვალა მან ყ, ჲ, ჳ და ჴ ხმოვნებად: 1. მათ შედგენილობაში ხმოვანი შედის, 2. ისინი მარცვალს ქმნიან, 3. ჴმნების "მაუღებელად" ქამოყენებიან (ჴმნების "მაუღებელი" კი მხოლოდ ხმოვანი უნდა იყოს. ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ).

საკუთრივ ხმოვნების (ა, ე, ო, უ, ი) წარმოქმის შესახებ ანტონი არაფერს ამბობს, ოდონდ სპეციალურად აღნიშნავს, რომ უ არ არის ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ხმოვანი: ო და უ-ს შეერთებით წარმოდგება ისეთი, როგორც ბერძნულში Υ ომიკრონისა და ეპსილონისაგან[39].

ფრიად შეხებითა" და "ბაგეთა... ურთიერთის მახლობელ ყოფითა" (11, 63ბ) წარმოთქმისთ, შეიძლება მიუთითებდეს ამ ბგერების ნაპრალოვნებაზე.

38 ე.ი. ხმოვანი ისევ "ასოა" და არა "ნიშანი"!

39 "ძველ ქართულში მართლაც ცალკე ნიშანი უ-ს თვის არ მოიპოვებოდა, უ გადმოცემოდა ორი ნიშნით: ოუ: ასო არა ჰქონდა უ ბგერისთვის; ანტონი კი ამბობს უ არა აქვს ენასაო: იგულის-

სამაგიეროდ, ანტონი ე.წ. "საშუალებოვნების" წარმოების აღგილის შესახებ მსჯელობს შემდეგნაირად:

ლ "ჯმა რაჲმე ჴორცისა მჭირსე ცოფიჲა ე̲ დანა შეურთებული უბრჴჳს ე̲ იხრვის" (11,63v).

მ̲ "ჯმა რაჲმე ჴორცისა მჭირსე ცოფიჲა უბრჴჳს ი̲-სა იხრვის" (11,63v).

ნ̲ "ბაჴჳებისა შინაჯანჲა კურძოჲა მჭირსე შეხებიჲა უბრჴჳს ი̲ იხრვის" (11,63v).

ჲ̲ "ჴორციჲ ჯაჲი მჭირსერე იხრვის" (11,63v).

შემდეგ ანტონი აღნიშნავს, რომ ფუძა ქ̲-ს "ჴორცისა მჭირსე ცოფიჲა ქ̲ დანა შეურთებული უბრჴჳს ქ̲ იხრვს" (11,63v) და მ̲-ს "ჴორცისა მჭირსე ცოფიჲა მ̲-სა დანა შეურთებული იხრვს" (11,63v), მაგრამ ეს ორი ბგერა (ქ̲ და მ̲) მარცვალს ვერ ქმნიან და ხმოვნებად არ ჩაითვლებიან[40].

ხმება ასე დამწერლობაში (და არა ბგერა ენაში)" (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. იბერ.-კავკ. ენათა შესწ. ისტორია, გვ. 94).

[40]საინტერესოა, რატომ არ ჩათვალა ანტონმა ჯ̲ "საშუალხმოვნებში", რომელიც ბემოთმოყვანილი მისი მსჯელობიდან ჩანს, "საშუალხმოვნები" მისთვის ან უმარცვლო ხმოვნებია (ჲ̲, _), ან დიფთონგები (ვ̲, ს̲). ამ უკანასკნელი პრინციპის მიხედვით კი მ̲-ს "საშუალხმოვნად" უნდა ჩათვლილიყო, მაგრამ, როგორც ჩანს, ანტონი აქ დაობნია ქ̲-სა და მ̲-ს ურთიერთსაპირისპირო დასაბუთებაში (უნდა ვივარაუდოთ, რომ მ̲ უკვე ანტონის დროს იკითხებოდა როგორც "ქო" ან "ქოჲ") და მისმა საკუთარმა ამოსავალმა დებულებამ, რომლის მიხედვით ყველა დანხმოვანი წარმოითქმის რომელიმე ხმოვანთან შე-

ინტონაციას (თუ აქცენტს) და შესაბამის ნიშნებს ანტონი ორთოგრაფიაში ტანიხილავს "პროსოდიანის"[41] სახელით.

"პროსოდიანი", რომელიც სხვანაირად "ტქმაობაა" (1,97v, 192ტ) ან "ტქმა" (11,152v), არის ბგერების, მარცვლებისა და სიტყვებისა და წინადადებების წარმოთქმისას "აღმოჩვრეა რაგმე შენჯრბიღებითი" (1,97v). "პროსოდიანი, რომელიცა ითარგმანებს ტქმაობად, არს აღმოჩვრეაჲ რაგმე წყობითი ძამოღებასა შინა ასთა, მარცუალთა, ღექსთა და სიტყუათა" (1,191v-192ტ). "Ա-գաՆուբիւն, որ և պրոզոբաձի առաստուՆուբիւն"[42], է հնչումն ինչ ջարդարական'ի ջարդաբերմուձա գրադից, վաՆկից, բարից և բաՆից" (ძვ. 472). მეორე რედაქციაში: "ღექსსა ამას პროსოდიასა ჰსთარგმანებენ, ეითარმედ არსთ ტქმა, ხოლო ძანჯაზღურებს მხითარ სიმეხი: პროსოდია არს ხმრუა რაგმე წყობითი ძამოღებასა შინა ასთა, მარცუალთა, ღექსთა და სიტყუათა (ღრამმატიკა, ათექება მესამისა ნაწილისა, თავი 1)" (11,152v) "პროსოდია", ანტონის მიხედვით, იყოფა: 1. "მომრგუალებითად", 2. "სუის-

---

ერთებით: ჴ მან ამ ბგერების მიხედვით ყ-ს დაუკავშირა, ჴ კი ამ ბგერის მაშინდელი წარმოთქმის მიხედვით ტ-სთან შეერთებულ ჴ-ი ჩაფიქრა.

41 Պրոսոդիա არის აქცენტი, მახვილი; მახვილის ნიშანი; ორთოგრაფიული ნიშანი (ფშვინვისა, რითენობისა ან მახვილისა). დაახლოებით ასეთივე მნიშვნელობა აქვს "პროსოდიის" შესატყვის სომხურ ტერმინს ստդաՆաբաՆուԹիւՆ-ს (ძვ. 470). ეს არის სიტყვების სწორი წარმოთქმა მახვილისა და რითენობის მიხედვით (იხ.: Ա.Ա. Ալիշան. Քերդաբաշեան կ. Բառարան'ի հայկական լեզուի'ի ոգնա կց. Բարբառ. 'ի Վենետիկ, 1838).

კუსტიად" და 3. "ჟამიად" (1,97v, 192v). ან 1. "ძამიკი-ბად", 2. "სულისკუსტიად" და 3. "ტროებიად" (11,52v). მხი-ძართან: 1. "'ი ძიერაკ", 2. "'ი ჩაფაფ" და 3. "'ი ქაშაჩაკ" (ძე. 472).

1. "მოწყრძუალებიდი[43] არს აღმოჩახებაჲ ჴმისა, რომლისა ში-რის იდესმე ბე აღიწევის ხმა იჭი და იდქმის მახვილად, ხოლი იდე-სმე ამძიმებს და იდქმის ნელიადად და იდესმე დაწყებასა შინა ბე აღიწევის და დასასრულსა შინა ქუმ დაიბიდევის, რომლისა წიდებული მოხრიდი" (1,97v)."Ილერაკნ ჱ ბაყაყანჯღურჩა ჭაკნი, ყორა ჽინჯ 'ი ქერ ააფრ ჭაკნ ყაჭ ჯჱჯრ, ა ჽინჯ 'ი ქაკრ ჩარრ, ყიჭ ბორ, ა ჽინჯ ქაყყბაჩ 'ი ქერ ააფრ' ა... ქირჯირქ ყარეყ" (ძე. 472). მეორე რედაქციაში: "მა-მოქმობა არს ძამოსლუა ჴმისა, რომლისა შორის აღმსა მწუსადრე ჴმასა ბერწიდებული მახვილი და შთამოსა მოხრიდი" (11,152v). ამ-რიგად, ანტონის "მოწყრძუალებიდი"//"ძამოქმობა" ისევე, რაც-ც მხიდარის "ილერაკ" უნდა ურიდეს დანამერიე ტერმინიდ მახვილს და შეიძლება იყოს "მახვილი", "ნელიადი" (მხოლდ პირველი რედაქ-ციის მიხედვიდ) და "მოხრიდი".

2. "სულისკუსტიდი არს აღმოსლეაჲ აღმოფქვნისა, რომლისა ში-რის მსხვილად რა აღმოქვაც აღმოიხრუა; ეწიდების ბრჯკუ და ღბიდ და წვიდ რა აღმოუაც, წიდებული ღიტონად" (1,192ტ). "ჩაფაფნ ჱ ჭიაჩნ ჯჱჯრ, ყორაც ჽინჯ ჩააფრაბარ ჭიაჩჯ ჯჱჯრაჩ' ყიჭ ჩაჯ ა ჽინჯ ჩრბაბარ ა ყაყყაფაყა ჭიაჩჯ' ყიჭ ააფ" (ძე. 472).

---

42 Ააფააჩაღრჩაჩრის "წარმოქმა", "სიტყვების ძამოქმა".

43 სიტყვა Ილერაკ = "მახვილი", ანტონს ძაუმია, რაც-ც ჩანს, ილერ = "ძამრძვალება" სიტყვის კნინობიდად.

"სულისკუჭთა არს მოქმედება მშვნუარე ჴიხისა, რომლისა შორის სხვლადრე ალმოსა ბედნიერებული ბრჯგუი ანუ მქისე, ხოლო ღებულსა და წულილსა საშუალ ძამოკმობასა - ბედნიერებულ ღიტონ (11,152v). ამრიგად, "სულისკუჭთითი" არის ფშვინვიერი ნარმოქმა, რომელიც შეიძლება იყოს ბრჯგუ (მქისე) და ღიტონი.

"ჟამითი ვიდრემე არს დადევნა ჟამისა ალმოსულსა ალმოხრვასა, რომელსა შორის ჰყოვნოს რა ალმოსულმან ალმოხრვასამან, ნიდებულ ბრძე და დაამოკლის რა, ნიდებული მოკლე" (1,192ჳ) ან "იდების კლებულად" (1,97v). "Անանահակն է փևուշն ժանանակի էլման շնչից. ձրուա միշէ յամէկուսյանի էլուշն շնչոյն՝ կոչի էրկար. և միշէ կարճապուսյանի՝ ձորձորձի սուչ" (ძვ. 472). მეორე რედაქციის მიხედვით: "დროებითი არს დაცადება დროსა ძამოსულსა შინა ოხრვასასა, ხოლო თუ სადამე ჰყოვნოს ოხრუამან, ბედნიერებულ ბრძელი და თუ სადამე ჰყოვნოს ნაკლებ - ბედნიერებული მოკლე" (11,152v).

ბგერების ნარმოქმა შვიდნაირი შეიძლება იყოს და შვიდი ნიშნიო აღინიშნება; ამ ნიშნებს წარმოქმის სახეების მიხედვით ეწოდება: "მახვილი, რომელ არს ესე ´, ნელადი, რომელ არს ესე ` , მოხრილი, რომელ არს ესე ˚ , ბრჯგუე, რომელ არს ესე ˆ , ღიტონი[44], რომელ არს ესე ^ , ბრძელი, რომელ არს ესე ~ , მოკლე[45], რომელ არს ესე ° " (1,192ჳ). მხიტარიან: " Եւ այսպէս ադղանունքիւն ունի կէօրձ փեսակս հնչմանց. և ատ'ի հնչակէ կայնս հնարէցեալ է եօրձ նշանագիրք, որք անու-

---

44 "სიმეონელში" "ნულეუე"(1,97v).

45 "სიმეონელში" "კლებული" (1,97v).

ამჯ. ჩვენ შანაყა ქორეოგრაფია, ჩვენ, ორ ჯაჭ', ნოდ, ორ ჯაჭ`, პარეკ, ორ ჯაჭ ᵖ, ჩაი, ორ ჯაჭ^. ითაკ, ორ ჯაჭ ᵏ. ერკარ, ორ ჯაჭ ~. ითუშ, ორ ჯაჭ ° " (ძვ. 472)[46].

---

[46] ქვემო ეს სომხური ტერმინი: ჩვენ, ნოდ, პარეკ, ჩაი, ითაკ, ერკარ და ითუშ იხმარებოდა ძველ სომეხ მრამატიკოსებთანაც და ბერძნული ტარმანს წარმოადგენს, ასეთები: ჩვენ = ὀξεῖα, ნოდ = βαρεῖα, პარეკ = περισπωμένη, ჩაი = δασεῖα, ითაკ = ψιλή, ერკარ = μακρά, ითუშ = βραχεῖα (Н.А Д о и ц. Дионисий фракийский и армянские толкователи, ძვ. 38). ამავე ტერმინები, რომ ბერძნული გზით შეღებისგული, ნახმარი აქვს იოანე პეტრონსაც თავის ტარმანში: "განმარტება პრიკლესეს დიალოგისისა და პლატონისა ფილოსოფიისაგის": "ძმენი არნი განიყოფებიან ანუ მახვილად, რომელ არს ოქსიად, ანუ და მძიმედ, რომელ არს ვარიად; ანუ და ცირკომფლექსად, რომელ არს პერისპომენი; ანუ და დასია, რომელ არს წყნარად წარსაგები სიტყვასად; ანუ და ფსილი, რომელ არს წული"; (ი ო ა ნ ე პ ე ტ რ ი წ ი ს შრომები. ტ.II. ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნ უ ც უ ბ ი ძ ე მ და ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ მ ა. თბილისი, 1937, ძვ. 221).

ამავე ტერმინები უხმარია საბას ლექსიკონის შესავალში: "არიან ქართველნიცა ესენი, რომელთა ქართული ენიდების განსხვავება, ხოლო ელინებრ პროსოდიანი. ამად მიეც ჯონ-ის ტრიადა ნერილა კითხვანი უცთენელად". ესენია: ოქსია, ვარია, პერისპომენი, მაკრა, ვრაქია, დასია, ფსილი" (ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი. ხხზული ებანი, ტ.IV. ავტოგრაფული ნუსხების

მეორე რედაქციის მიხედვით: "ტრამფნიშანნი ძალოვნობისა სახეთანი: ´, ამას უკუმ წიდებული მახვილი. ῾, ამას უკუმ წიდებული მოხრილი, რომელიცა კიდხუთა შინა ჰმეუღ არს... ტრამფნიშანნი სულისკუმთისა სახეთანი: ^, ამას უკუმ გედწიდებული ბრჭყალი. ᵀ, ამას უკუმ გედწიდებული ღიტონი. ˇ, ამას უკუმ გედ-

---

მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ი ე ი ა ა ბ უ ე ა ძ ე მ. თბილისი, 1965, გვ. 27-29) ეს მასალა ამოღებული უნდა იყოს საბას მიერ იოანე პეტრინის გემოდასახელებული ტარგმანიდან (იხ. ს. ყ ა ნ კ ი ე ვ ი. ტექარაგმების ნესები ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში. სადისერტაციო შრომა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1966, გვ. 3-4; ა. უ რ უ შ ა ძ ე. ერთი ტასნური. - "ტიტონი", თბილისი, 1967, გვ. 267; ვ. ე ვ ა ხ ა რ ი ა. ორ მუსიკალური სისტემის შესახებ საქართველოში. - "საბჭოთა ხელოვნება". თბილისი, 1960, № 2, გვ. 76; ი დ ი ვ ე: ქართულ მუსიკალურ სისტემათა განვითარება. თბილისი, 1962, გვ. 49-50, 57-58, 87; ი დ ი ვ ე: Mehrstimmigkeit in altgrusinischen Handschriften. - "Beiträge zur Musik-wissenschaft. Heft 3/4. Berlin. 1967, გვ. 287-288.

ამ ტერმინების მნიშვნელობა ასეთია:

δασεῖα ἡ (sc. προσῳδία грам. (лат. spiritus asper) густое придыхание.

βαρεῖα ἡ (sc. προσῳδία) грам. тяжелое ударение (лат. accentus gravis).

ბოლოს ღმერთი... ტრამფნიშანები ტროპიონის სახელები: ~ , ამას ჰქვია ბოლოხმოვანი ტრეული; ° , ამას ჰქვია ბოლოხმოვანი მოკლე" (11,152v-153r). "ნეიმები" მეორე რედაქციაში ნასესხები არაა არის, საშაციურია, საიდანაც გაჩნდა "ღმერთი".

βραχύς, εῖα ион. εα, ύ грам. краткий.

μακρά ή грам. (sc. συλλαβή) долгий слог.

οξεῖα ή грам. (sc. προσῳδία) грам. острое ударение.

περισπάω снабжать облеченным ударением.

ψιλός грам. простой, т.е. не имеющий придыхания (лат. tenuis , напр., π , κ, τ в отличие от φ, χ, ϑ), не имеющий сильного придыхания, т.е. со слабым придыханием (лат. lenis) или краткий (напр., ε в отличие от η ; υ стало называться ψῖλον когда утратило архаическое произношение ου) (Древнегреческо-русский словарь. Составил И.Х. Дворецкий. I,II. Москва, 1968).

ყველა ბერძნული ნიშანი ე.წ. ეკფონეტიკურ ნიშანთა რიცხვს ეკუთვნის. ეს ნიშნები გვხვდება ბერძნულ წერილობით ძეგლებში, კერძო, სამღვდელოსახური ძეგლებში, რომლებიც ნეიმატიული სიმღერებია (E. Wellesz. A history of Byzantine music and hymnography. Oxford, 1949, გვ. 246-260; ი. ყანჯაველი, დასახ. შრ., გვ. 4).

' ითანე პეტრიწისა და საბასაგან განსხვავებით ანტონმა ეს ნიშნები დარქვა ქართულად: ბერძნ. ὀξεῖα , სომხ. ՀԱՅԿ ანტონთან დაკორექტირებულია ნიშნით "მახვილი", შესაბამისად: ბერძნ. βαρεῖα, სომხ. ԾԱՌ - "ნელიერი", ბერძნ. περισπωμένη, სომხ.

მეორე რედაქციის მიხედვით: "ღრამბნიშანნი ძამღვრისა სახეთანი: ´, ამას უკუმ წოდებული მახვილი. ᵖ , ამას უკუმ წოდებული მოხრილი, რომელიცა კითხვთა შინა ჰმღერს არს... ღრამბნიშანნი სულისკუმთისა სახეთანი: ˄ , ამას უკუმ ბეგნიერებული ბრჭყალი. ᵀ , ამას უკუმ ბეგნიერებული ღიტონი. ˄ , ამას უკუმ ბეგ-

---

მიხედვით ქამოსაცემად მოამზადა ი ე ი ა ა ბ უ ე ა ძ ე მ. თბილისი, 1965, გვ. 27-29) ეს მასალა ამოღებული უნდა იყოს საბას მიერ იოანე პეტრწის გემოდასახელებული ხარქმანიდან (იხ. ს. ყ ა ნ კ ი ე ვ ი, ტექსტოლოგიის ნესები ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში. სადისერტაციო შრომა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1966, გვ. 3-4; ა. უ რ უ შ ა ძ ე. ერთი ტასნიერის "ხრიტნი". თბილისი, 1967, გვ. 267; ე. ა ე ა ხ ა ნ ი ა. ძველი მუსიკალური სისტემის შესახებ საქართველოში.- "საბჭოთა ხელოვნება". თბილისი, 1960, № 2, გვ. 76; ი ს ი ვ ე: ქართული მუსიკალურ სისტემათა განვითარება. თბილისი, 1962, გვ. 49-50, 57-58, 87; ი ს ი ვ ე: Mehrstimmigkeit in altgrusinischen Handschriften.- " Beitrage zur Musik-wissenschaft. Heft 3/4. Berlin. 1967, გვ. 287-288.

ამ ტერმინების მნიშვნელობა ასეთია:

δασεῖα ἡ (sc. προσῳδία грам. (лат. spiritus asper) густое придыхание.

βαρεῖα ἡ (sc. προσῳδία) грам. тяжелое ударение (ac-centus gravis).

ინტონაციის სახეებისა და ნიშნების ცანხილვის შემდეგ, რაღანაც, ანტონის აზრით, ორთოგრაფიის ცოდნა არ შეიძლება ამა თუ იმ ბგერის წარმოქმის თავისებურებათა ცოდნის გარეშე, ანტონი ყურადღებას ამახვილებს თითოეული ბგერის წარმოქმის რაკვირობაზე. ქართულში ბგერათა წარმოქმის ცხრა სახე ძეაქვს პირველი რედაქციის მიხედვით: ბოგი "მახვილი" ინტონაციით წარმოითქმის: ა́, ი́, ბოგი "ნელიადით" - ბ̀, ḕ, ṳ̀, ბოგი "მოხრილით" - ḗ, ṓ. ბოგადად ეს სამი სახე იმავე "მომრგუალებითის" (მახვილის) სახეცით არის ცნობილი. წარმოქმის მიხედვით ეს ბგერები წარმოითქმიან ან "ბრჯგუდ": ậ, ộ, ầ, ề, ệ, ổ, ẫ, ễ, ặ, ან "ღიფონად": ấ, ố, ằ, ế, ệ, ổ, ẫ, ễ, ბოგი კი ამათ შუა საფეხურს წარმოადგენს, მაგ.: ḅ, ḍ, ḕ, ḍ, ḥ, ṓ, ṵ, ḥ. "ჟამითის" მიხედვით ბოგი ძრძლად წარმოითქმის: ā́, ḗ, ṓ და ბოგი მოკლედ: ậ, ằ, ბოგი კი "შუაებრ": ạ, ọ, ṣ.

რვა ბგერა ორ-ორჯერ იყო მოხსენიებული: ạ მახვილის მიხედვით იყო "მახვილი" და "ჟამისაებრ" "შორისი", ẹ "მახვილის" მიხედვით იყო "მახვილი" და "ჟამისაებრ" - "შორისი", ọ "მახვილის მიხედვით იყო "მოხრილი" და "ჟამისაებრ" - ძრძელი ḅ "მახვილის" მიხედვით "ნელიადია" და წარმოქმის მიხედვით "შუა", ṣ "მახვილის" მიხედვით "ნელიადია" და წარმოქმის მიხედვით - "ღიფონი", ḍ "მახვილის" მიხედვით "ნელიადია" და წარმოქმის

ყყარეყ - "მოხრილით", ბერძნ. ბაθεῖα, სომხ. ծոյլ - "ბრჯგუდი", ბერძნ. ψιλός, სომხ. սուկ - "ნელტუდი" ან "ღიფონით", ბერძნ. μακρά, სომხ. երկար - "ძრძელით" და ბერძნ. βραχεῖα, სომხ. սուղ - "მოკლე" ან "კლებულით".

მიხედვით "შუა". ჲ, ჯ, ჭ საერთოდ ამ დაყოფის გარეშე რჩებიან, რადგანაც ისინი არც ხმოვნებია და არც თანხმოვნები, არამედ შუა. ბეთხსენებული ბგერები, თუ წარმოქმის მიხედვით მათ დაყოფას მივიღებთ მხედველობაში, ქმნიან ჯგუფებს. ბგერაა ეს ჯგუფები ("შეუღლებანი". I, 192v) ერთიანდებიან მათი წარმოქმის სიახლოვით, განსხვავება კი მათ შორის "ბრჯგუობაში", "ლიტონობაში" ან "შუაობაში" დაჩნდება.

"შეუღლებანი ასითა ქმნილთანი ქუსშე შემვრებნი სულისკუსშის განწყალებითისანი არიან ესენი, რომელნი ისაჩინოებიან სამთა შინა ტაეპთა მდევრობით" (I,192v).

ა	კ, ვ, ქ	ი	ც	ჩ	ც	ჯ
ბ, ე	გ	ლ	ძ	ჭ	წ,ჭ	ხ
ვ, ზ	კ	ფ	ზ, ს, ნ	შ	ნ,რ[47]	

---

[47] ეს ჯგუფები განმეორებით არის ჩამოთვლილი აგრეთვე კითხვის წესებზე საუბრისას, სადაც ანტონი მსჯელობს იმის შესახებ, რომ ბგერების წარმოქმის ანალიზი არის მკითხველის მიერ წინადადებათა წარმოქმა წარმოქმის სხვადასხვა რაკვარობით: "ხილთუ სადამე ეიქსოდეთ თუს მოშგრძუალებითისა და ჟამითისა ნანილსა, და სიტყუსათა, დავსდებთ ამიერითგან შუდა შეუღლითაგს ასითა, რომლისა მიერ პირველ არიან მოშმული შეუღლით ასითა გმნასა, მერმეცა ოდესმე იქმნების დასაბამ გმნათა და სახელთა" (I,198r).

ეს ჯგუფებია: ა, ბ, ვ, ჲ, ე

ხ, კ, ქ, ზ, კ

ი, ლ, ფ

პირველ სტრიქონზე "ბრჯგუ" ანუ "სხვლჯმოვანნი" ბგერებია, მეორეზე - "საშუალნი" და მესამეზე "ღიტონნი" და "ღბილჯმოვანნი"[48]. პირველ ჯგუფში ხუთი ბგერაა, მეორეშიც - ხუთი, მესამე-

---

ქ, ძ, ზ, ს, წ

ჩ, ლ, ყ, ნ, რ

ჩამოთვლილია სიტყვები, სადაც ეს ბგერები შეიის. ანტონი მოითხოვს, რომ ეს ბგერები სწორად იქნეს ნახმარი თავ-თავის ადგილას და არა აურევიო, მაგ.: არ შეიძლება "ფარნავაზ"-ის ნაცვლად ეთქვათ "მარნავაზი" ან "ბარნავაზი". ამრიგად, მკითხველმა ("ალმომცნობელმა") ფიზიოლური ბგერა უნდა წარმოიქვას შესაბამისი წარმოქმის რაკვარობით და ამწერმა კი უნდა იხმაროს შესაბამისი ნიშანი.

[48] ეს დაყოფა "სხვლჯმოვან", "საშუალ" და "ღიტონ" ბგერებად საკმაოდ თავისებურია, თუ არ ვიფიქრებთ იმ გარემოებას, რომ ზუსტად ასეთივე მსჯელობა (თანხმოვნების იმავე ჯგუფების გამოყოფით) მხითართანაც არის, მხითართან კი, ალბათ, ბერძნულის ძალით აიხსნება. თუ სომხური და ქართული ტერმინების ბერძნულ შესატყვისებს ვიხსენებთ (ბრჯგუ = ρωι = ბალღა; ღრჟონი = συσκ = ჭაბუკ), გამოვა, რომ ბრჯგუ თანხმოვნები ფშვინვიერებია, ღიტონი კი არაფშვინვიერები და თითქოს ეს ასეც არის იმ ბგერების მიხედვით, რომლებიც ანტონს (და შესაბამისად მხითარს) აქვს ჩამოთვლილი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ფშვინვიერი ბგერების რიგში დასახელებულ ღ-სა და ჯ-ს. როგორც ჩანს, ბგერების ასეთი დაყოფა დიდხანს იყო გავრცელებული სომხურ გრამატიკულ ლიტერატურაში. იხ. მაგ.: " ρωι ... (წერა)

ში - სამი, მეოთხეში - ხუთი, მეხუთეში - სამი, მეექვსეში - ხუთი და მეშვიდეში - ორი. ვ პირველ ჯგუფში იმიტომ მოვაყვანეთ, ვერს ანტონი, რომ ის ხშირად ენაცვლება ბ-ს (ვასილი// ბასილი). ნარმოთქმის მიხედვით დაკეთილ თანხმოვანთაგან ბევრ ტუჩების მოძრაობით ნარმოითქმის, მაგ.: ჭ, ყ, ხ, ღ (sic!), სხვები კი პირში ნარმოითქმიან ენის სხვადასხვა მოძრაობით. ამის მიხედვით ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და პირველივე რჩებიან. თანხმოვნების განსხვავება ნარმოთქმის დასაწყისში იჩენს თავს, მაგრამ ნარმოითქმის ეს თანხმოვნები იმავე განსხვავებით მხოლოდ ხმოვნების მეშვეობით. ყველა პირში ან ხორხში ნარმოთქმული თანხმოვანი ბაგეებს გამოაღწევს მხოლოდ იმ ხმოვნების დახმარებით, რომლებთანაც შეერთებით ნარმოითქმის ეს თანხმოვნები: ბანი ანთან ერთდება, ტინი ინთან, ძენი უნთან, ქინი ი-სთან. ასე რომ არ ხდებოდეს, ბანი ბაგეებთან დარჩებოდა, ცანი პირში და ჭარი ხორხში. ეხლევე ითქმის სხვა თანხმოვნების შესახებაც.

მეორე რედაქციის მიხედვით: სწორად წერისას უნდა გამოვიყენოთ პრობლემის ყველა ნიშანი, რაღგანაც ყოველ ასოს ახასია-

---

Աբուար՝ ձոյր՝ խիստ արտասանվող: հկդ. հուրբ: բաւ բաղաձայն-ներն են ր, փ, ֆ, խ, ց, կ, զ, ռ, որոնց հատկապես բնորոշ են ր, պ, կ, ի, ձ, կ(ղ), շ, ր. և գոռ երբեմն կէրկ է արտասանվում (հիշէպէս "աւր" բառի մէջ, որ դարձաւ "օր") և երբեմն բաւ (հիշէպէս „աւուր„ ձևի մէջ, որ դարձաւ "ավուր"). (Ա ր. Ղ ա կ հ ա ս է ա ն ց. հայերէն բացատրական բառարան. Երևան, 1944).

անթոնն կ սոմխուրիան ժամանակ քարեզում.

ებს წარმოქმის ესა თუ ის სახე, მაგ.: ა, ე, ი, ო, უ - ძრძელი ხმოვნებია, რადგანაც საკუთრივ ხმოვნებს წარმოადგენენ. ბგერები ე̊, ჲ̊, ჳ̊, ჴ̊ და ჵ̊, ჶ̊ არც მარცვალს ქმნიან და არც ბგნების უფლიებაში მონაწილეობენ. მარტალია, ისინი ხმოვნებიან ერთად წარმოიქმიან, მაგრამ არც ბრჯგუ და ღბილ თანხმოვნებს ჰგვანან და არც საკუთრივ ხმოვნებს და ამიტომ "მოკლეხმოვნებად" იხსენებიან და ნიშანიც შესაბამისი (°) ესმით თავზე.

წინასასისმიერი ღ, ძ, ჭ და ზ, ს, ც, ძ, წ "ღბილი" ბგერებია და თავზე ესმით ნიშანი "ღბილი".

ბაგისმიერი ბ, მ, პ, ფ, ვ და ჶ ლიტონი ბგერებია. მათი ნიშანია ^ .

ხორხისმიერი ბგერები ქ, კ, ქ, ღ, ყ, ხ, ჯ და ჟ, შ, ჩ, ჯ, ჯ "ბრჯგუ" ბგერებია და ნიშანი არის ^ .

ღბილი, ლიტონი და ბრჯგუ ბგერები არ წარმოიქმიან დამოუკიდებლად (მაგალითად, ისე, როგორც საკუთრივ ხმოვნები - ძრძელი და მოკლე), არამედ ხმოვანს შეიერთებენ წარმოქმისას.

ანგონი განსაკუთრებით ერთლად მსჯელობს ამავე საკითხების შესახებ განმეორებით აგრეთვე სწორი არტიკულაციის, მისი სიწყვით "გამოღების" შესახებ საუბრისას. სწორი წარმოქმა არის მარცვლების გამოქმა ბგერათა ნამდვილი გამოქმის მიხედვით და სიტყვების გამოქმა მარცვლების გამოქმის მიხედვით. "გამოღებად არს წარმოღებად ლექსთა საკუთართაებრ აღმოხრუათა ასოთასა და წარმოღებად აღმოხრვსაებრ მარცუალთასა" (1,195ბ). "Արտաբերութիւն է յատուկ բերուն վանկիկ ըստ իւրաքանչ չնչման փառիկ, և յատուկ բերուն բառիկ ըստ հնչմանց վանկիկ" (ქვ.483). "გამოღება არს წარმოღება ლექსთა საკუთართაებრ აღმოხრუათა

ასოთასა და წარმოება ლექსთა ამოიხრეისაებრ მარცუალთასა" (11,155).

სიტყვების სწორ წარმოქმას სჭირია: 1. რომ მკითხველი უნაბერუ არ იყოს, 2. ბგერების არტიკულაციის ცოდნა[49]: წარმოქმისას უნდა მიექცეს ყურადღება იმას, რომ მსგავსი ასოები არ წარმოიქვას ერთმანეთის ნაცვლად (ბ-ს ნაცვლად პ ან გ-ს ნაცვლად კ და სხ.); 3. "პროსოდიანის" ე.ი. ინტონაციის ცოდნა. უნდა ეიცოდეთ ბგერების ფშვინვიერობა, "სიბრძნუე" და "სიწყლუე", "სიტრძე" და "სიმოკლე". საჭიროა აგრეთვე მახვილის ხმარების ცოდნაც. მახვილიანი ბგერა არ უნდა წარმოეთქვათ "ნელიადი" ინტონაციით, "სანელიადო" ბგერა კი მახვილი ინტონაციით. მსჯელობა საკმაოდ ერცელია და ბუნდოვანი; 4. "მკბილამოხრუად": "ბრძნუე" მარცვალი უფრო "მსხვილად" არ უნდა წარმოითქვას, "შუა" "ბრძნუდ", "წყლუე" "შუაებრ" და ნაკლისხმევი ჴ ბგერა არ უნდა წარმოითქვას; 5. "სავსედ ამოიხრუად", რომელიც გულისხმობს იმას, რომ სიტყვების წარმოქმისას არ შეიძლება ბგერათა არც გამოტოვება და არც დამატება ("არმიან" და არა "ჰარმიან", "აბრამ" და არა "აბრაამ", "იოანე" და არა "იოვანე")[50].

მეორე რედაქციაში ასევე ნათქვამია, რომ: არტიკულაცია არ

---

[49] γεωγκαφία = "ცნობა", "შეცნობა", "ცოდნა", ანტონს უთარგმნია, რადგან γῆ = "აღგილი" + γ (შეცდომით κ = "დგომა" მიმდინარე ჩაუთვლია) + γραφία = აბსტრაქტულობის მაწარმოებელია. ე.ი. γεωγκαφία = "დაადგილებრობება".

[50] ეს დებულება და ეს მაგალითი (იოანე" და არა "იოვანე") მეორე რედაქციაშიც არის.

გულისხმობს ენაბლუობას. ერთმანეთის მსგავსი ბგერები არ უნდა წარმოთქვაო ერთმანეთის ნაცვლად, პროსოდიის ნიშნები: "მოხრილი" და "მახვილი", "გრძელი" და "მოკლე", "ბრჭყვ", "ღმილი" და "ღიფთონი" თავ-თავის ადგილას უნდა ვიხმაროთ.

საკუთრივ ხმოვნები გრძელია და გრძლად წარმოითქმის. არასაკუთრივ ხმოვნები მოკლეა და წარმოთქმისას არ უნდა გაგრძელდეს. გრძელი ხმოვნები არ უნდა ვიხმაროთ ერთმანეთის ნაცვლად, მაგ.: ა ე-ს ან ი-ს ნაცვლად. ან ი და უ ერთმანეთის ნაცვლად. არც გრძელი ა და მოკლე ე ენაცვლება ერთმანეთს, ან ა და ო, ე და ო, ი და ჲ, ე და ჳ, ე და ჴ, ე და ჯ.

"ღმილი" ბგერები, რომლებიც "ენის მწუხრუაღისა ნარნარად სასისა მიმართ მწუხარე შეხებითა ჯმოვანთა თანა შეერთებული გამოიღებიან" (11,156ჩ), ძალიან ნარნარად არ უნდა წარმოითქვას, მაგრამ არც უნდა დაეკიდეს "სინარნარე".

"ღიფთონი" ბგერები, რომლებიც "ენისა მახლობელ რეცა არა ნარნარად, არამედ ფართოდრე შეხებითა ენისა მწუხრუაღისათა გამოიღებიან" (11,156ჩ), ასევე უნდა წარმოითქვას.

"ბრჭყვ" ბგერები, რომლებიც "ჯორჯისა ანუ მჭირსე ყოფითა ანუ არა ფრიად მჭირსე ყოფითა გამოიღებიან" (11,156ჩ), ასევე უნდა წარმოითქვას.

სიტყვები უნდა წარმოთქვაო გარკვევით და მდიანად.

შორისდებულებისა და მაგი მსგავსი სიტყვების წერისას უნდა ვიხმაროთ სადანაღი ნიშნები.

ანტონის აზრით, ორთოგრაფიას სჭირდება ასოების გამოყენების (ხმარების) ცოდნა (მსჯელობს ბგერების პოზიციურ ცვლილებებზე)[51]:

---

51 რა დქმა უნდა, ისევ ორთოგრაფიაში.

ზოგ ბგერას თავისი ძალა და წარმოთქმის რაგვარობა შენარჩუნებული აქვს ყველგან და ზოგი კი ადგილისა და სხვა ბგერებთან მეზობლობის მიხედვით განსხვავებულად წარმოითქმის. მაგალითად: ხუთი ბგერა - ყ, ჟ, უ, ე, ქ ხან თავისი ჩვეულებრივი სახით გამოიყენება და ხან კი სხვა ბგერებს ენაცვლება, მაგ.: უ ხან უ-დ გამოითქმის და ხან ვინს ენაცვლება (ოღონდ არა იმ ე-ს, რომელიც სიტყვის თავშია). სიტყვაში "შეყუარებად" უ-ს ვინის ძალა აქვს. ასეთ შემთხვევებში უ-ს ზევით "ბრჭყს" ნიშანი უნდა დავსვათ [52]. სიტყვის შუაში ე-ს ენაცვლება ყ, საერთოდ: ვ-სა და ე-ს სიტყვის შუაში ენაცვლება უმარცვლო უ და ყ (ძუ-

---

[52] გასაგებია, რატომაც: თანხმოვნისაკენ იხრება, ე.ი. "ბრჭყვედება", როგორც ანტონი ამბობს. (შდრ.: ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. თბილისი, 1949, გვ. 137). მეორე რედაქციაში ანტონს ეს დებულება ბგერის შესახებ მსჯელობისას აქვს გამოყენებული მაშინ, როცა ის უ ბგერის შესახებ ლაპარაკობს: უ "გაბრჭყვედება" ე-ს წინ (წუა), მაგრამ სახელთა ბრუნებისას ნათესაობითსა, მოქმედებითსა, დაწყებითსა და თანდებულიან მიცემითში ეს უ ვ-დ იქცევა (წვსა, წვთა, წვსაგან, წვსა მიერ). მოსაღიდნელი იყო, რომ აქაც ანტონს უ-ს "გაბრჭყვება" აეღნიშნა ე-ს წინ, მაგრამ, როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ანტონი შეცდომაში შეყვანია ვ-ს დაწერილობამ. ეს გარემოება კი კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ ანტონი ვერ მიხვდა ერთმანეთისაგან ბგერას და ასოს (დაწერილსა და წარმოთქმულს). მიმღეობურ და ბმნურ ფორმებში, განაგრძობს ანტონი, უმარცვლო უ-სთან ე-ს ნაცვლად ყ იხ-

ცნი)[53]. თუ სიტყვაში ვ-ს შემცვლელი (ე.ი. უმარცვლო) უ არ არის, მაშინ ლ-ც შეიძლება ვ-დ იქცეს. ჲ სახელის ბოლოს შემასმენლობითის ნიშანია, მაგრამ სიტყვის შუაში იგი ი-ს ენაცვლება, მაგ.: "იოახაზ, ძე საღმისი" (I,193ჩ). ჲ წრფელობით ბრუნვაშიც გამოიყენება" ბოლო შუქნიერებისაჲს" (I,193ჩ)[54]. ვ იხმარება ვი-ს ნაცვლად, მაგ.: "შთააგდეს იგი მღუმესა შინა" (I,193v). ხშირად ნასესხებ სიტყვებში ვ მხოლოდ ი-ს ნაცვლადაც იხმარება, მაგ.: "ძალი ფარაონი გამოვიდა ეყვპტით" (I,193v). იფსიღონის ნაცვლად ჩვენმა ძველმა "სანატრელთა მთარგმნელთა" (I,193v) ვ იხმარეს "ჩუქნთა შინა ნერიღთა" (I,193v). ვ, რომელიც ი-ს შემდეგ იწერება და ზემოთ "საუფლი ღრამში" (I,193v) ანუ ქარაგმა აქვს, უნდა ამოვიკითხოთ "იესუ". სიტყვის თავში ვ-ს ი-ს ძალა აქვს (ვრკანის)[55]. კ ა-ს ენაცვლება.

მარებაო (მნუსხი, ეჰსნუსვი) იხ. აგრეთვე: II,155ჩ.

53 მეორე რედაქციაშივე ანტონს ეს დებულება "საშუალებებზე" საუბრისას აქვს გამეორებული: როცა ლ ბგერა მისდევს ვ-ს, ვ უმარცვლოდ იქცევა, ვ-საკით გამოითქმის, ლ კი მარცვალს ნი ლ იქნება და არა უ (ვკუსთა).

54 აქ უკვე ანტონი, როგორც ეხედავთ, საკუთარ ორთოგრაფიულ წესს იძლევა. შდრ.: აგრეთვე მეორე რედაქციაში გამოქვეყნებული ვერსია იხმარება (ბეთსაჲდა, მაჲდანი), სადაც ხშირად სიტყვის ბოლოს იხმარება და მარცვალს ქმნის (მა-ჲდ-ან). ეს მსჯელობა პირველ რედაქციაშიც არის.

ორთოგრაფიაში ტანხილულია აგრეთვე ბგერათა ცვლილებები, ანტონის აზრით, სამი სახის: 1. "ლღება"//"ღრღეა" (1,193v), ე.ი. დამატება, "მოსპობა" (1,193v), ე.ი. დაკარგვა და 3. "ცვალება" (1,193v), ე.ი. ცვლილება. ბგერათა ეს ცვლილებები ხდება ბრუნებისას, წარმოებისას, რთული სახელების წარმოქმნისას და ზმნების მიმოხრისას.

„მარცვალი არის ხმა, რომელსაც ადამიანი ერთი ამოსუნთქვით წარმოთქვამს: "მარცუალი არს ჴმაჲ რაჲმე, რომელი ერთითა აღმოჴდომითა ძალითა ადამიანისაგან გაცისა" (1,83r, 102v). შდრ.: "ᲛᲐᲜᲙᲐ ᲐᲠ ᲕᲗᲥᲕᲐ ᲘᲧᲝ, ᲠᲝ ᲡᲘᲢᲧᲕᲐ ᲩᲜᲔᲣᲚᲔᲑᲠᲘᲕ ᲛᲝᲙᲚᲔ ᲘᲧᲝᲡ ᲓᲐᲠᲪᲮᲣᲚᲘ ᲡᲘᲢᲧᲕᲐ" (ბპ. 225). "მარცუალი არს ხორცა რაჲმე ნაწილობანი ასოდსა ძლით შეერთული ანუ მარტივი" (11,64r).

ამ განსაზღვრას მოსდევს შემდეგი განმარტება: "ნაწილობანი ხორცა" ნიშნავს იმას, რომ მარცვალი ერთი ამოსუნთქვით წარმოქმის (ა, ბა, ბე, ბი, გო, ნუ, ბღრ და სხ.), "შერეული" შედგენილი მარცვალია (ჭარ, კაც), ხოლო მარტივი მარცვალი ერთი ბგერისაგან შედგება. ამრიგად, მარცვალი არის ერთი ამოსუნთქვით წარმოქმული ბგერა ან ბგერების კომპლექსი.

ორივე რედაქციაში მარცვლის შესახებ ასეთი მსჯელობაა გამარჯვი: ერთი იქნება ბგერა, თუ რამდენიმე, მნიშვნელობის მქონე თუ უქონელი ("ანუ ნიშნოვან, ანუ უნიშნო". 1,102v), თუ ერთი ამოსუნთქვით წარმოიქმის, მარცვალია. ამიტომ ყოველ ხმოვანს

---

55 მეორე რედაქციაში ანტონი ჳ-ს შესახებ ამბობს, რომ ეს ჳ მარცვლის შემქმნელია (სიტ-ყ-ვს-ა) და ზმნის "მაუღლებელია" (უსძრცე).

მარცვალი შეიძლება დავარქვათ, რადგანაც ისინი ერთი ამოსუნთქვით წარმოითქმიან.

მარცვალმა შეიძლება საქანი აღნიშნოს (და, ცა, მე...), შეიძლება ის სიტყვის ნაწილს წარმოადგენდეს (ტან-ღმრ-თო-ბი-ლი), შეიძლება არაფერს არ ნიშნავდეს და სიტყვის ნაწილიც არ იყოს (მა, პა, ჟა...).

ორივე რედაქციის მიხედვით მარცვალი ბგერებისაგან უნდა შედგებოდეს და თვითონ სიტყვა უნდა შეადგინოს, ე.ი. მარცვალი ბგერებისაგან შედგება და სიტყვა მარცვლებისაგან[56]. ზოგი მარცვალი ერთხმოვნიანია (ხე), ზოგი კი - ორხმოვნიანი (აიხ, უენ)[57]. ერთხმოვნიანი "გამოთებითა ერთითა ხმრვთა ნაწევრთანითა გამოთების, მაგალითებრ, ხე" (11,64v), ორხმოვნიანი "ერთისა მით ნაწევრთანისა ხმრვსა ორჯმად გამოთების, მაგალითებრ: ია, აიხ, უენ" (11, 64v). ყოველ მარცვალს აუცილებლად უნდა ჰქონდეს ხმოვანი, თუ ეს ხმოვანი არა აქვს, ის უნდა იგულისხმებოდეს მაინც, რადგანაც მარტო თანხმოვანი მარცვალს ვერ შექმნის. სიტყვაში "მარ-ი-ამ" ყველა მარცვალი ხმოვნიანია, მაგრამ სიტყვაში "ბრ-ძე-ნი" 2 ხმოვანი პირველ მარცვალში მხოლოდ იგულისხმება. საერთოდ, აღნიშნავს ანტონი, ეს ხმოვანი უმეტესად იგულისხმება, იხმარება (იხ. იწერება) კი მხოლოდ სტრიქონის დასაწყისსა ან დასასრულს.

---

56 "ვინაჲცა უპირატეს და დასაბამ იცნობიან წებულნი და მერმელა მარცუალი, ესრეთე უპირატეს და დასაბამ ლექსთაგან მარცუალნი და მერმელა ლექსნი. მაშასადამე, წარმოიტებიან წიგნთაგან წებულთა მარცუალნი და მარცუალთაგან ლექსნი" (11, 64r).

ძალგანის წესები ანტონს ძანბიღული აქვს სასვენი ნიშნების ძანბიღების შემდეგ, როგორც ჩანს, ძალგანის ნიშანდან გამომდინარეობს, სახელდობრ, ანტონი აღნიშნავს პირველ რეაქციაში, რომ ბოლო სიტყვა მარცვლებად დაყოფის საერთო კანონებს არ ემორჩილება. საერთო კანონი გულისხმობს, რომ სიტყვები მარცვლებად იყოფა თანხმოვნებით, რომლებიც სტრიქონის დასაწყისში უნდა იყვნენ (და-ვით და არა დავ-ით). მარცვლის ხმოვნით დაწყება არ შეიძლება, მაგრამ არის ისეთი სიტყვები, რომელიც დაყოფა გამონაკლისია ამ კანონიდან. ეს ეხება უმეტესად ორხმოვნიანი მარცვლების შემცველ სიტყვებს. ბოლო რიგის სიტყვის მარცვლებად დაყოფა აგრეთვე არ ექვემდებარება საერთო წესს (ხე-ლო-ვნება და არა ხე-ლოვ-ნება). ორი ან სამი ერთად დაუმოყრილი თანხმოვნის დაყოფისას ამ თანხმოვნებს შორის ჯ ბგერა უნდა ჩავსვათ. ეს უკანასკნელი დებულება მეორე რეაქციაშიც არის[58].

---

[57] ერთხმოვნიანი და ორხმოვნიანი მარცვლები ანტონს ხელოვნურად აქვს დამოყოფილი სიმხურის წაბაძვით, იხ.: "...վանկից առաջ մի հարարբառի ասի՛ր. և ոմանք երկբարբառի :" (გვ. 225) მაგალითად დასახელებული აქვს: ჭარ-კი-ან-ლი, ეიրն და არ-ჭეան.

[58] თანაც რამდენიმე აღგილას. ერთგან, მაგალითად, ანტონი ამბობს, რომ მის მიერ აღმოჩენილი ხმოვანი მრავალ ერთად მიმდევრივ თანხმოვანს მარცვლიანობას ანიჭებს. მისი აზრით, სრულიად გაუმართლებელია, ასეთი თანხმოვნების ხმოვნის გარეშე წარმოთქმა, ამიტომ მიაგნებინილად მიიჩნევს მის მიერ აღმოჩენილი ხმოვნის ხმარების საჭიროებას: "ეიდამე იქმნების მრავალნი ხმოვანი და უცხოა უცხოვანი ერთად მდებარეობა ძამიღებაჲ ჴმისა, ასეთ

მეორე რედაქციაშიც ნათქვამია, რომ ხმოვნები სიტყვის გადატანისას არ უნდა დავაცილოთ თავის თანხმოვნებს. თუ ერთმანეთს შეხვედება ორი ხმოვანი, ერთი სტრიქონის ბოლოს უნდა დარჩეს და მეორემ სტრიქონი უნდა დაიწყოს. რთული სიტყვა შემადგენელ ნაწილებად დაყოფით უნდა გადავიტანოთ სტრიქონიდან სტრიქონზე.

რაც შეეხება ორთოგრაფიას, ანტონიც, ისევე, როგორც მხითარიც, ეს არის სიტყვების წერა ამ სიტყვების შემადგენელი ბგერების ჩვეულებრივად შესაფერისი ასოებით: "შეწყობილწერაჲ არს მებრ ჩუქულებისა, რაჲთა ღექსი თჳსითა საკუთრითამცა ასოჲთა აღვსწეროთ" (I,97ზ) ან: "შესაფერსწერა არს, რომელითა აღვსწერთ ღექსსა ჩუქულებითითა და საკუთარითა ნიგნითა" (I,191ზ). "შესაბამწერა არს შემძლებელობა წერად საჩუქულებოჲთა და საკუთარითა ნიგნითა" (II,152ზ)[59]. მხითარიან: "ვარვარაფრაცრჩა[60] ე. იროვ ჭრეჰჭ ყჭაიაჩა იოქერაყაიაჩა` ჩიგყაიაჩაი ჭაიჩი"(ქე.469). უნდა ენეროთ "აბალი" და არა "აჭალი", "ბრძოლა" და არა "პრძოლა" და ა.შ. ამაზე ანტონი იმიტომ ამახვილებს ყურადღებას, რომ რიგრიგობით ის მეორე რედაქციაში ამბობს, ენაში არის ისეთი ასოები,

---

წინააღმდგომნი. იტყჳთ, ვითარმედ არა იქმნების სამოჲა და ოდხა და ნუ უმე უმეცესთა ერთად მდებარეთა უჴმოთა ჟენიერ ჴმოვანისა მარცუალსრულ. თუ სადამე ორთმმატიკასა შინა ძაქუსყე ძამოცდილებაჲ, თანა ძაძსთ საქიროჲ ქმაჲ, ვითარმედ არა იქმნების. ძარნა მრაჳალნი უჴმონი ჟენიერ ჴმოვანისა ძვიხილავნ მდებარედ მრაჳალსა ადგილსა. ვინაჲცა იიძულებით თქუმ კიდურმდგმოებისა ძამოყუანებაჲ და თქმაჲ: მაშასადამე, აბალი ესე ასოჲ, რომელ 2, საქირო არს ყოფაჲ" (II,631-642).

რიცხვების აღვილად ენაცვლებიან ერთმანეთს მათი ერთეულებით "ყმითაერე" (11,152ჳ) მსგავსების გამო. ასეთი მსგავსი ასოებია, მაგ.: ბ, ჳ; ტ, ვ; ან: ბ, ფ; ან: ე, ჭ; ძ, ქ; ღ, ტ; ღ, ძ; ფ, ძ; ე, ბ; ე, ე; ზ, ს; ზ, ყ; ძ (sic!); ყ, ტ, ხ; ძ, ყ; ქ, ყ; ქ, ს; ქ, ძ; ჯ, ყ; ჯ, ძ; ი, ნ; ი, რ; ი, ნ; ჩ, ყ; ჩ, ყ; ყ, ხ; "შესაქცევნერის" (1,191ჳ) ან "შესაბამნერის" (11,152ჳ) ცოდნას ექვსი რამ სჭირდება: 1. ბგერების აღმნიშვნელი ნიშნების ცოდნა ("ცნობად სახეთა სანიშნოდ ღრამმთა ასოთასა". 1,191ჳ; "ჭაშაოქრქრის ჭიაკყაყ ჱკიანაფპიყ ჭიარიყ".ძვ. 470. "ცნობა ხატთა, ე.ი. შესახედავთა მნიშნულთა ასოთასა", 11,152ჳ); 2. ბგერათა ინტონაციური ნიშნების ცოდნა ("ცნობად პრისპრიანთა და ნიშან-ღრამმთა მათთა". 1,97ჳ; "ცნობად პრისპრიანთა და სანიშნოთა ღრამმთა მათთა". 1,191ჳ; "ჴიქოქრქრის ოიფკანიოქჭაკყ ი ჱკიანაფპიყ ჭიარიყ".ძვ. 470; "ცნობა პრისპრიანთა და ნიშნეთა ღრამმთა მათთა". 11,152ჳ); 3. ამა თუ იმ ბგერის წარმოქმნის დავისებურებების ცოდნა ("ცნობად საკუთართა[61] აღმოხრვათა ასოთასა. 1,97ჳ; "ცნობად თვეებათა[62] აღმოხრვათა ასოთასა". 1,191ჳ; "Ძანაფიშ კიფკიოქჭაკყ ჩჱჴანაყ ჭიარიყ".ძვ. 470-471; "ცნობა თვსებათა ასოთა აღმოხრუათასა". 11,152ჳ); 4. ბგერების გამოთქმისა

---

59 ჳარჯარაფრიქრქრის= "მართლწერა".

60 მეორე რედაქციაში ანტონი აღნიშნავს, რომ ორთოგრაფიის ეს განსაზღვრა მისი არ არის, სხვა გრამატიკოსებისაა.

61 "საკუთარი" აქ შემთხვევით არის, რადგანაც ქართულ "საკუთარსაც" ნიშნავს.

62 უნდა იყოს "თვსებათა".

ყენების ციტა ("სნაველეებაჲ ასოთა მქმეობაჲთა შორის". 1,97ზ; "გამოცდილებაჲ ასოთა მქმეობისა". 1,191ზ; "ქარქაშჲ ჲ კერაძეჲსაჲ ტრაქტატჲ".ძვ. 471; "გამოცდილებაჲ ასოთა მეთქუმობისა". 11,152ზ); 5. ბგერათა ცვლილებების ციტა ("და მეცნობაჲ ცუალებისა მათისა". 1,97ზ; "დაალტილებრობებაჲ[63] ცუალებაჲთა მათაჲ". 1,191ზ; "Աւէտարանչն ափսոսալով նային".ძვ. 471; "სამგზის ესე ნათქუამია მიერ წერილთასა", 11,152ზ)[64]; 6 ქარაგმათა ციტა ("ცნობაჲ ქარაგმათაჲ". 1,97ზ; 191ზ; "ჩვენებრ պատուականներնայ".ძვ. 471; "ცნობაჲ ქარაგმათაჲ". 11,152ზ).

ასოთა ნიშნები მოცვანილობა-ჟამოსახულების თვალსაზრისით ქართულში ორივე რედაქციის მიხედვით შვიდნაირია[65]: 1. "პირველი

---

63 Աւէտարանչն იხილე "დაალტილებრობებაჲ" არის ნაწარმოები. იხ.: აქვე, ძვ. 49, სქოლიო 49.

64 ორთოგრაფიის ციტისათვის აუცილებელი უკანასკნელი ოთხი საკითხი (2,3,4,5) დღევანდელი ტაგებით ფონეტიკური საკითხებია, ამიტომ მათ შესახებ უკვე იყო მსჯელობა. იხ.: აქვე, ძვ. 38-53.

65 ანტონს მხოლოდ ხუცურ დამწერლობაზე აქვს ლაპარაკი" (ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული პალეოგრაფია, ძვ.115). საჭიროდ უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ანტონის მიერ ნახმარი ზოგი ტერმინი გრამატიკის ამ ნაწილში დანერგვებია მხითარისას (მხითარს ტამოყოფილი აქვს ხუთი სახე ასოთა ნიშნების მოყვანილობა-ჟამოსახულების თვალსაზრისით: 1. ჭაიატჰირ, 2.ჭლხატჰირ, 3.ერკარნატჰირ, 4. ნაღარ და 5. ბოლორტჰირ . ძვ. 471), რომლის ეს ამ შემთხვევაშიც მოხდა, ანტონი მაინც აქ და-

ვიდრემე არს მთავარი დიდებაჲ ანუ კანუნთა" (I,97ზ); "პირველსა წოდებულ ასოჲ დიდებისა" (I,191ზ). ასეთი ასოები იხმარება კანონების ან წიგნების დასაწყისში და ეიყოფა "ყუაჲიღოვან" და სხვა სახეებად[66]. მეორე რედაქციის მიხედვით ამ სახეობას ქვია "საბენაო, ამად რომელ წყებასა შინა უპირველესჲ წერილჲსა ჟამად ეიდების და საღმრთოჲაცა სახელჲა და დიდებულია რომელთაჲ სახელჲა წერასა ეძყოფჲ ამათით" (II,152ზ)[67]; 2. ნინადადებების

მოუკიდებელი ჩანს და ძარკვევით ძველი ქართული დამწერლობის სახეების აღმნიშვნელი ტრადიციული ტერმინებს უნევს ანძარიშს. ამაზე დამაჯერებით მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ანტონი აქ არა ერთგზის ძახაბავს, რომ ესა თუ ის დამწერლობა "ქართულია ენისანი"-ა და "ჩუენ, ქართულთა მიერ" არის ნახმარი.

66 "ხოლო ესე სხუაჲასხუა ყუაჲიღოვნად ანუ კერპად შესახებაჲვად დაინაკუსთების" (I,191ზ); ან: "ქარნა ესე სხუაჲასხუად ყუაჲიღოვნად და რაჲულემე შესახებაჲვად დაინაკუსთების" (II,152ზ); "მაგრა სიბრძნის მოყუარენი არ ნარწყმეერისაჲვს ჟამისა ნაცვლად დიდებისა ასოსა ნაღებისა ჩუენს არიან ნაღებად ყოიესისა ასომთავრულისა. ქარნა მწერალთა მიერ კერპშესახებაჲთაცა <u>დაიხატების</u> მრავალფეროვნად და <u>ყუაჲიღად</u> და სხუაჲასხუა სახედ" - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. (I,191ძ). "დაინაკუსთების" და "დაიხატების" ანტონს ნახმარი უნდა ქქონდეს "დაჭდისა" და "დახატვის" მნიშვნელობით. ამიტომ შეიძლება არც იყოს მართებული მოსაზრება, რომ ტერმინი "დანაკუთა" ანტონს "ასოთა ქარგანი მოყვანილობის აღსანიშნავად" აქვს ჯამოყენებული (ი ე. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული პალეოგრაფია, გვ. 103) და რომ "მთავარი ან საბენაო ასოების ყვა-

დასაწყისში იხმარება - ასომთავრული: "მეორესა ნიშნებულ ჩუნ, ქართულსა, მიერ ასომთავრული და ესე ამისთჳს, რამეთუ დასაწყისსა სიტყჳსა და რიცხჳსა დაიწერების, ანუ საუფლოთა სახელთა დავად..." (I,191ჩ); "მეორე უკუნ არს, რომელი დაწყებასა სიტყუაჲსა დავთა დაიწერების" (I,97ჩ); "შემდგომთა ბეჭდილებულ ასომთავრული, ამად რომელ დაწყებასა შინა სიტყჳსა და და პერიოდისასა დავად დაიწერების და ანუ წყებასა სახელთასა" (II,152ჩ)[68];

ვიღეან ან ცხოველთა სახეებით მოხაზვასა და ქამოყვანას "დანაკვეთა" რქმევია (იქვე, გვ. 117).

67 "მაშასადამე, "საგენაო"-ი ის ასოები იწოდებოდა, რომელნიც ამა თუ იმ ხაზების დავში, პირველი სტრიქონის პირველი სიტყვის დასაწყის ასოდ იყო ხოლმე და, ჩვეულებრივ, რომელიმე ყვავილის ან სხვა რაიმე მხატვრული ნაკვთის სახე ჰქონდა" (იქვე, გვ. 117).

68 "ასომთავრული", როგორც თვით სახელიც ცხადყოფს, მთავარი ანუ დიდი ასოების სახელი უნდა ყოფილიყო. ანტონ კათალიკოზის... ქანქარება არც სრული და არსებითად არც სწორი, რადგან აქ ანტონ კათალიკოზს ასომთავრული ისე ესმის; როგორც მის დრის იხმარებოდა; ამ ხანაში კი და... ქაცილებით უფრო აღრეც ასომთავრულს თავისი პირვანდელი დანიშნულება უკვე დაკარგული ჰქონდა. ნამდვილად ძველ დროს ტერმინი "ასომთავრული" თვით დამწერლობის ისეთი ჯვაროსანისათვის იხმარებოდა, როდესაც ნაწერი მთლად დიდი ასოებით იწერებოდა ხოლმე და ამავე მნიშვნელობითვე უნდა ვიხმაროთ ეს ტერმინი ეხლაც.

... პატარა ასოების შემუშავებისა და შეთხუების შემდგომ,

3. "მგრგლოვანი": "მესამე არს, რომლისა ნიღებული მგრგლოვანი" (I,97ზ); "მესამესა ნიღებული ჩუნჯ, ქარდუჩლია, მიერ გრგლოვანი და ძუძლია მაგ ჭშირ სადამე უმოქმედებიესცე ესე ეკლესიასა წერილია შინა" (I,191ზ); "სხუასა ნეღნიღებული მგრგლოვანი" (II,152ზ)[69]; 4. "მეოთხე არს წურილი იგი ასოჲ, რომელი მეუმრიად საღოცველია შინა მოქმედებს წერილია და ნაცუალ სინტურისაცა იხმარების, რომლისა ნიღებული ნოტრი" (I,97ზ); "მეოთხესა ნიღებული ნოტრი, ხოლო ესე ამისთჳს, ეითარმედ აღმნურესსა ამით მცირედი ეჯმარების აღჩილი" (I,191ზ); "სხუასა ნოტრი, რომელსაცა ვიქმედი სხუაჲა აქსონჲა წერილია-მიღებასა შინა წერილებასა" (II,152ზ)[70]; 5. "მეხუთე არს ასო იგი სამკუალი, რომელი

რიცა... ასომთავრული დამწერლობა მოისპო, მთავარი ასოების ხმარება მაინც არ ამოკვეთილა და მაგ სწორედ ის მნიშვნელობა მიენიჭა, რაც ა ნ ტ ო ნ კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ს ა აქეს აღნიშნული. ხმზულების თავისა და პერიოდების, ბოქან საკუთარი სახელების დასაწყის ასოებად იხმარებოდნენ ხოლმე" (ი ე. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული პალეოგრაფია, გვ. 117-118).

[69] ი ე. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს აზრით, ანტონი არსებითად სწორად აღნიშნავს "მგრგლოვანის" გამოყენების არეს, თუმცა დამატებით იმის თქმაც იყო საჭირო, რომ "როგორც ქართული ტექსტების "მგრგლოვანის" მნიშვნელობიდან ჩანს, ამ დამწერლობის დამახასიათებელი თვისება მის ასოთა მრგვალი მოყვანილობა უნდა ყოფილიყო" (იქვე, გვ. 118).

[70] მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ ჯერ მხედველობაში აქეს მხოლოდ ნიღებული თავის ტრამატიკაში, ანტონი, აქაც, როგორც ჩანს, მაინც

უფრორე მოქმედებს სტანდა-ბექდისა წერილთა შინა" (I,97ვ): მეხუთესა წიდებული ყოვლიადი, მიმო რამეთუ რეცა მრავალთა ბე-ქუსობით მივალს დანასწორებით წერილი ამისი და ესე ბექდსა (ე. ი. სტანდასა) ესაკმარების და სხვათა მოგებითთა წერილთა" (I,191v): "სხუასა საზოგადო, რომელიცა მრავალთა წერილთა შინა ანუ სტანდისა და ანუ კალით წერილისათა იკმარების" (II,152v)[71]: 6. "მეექუსე არს, რომლისა წიდებული ყუავისფრჩხილოვანი" (I,97ვ); "მეექუსესა წიდებული ყვავისფრჩხილოვანი, რომლითაცა მრავალნი გვიხილავნ აღწერილნი ძუძლთა მაღდან" (I,191v); "სხუასა ყუავისფრჩხილოვანი, რომელთაცა ანუ ფურცლისა დასასრულსა ცაეპსა შინა იქმნენ და ანუ ყოველთა ფურცელთა შინა ყოველისა წიგნისათა" (II,152v)[72]; 7. "მეშვიდე არს, რომლისა წიდებული ასოთავე

მხიარს არ ემყარება, რადგანაც "ნოტრი" საბასაც აქვს ანალოგები დავის ლექსიკონში, რომელშიც "წერილად ნაწერი წერილში" (იქვე, გვ. 112).

71 "საზოგადო" ასოები და დამწერლობა, გერმ. die Schulschriftგერმან. Gemeine commune, რომელიც დღით სახელით ცნობილია, საერთოდ გავრცელებული ასოების აღსანიშნავად იხმარებოდა" (ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული პალეოგრაფია, გვ. 111).

72 "ზოგს ხუცურად ნაწერს ხელნაწერებში მარილაც ძვხვლება ხოლმე, რომ უკანასკნელი სტრიქონის ასოთა ქვეშა ნაწილი ძალზე გაგრძელებულია და ბოლოში ფრინველის კლანჭ-ფრჩხილის მსგავსად მოკაუჭებულია. ისეთი ხელნაწერებიც მოიპოება, სადაც მარილს, რომელიც ა ნ ტ ო ნ კ ა თ ა ლ ი კ ო ზ ი აშბობს, მთელი ნიგ-

რული თხზული, ურთიერთარს შუსნიერად ჰქონია მიერ მწერალთა" (I,97ზ); "მეშვიდესა წიდებული ასომთავრულივე, რომელიცა ქანთხზული არს დიდებისა ასოთაგან და ანუ ასომთა-ერულთაგან და ფრიად შუსნიერ და საწად არს და ძვი აღმოსაცნობ" (I,191v); "სხუასა წიდებულ ასომთავრული თხზული, რომელიცა ითხზეს ანუ საბენაოთა ასოთაგან და ანუ ასომთავრულთაგან" (II,152v)[73].

ამრიგად, ანტონის მიხედვით ქართული ანბანის სახეებია: 1. ასონი დიდებისა // საბენაო, 2. ასომთავრული, 3. მგრგვინავნი, 4. ნუშრი, 5. ყოვლიადი//საბოლოო, 6. ყველისფრჩხილოვანი და 7. ასომთავრული თხზული. ორივე რედაქციაში, პირველში უფრო ვრცლად[74], ანტონი კრძალავს ამ სახეების უადგილო ხმარებას და ერთმანეთის ნაცვლად უწესრიგო გამოყენებას[75].

ნის ყველა ფურცლების უკანასკნელი სტრიქონები ამნაირი მოყვანილობის ასოებით არის ხოლმე დანერილი" (იქვე, გვ. 124).

73 "მარგვინი, ცალცალკე ასოების ქარა რთული, რამდენიმე ერთმანეთზე გადახლართული ასოების წერაც იცოდნენ ხოლმე. მთელი ქანსაკუთრებული დამწერლობაც კი არსებობდა, რომელიც ასოთა გადანვნა-გადახლართვაზე იყო დამყარებული. ამგვარს ასოებს "თხზული" ეწოდებოდა" (იქვე, გვ. 127).

74 ქანსაკუთრებით საინტერესოა შემდეგი ადგილი: "ან სადმე შეთხზუაობასა შინა სახენი ღრამმსანიშნოთა ასოთანი უჭამს არს შერევად... სიტყუასა შინა არა არს დასაწერ ერთბამად ნუარის და ყოველიადისა ასონი, უკეთუ არა, ქანმაოსებელისა რადრისა და სოფლისა, რომელისა ადგილსა ჩუსნ, ქართუსნი, ქანმაოსებელად ეიხმევთ სინგურიოა წერასა" (I,191v), ე.ი. რომელიმე სიტყვის

მეორე რედაქციაში ანტონს ნახსენები აქვს აგრეთვე "სიგრძე"[76] და "სივრცე ასოჲა"[77].

ქარაგმა ანტონიჲ არის სიტყვის შესამოკლებელი ნიშანი: "ქარაგმაჲ არს დადებაჲ ღრამმჲა რომელჲმე ნაცვალ ასოჲა" (1,98v); "ქარაგმის დადებაჲ არს რომელჲმე ღრამმჲა ნაცუალ ასოჲა რომელჲმე შესამოკლებელად წერილისა" (1,193v); "Ա|ափուագրութիւն է դնուլն ոմանց գծիկ փոխանակ վաւրիկ ոմանց. առ'ի համարօտել կգրուածն"(ძვ. 479); "ქარაგმი არს ღრამი რაჲმე ბედმებარე ლექსჲა დასამოკლებელად წერილისა" (11,153v).

პირველი რედაქციის მიხედვიჲ ქარაგმის სახეებია: 1. "საუფლო" (1,98v, 194ზ), 2. "სამთავრო" (1,98v) ან "საასომთავრული" (1,194ზ), 3. "საბოძვარი" (1,98v) ან "საყოველთაო" (1,194ზ), 4. "საკჳმოვანო" (1,98v, 194ზ). მხითარჲან: "ღრი, ერკოტკაკ, ჩრდილოეთ, აჩრდილ" (ძვ. 479).

"საუფლო ~ ასომთავრული ღ-ს ჰგავს, "ტარნა აქეთ და იქიჲ ღრამებად განიზიდვს" (1,194ზ) და ბევრ თანხმოვანსა და ხმოვანს ჩაადგებს. როგორც მაგალითები ცხადყოფს, "საუფლო" ქარაგმა ე.წ. "ნმიდა" სიტყვების შესამოკლებლად იხმარება (ლი, ნვ, ჭე, ჳი,

---

ტამოყოფა სინგურიჲ ხედებაი.

75 თვითონ ანტონის ტრამატიკა ნიმუშია ამ სხვადასხვა სახის ანბანის შესანიშნაად ტამოყენებისა. ამ მხრიჲ ანტონის ტრამატიკის ხელნაწერების შესწავლა ბევრ რასმე მოტვცემდა, ალბაჲ.

76 შდრ.: ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული პალეოგრაფია, ძვ. 105.

77 შდრ.: იქვე, ძვ. 105.

ნ̃ჲ, ან̃ჱს, ჴ̃სი და ა.შ.).

"საასომთავრული" ანუ "სამთავრო" არის ̃ . ეს ქარაქმა ძირ ასოებს ამოკლებს (ნ̃, რ̃...).

"საყოველთო" ან "საზოგადო" ქარაქმა ჩვეულებრივ სიტყვებს ამოკლებს (ა̃რ, ვ̃ე, რ̃სა და ა.შ.).

"საკმოვანი" მხოლოდ ხმოვნების შესამოკლებლად იხმარება (ჩ̀ი, შ̀ნი).

მხითარიან ძამოყენებულია შემდეგი ტერმინები: 1. ჯიარ = "ურო" (ჩაძღებს ბევრ თანხმოვანსა და ხმოვანს), 2. ხრკიეხაკ = "მრჩობლი", იხმარება ძამოტოვებული ხმოვნის ნაცვლად, 3. ჩჯანაგჰჲ = "სიმბოლო", "ნიშანი", იწერება მთელი სიტყვის ნაცვლად, 4. ახანჩ = სვეტი", ჩართულია სიტყვაში ძამოტოვებული ხმოვნის ნაცვლად.

ანტონის "საკმოვანი სომხური მრჩობლისა და სვეტის ანალოგიით ჩანს შემოტანილი. სომხურში სვეტი და მრჩობლი, ვერტიკალური ერთი ან ორი სწორი ხაზი, ძამოტოვებული ხმოვნის აღსანიშნავად იხმარებოდა. ანტონის საკმოვანი ქარაგმაც ვერტიკალური სწორი ხაზია თავსა და ბოლოში დართული წერტილებით. და რაკი ეს ნიშნები სომხურში ძამოტოვებული ხმოვნის აღსანიშნავად იხმარებოდა, ანტონიც მას საკმოვანის უწოდებს"[78].

მეორე რედაქციის მიხედვით ქარაგმას ორი სახე აქვს: 1. "უარესობითი" და 2. "საყოველთო"[79].

"უარესობითი", თავისი მხრით, იყოფა 1. "ლატრიად, რომელიც

---

[78] ს. ყ ა ნ კ ი ე ვ ი. დასახ. შრ., ძე. 11.

[79] იხ.: ი ე. ხ ა ე ა ხ ი შ ე ი ლ ი. ქართული პალეოგრაფია, ძე. 138.

იქმნების საღმრთოა ბერა" (11,153v), 2. "ფულიად, რომელიცა იყმარების შემდგომად ღმრთისა დიდა სიხმიერეა ბერა" (11,153v) და 3. "იპერფულიად, ესე იგი, დიდა საპატიოა ბერა" (11, 153v)[80]. "საფულადო" ქარაგმა იყოფა 1. "ასომთავრებიად" და 2. "საბოგადოდ". მაგალითების მიხედვით პირველი მთავრული დანარჩენ სიტყვებს ერთვის.

"უალრესობითის" ყველა სამი სახისათვის ნიშანი ერთია: ~ 81

მეორე რედაქციაშივე ანტონი მოუწოდებს ყველას, სწორად იხმარონ ქარაგმები, რომ "ადვილი წარიღონ ჩუენნი" (11,154v) არ დააძნელონ. ვინც არ დაემორჩილება ქარაგმების ხმარების წესებს, ისინი "გაწირვენებიან ტიპოგრაფიით" (11,154v)[82].

არსებობს ისეთი ნიშნებიც, წერს ანტონი ორივე რედაქციაში, რომლებიც ერთ სიტყვას აღნიშნავენ და ჩამოთვლის ბილიკების, მნათობების, ცხოველთა, ფრინველთა და სხვ. აღმნიშვნელ ნიშნებს.

სასვენი ნიშნების შესახებ ანტონს საუბარი აქვს სპეციალურ თავში კითხვის წესების შესახებ. კითხულობ, ანტონის თქმით, არის გრამატიკოსთა მიერ დახმარებების უმეცრობით წარმოქმნა: "აღმოცნი-

---

80 ს. ყ ა ნ ჩ ა ვ ე ე ვ ი ს აზრით, ტერმინები "ლატრია", "ფულია" და "იპერფულია" ბერძნულიდან მომდინარეობს და ამ სიტყვების შინაარსთანაა დაკავშირებული.

81 "უალრესობითი ქარაგმა ~ ხელოვნურადაა შემოტანილი ანტონის მიერ. ძველ ქართულ ტექსტებში ყველა შემოკლებული სიტყვის აღნიშვნისათვის იხმარებოდა მხოლოდ ერთი სახის ქარაგმა ∽ , რომელსაც ანტონი საფულადოს უწოდებს. თავად ანტონიც ვერ იცავს თანმიმ-

და[83] არს უცთომელი ქმედება ქსუნაა მეორ ღრამმატიკოსთა" (I, 99ზ); "აღმოცნობა არს უნაკლული ქმედება შეხვედრისა ღრამმატიკოსთა მიერ" (I,196v); "Ⴑერძანიცხე ჯ ანალრად არღაფერ-ღიანს ქარაგღირეან ჭერეფოყ"(ძვ.*487). მეორე რედაქციაში ცოტა სხვაგვარი ფორმულირებაა მოცემული: "აღმოცნობა არს ჭმა, ქმედება ქმათა და სიტყუათა ღრამმატიკოსობაისაებრ სუნქტისა" (II, 156ზ).

ორივე რედაქციაში ანტონი ამბობს, რომ მკითხველი სწრაფად უნდა ჩასწვდეს წინადადებაში ქმედებულ აზრს, იდეას, რადგანაც ფილოსოფიურად სიტყვა არის იდეის ნიშანი (II,156v), ამისათვის კი საჭიროა წინადადებებისა და მისი ნაწილების ღრმა ანალიზის ჩატარება (მკითხველმა ყურადღება უნდა მიაქციოს იმასაც, მეტ-

---

დევრობას და ე.წ. საპატიო სახელებისაებრის ორივე ქარაგმას ხმარობს: უარესობისაც და საუკეთესოსაც. ასევე ხელოვნურია დაქარაგმებული სიტყვების დაყოფა ერთი მხრივ ლატინად, ტულიად და იპერტულიად და მეორეს მხრივ ასომთავრულად და საზოგადოდ" (ს. ყ ა ნ ჯ ი ე ვ ი, დასახ. შრ., ძვ. 14).

82 "მართალია, ანტონ კათალიკოსი და მისი მიმდევრები ძველ ტექსტებს დამართვის მაგივრად ხშირად აბუნდოვანებდნენ კიდეც, მაგრამ ერთი ცხადია - ქარაგმის დანიშნულება და მისი დახსნის საჭიროება მათთვის ნათელი იყო" (იქვე, ძვ. 15).

83 "აღმოცნობა" ანტონს "კითხვის" მნიშვნელობით აქვს ნახმარი, რადგანაც შესაბამისი სომხური სიტყვა Ⴑერძანიცხეება: Ⴑერ = "აღ" +ძანა (←ძანაწიԼ="ცნობა" ძნის მეორე ძირია) + იცხეა - აბსტრაქტულობის მაწარმოებელია.

ყველების რა ნაწილი – სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნი, მიმღეობი – არის გამოხატული წინადადების ესა თუ ის წევრი. თუ ის სხვანაირად წაიკითხავს წინადადებას, გრამატიკოსთა დებულებებს ბიანსა და ვნებას უფრო მეტს მოუტანს, ვიდრე სარგებლობას). ასეთი ანალიზი კი ტყუილსმობს წინადადებების სწორი დაყოფის, წარმოქმნისა და აგრეთვე ამ წინადადებებში გამოხატული კილის ცოდნას[84]. "ან სადმე ჯეროვნებითი შინაგანსჯად[85] არს სჯად ჯეროვნებისა მიერ წინ დადებულისა სიტყვსა მიჯდისაებრ ქარემიჯასა (ე.ი. მდევარჯასა). ხოლო ესე იქმნების უფრისცა სამჯაჯასა მიერ: ე.ი. ქანრჩევისა მიერ, პრისთრიანისა და ტუარის დაცვსა სიტყუაჯასა" (1,197ჩ): "Աւրդ՝ արհեստական էներգատրան է՛ի ձեռն արհեստի գործէ կատարելոյ կբանաւ՝ զոր պահանջէ նա կամ ազդէ: Եւ այս հինի տանաւանդ՛ի ձեռն... գրոհտան, ատոգանուրեան, և եղանակապահման բնութիւն"(ծ9.487-488).

მეორე რედაქციის მიხედვით: "ხოლო ესე ქარჩევა იქმნების სამტუარად: პრისთრიისა მიმარ და ქანმკაცრებისა, სიტყუაჯა სქესის დაცვსა მიმარ" (11,156v).

წინადადებაჯა ქაყოფა ("ქანრჩევა") ტყუილსმობს იმას, რომ დამყოფი სუნექვით (პუზით) – "სულისკუმისა მიერ" (1,197ჩ;

---

84 ანტონის მიერ დამოწმებული მაგალითები ცხადყოფს, რომ წინადადებაში გამოხატული ესე თუ ის კილი ტყუილსმობს წინადადებების დაყოფას შინაარსის მიხედვით. ამის შესახებ ქვემით.

85 სომხური ենթադասական = "ფიქრი"; "ვარაუდი", "ანალიზი", ანტონს გადაუთარგმნია ისევ ამ სიტყვის შემადგენელი ნაწილე-

11,156v). "'ի ֆեռն շնչառուրեակ"(ძვ. 488) დაყოფს წინადადებებს "უსრულად" და "სრულად" (1,197ტ) და "დასასრული სიცხადისაებრ" (1,197ტ) ან: "არასრულად" და "დასასრულად" (11,156v).

პაუზის ("სულისკუმოის") ნიშნებია: "უსრულოა სიტყუაა ძანესხვალად ქუმრაბიერულისა, ესე იგი, მძიმისა მიერ და სრულისა - შუა წერტილისა მიერ და შესრულებულსა, ესე იგი, ტარეშესაბრულსა სიტყუასა დასასრული წერტილისა მიერ და შუა მოაგრებულსა სიტყუასა ფრჩხილოა მიერ და წერიოსხმიჲ სიტყუს საყოფაა და ფრჩხილიოა და წარკიოხუასა შინა ჴმის. ყუნებიოა სიტყუს საყოფაა მიერ და სულისკუმოიოა მსგავსად კანუნისა" (1,99v). მხითარიან: "...ყანკარ ბანი ერიჩიყეჴ ატორაკეტრი, ყკატარეალი პილაკეტრი, ი ყეყერეყეაც ერარჩერთრიანა վերջაკეტრი. ი ყპილანკეაც բանი ტარეჩრაფიტრი, 'ի գրէշ դրմარ կէտրիყ, ი ტარეჩრაფიტაყ, ი'ի ձեռեռანուշ ხարրեყմარ ჴայնի, ი շնչառուրեամ" (ძვ. 219). "რომელნიცა იქმიან მძიმე (რომელ არს ესრეა), ნელიად, წერტილად, ორწერტილად, ტარეშორბმული (რომელა იპორიისტი): ხილი ესრეად (რომელა მძიმე და ქუმწერტილი), სტიქად (რომელა შუაწერტილი, ე.ი. ერთი წერტილი), ორწერტილად (ე.ი. აღსასრული წერტილი), ნელიად, ფრჩხილად, ტარეშორბმულად (რომელა იპორიისტი), ქუმნაშად[86] (ე.ი. ტაეპის დასასრული ღუნა ტარეასანი და შარაკიის ქუმრაღებული)" (1,197ტ). მხითარიან: "...

ბის სიტყვასიტყვიო ძაღმოტანიო: ენერა="შინა" + ա + դատ(ել) = "ტანჯა", "სჯა"+ ილნ.

[86] "ქვენაშო" ტარტმანია მხითარის ენერაწარყ-ის. ენერ = "ქვემ + ա + ნ.ნაყ(←ნ.ნაკ) = "ტარჩენა".

ասին սդրաակէտ, տիշակէտ, վէրջակէտ, տակակէտ, փարէնթրապիկ և էնթրաճնագ (ՀՀ. 488). "դաշեայ ժժոնիսա միեր, որոշելա էնց (.), մեսնրուելեր դանարհեվն սիփցուանա, որա ճերթիլո, որոշելա էնց (.), սրուլոդ դանարհեվն. արնանրուլ ճերթիլո, որոշելա էնց (:), բանանրուլ սիլեխդոնսաեր դանարհեվն. ֆրհխիլո, որոշելա էնց ( ), դանաֆնսեն սիփցուանա բա դանացարկեվեն. ռիթորոնտիլո, որոշելա էնց (ա), մեմկրուլո արն ֆրեցուոնսա բա գեֆրեցուոնսա, խոլո ֆնսնաշեո, որոշելա էնց (-), մեճցոնիլեա մարնցուալեա դանդոգեն ուլեա բա բաճցեն ուլեա ցացեա" (I,196v-197r). "վաան կի սդրաակէտիս, որ է այս (:), անկապարէլաբար դրոհի բաանե. Տիշակէտիս, որ է այս (.), կապարէլապէս դրոհի. վէրջակէտիսանե, որ է այս (:), վէրջայուկյաշողականապէս դրոհի: փարէնթրապիկիս, որ է այս ( ), յարկայուկյանի բաանե. Տակակէտիսանե, որ է այս (՝), դրոհի դաան վաանե գոլոյն նախեդեր և ոչ բնականե դաա բաանիանե: իակ էնթրաճնագիսանե, որ է այս (~), շարաունեյեալ հիշիս վաշակ էպէրեկէտ՝ և սկուէտ դոշիյ մինչ էշ վաշակ...!" (ՀՀ. 488) [87].

Մեռնե ռեդակցիաեր նաթվամիա, որմ արնասրուլո ճինադաբեվն ռերնիսան սլոինիշնեվն (,) ամ նիշնիթ, որմելսաց "վարիա" ան քարթուլաբ "մժոնե" ևճոբեվն. սրուլո ճինադաբեվն սլոինիշնեվն (.) ամ նիշ-

---

87 սդրաակէտ = մժոնե (պորդապոր: քվեդա ճերթիլո); Տիշակէտ = պորդապոր: մուա ճերթիլո = ճերթիլո-մժոնե (ռանդանռան մժոնեց դա որո ճերթիլոոց); վէրջակէտ = պորդապոր: ճոլո ճերթիլո = որո ճերթիլո = ճերթիլո; Տակակէտ = (՝) = ապոսթրոֆո; փարէնթրապիկ = ֆրհխիլո; էնթրաճնագ = գադագանոն նիշանո (~). ար արոն մխոթարթան մխոլոբ "ռիթորոնտիլո". էն թերմինո արոն ոռանե պեֆրոնճթան դա սանասթան

ნიი, რომელსაც ქვია "სტილმა" და ჩვენებურად "წერტილი". წინადადების დასასრული ალნიშნება (:) ამ ნიშნით, რომელსაც ქართულად "ორი წერტილი" ქვია.

არსებობს სხვა ნიშნებიც, მაგალითად: (′) "ოქსია" ან ქართულად "მახვილი", "იპოდიოსტოლი" ან "გარემოხმული" (⌣), რომელიც რიგი სიტყვების შემაერთებელია. ( ) - ფრჩხილი, ეს ნიშანი წინადადების შიგნით მიქმედებს სიტყვების ან წინადადებების გამოსაყოფად და ქუშნაშით (~), რომელიც იხმარება სიტყვის გადასატანად სტრიქონიდან სტრიქონზე.

პირველ რედაქციაში ნაშრომია აგრეთვე, რომ ფრჩხილებში მოქცეული სიტყვები უნდა გამოვყოთ და პაუზის გამოყენებით წარმოვქვათ. "ქვენაშით" გაყოფილი მარცვალი ან სიტყვა ერთად უნდა წარმოითქვას. ასევე ერთად უნდა წარმოითქვას "ვიპოდიოსტოლით" ("გარემოხმული") შეერთებული რიგი სიტყვაც.

ამრიგად, ანტონისთვის არსებობს სასვენი ნიშნების შემდეგი სახეები: 1. "ქუსპადიდული" (1,99v)//"მძიმე" (1,197ჩ; 11,156v)// "ვირია" (1,97ჩ; 11,156v)// "ქუშნერტილი" (1,197ჩ), 2. "შუა წერტილი" (1,99v, 197ჩ)//"წერტილი" (1,197ჩ; 11,156v) //"ერთი წერტილი" (1,197ჩ)//"სტილმა" (1,197ჩ; 11,156v), 3. "დასასრული წერტილი" (1,99v)//"ორწერტილი" (1,197ჩ; 11,156v) // "ასასრული წერტილი" (1,197ჩ), 4. "ფრჩხილი" (1,99v, 197ჩ; 11,157ჩ), 5. "გარემოხმული" (1,197ჩ; 11,156v)//"(ვ)იპოდიოსტოლი" (1,197v-197v; 11,157ჩ), 6. "ნელადი" (1,197ჩ), 7. "ქუშნაშთი" (1,197ჩ-197v; 11,157ჩ), 8. "ოქსია" (11,156v)

(იხ. ს ვ ე ტ ა ნ-ს ა ბ ა ო რ თ ვ ე ლ ი ა ნ ი. ხხზულებანი. ტ.IV, გვ. 27-29. ი ო ა ნე პ ე ტ რ ი წ ი ს შრომები. ტ. II, გვ. 221).

//"მახვილი" (II,156v).

ანტონის პუნქტუაციური ტერმინები ბოქი სიმხურის კალკია(ქუდაბიდული", "ქუდწერტილი", "შუა წერტილი", "დასასრული წერტილი", "აღსასრული წერტილი", "ფრჩხილი", "ნელიადი", "ქუდნაშთი"), ბოქი ბერძნულის ("ვარია", "სტიქმა", "ეიპოდიოსტოლი", "ოკსია"), ბოქი კი ძველი ქართული დამწერლობიდან არის აღებული ("მძიმე", "წერტილი", "ერთი წერტილი", "ორწერტილი", "გარემოხრახნილი").

ანტონის მიერ შემოღებული პუნქტუაციური სისტემა საფუძველი მიღებული იყო XVIII საუკ. მეორე ნახევარში[88].

"სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ დებულების პარალელურად არსებობდა მოსაზრება, რომ ანტონ კათალიკოსის დროს, იმდროინდელი სომეხი გრამატიკოსების გავლენის შედეგად, ქართულ ხელნაწერებში პუნქტუაციის სხვა სისტემაც შეინიშნებოდა. ეს სისტემა დასტურდა XVIII საუკუნის ხელნაწერებში: ხელნაწერთა ინსტიტუტის A კოლექციის # 535-სა და S კოლექციის # 278-ში. შეიცავს დავით ყიფიანის შემოკლებულ ახსნას "პერიარმენიასს" წიგნთა. ტექსტი დარჩენილია სომხურიდან და მასში დაცულია სომხური დამწერლობისათვის დამახასიათებელი ნიშნები: ՝ , ՞ , სომხურში ՝ ნიშანს ეწოდება "ჩრ[illegible]"...ერის ორ წერტილს, ტირეს და ბოლოს მძიმესაც. ՞ "հարցական նշան" (კითხვის ნიშანი) დასმის იმ სიტყვის ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის ინტონაცია, წინადადების ბოლოს კი დაქვს წერტილი.

ზემოაღნიშნულ ხელნაწერებში ՝ , ՞ ნიშნების პარალელურად მძიმე (,), წერტილი (.) და ორი (:) წერტილიც იხმარება. ყველა

---

88 ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართ. პალეოგრაფია, გვ.146.

ეს ნიშანი სომხურისათვის საკუთრ დამახასიათებელი ნიშნებია. ისინი დაცულია რიგორც მხითარ სებასტიელის გრამატიკაში, ასევე ანტონ კათალიკოსთანაც"[89].

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ავტორის მოსაზრებას, რომ სომხური "ეწ" ("ნელიადი")-ისა და "ფორკ" ("მოხრილი")-ის გამოყენება XVIII საუკუნის ქართულ ხელნაწერებში "პუნქტუაციის სხვა სისტემაა", ანტონის პუნქტუაციური სისტემისაგან განსხვავებული. ამაზე, პირველ რიგში, ის ფაქტიც მეყვედრება, რომ ანტონს "ნელიადიცა" და "მოხრილიც" გამოყენებული აქვს თავის ხელნაწერებში (მათ შორის გრამატიკის ორივე რედაქციაშიც) და წესებსაც კი იძლევა, განსაკუთრებით "მოხრილის" გამოყენებისა. ის გარემოება კი, რომ სასვენ ნიშნებში მას არა აქვს მოხსენიებული არც "ნელიადი" და არც "მოხრილი", აღვიძრ ასახსნელია. ბევრი სასვენი ნიშანი, მათ შორის "ნელიადიცა" (მხოლოდ პირველ რედაქციაში) და "მოხრილიც" ანტონს (და, სხვათა შორის, მხითარსაც)[90] პრისციანეს ნიშნებში აქვს მოხსენიებული, ისევე, რიგორც ბევრი პრისციანეს ნიშანი სასვენ ნიშნებში განუხორციელებია მოუხსენებია,

---

[89] ე. ქ ა ჯ ა ი ა. პუნქტუაცია V-XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში. საღისერტაციო შრომა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1969. გვ. 7-8.

[90] და, ე.ი. ასევე შეიძლება ვთქვათ, რომ მხითარის პუნქტუაციური სისტემა განსხვავდება სომხურში საკუთრ გამოყენებული პუნქტუაციური სისტემისაგან, რაც არ შეეფერება სინამდვილეს.

მაგალითად, მახვილი, მაგრამ, ვფიქრობ, არა ძახილის ნიშნის ფუნქციით[91].

წარმოქმის მიხედვით ანალიზი ანტონიმ არის მკითხველის მიერ წინადადებაა წარმოქმა წარმოქმის სხვადასხვა რაგვარობით. "შინაგანსჯაჲ პრისიელიანისა მიერ სიტყუაა არს, რომელიცა აღმომცნობელი ჰმის აღმოხრვასა მიერ აპრისიელებს სიტყუაა და ნანილა მისთა და ანუ რაჲთა სხუაბრცა ესრეთუა, მოგრძუაღებითა, სულისკუთითა და ჟამითა აპრისიელებს სიტყუაა და ნანილა მისთა (1,198ზ).

წინადადებისა და მისი ნანილების სხვადასხვა ინტონაციით წარმოქმისას ("ხოლო გაპრისიელებისაჲს სიტყვსა და ნანილა მისთა მოგრძუაღებითისა მიერ"... 1,199ზ) უნდა გვახსოვდეს, რომ გნების ძირები არ შეიძლება წარმოვთქვათ "მახვილი" ან "მოხრილი" ინტონაციით... "მახვილი" ან "მოხრილი" არ უნდა ვიხმაროთ უაღრესი აღგილას, "გრძელი" და "მოკლე" და "შუა" ბგერები ერთმანეთის ნაცვლად. შემდეგ მოცემულია წესები, სად უნდა "გამახვილდეს" ან "განელიადეს" სიტყვები წინადადებებში. რომელი სასვენი ნიშანი ("მახვილი", "მოხრილი" ან "ნელიადი") სად უნდა დაისვას (სიტყვასიტყვით იმეორებს მხითარს), მაგ.: ნაქვამია, რომ უარყოფითი ნანილაკები ("დასაყენებელნი კურძკნი". 1,200ზ) მახვილს მიიღებენ, წიგნებითში დასმული სახელები "მახვილი" ან "მოხრილი" ინტონაციით წარმოითქმიან, გრძანებითი ლი გნისა "მახვილი" ინტონაციით წარმოითქმის, ყველა კითხვითი ნანილაკი, ისევე, როგორც კითხვითი სიტყვებიც ("ყოველნი კურძკნი საკითხავნი". 1,200ვ) "მოხრილი" ინტონაციით წარმოითქმის.

---

91 ი. ქ ა ხ ა ი ა. დასახ. შრ., გვ. 10.

ეძლევ კიდხვითი სიტყვები, რიდესაც ისინი მიმართებითობის ფუნქციით არიან ნახმარი, "მოხრილ" ინტონაციას ალარ საჭიროებენ.

მეორე რედაქციაში ეს მსჯელობა უფრო მოკლეა. ნაჩვენებია, მაგალითად, რომ ბრძანებითი კილოს ზმნებს "მახვილი"-ს ნიშანი უნდა დაეზე, რომ განსხვავდეს თხრობითი, კავშირებითი და პირობითი კილოს ზმნებისაგან. თუ ბრძანებითი კილოს ზმნებს ხმოვნითი ან რიტორული ("სამჭევრმეტყველოსა ჴელოვნებისაებრ". II,157v) ელფერი აქვს, მაშინ კი სჯობს "მოხრილი" ინტონაციით მათი წარმოთქმა. უარყოფითი ნაწილაკები "მახვილიანია", კიდხვითი სიტყვები "მოხრილიანი"[92].

წინადადების "კილოს დაცვის"[93] მიხედვით "შინაგანსჯა" ნიშნავს წინადადების კილოს მიხედვით წინადადების წარმოთქმას. წინადადების კილო სხვადასხვანაირი შეიძლება იყოს. მაგრამ მაგალითად ანტონი რამდენიმე სახეს არჩევს სამივე რედაქციაში:

I. ვერებით ("საველრონი". I,20Iv; II,158r), მხიარულად:

---

92 ასეთი წესები ანტონს მეორე რედაქციაში პრასიდიის ნიშნებზე საუბრისასაც აქვს მოცემული, მაგ.: ბოგი ხმოვანი მახვილიანი ტახედაო, თუ ზმნის ბრძანებითი კილოს ან წრფელობითში დასმული, დამატებად ქამოყენებული სახელის შიგნით ან ბოლოს მოხვედება (მახვილის ნიშანი ხმოვანს ზემოთ დაესმის). თუ იგივე ხმოვნები კიდხვით წინადადებებში მოხვედება, მაშინ ზემოთ "მოხრილი" ნიშანი უნდა დაეუსვათ, ისევე, როგორც წიდებითის ჴ ნაწილაკსაც (ან: წიდებითში დასმული სახელი და კიდხვითი მეყვედელობის ნაწილი "მოხრილი" ინტონაციით წარმოითქმის). "კიდბული" ანუ "მოკლე" ნიშანი დაესმის მოთხრობითი ბრუნვის ფუნქციით ნახმარ

"ნაცრისფერი" (ძვ. 499) წინადადებებში მახვილიანობა ნაკლებია, მოხრილობა - ბევრი.

2. "რისხვით" (I,201v; II,158ზ), მხითარიან: "ამაყურკალაკ" (ძვ. 499) წინადადებებში მახვილი ძლიერია.

3. "მოკლებით" (I,201v; II,158ზ), მხითარიან "ნეტვიანკალაკ" (ძვ. 499) წინადადებებში მახვილი მცირეა.

4. "სამუქარო" (I,201v; II,158ზ), მხითარიან: "ამაყიანკალაკ" (ძვ. 499) წინადადებებში ძლიერი მახვილები და მოხრილები აქვს.

5. "დაამებით" (I,202ზ; II,158v), მხითარიან: "ჩაშიანკალაკ" (ძვ. 499) წინადადებებში მახვილი მცირეა.

6. "განმწარებით" (I,202ზ; II,158v), მხითარიან: "ყაყრაყანკაკა" (ძვ. 499) წინადადებებში "მახვილნი მწარედრე იმახვილებიან და მოხრილნიცა ფიცხლობენ" (II,158v).

7. "საკრთომნი" (I,202ზ)//"შესაკრთომნი" (II,158v), მხითარიან: "ყარჩიერაკაკა" (ძვ. 499) წინადადებებში "მახვილნი და მოხრილნი შანთებრ ტრუბელთა აღმოიხრვიან" (II,158v).

8. "ხელმწიფებით" (I,202ზ; II,158v), მხითარიან: "ჩქარიანკალაკ" (ძვ. 500) წინადადებებში "მახვილნი მქისედრე აღმახვილდებიან" (II,158v).

9. "განმჯნობით" (I,202ზ, II,158v), მხითარიან: "ყირეიერაკალაკ" (ძვ. 500) წინადადებებში "მახვილნი და მოხრილნი სიჭკბილებითა რადმე იმახვილებიან და იშთამიებიან" (II,158v).

ყველა სახელს, რომელსაც მოთხრობითის ნიშანი არა აქვს და ა.შ.

93 "ი ჴელი ფარანი ეკლესიაჲ ბანიჩი" (ძვ. 498).

10. "ტიბით" (1,202ჩ; 11,158v), მხიბარბან: "ჩიჯნაკაჩ" (ძვ. 500) წინადადებებში. "მახვლინი და მიხრიღნი რეცა იმუსრვან" (11,158v).

11. "სატიღებით" (1,202v)//"საბავით" (11,158v), მხიბარბან: "ღიარაკაჩ" (ძვ. 500) წინადადებებში "ტიღებით და ბავით იხრვან პრისიღიანნი" (11,159ჩ).

12. "საშნუხარით" (1,202v)//"შნუხარებით" (11,159ჩ), მხიბარბან: "ააიჯაკაჩ" (ძვ. 500) წინადადებებში "პრისიღიანნი რეცა ენებულად იხრვან" (11,159v).

13. "საბანლიხბინი" (1,202v)//"ბანლიხბიბნი" (11,159ჩ), მხიბარბან: "ჩაშვიაჯაკაჩ" (ძვ. 500) წინადადებებში "სიტყუა იხიხრიბების ვიბარცა საბავიხსა შინა" (1,202v).

14. "განატრუნი" (11,159ჩ) წინადადებები მეორე რედაქციაში მხოლოდ დასახელებულია.

15. "მხიარულებიბნი" (1,202v)//"შუქბიბნი" (11,159ჩ), მხიბარბან: "ჩაშვაკაჩ" (ძვ. 500) წინადადებებში "პრისიღიანნი ტკბილად და მყუდროდ აღმიიხრვან" (1,202v).

რიტორც უკვე აღინიშნა, ეს არის დაყოფა წინადადებებისა შინაარსის მიხედვით, რა თქმა უნდა, ტაციდებით უფრო მეტი სახეების გამოყოფით, ვიდრე ეს დღევანდელ, უნდაც სასკოლო, გრამატიკებშია მიღებული.

მირფოლოგიური საკითხები ანტონ პირველის გრამატიკაში

სახელები

მირფოლოგიური საკითხები ანტონის გრამატიკის ორივე რედაქციაში განხილულია მის პირველსა და მეორე ნაწილებში. მირფოლოგიაზე განმეორებით არის აქცენტი საუბარი პირველი რედაქციის პირველი ნაწილის დამატებაში.

ანტონი გამოყოფს მეცნიერების რვა ნაწილს, ან, როგორც დიონ უწოდებს, "სიტყვის ნაწილს" (ე.ი. წინადადების ნაწილს. ე.ბ.)[94]. ყოველი ცალკე აღებული მეცნიერების ნაწილი წინადადების გარეშე მისთვის სიტყვაა ("ლექსი". 1,103ჳ; 11,64v), რომელიც პირველი რედაქციის მიხედვით მნიშვნელობის მქონე ხმაა ("ლექსი არს ჴმაჲ ნიშნოუანი, ესე იგი, ვითარმედ ჴმაჲ რაჲმე არს, რომელი ჴნიშნავს მარად საქმესა რაჲსმსა, ანუ მოქმედებასა საქმისასა, ანუ გარემოჲ, ესე იგი, მდევარჲა მაჲთა" (1,103ჳ). შედრ.: მხითარი: "ჩაჲნა ... ჴ ჴაჯნი საჲანაკანი, ოყსჩჭა ჴ ჴაჯნი ჩნჱ, ოი ჽჩქ საჲანაკჴ ყჩი ჩნჱ, კაჽ ფორბოლჲრჩა ჩრჩა, ჱ კაჽ ყყარიფაჯა ჱოყჩა" (მე. 226), მეორე რედაქციის მიხედვით კი ჩვენი აზრის, იდეის (ახლ. ცნების, წარმოდგენის. ე.ბ.) ნიშანია ("ლექსი არს ნიშანი მოგონებისა[95] ნებისაებრ

---

94 "ვინაჲცა მზა ვართ ჩვენ ამას ნაწილსა შინა... გარეცემად სიტყუსაჲს და რეაჲა ნაწილთა მისჲა (1,101v).

95 "მოგონება" ანტონისთვის იდეას ნიშნავს, როგორც ეს იდე-

ჩუნისა". 11,64v)[96]. ეს განსაზღვრა ფილოსოფიურია, ნერს ანტონი და იმოწმებს ბაუმეისტერის ლოგიკას. რომელიმე საგნის იდეა (ცნება, წარმოდგენა), განაგრძობს ანტონი, ჩვეულებრივ სიტყვით აღინიშნება, მაგალითად, კაცის არსება, რომლის ცნებაც (იდეა, წარმოდგენა) შეიძლება ვქონდეს, აღინიშნება სიტყვით "კაცი" და სხვ. საგნის ამ იდეებს (ცნებებს, წარმოდგენებს) ჩვენ ნებისმიერად ("ნებისაებრ ჩუნისა". 11,64v) შევაერთებთ ამ საგნის აღმნიშვნელ სიტყვასთან და ვეუბნებით მსმენელს.

ორივე რეაქციის მიხედვით სიტყვა შედგება მარცვლებისაგან (ხან ერთი, ხან ორი, ხან სამი და მეტი მარცვლისაგან), დვითონ კი წინადადების ნაწილს წარმოადგენს; რომლის წინადადების ნაწილები (იხილ. მეტყველების ნაწილები. ე.ბ.) სიტყვები რვაგვარია: 1. სახელი, ყოველივის საგნის რაობის ან ვითარების აღმნიშვნელია; 2. ნაცვალსახელი, რომელიც პირების მიხედვით განსაზღვრულ არსებაზე მიუთითებს; 3. ზმნა, რომელიც არსებების მოქმედებას ან ვნებას აღნიშნავს დროის მიხედვით; 4. მიმღეობა - არსებების მოქმედებას ან ვნებას დროის მიხედვით სახელწოდებით აღნიშნავს[97];

ის მისივე განმარტებიდან ჩანს: "იდეა არს გამოხატვა ანუ მოგონება" (11,66ჩ, სქოლიო). იხ. აქვე, გვ.133, სქოლიო 156.

[96] როგორც ჩანს, ანტონი thései-ს თეორიის მომხრეა და არა phýsei-ს თეორიისა.

[97] როგორც ჩანს, და ეს ფრიად საგულისხმოა, ანტონისათვის მიმღეობა სახელია ძირითადად და არა ზმნა. ამ ასპექტში ბევრი არ იქნება იმის გახსენება, რომ ამჟამად ქართულ საუნივერსი-

5. დანებული - საქნის ქარების - აღტიღისა და ა.შ. - აღმნიშვნელია; 6. მწნიზელა - საქნის მოქმედებისა და ვნების ქარემის ან გვარს ქამოხატავს; 7. კავშირი - წინადადებების ურთიერთკავშირების სხვადასხვა საშუალებას აღნიშნავს; 8. შორისდებული - სიხარულის, მწუხარების და სხვა გრძნობების ქამოხატველია[98]. ზედსართავი სახელი ანტონიან ზახელებში შედის, რომლის სახელია ქარკვეული სახე. რაც შეეხება რიცხვით სახელს, ანტონი მას არსად არ განიხილავს თავის გრამატიკაში[99], მხი-

---

ნიერი ლიტერატურაში მიმღეობისა და მასდარის შესახებ ორი აზრი არსებობს. ა კ. შ ა ნ ი ძ ე მას "უპირო მწნებს" უწოდებს ("...სახელმწნა უფრო მწნაა, ვიდრე სახელი. ამიტომ უპირო მწნები / verba infinita / მწნადა სისტემაშია განსახილველი". ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია. თბილისი, 1953, გვ. 567. - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.). ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა კი "ნამწნარ სახელებს" ("მწნისაგან იწარმოება ორგვარი სახელი: 1. ნამწნარი არსებითი სახელი /მასდარი ანუ "სახელმწნა"/ და 2. ნამწნარი ზედსართავი სახელი /მიმღეობა/", ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ქართ.ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 074).

98 "მეტყველების ნაწილები ფილოლოგიური გრამატიკის მიხედვით არის წარმოდგენილი: სახელი, ნაცვალსახელი, მწნა, მიმღეობა, დანებული, მწნისზედა, კავშირი, შორისდებული" (ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა: იბერ.-კავკ. ენათა შესწ. ისტ., გვ. 97).

99 წინააღმდეგ ა. ფ ო ც ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მტკიცებისა (დასახ. შრ., გვ. 3).

ვარდან კი რიცხვითი სახელის, როგორც სახელის გარკვეული სახის განხილვას, მთელი თავი აქვს დათმობილი საბაურით: "Յաղագս Որպիսութեանց, և բաժանեալոցն Ինչուանց յիւց, և հոլովմանց նոցին" (გვ. 291-292). ჩვენ ვერ გავიზიარებთ შეხედულებას, რომლის მიხედვით "ანტონის გრამატიკა ასახავს გრამატიკული აზროვნების იმ საფეხურს, როცა გვსარბაევი სახელი გამოყვეს სახელთაგან, მაგრამ რიცხვითი სახელი ჯერ კიდევ არაა გამოყოფილი"[100]. უბრალოდ, რადგანაც მხითარის გრამატიკაში რიცხვითი სახელის შესახებ საუბარია მხოლოდ არსებითი სახელის ბრუნების ყველა ტიპის განხილვის შემდეგ, ანტონმა, როგორც ჩანს, ჩათვალა, რომ რიცხვითი სახელის ცალკე გამოყოფას მხითართან საფუძვლად უდევს რიცხვითი სახელის ბრუნების რაღე თავისებურება და ნესიერად ბრუნებად ქართული რიცხვითი სახელებე ცალკე ყურადღების გამახვილება საჭიროდ არარ მიიჩნია.

ანტონის გრამატიკის პირველ რედაქციაში სახელი განსაზღვრულია როგორც საგნის რაობის აღმნიშვნელი მეტყველების ნაწილი: "სახელი არს ნაწილი სიტყჳსა, რომელიც არსებასა საქმისასა აჩნიშნავს" (1,105v) (კაც, მეცნიერ, არვე, უკეთილესი...). ეს განსაზღვრება მხითარის განსაზღვრებას მიჰყვება: "Անուն է Տասն բաժին, որ կէուրիւն իրին նշանակէ:" (გვ. 231). მეორე რედაქციაში ორივე განსხვავებული განსაზღვრებაა მოცემული: "სახე-

---

100 ე. ე ე ჟ ა ვ ა. სახელი ანტონ პირველის გრამატიკაში. "სტუდ. სამეცნ. შრ. კრებული". წ. III. თბილისი, 1948, გვ. 29.

ლი არს ნაწილი სიტყვსა, ანშრჩევი ნოეებიო ღუთოსა მყოფა არსებისა" (11,67ზ) - სახელი არის საქნის რაობის სახელნოებიო ანშრჩევი მეცნყველების ნაწილიო. როგორც ჩანს, სახელის ამ მეორეხარისხოვან განსაზღვრებაში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სიტყვას "სახელნოებიო". როგორც ანტონი შემდეგ განმარტავს, ეს სიტყვა ხაზს უსვამს იმ ქარემოებას, რომ სახელი საქნის რაობის რაიმე შინაგანი ფვისებებიო კი არ განსაზღვრავს, არამედ მხოლოდ სახელნოებიო[101].

სახელი იყოფა არსებიო და ბედარდავ სახელებად.

არსებიო სახელის დამახასიათებელი ფვისებაა, რომ წინადადებაში ის დამოუკიდებელია და დამოუკიდებლად არსებულ საქანს აღნიშნავს: "არსებიონი ვიდრემე არიან, რომელნიცა დავიო ფუსიო მდგმოებენ სიტყუასა შორის და საუბარსა (ე.ი. გრახუასა, და კნიშნუსნ საქმეთა, მდგოებულთა დავიო ფუსიო და მყოფაცა მათ შორის და არა მიყრდნობილთა სხუათა შორის" (1,106ზ). "არსებიო არს დავიო ფუსიო მდგომარე საუბარსა შინა და წერილსა" (11,67ზ) (კაცი, ქალაღი, მოძღრება...). შდრ.: "գոյականք էն, որք ըստ ինքեանց կայանական'ի բանի և'ի կրնկատրուրեան. և նշանակէն միայն՝ որք կայացեալք էն ըստ ինքեանց՝ և ոչ յեղեալք յայլում" (ძვ. 231).

არსებიო სახელის ჯგუფებია: საგოქარი ("გოქებიო". 1,83v, 106v//"საგოქარო", 11,67v), საკუთარი ("კუნძობიო". 1,83v// "მხოლობიო", 1,106ზ; 11,67v)[102] და კრებიო ("შემკრებელი-

---

101 იხ. აქვე, ძვ. 79, სქოლიო 96.

102 საკუთარ სახელებს ანტონი აღნიშნავს აგრეთვე ფურმინე-

ბითი", I,83v, 106v; II,67v//"შემოქმედებითი", I,106v).

საზოგადო სახელი აღნიშნავს საერთო, საზოგადო საგანს, რომელიც ბევრი შეიძლება იყოს (კაცი, ცხენი, სახლი, ქალაქი...).

საკუთარი სახელი აღნიშნავს განუყოფელი, ინდივიდუალურ, ცალკე არსებულ საგანს(პეტრე, ევფრატი, მცხეთა...) [103].

კრებითი სახელი აღნიშნავს მრავალ საგანს, შეერთებულს ერთ მთლიანად (არვი, კრებული...).

ბით: "საკუთრული"//"საღვითი" ან "განუკუთხელი" სახელები: "საუნჯე არს მცნებელთათჳს ესე, რამეთუ ბოლო ამის ჴმოვანისა... განკიცხებად სახელთა ბრუნვასა შინა ისპობის, ვითარცა საზოგადოსა სახელთა და არა საკუთრულისაჲა, ესე იგი არს, განუკუთხელისაჲა" (I,8ჩ-8v). "... ვითარცა საზოგადოთა სახელთა და არა საკუთრთა" (II,6ჩ).

[103] "კუნძობითი იგი სახელი... არს, რომელიცა ერთსა განუჭრელსა და განუკუთხელსა საქმესა კნიშვნიერეს" (I,83v). "მხილობითი არს მნიშნებელი ნივთისა განუყოფელად და განუჭრელად" (II,67v). ეს განსაზღვრება სიტყვასიტყვით დაბრუნებულია მხითარის შემდეგი განსაზღვრებისა: "Յատուկն է, որ կրի առաջանէլի և կանխադրական իր ձշանակէ" (ბვ. 232). առ=უ+ բաժանէլ= "გაყოფა"; առհասարական="სუბიექტური", "ინდივიდუალური", ანუ ის უფლებაა ამ სიმხური რთული სიტყვის შემადგენელი ნაწილების სიტყვასიტყვით გადმოტანით: առ=უ+ჩაფ(առէլ)="მოკვეთა", "მოჭრა"+ական="ითი"="განუკვეთელი", "განუჭრელი". მერე კი საკუთარ სახელებს განუკვეთელ სახელებს უწოდებს.

არსებით სახელს აქვსი კატეგორია ("მდევარი", 1,84ჳ, 107ჳ; 11,68ჳ; ანუ "მარემო". 1,107ჳ; 11,68ჳ) აქვს: სქესი ("ნაფესავი". 1,84ჳ, 107ჳ; 11,68ჳ), ფუძის აგებულება ("ნაკუწი. 1,84ჳ; 107ჳ; 11,68ჳ), ფუძე ("სახე". 1,84ჳ, 107ჳ; 11,68ჳ), რიცხვი, ბრუნვა და ბრუნება[104].

ბრუნვა არის ერთი და იმავე სახელის ფორმაცვალება: "ბრუნუაჲ არს სხუაობითი მიმოქცევაჲ ერთისა და მისვე სახელისა" (1,111v); "ბრუნუანი სახელთანი არიან სხუაობისა მარემოებითა[105] ერთისა და იმავე სახელისა (1,66ჳ); "ბრუნუა არს ცუალება მიმოხრითი სხვსა და სხვსა მიმართ მდგომებისა ერთისა და მისვე სახელისა" (11,71v); შდრ.: "ჩიქოვანი ჰ ყანაფყან ქრქარეთაჩ ჩიოყ ჰ ჩაყნოყ ანაჩაჩ" (ქვ. 242).

ქართულს რვა ბრუნვა აქვს[106].

---

104 მეორე რედაქციაში ანტონი ხუთ "მდევარს" გამოყოფს: "ნაფესავს", "ნაკუწს", "სახეს", რიცხვს და ბრუნვას (11,68ჳ). "ამრიგად, მდევარი მოიცავს როგორც მორფოლოგიურ კატეგორიას ("ნაფესავი", ბრუნვა, რიცხვი), ისე ფუძის დახასიათებას შედგენილობა-წარმოქმნის თვალსაზრისით. აქ ანტონის გრამატიკა დიონისე თრაკიელის "ტექნე გრამატიკეს" მისდევს" (ა. ჩ ი ქ ობ ა ვ ა. იბერ.-კავკ. ენათა შესწ. ისტ., ქვ. 95), რა თქმა უნდა, იმიტომ, რომ ამ გრამატიკას მისდევს იმდროინდელი ევროპული ყველა გრამატიკა და მათ შორის მხითარის გრამატიკაც.

105 ეს სიტყვა ბუსტი თარგმანია სომხური ჴրչա ← (ქრ-ჩ = "გარე", "გარშემო") +ա+ բերուն (← բեր-ել = "მოტება") = "დატრიალება", "ბრუნება".

106 მეორე რედაქციაში ეს დებულება საეჭვოდაა მიჩნეული.

"პირველი იქი ვიდრემე იქუნის წრფელობითი ანუ სახელობითი" (1,111v). ასევე აქვს მხითარსაც: "Անաչքն ասի առնական կամ անուանական" (ქე.242)[107]. მეორე რედაქციაში ცოტა სხვაგვარი ფორმულირება არის მოცემული: "დასაბამ ბრუნუაძა არს წრფელობითი, რომელიცა უფრორე საჭიროდ არს, რაჲა ეწოდებოდესცა სახელობითი" (11,72ბ)[108] და "დასაბამ ბრუნუაძა არს წრფელობითი,

---

107 ამ ორი ტერმინის ერთი და იმავე პრუნვის აღსანიშნავად ხმარება (მიუხედავად იმისა, რომ ქართულში, უფრო სწორად, ძველ ქართულში, არსებობს შესაძლებლობა მაგი ერთმანეთისაგან გამიჯვნისა), მოდინარეობს ანტონიან მხითარის გრამატიკიდან, ხოლო მხითარის გრამატიკაში კი ორივე ამ ტერმინის ერთიმეორის გვერდით ხმარება გამორჩეული უნდა იყოს სურვილით, ანკარიში გაეწიოს როგორც ბერძნული (სადაც იხმარება ტერმინი "ორიე" - წრფელობითი, ე.ი. პირდაპირი), ისე ლათინურ გრამატიკულ ტრადიციას.

108 როგორც ვხედავთ, ანტონიან ტერმინი "სახელობითი" იგივე სრულუფლებიანი ტერმინია, როგორც "წრფელობითი". მეტიც შეიძლება იქნას, მეორე რედაქციაში მას უპირატესობაც კი ენიჭება. ამ ფონზე მდარე ნაფიქი არ არის, რაც მიიჩნევს ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, რომ "ანტონ კათალიკოსი დაუს ქართულ გრამატიკაში სახელობითის ნაცვლად ხმარობს "წრფელობითს". სახელობითი ქართულს გრამატიკებში პე. იოსელიანის გრამატიკიდან (1840 წ.) შემოდის" (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ენათმ. შესავ., ქე.269; მ ი ს ი ვ ე. რატომ არის აუცილებელი ბრუნვაძა რიცხის შესწავლა ქართულში? - "სახ. ბრუნ.-ის ისტ.-თის ქართვ. უნივერსიტეტში", ქე. 7).

რომელსაც აქვს მეტობაგ ფუსისამებრ ნაკუსთისა (ე.ი. ფუძისა. ე.ბ.) და შესახედავისა შეურყეველად" (11,5ქ). რიგსაც სახელი ამ ბრუნვაშია, იგი საქანს წარმოადგენს თავის პირველ მეგობარეობაში და ასახელებს მას სწორად, უშუალოდ და მარტივად (კაც, ცხენ, ლომ, ვეფრ...), ბრუნებისას კი, როცა ერთი და იგივე სახელი მოგვევლინება ნათესაობითსა, მიცემითსა და სხვა ბრუნვებში, ის უკვე სახელს აღარ წარმოგვიდგენს მარტივად, "არამედ მარად ტულარძნილად და ერთად მიმოიქცევის ბრუნვით" (1,111v).

მეორე ბრუნვა ნათესაობითია და ის კუთვნილებას აღნიშნავს (კაცისა, ვეფრესი...). "და ამისთვს ბრუნვაგ ესე იწოდა ნათესაობითად, ხოლო ტუარნი და მშობელნი და აღგილი ჩუენ არს სადამე წოდებად ნათესავად, ვითა იქვა" (1,111v). მხითარსაც მეორე ბრუნვად ნათესაობითი აქვს დასახელებული: "ხრკოროჲ ասի սեռական" (ტვ. 243).

მესამე ბრუნვა მიცემითია[109], რადგანაც ქამოხატავს სასუველს, შესახებს, ან მიმართულებას, ან მისაცემს (ვეფრეს, იანეს, იურუსალიმად, ვეფრედ...). ასევე აქვს მხითარსაც: "ხրոროჲ կրէի ըրական" (ტვ. 243).

"მეოთხე ვიწრემე წოდებული შემასმენლობითი (1,112ქ)[110],

---

109 ამ ბრუნვების (ნათესაობითი, მიცემითი) სახელწოდებებზე არაფერს ვიტყვით, რადგანაც, როგორც ცნობილია, ისინი ყველა ევროპულ ენაში (ე.ი. სომხურშიც და, ამდენად, ანტონიანაც) "ბერძნული ტერმინების სწორ თუ შემცდარ თარგმანს" (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ენათმ. შესავალი, ტვ. 270) წარმოადგენს ლათინურის გზით.

ისევე, როგორც მხიფარიანი: "ჴ[ი]რისა კჷჲ ჩაყყაყაჩა" (გვ. 243), რაღანაც სახელი ამ დროს წრფელობითად კი არ აღნიშნავს საგნის ნაობას, არამედ იმას, რის მიხედვითაც არის ეს ნაობა საგნობრივი, სასურველი, საყვარელი ან საძულველი (პეტრე, წყალობად...). მეორე რედაქციაში ანტონი კითხვის ქვეშ აყენებს შემასმენლობითის არსებობას ქართულში. მისი აზრით, ქართულში შემასმენლობითი არ არსებობს, მაგრამ გრამატიკის პირველად შეგნებას მას სამი ენის: ბერძნულის, ლათინურისა და სომხურის[111] მიხედვით, რომელთაც აქვთ შემასმენლობითი, დაუწესებია ეს ბრუნვა ქართულში. იმასაც ქვინია მაშინ მნიშვნელობა, რომ შემასმენლობითის მქონე ენები ამ ბრუნვას მხნის მიერ მარჯვი სახელის ფუნქციით იყენებენ. ქართულში შემასმენლობითის შემოჭანას საფუძვლად დაედო ალბათ იმისი არ ცოდნაც, რომ რიგ ენებში

---

[110] ტერმინი "შემასმენლობითი" სომხური ჩაყყაყაჩ-ის შესატყვისი არ არის. ჩაყყ ნიშნავს "ხსოვნას", "ვედრებას", ანტონი კი ამ სიტყვას ყოველთვის "შესმენად" თარგმნის, რაღანაც, როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ანტარიმს უწევს ლათინურ accusātio-ს (accūsātio,onis f [accuso] ნიშნავს ძირითადად "ბრალდებას", "დაბეზღებას". - Латинско-русский словарь. Составил А.М.Малинин. Москва, 1952. "შესმენაც", როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში დაბეზღების მნიშვნელობით იხმარება):

"მეოთხე ვიტრებე წოდებულ შემასმენლობითი, რამეთუ სახელი იგი არა წრფელობითად არ დანიშნულებს რა ნაობასა რადმამე საქმისასა, რომლისა მებრ არს ნაობა იგი, არა ცხად იქმნების ნაობა იგი, არამედ რომლისა მებრ არს თვე იგი ნაობა შემასმენლობითად, ხო-

შემასმენლობითი არც არის საერთოდ. შემდეგ რუსეთში ყოფნისას ანტონმა გამოიკვლია სხვა ენების თავისებურებები და დაადგინა, რომ თურმე შემასმენლობითი არ ყოფილა არც ფრანგულსა და იტალიურში და მხნის მიერ მართული სიტყვა წინადადებაში შეიძლება წრფელობითშიც იდგეს, ე.ი. ენისათვის სირცხვილი არ არის, რომ წინადადებაში მართული სიტყვა იყოს წრფელობითში და არა "იძულებით საბლითა მეცადინობისათა მოვათრიოთმცა შემასმენლობითი" (11,76ზ). ამის გარდა, პირველ რედაქციაში არ იყო შემუშავებული ნესი, რომლის მიხედვით შემასმენლობით ბრუნვაში დასმული სახელი წინადადებაში "უფლად" ე.ი. მმართველ სახელად, შეიძლება იყოს ნახმარი, მაგრამ ეს რომ ასე არ არის, ჩანს თუნდაც ასეთი მაგალითიდან: "იყო დანიელი თანამცხოვრებელი მეფისა" (11,76ზ). ანტონის აზრით, ეს უდაოდ წრფელობითია, თუმცა ფუძის სახით არ არის ნარმოდგენილი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, არამედ ე-ზე ბოლოვდება. ასეთი და ჲ-ზე დაბოლოებული წრფელობითები, ანტონის აზრით, ეჭვის ქვეშ აყენებენ შემასმენლობითის არსებობას ქართულში. "მაშასადამე - განაგრძობს ანტონი - არა არს საქმარი ჩუენდა, რამეთუ შემასმენლობითად ვაბრუნებდა წრფელობითი" (11,76ზ).

ვად, სანებო, საყუარელი, და ანუ საძაქველი, იქმის შემასმენლობითად" (1,112ზ). შდრ.: "ჲიერიერჭა კიქი ჩაჲყაკაჭა, ქაჭა ქი ანაიჭა ჲორქაშ იჭჭაკი იჭ ჩქაჭაკჭ ქჭიერქიჭა ირიჭ, ჲაქ ორიშ ჭ ჭიერქიჭა, აჲქ ჲაქ ორიშ ჩიჲა ჭიერქიჭა ჭ ჩაჲყჭქი, ჩაჭერქი, კაჭქი, ირერქი, ა კაშ აერქი, აიჭ ჩაჲყაკაჭა"(ძვ. 243). უნდა აღინიშნოს, რომ ზ. შ ა ნ შ ი ე ა ნ ი ამ ბრუნვის სახელწოდებას

რატომღა გამოყოფს ასეთი სწორი მსჯელობის შემდეგ ანტონი შემასმენლობითს ცალკე ბრუნვად? იმიტომ, რომ წრფელობითი, მისი აზრით, დამოუკიდებლად არსებულ საგანს აღნიშნავს ჩვეულებრივ. მაშინ კი, როცა მას მწვის მიერ მარდული სახელის აღსანიშნავადაც ვიხმართ, იგი უკვე დამოუკიდებლად არსებულ საგანს ვეღარ აღნიშნავს, სხვა ფუნქცია ექნება, ამიტომ სჯობს, მწვის მიერ მარდული სახელის აღმნიშვნელ წრფელობითის ნამდვილი წრფელობითისაგან განსასხვავებლად შემასმენლობითი დავარქვათ, იმის მიუხედავად, რომ ამისთანა წრფელობითის ჩვეულებრივი წრფელობითისაგან არავითარი განმასხვავებელი ნიშანი არ მოეპოვება[112].

მეხუთე ბრუნვად პირველ რედაქციაში დანერგებითია დასახელებული ისევე, როგორც მხითარიან ("ჩისგეროდჲ კოქი ბაყაოსაჲ", გვ. 243). მეორე რედაქციაში დანერგებითი მეექვსე ადგილზე დგას[113], მოქმედებითის შემდეგ. ეს ბრუნვა აღნიშნავს იმ საგანს, რომლისგანაც რაიმე გამოკრთება ან გამოვა (კაცისაგან...).

ბარგმნის "საძიებო" ტერმინით (ი ღ. ა ბ უ ღ ა ძ ე. ქართ. გრამატ. ღიმ.-ის აღრინდ. ძეგლები, გვ. 15).

[111] აქვე ანტონი ასახელებს ამ ბრუნვის ბერძნულ, ლათინურ და სომხურ სახელებს: იატიატიკი (ბერძნ. ადგიატიკე), აკუსატივო (ლათ. აკუზატივუს) და ჰაჯაკან (სომხ. հայկական).

[112] ამ უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად ანტონი ორივე რედაქციაში მოიხსენიებს, რომ შემასმენლობითი ბრუნვის ფუნქციით ნახმარ წრფელობითს მახვილი (ˊ) დავუსვათ თავზე ნამდვილი წრფელობითისაგან გასარჩევად.

[113] ბრუნვათა რიგი შეცვლილია პირველ რედაქციასთან შედარე-

მეექვსე ბრუნვა პირველი რედაქციაში და მხითარიანაც არის მოთხრობითი („Կէսկերպով ասի պարսկաւն".ძვ. 244). მეორე რედაქციაში ეს ბრუნვა რიგით მეშვიდეა[114]. მოთხრობითი პირველი რედაქციის მიხედვით აღმნიშვნელია იმ საგნის, რომლის შესახებაც არის მოთხრობა ან სმენა და ა.შ. (კაცმან, პეტრემან).

მოთხრობითი ბრუნვის სახელწოდება სომხურის თარგმანია და განსაგღვრებაც აქ აშკარად მხითარისას მისდევს: "...Կաւն կի տիշէ անուանն ուղղակի ոչ ևշանակէ կէսկերիւն իրին, ըստ որում է էսկերիւն, այլ ըստ որում էնթրակայ՝ կի վնտաշէ ամբաստանիչի, Ծառիչի, և կամ՝ պարտիչի, ասի պարսկաւն" (ძვ. 244).

აქ წყდება მხითარის გაკვლენა ანტონზე. ანტონი კარგად გრძნობს, რომ ქართული ენის მოთხრობითი არ არის ირიბი ბრუნვა, ისეთი, როგორიც ეს სომხურშია: "... ქართულსა ენისა ჩუსულებამან არა იცის ესე, რაჲა მოთხრობითად <u>გულარძნილად ქნიშნულებასა</u> ითქუას საქმისასა, არამედ თუმცაღა არსებითისა ნაცუალსახელისა მესამისა პირისა მოთხრობითი, რომელ<u>ა მან</u> მარცუალი, დაერთვას წრფელობითსა, ჰყოფს მოთხრობითად, მაგრა დაჰნიშნავს მასვე სახელსა წრფელობითად და არა გულარძნილად. გარნა ვინაჲთგან ჩუსნ, ქართულნი, ესრა ვყოფთ წერილსა შინა ნაცუალად მოთხრობითისა ბრუნუისა, რომელი გვესაჭიროებისცა, ამისთჳს ბრუნუასაცა შინა დავანესეთ. ხოლო მრავალჯერ იქმნებისცა, რაჲა

ბით მხოლოდ ამ ბრუნვაჲა ცალ-ცალკე განხილვისას, სახელთა ბრუნების პარადიგმებში კი პირველი რედაქციისეული რიგია დაცული.

114 მხოლოდ და მხოლოდ ბრუნვაჲა განხილვისას.

წრფელობითი სახელი უმან მარცუღიე იქუას მოდხრობითად" (I,112-113ჩ). ე.ი. მოდხრობითი და წრფელობითი ანტონიმიაშეის ორიე პირველპირი ბრუნვაა, ერთნაირი მნიშვნელობისა და ფუნქციისა[115]. სამწუხაროდ, ეს მსჯელობა ანტონს აღარ გაუმეორებია მეორე რედაქციაში, ოღონდ აქ ის საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ: "სახელი იგი წრფელობითი ქუშეღებარედ გაიგონების რომლისამე შესმენილისა, რაჟამს მისთჳს რაჲმე იქმოდეს მოდხრობით" (II,78ჩ).

მეშვიდე ბრუნვა მოქმედებითია[116]. აღნიშნავს საგანს, რომლითაც მოქმედება ხდება (კაცით, მახვილით...). მხითარიანს მეშვიდე ბრუნვა მოქმედებითია: "ხარჩალორდა ასო ჯორჯიანა" (გვ. 244).

მერვე ბრუნვა წოდებითია. ის მოწოდებას აღნიშნავს (მე, ვეფრე ან კაცო...). მხითარიან ეს ბრუნვა შეიცავს: "ასაჩალორდა ასო კაცოჩა"(გვ. 244).

ანტონს ორივე რედაქციაში გამოუყოფია სომხურის ორი ბრუნვა: ყოველითი (ც ნიშნებულიანი მოქმედებით) და ჩალოგიანი (აღგილობით). პირველ რედაქციაში ანტონი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ არის კიდევ ორი ბრუნვა, ერთი, რომელსაც სომხები შორსმდგომებიდს უწოდებენ და ქართულში არა გვაქვს (ერთ სახელია მხოლოდ: "დღისი") და მეორე - მოქმედებიდის გარკვეული სახე, რომელიც აგრეთვე მხოლოდ ერთ სახელში გვხვდება ("ნებსით").

---

115 შდრ. ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ერგატიული კონსტრუქციისათვის ქართველურ ენებში. - "ცსუ შრომები", X, 1939.

116 ტერმინი დანიშნულება სომხურ გიორგიანა-ს (გიორგ=მოქმედება").

ძნელი საქმეცია, ანტონის "შრისმტმოებითი" უერის ●უ არა სომხურის ჩაერგულაჩ-ს და არის თუ არა რაიმე მიმართება, ანტონის აზრით, სომხურის պարառական-სა და ქართული იმ მოქმედებითს შორის, რომელიც "ნებსით" სახელშია გამოყენებული.

რაც შეეხება ბრუნვის ნიშნებს: "აქუნნ ყოველთავე ბრუნუათა თჳთეულთა რაოდენნიმე ნიშანნი მხოლობითთაცა და მრავლობითთა" (11,5v). ანტონის აზრით, ბრუნვები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ან თანდებულების დართვით, ან დაბოლოებით. ეს დაბოლოება ან ერთი ასოსაგან შედგება, ან მარცვალს წარმოადგენს. ეს მსჯელობა ანტონისა წარმოდგენილია მისი გრამატიკის ორივე რედაქციაში და იმეორებს მხითარის დებულებას: "բայց յե որպէս յետադրին հոլովք անուանց՝ գիտէի է. կի հոլովք կամ կանապաշին՝ ի ձեռն ոմանց նախադրութեանց, որք նախադրին անուանց, և կամ՝ ի ձեռն վանական վերջաւորութեանց, որք հինին՝ ի ձեռն ոմանց գրոց և վանկից՝ ի վերջս անուանց" (გვ. 245). ასეთივე მსჯელობა არის მეორე რედაქციაშიც[117].

სომხურისავე ნაბაძვით პირველ რედაქციაში ბრუნვის ნიშნების განხილვისას ანტონი ცდილობს მიაქციოს ყურადღება არა მარტო დაბოლოებებს, არამედ დასაწყისსაც. ასე, მაგალითად: ნაღსაობითი ბრუნვის შესახებ მსჯელობისას საქანგებით აღნიშნავს, რომ ამ ბრუნვაში სახელთა დასაწყისები ნრფელობითის მსგავსია ("და სამეც სახელთა ნაღსავობითთა დაწყებანი არიან უცვალებელად

---

117 ერთი კი უნდა იფქვას: მხითარის გეომოცვანილ მსჯელობაში სიტყვას հանապրութիւն="ნინდებული", ანტონი ცვლის ქართული ენისათვის უფრო შესაფერი ტერმინით "თანდებული".

და არიან ბრჭელობითისა თანხმაებულ, მაგრა უკანასკნელნი მათნი პირდაპირად იცუალებიან". 1,113ვ; შდრ.: "Արդ՝ անուանկ սեռականաց սկզբունքն են անփոփոխք, և ըստ ձայնիցն ուղղականաց" (ძვ. 245). ანტონის სასარგებლოდ უნდა იქნას, რომ ის მაღე მიმხვდარა, რომ ქართულში, სომხურისაგან განსხვავებით, სახელთა დასანყისებისათვის ყურადღების მიქცევა ხელშესახებს არაფერს მისცემდა და სხვა ბრუნვებზე მსჯელობისას სახელთა დასანყისებზე აღარაფერია ნაქვამი.

ბრუნების ტიპების გამოყოფას ანტონი სომხურისდაკვალად ცდილობს იმის მიხედვით, თუ რა დაბოლოება აქვს სახელს ნათესაობითსა (ძირითადად) და მოქმედებით ბრუნვებში: "ბრუნუანი ეიღრემე სახელთანი არიან სხუადასხუაობანი და პირადპირადობანი საუკანოთა ნათესაობათანი. ხოლო არიან სამნი უკუმ საუკანონი მხოლობითსა შინა ნათესაობითისა ბრუნვსა მაკენთნი, ესე იგი, ს̲ა, ს̲ი, ს̲" (1,86ჳ, 1,119ჳ); შდრ. მხითარის ანალოგიური ნაწყვეტი: "Հոլովմունք անուանկ են վանականքն, և կէսկիսուրիւնք վերջաւորութեանկ սեռականաց" (ძვ. 197). აქვე, მხითარისავე წაბაძვით, ანტონს ჩამოთვლილი აქვს მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნებიც მხოლობითსა და მრავლობითში, თუმცა რისთვის დასჭირდა ამ ნიშნების ჩამოთვლა, ამას აღარ ამბობს. როგორც ჩანს, არც ესმოდა, რომ მოქმედებითი ბრუნვის დაბოლოებას სომხური სახელის ბრუნების ტიპების გამოყოფისათვის ნათესაობითის ძვირიდ დიდი მნიშვნელობა აქვს. ისიც აშკარაა, რომ ანტონი თავისი გრამატიკის პირველი რედაქციის დაწერისასაც გრძნობდა, რომ ასეთ დაყოფას ქართული სახელების ბრუნებისათვის ერთგვარი უხერხულობა ახლდა. ამიტომ იგი ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებე-

ბის მიხედვით ბრუნების ტიპების ჯამოლოფის შემდეგ შენიშნავს: "ხოლო აქა საუწყ არს, ვითარმედ სხუათა ენათა რომელთამე გვლა თითოეულსა სახელსა უმრავლიჯერეს აქუსცე საკუთარნი ბრუნუცანი, მაგრამ, ჩუნ, ქართულსა, გვლა ენასა არა ეგრეთ არს, რამეთუ შესაძლო არს, რათა სამნივე მხოლობითნი ნათესავობითისა ბრუნუცანი და მრავლობითნიცა მიეცეს თითოსა სახელსა ბრუნუცად. ვითარ აუშუერებენ რომელთამე, მაგრა არა ამშლელ არიან კანუნთა" (I,119v). მეორე რედაქციაში არა მარტო ადგილი აღარა აქვს ბრუნების ტიპების ჯამოლოფას ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებათა მიხედვით, არამედ საერთოდ ბრუნების ტიპები აღარ არის ჯამოლოფილი და აღარც ბრუნებაა დასახელებული სახელთა კატეგორიების რიცხვში, თუმცა ბრუნების დასახელებისა და ჩამოთვლის შემდეგ ანტონი მაინც საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანთა სახეობებზე (II,5v), ოღონდ კომენტარების გარეშე.

ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ორივე რედაქციაში წარმოდგენილი (პირველში უფრო ვრცლად, ვიდრე მეორეში) შემდეგი სრულიად მართებული და საინტერესო დებულება ანტონისა: ქართული ენისთვის, ბერს ანტონი, არ არის ჩვეულებრივი და დამახასიათებელი სახელთა გარკვეული ჯგუფისათვის განსაკუთრებული, ისეთი ბრუნების ქონა, რომელიც სახელთა სხვა ჯგუფებს აღარ გააჩნიათ: "ხოლო აქა დასჭირდა აწიოსა ჴელოვნებასა ჩვენსა თქმაჲ ამისი, რამეთუ სხუათაებრ ენათა არა არს ქართულსა ხვასა გვლა, რაჲთა თითოსახელთან განითესისცა საკუთარი ბრუნუაჲ და იგი სხუასთან არღარა მიიღოსცა. და არცაღა იცის ჩუენებამან ქართულსა ენისაებან, რაჲთა სახენიცა იქონონ თითოჲა ბრუნვებისა სქესთა სა-

კუთრად და იგი სხუასა ბრუნვებასა არღარა ჴმარობსცა" (I,7ჳ-7v); "ხოლო საღანაღო უკუე არს ქცეად, ვითარცა, მებრ რომელთამე ენათა არა არს ქართულებრ, რაჲთა თჳთმან სახელმან ცხრითესხისმცა საკუთრად ბრუნუაჲ და იგი სხუამან არღარა მიიღოსმცა" (II,5ჳ; I,119v)[118]. ანტონის ეს სიტყვები აშკარად მიუთითებენ, რომ ის მშვენივრად ცაერკვა იმაში, რომ ქართულში, იმავე სიხშირისაგან განსხვავებით, არა ცვაქვს ბრუნებისა და ბრუნვის ნიშნების რამდენიმე, განსხვავებული სახეობა, რომ ქართულში ყველა სახელი ერთნაირად იბრუნვის, ბრუნების ერთ სისტემას მისდევს.

ნრფელობითის (იხილ. სახელობითის) ნიშნად პირველ რედაქციაში ანტონს დასახელებული აქვს ე ან ჲ: "ხოლო სახელსა ნრფელობითსა რომელსამე მრავალჯერ ე აქუს ბოლოი, ვითა იცის ჩუეულებამან ქართველთა ენისამან, მაგრა თუ სადამე აღვიღო ინი ნრფელობითისა სახელისა უკანაჲ ასოჲ, მასვე არსებასა ცვაჩუენებს სახელი იგი, რომლისაცა დაღებული იყო პირველად, ვითარ: "გიყოფიეს დავი შენი ღმერთ" (I,10v-11ჳ). ამრიგად, ფუძე და სახელობითი ანტონისთჳს ორივე ნრფელობით-სახელობითია. მეორე რედაქციის მიხედვით იგი "დაბოლოების ანუ უჴმოთა მიერ, ანუ ჴმოვანთა, მაგ.: მარიამ, ანუ არსება, ანუ მზე და სხუანი..." (II,5ჳ). შემასმენლობითი ბრუნვის შესახებ მსჯელობისას ანტონი წერს, რომ ე//ჲ ნიშანდარტული სახელების წინადადებაში მმარტველი სახელების ფუნქციით ცამოყენებამ მიახედირა ის, რომ ეს ნრფელობითის

---

[118] შდრ.: ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართ. ტრამატიკის საფუძვლები, ცვ. 50. იხ. აგრეთვე: ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ბზურ.-კავკ. ენათა შესწავლის ისტორია, ცვ. 90-91.

ნიშნებია (11,76ჳ). იმავე შემასმენლობითი ბრუნვის ნიშნებზე მსჯელობისას ანტონი სრულიად მართებულად შენიშნავს, რომ ე დანხმოვანფუძიანებს დაერთვის, ჲ კი ხმოვანფუძიანებს (11,76v). მეორე რედაქციაში ვ ნიშანიც არის დასახელებული შემასმენლობითი ბრუნვის ნიშნად. დაერთვის დანხმოვანფუძიან სახელებს. შესაძლებელია, შემასმენლობითში, ისევე, როგორც წრფელობითში, სახელი ფუძის სახითაც იყოს წარმოდგენილი. ამრიგად, წრფელობით-სახელობითსა და შემასმენლობითს ერთი და იგივე ნიშნები აღმოაჩნდა, ამიტომ წრფელობითის შემასმენლობითისაგან განსასხვავებლად ამ უკანასკნელს თავზე მახვილი უნდა დავუსვათ. მრავლობითში წრფელობითისათვის ანტონს დასახელებული აქვს ნი, ები/ᲛᲑი და ებ ისევე, როგორც ეს მრავლობითის შემასმენლობითშია (შემასმენლობითისათვის დამატებით ებნი ნიშანიც აქვს გამოყოფილი).

ამრიგად, ანტონს, როგორც ჩანს, ძველი ქართული ენის მონაცემების გათვალისწინებით წრფელობით-შემასმენლობითი ბრუნვის ნიშნებად მიაჩნია: 1. ე (დანხმოვანფუძიანებისა და ხმოვანფუძიანებისათვის დანაბრად, თუმცა ეს დებულება ფორმულირებული აქვს ცოტა სხვაგვარად, სახელობრ, წრფელობით-სახელობითი ან ხმოვანზე ბოლოვება ან დანხმოვანზეო), 2. ე (დანხმოვანფუძიანებისათვის) და 3. ჲ (ხმოვანფუძიანებისათვის).

ნათესაობითი ბრუნვის (მარიამისა, ანუ არსებისა, ანუ მზისა) ნიშნებია მხოლობითში: სა, სი, ს პირველი რედაქციის მიხედვით (მარიამისა, აღექსანდრესი, არისტოტელის). სა შეიძლება ე ფუძიან სახელებთანაც შეგვხვდეს (საიდუმლოსა - ამ ფორმაში ე იგულისხმება)[119]: "აჰა, აქა ნათესაობით დაბრუნული ესე სახელი

---

119 ე.ი. ტისა → ტესა ფორმას გულისხმობს.

ონიჲა ბაბილოებული ანუ ძაღიჲა მექონ არს მოკლე ჰმოვანისა, ანუ მოქმედებიჲად იყოს ჲუ ქონებული, აქუს ძაღი ანუ მოქმედებაჲ ჰმოვანისა ამის, რომელა ი" (1,113v). ეძევე სა ნიშანი ეწერების ე, ა და უ ხმოვნებზე ბაბილოებული სახელებს. ეძევე სა შეიძლება მრავლობიჲის ნაჲესაობიჲსაც ეწერჲოს (სახელჲა ან სახელჲა არსებაჲასა). სასა, სსა და სისა ნიშნები კი მოუდიო ორმაგად ნაბრუნებ სახელებს, რომლებიც "ნაქუსსა შინა" მსაზღერებად ("განმაჲვსებლებად") იხმარებიან (ძესა კაცისასა, სახლსა ბაქარიასა, გუამისა ქრისტესისა). ამ მსჯელობიდან ჩიქობა ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ანტონისჲვის ნაჲესაობიჲის ი ბრუნვის ნიშნისეული არ არის, თუმცა შემდეგ ის აღნიშნავს, რომ ზემოდასახელებული სამი ნიშანი ანხმოვანფუძიან სახელებთან წინ ყოველჲვის ი-ს ნარიმძღვარებს (მარიამისა, მარიამისი, მარიამის). მაშ, ნაჲესაობიჲის ნიშნები შეესმენლობიჲის ი//ჲ-ს ერჲვის.

მეორე რედაქციაში ანტონი შედარებით სწორად გამოყოფს ნაჲესაობიჲი ბრუნვის ნიშნებს, რა ქმა უნდა, ფონეტიკური ფაქტორის უგულებელყოფით და ეტიმოლოგიური ა-ს ბრუნვის ნიშანში შეჰანიო: ისი, ისა, სა, ჲსა, ვსა და ს. ანხმოვანზე გაბოლებული ყველა საბოლოო და საკუთარი სახელი ლირსად ისი, ისა ან ს ბაბილოებას (ისრაილისი, ისრაილისა, ისრაილის) და სახელს არ მისდის არავითარი ცვლილება; ა და ე ხმოვანფუძიანები ისა და ს ბაბილოებას ხმოვნის მოკვეთით (არსებისა, არსების); უა კომპლექსით გაბოლებული სახელები ვსა ნიშანს ლირსად ხდიან (სიმყუსა). ჲ, ი და უ ბოლოხმოვნიანები ფუძის უკვეთელად ლირსად ხდიან ჲსა ან ს ნიშნებს (მყუსს, ოქროსა, ოქროს). ი და ე ფუძიანი სახელები მიიღებენ სა, ვსა, ს ნიშნებს (ბაძრისა, ბაძრის, მიბვსა, მიბეს,

სოფრატისა, სოფრატის). ამ სახელებიდან ზოგი საზოგადო სახელი იკუმშება (ნათლისა, ძაძისა) და ზოგი არა. ა, ე, ი, უ ხმოვანფუძიანი საკუთარი სახელები არც იკუმშებიან, არც იკვეცებიან და ნათესაობითში ის ნიშანი აქვთ (ანდრეასი, პირისი, იისუსი). მრავლობითის ნათესაობითში პირველი რედაქციის მიხედვით ქვაქვს თა ნიშანი, რომელიც ერთვის წრფელობითში დასმულ სახელს. მეორე რედაქციის მიხედვით მრავლობითის ნათესაობითში ქვაქვს: თა, თ, ებისა, ების, ებთა, ებთ. აქაც ისევე, როგორც სახელობითის მრავლობითში, მრავლობითის ნიშნები ანტონს არა აქვს ქამოყოფილი ბრუნვის ნიშანთაგან. ამ ნიშანთაგან თ თა-ს სახეობაა, მისგან მომდინარეობს. ებისა და ების ებ-ით ნაწარმოებ წრფელობითის ერთვის, ამავე ფორმას ერთვის ებთა, ებთ ნიშნები. მრავლობითის ნათესაობითში ყველა სახელი ფუძის მიხედვით უცვლელია, გარდა ჳ და ი ფუძიანებისა, რომლებიც იკვეცენ ამ ბგერებს (კაცთა, მოგვებთა). საკუთარ სახელებში ეს ხმოვნებიც უცვლელნი რჩებიან.

მიცემითის (მარიამს, ანუ არსებას, ანუ მზეს) ნიშნებია მხოლობითში: სა, ს, ე, ად, ა, ად[120], მიმართ პირველი რედაქციის მიხედვით. სა და ს ნიშნები, ანტონის აზრით, ნათესაობითის ნიშნების მსგავსია და წრფელობითის ფუძეს ერთვიან. ე ნიშანი ხმოვანფუძიან სახელებს მოუდით, თუმცა ზოგჯერ ამ ნიშანს თანხმოვანფუძიანებიც დაირთავენ (კირიონე). ად, ა, ად

---

[120] რადგანაც ანტონს ვითარებითი ბრუნვა ბრუნვათა რიგში შეუტანია არა აქვს, ვითარებითი ბრუნვის ნიშნების მიცემითი ბრუნვის ნიშნებად გამოცხადება, ე.ი. მიცემითი ბრუნვის ვითარებით ბრუნვასთან დაკავშირება, სრულიად გამართლებულად უნდა

და მი (მიმარტ) ნაწესაობითის ფუძეს ალერვის (მარიამისგა, მარიამისგად, მარიამისგაში...). მეორე რედაქციაში მიცემითის ნიშნებად დასახელებულია ს, სა, ე, ად, ა, და, მი, მიმარტ, მგე: ს და სა ნიშნები საზოგადო და საკუთარ ხმოვანფუძიან სახელებს ალერვის ისე, რომ ფუძეში ცვლილებას არ იწვევს. ეგევე ნიშნები ალერვის თანხმოვანფუძიან სახელებსაც, თუმცა ასეთი საზოგადო სახელები საერთოდ ძნელი საპოვნელია[121], მაგრამ არაფერი დაშავება, თუ მაგ ბოლო ხმოვანს მოვაკვლევთ (აბჯარი, აბჯარს). ი და ვ-ზე დაბოლოებული სახელები მიცემითში ამ ი-ს იკვლევენ (ცხოველს, კაცს, მოგუს...), ი ხმოვნიანი საკუთარი

ჩაიფიქრს. შდრ.: Н. М а р р. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Ленинград. 1925; Э. Т о ф у р и а. ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით. - "საქ.სსრ მეცნ.აკად. მოამბე". ტ.V. № 3, 1944; А р н. Ч и ქ о б а в а. Категория грамматических классов и генезис падежных окончаний в грузинском языке.- "საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე". ტ.VIII. № 1-2, 1946, გვ. 71; Ე. ბ ა ბ უ ნ ა შ ვ ი ლ ი. მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში. - "სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში".

121 რაღანაც ანგრონს სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ჩამოცილება შემდეგ ბრუნვებში უჭირს, მიუხედავად იმისა, რომ ი//ვ-ს ის ნრფელობით-შემასმენლობითის ნიშნებად ფვლის.

სახელები ამ ი-ს მიცემითშიც შეინარჩუნებენ (სოკრატის, არისტოტელის) დ. ნიშანი ფუძეში ცვლილების შეუტანლად ერთვის ყველა ხმოვანფუძიან სახელს (არსებად, მზედ...). ი და ჳ ფუძიანი სახელები ად ნიშანს ლირთავენ, საკუთარი ი-ზე დაბოლოებული სახელები კი დ ნიშანს. დ და ად ნიშნიანი მიცემითი იხმარება მშნიბელად. ხანხმოვანფუძიან სახელებს ად ნიშანი ერთვით, ფუძეა იშვიათად მარტო დ-ც შეიძლება ჰქონდეთ (კნიდონდ). ად ნიშანი ხან წრფელობითის ფუძეს ერთვის და ხან ნათესაობითისას, (ერუსალიმად, კაცისად...). და, დად, მი, მიმარდ ნიშნები ერთვის საბოლოდ და საკუთარი სახელების არა წრფელობითს, არამედ ამავე სახელების ნათესაობითის ფუძეს (არსებისდა, წინასწარმეტყველისდად, უფლისამი, ღმრთისა-მიმარდ...). პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებიც ამ ნიშნებით ფორმდებიან მიცემითში (ჩემდა, შენდა, ჩვენდა, ქვენდა...). მრავლობითში მიცემითის ნიშნები ერთნაირია სამივე რედაქციის მიხედვით: თა, თ, ებდა, ებთ. ეს ნიშნები ძალიან ჰგავს ნათესაობითის მრავლობითის ნიშნებს, მაგრამ თუ ამ ნიშნებს ად, და, დად, მი, მიმარდ ნიშნები დაერთო - ეს უკვე ამკარად მიცემითის მრავლობითია (მარიამდად, მარიამთდა, მარიამთ-დად, მარიამთ-მი, მარიამთ-მიმარდ... მარიამებთა-დ და ა.შ.). მეორე რედაქციაში ანტონი აღნიშნავს, რომ მრავლობითის მიცემითში იგივე კანონები მოქმედებს, რაც მხოლობითში. ებთ, ებთა . ნიშნები იწარმოებიან წრფელობითის ები/ები, ებ ნიშნებისაგან. მდე ნიშანი ერთვის ან მხოლობითისა და მრავლობითის ნათესაობითს (ნიცნისა-მდე, წერილთა-მდე...), ან დ, ად და თა ნიშნიან მიცემითს (ქვეყანად-მდე, პირუტყვთა-მდე...).

დანაკლისის (მარიამისგან, ანუ არსებისაგან, ანუ მზისაგან) ნიშნებია მხოლობითში: გან, მიერ, გამო, ი(ი) პირველი რედაქციის მიხედვით. ეს ნიშნები ერთვიან ნაცვალსახელის ან მოქმედების ფუძეს (ადამისგან, ადამის გამო, ადამის მიერ, ქალაქით...). ი(ი) ნიშნიანი დანაკლისი ყოველთვის მოითხოვს მიცემითის ფორმას (ქალაქით ქალაქი... დიდი ხე, ანტონის აბრით, არ არის სწორი ფორმა, უნდა ითქვას დიდი ხით). მეორე რედაქციის მიხედვით დანაკლისის ნიშნებია ე, ით, გან, გამო. ე და ით ნიშნები წრფელობითის ფუძეს ერთვიან. ით ნიშანი ად ან მედ დარჩენილ მიცემითს მოითხოვს (ქალაქით ქალაქად). გან და გამო ერთვის ან ნაცვალსახელს, ან მოქმედებას (ნაცვალისაგან, სახისა გამო, ორგანოსგან, ტკბობისგან, დიდებისგან, კაცისგან...). მრავლობითში დანაკლისის ნიშნები მხოლობითის მსგავსია და ეს ნიშნები ერთვის ან ნაცვალსახელის, ან მიცემითის, ან მოქმედებითის, ან წრფელობითის ფუძეს (კაცთაგან, კაცთა მიერ, კაცთა გამო, ღმერთისგან, ღმერთა გამო, დიდებისგან, დიდი გამო, ზღვებით, ზღვებითი). მეორე რედაქციაში: ე ნიშანი წრფელობითის მრავლობითის ები/ები-ს ერთვის (ზღვებით). ამ ფორმასვე ერთვის გან და გამო ნიშნებიც (ზღვებითგან, ზღვებით გამო). გან და გამო ნიშნები ერთვის ნაცვალსახელის ფუძესაც (მამათაგან, ყოველთა გამო). რომ დანაკლისის ნიშნები ნაცვალსახელის ან მოქმედებითის ფუძეს ერთვის, სახელის ფუძეს არავითარი ცვლილება არსად მოსდის, რადგანაც ფუძის ცვლილება უკვე მოხდარია ნაცვალსახელში. ხანდახან შეიძლება, რომ მიერ დანერგული დანაკლისის ნაცვლად მოქმედებითს ერთოს. დანაკლისის, ნაცვალსახელის მსგავსად, ეთანხმება წინ დასმულ სახ-

ლურს (ძველისა ქრისტესისაგანისა, კაცთა მოყვარისაგანთა, სულთა მიწყინებისაგანმან, ძალთა ღმისაგანითა, ძე კაცისაგანი). მოხრობითის (მარიამმან, ანუ არსებამან, ანუ მზემან) ნიშნად ანტონს მხილობითში მან[122] აქვს დასახელებული, თუმცა იმასაც აღნიშნავს ორივე რედაქციაში, რომ ხანდახან ნრფელობითის მსგავსად უნიშნოც არის, ამ შემთხვევაში სომეხი ტრამატიკოსის რჩევით, რომ ტრამატიკის პირველი რედაქციას წერა[123], ანტონს დადუნდუკია, რომ მოხრობითის ფუნქციით ნახმარ ნრფელობითის მხილობითში (და მოხრობითის ფუნქციით ნახმარ მიცემითისთვისაც მრავლობითში) ძასარჩევად თავზე კიდული ° დასვა.

მეორე რედაქციაში ანტონი წერს, რომ მოხრობითის მან ნიშანი კვეს ნრფელობითის ი ან ე ნიშანს საგნად სახელებში (კაცმან, მოკუმან), საკუთარში კი არა (სოფრატიმან, არისტოვე-

---

122 ეს ნიშანი იქვე მესამე პირის ნაცვალსახელია, შენიშნავს ანტონი სრულიად მართებულად. შდრ.: ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. მოხრობითი ბრუნვის ქვეშეზისისათვის ქართველურ ენებში; ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ტრამატიკის საფუძვლები, გვ. 101-102.

123 მართლაც, პირველ რედაქციაში ანტონი წერს: "ხოლო მრავალჯერ იქმნებისცა, რათა ნრფელობითი სახელი უმან მარცუღად იქუას მოხრობითად, მაგრა ამიერითგან უჯმსყე მწერალთა, რათა დაუსმიდენ ნრფელობითისა სახელსა ზემოდ პროსოდიანსა კიდულსა, რომელა ° , და იქმნების იქიცა მოხრობითად. ხოლო აქამდისთა წერილთა შინა, სადაცა ნრფელობითი სახელი მოხრობითად წერილ იყოს უკიდულოდ, აღმოკითხველნი და მსმენელნი, განარჩინედ ცნობად იყვნ" (I,113ბ).

ლიშან). ფუძის სხვა ხმოვნები ან თანხმოვნები მოთხრობითში არ იკარგებიან. მრავლობითში მოთხრობითის შან ნიშანიც აქვს და ტა-ც. ეს უკანასკნელი მიცემითისა და ნათესაობითის ნიშნებსაც ემთხვევა[124].

მოქმედებითის (მარიამითა, ანუ არსებითა, ანუ მზითა) ნიშნებია მხოლობითში: თა, თი, თ პირველი რედაქციის მიხედვით. ეს ნიშნები საკუთარი და საზოგადო სახელების წრფელობითის ერთვის იმდაგვარად, როგორადაც ნათესაობითის სა, სი და ს ნიშნები[125]. ეს ნიშნები დანყებითის ნიშნებს ემთხვევიან და ერთმანეთის ნაცვლად იხმარებიან ნინადადებებში.

მეორე რედაქციის მიხედვით მოქმედებითის ნიშნებია: ითა, თა, თ, ჲთა, შიერ. ითა და თ ნიშნები მოუდით ა და ე ხმოვნებად ფუძიან საზოგადო სახელებს ფუძის კვეთით (არსებითა, არსებით, მზითა, მზით...). შიერ ნიშანი ერთვის ამავე სახელების ნათესაობითის ფუძეს (არსებისა შიერ, მზისა შიერ). ამავე ხმოვანზე დაბოლოებულ საკუთარ სახელებს მოქმედებითში ჲთა ნიშანი დაერთვის ფუძის შეუკვეცელად (იერემიაჲთა, პეტრეჲთ...). ს, ი, უ ხმოვნიან საზოგადო და საკუთარ სახელებს ჲთა ნიშანი ეძნებათ (ფსალმუნჲთა, ბარძაყჲთა, ორღანოჲთა). ი და ე-ზე დაბოლოებული სახელები იღებენ ითა და თა ნიშნებს ფუძის შეუკვეცელად (კაცითა, ფერით...). ასევე სახელებს ზოგჯერ შეიძლება ფუძე შეე-

---

124 ამრიგად, ანტონს შეუმჩნევია, რომ თა-ნიან მრავლობითში მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი ერთნაირად არიან ჟანრმებულნი.

125 ამრიგად, აქაც, ისევე, როგორც ნათესაობითში, უპირველესია ბრუნვის ნიშნის ხმოვნითი ელემენტი.

კუმშით (ტოლიტა, მარილიტა...). ი ხმოვანფუძიანი საკუთარი სახელები მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანს დაირთავენ უცვლელ ფუძეზე (სოკრატიტა, არისტოტელიტა...). საზოგადო ანხმოვანფუძიანი სახელები, რომლებიც ქართულში ძნელი საპოვნელია, თუ მათ ბოლო არ მოვაკვეცეთ, იბრუნვიან ისე, როგორც საკუთარი სახელები, საკუთარი სახელები კი უცვლელ ფუძეზე დაირთავენ იტა ნიშანს (ციცერონიტა, კაიუსიტა...).

მრავლობითში მოქმედებითის ნიშნებად იგივე თა, ე, მიერ არის დასახელებული, რომლებიც პირველი რედაქციის მიხედვით მრავლობითის ნრფელობითის ფუძეს ერთვიან, მეორე რედაქციის მიხედვით კი თა ნიშანი ერთვის ები/ობი ნიშნიან მრავლობითის ნრფელობითს (მოციქულებითა, ეკკლესიებითა...), მიერ ნიშანი კი ნათესაობითის მრავლობითს (მოძღვართა მიერ).

წოდებითის (მარიამ, ანუ არსებაო, ანუ მზეო) ნიშნებია მხოლობითში: ან ჲ (სახელს წინ უძღვის, მაგ.: ჰ, მარიამ), ან ი ბოლოში დაერთვის, მაგ.: მეფეო), ან ორივე ერთად (ჰ, მეფეო). წოდებითის ფუნქციით ნრფელობითიც იხმარება (მოძღვარ). ასეთ შემთხვევაში წოდებითის ფორმას ნრფელობითისგან განასხვავებლად თავზე მოხრილის ნიშანი (ᷣ) უნდა დავუსვათ. მრავლობითში იგივე ნიშნები გვაქვს, როგორიც მხოლობითშია. ასეთი მსჯელობა წოდებითის შესახებ ორივე რედაქციაშია.

საკმაოდ ერცლად მსჯელობს ანტონი ორივე რედაქციაში იმის შესახებ, როგორ იქცევა ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი (ანტონის ტერმინით "განმაგვსებელი") საზღვრულთან შეთანხმების შემთხვევებში: "იცის ნათესაობითმან ბრუნუამან ჩუჩუელებაჲ ფრიად საქებელი, ე.ი. თანჯმობაჲ, რომელთაცა სახელთა განმაგ-

ესებელად შეხედების სიტყვასა შინა, რამეთუ, თუ სადამე მრავლობითი არს სახელი იგი რომლისამე ბრუნვისაქანი და თვე მხოლობითი, ეთანხმების შესწინიერ ბრუნვასაცა და რიცხვთაცა, თესისა მხოლობისა და ბრუნვსა ნარუნყველად" (II,73).

ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის შეთანხმების ნათელსაყოფად ანტონი სხვაგასხვა ბრუნვაში და რიცხვში სვამს მათ, მაგალითად, წრფელობითის მრავლობითში (ძენი ღვთისნი და ძენი ისრაილთანი) ნათესაობითში (შუამის ქრისტესისა) მიცემითში (სახლსა ბაქარიასსა) მიცემითის მრავლობითში (მესაკრებელთა ბაღილეაჲსთა); მოხსრობითში (სულთან მოწყინებისამან), მოხსრობითის მრავლობითში (სულებთან კაცთამან); მქმედებითში (სიტყვთა უფლისაჲთა); მქმედებითის მრავლობითში (სულითა მოციქულთაჲთა) (დანყებითში დასმული სახელი, ანტონის აზრით, არ ეთანხმება ნათესაობითში დასმულ სახელს; წოდებითში (ძო კაცისაო), წოდების მრავლობითში (ძო კაცთანო). შეიძლება საზღვრული მხოლობითში იყოს და მსაზღვრელი მრავლობითში (განსაზღუნებითა ცხოველთაჲთა) და პირიქით: მსაზღვრელი მხოლობითში იყოს და საზღვრული მრავლობითში. ნათესაობითში დასმულ მსაზღვრელს შეიძლება ნათესაობითშივე დასმული მეორე მსაზღვრელიც ახლდეს (კაცთან მშვილობისა ჩემისამან...). პირველ რედაქციაში შეთანხმენლობითში დასმული მაგალითიც არის დამოწმებული (მძღუდელ უსჯულოსაჲ).

დამოუკიდებლად, კარგად და სწორად აქვს შენიშნული ანტონს არსებითი სახელის კუმშვისა და კვეცის მოვლენებიც. დანხმევანზე დაფუძნებული სახელებით "არა მიმღე არს მეწყობისა არარაჲ. ხოლო ჴმიანი ასრა თუ სადამე აქუნდეს საშუალი სახელსა, ბოლო

მექთნსა უჭმოდასა, იშუთ იცვალების მერყეობისამებრ და იშუიდვე ისპობის" (1,7v). აქვე მოცემულია დანხმოვანფუძიანი სახელების ისეთი ბრუნების პარადიგმები, რომელნიც "არა მიმღე არს მერყეობისა", ე.ი. არ იცვლება:

"მხილობითად	მრავლობითად[126]
ნრფელობითი მარიამ	ნრ. მარიამნი
ნათესაობითი მარიამისა	ნათ. მარიამებისა//მარიამთანი
მიცემითი მარიამს	მიც. მარიამებთა//მარიამებთ
შემასმენლობითი მარიამ'	შემ. მარიამებნ'//მარიამნი'
დანებითი მარიამისაგან// მარიამისგან	დან. მარიამთაგან
მოხრობითი მარიამმან	მოთ. მარიამებმან
მოქმედებითი მარიამითა	მოქ. მარიამებითა
ნოდებითი ჲ მარიამ	ნოდ. მარიამნი" (1,7v)[127]

მეორე რედაქციაში:

"მხილობითად	მრავლობითად
ნრფელობითი მარიამ	ნრფელობითი მარიამნი

---

126 ვფიქრობთ, ტერმინები "მხილობითად" და "მრავლობითად" ანტონს ნახმარი აქვს იმ მიზნით, რომ რაც შეიძლება ბუსტად გადმოეცა ქართულში მხილარის სათანადო ტერმინები: ხალკანაპჲ და ქრჱშალკანაპჲ.

127 ერთადერთი, რაც ამ ნაწილში ანტონს ძაუკეთებია მხილარის გრამატიკის მიხედვით, ასე ეთქვათ, დაუთმია მხილარისგის, უმცა ამ ადგილას, სიმხურისაგან განსხვავებით ქართულში არაფერი საფუძველი არ ძაუჩნდა, ეს არის ის, რომ დანხმოვანფუძიანი

ნაღესავებითი მარიამისა	ნაღესავებითი მარიამებისა
მიცემითი მარიამს	მიცემითი მარიამებს
მეშასმენლობითი მარიამი'	მეშასმენლობითი მარიამნი'
დანუებითი მარიამისგან	დანუებითი მარიამებისაგან
მოხსრობითი მარიამმან	მოხსრობითი მარიამებმან
მიქმევებითი მარიამითა	მიქმევებითი მარიამებითა
წოდებითი ჲ მარიამ	წოდებითი მარიამნი" (11,5v)

როგორც ამ პარადიგმებიდან (და ანტონის მიერ ამა თუ იმ ტექსტზე დაბეჭდილი სახელების ბრუნების საილუსტრაციო დამონმებული სხვა პარადიგმებიდანაც) ჩანს, მრავლობითის ფორმების დამოწმებისას სხვადასხვაობაა არა მარტო პირველსა და მეორე რედაქციების ნუსხებს შორის, არამედ ერთი და იმავე რედაქციის (ჩვენებრივ პირველი) სხვადასხვა ნუსხებს შორისაც, რაც იმით აიხსნება, რომ, როგორც ეს ზემოთ, ბრუნვის ნიშნების განხილვისასაც დახმა ამკარა, ანტონს არა აქვს ერთმანეთისაგან გამიჯული ებ-იანი და ნარ-ანიანი მრავლობითის ფორმები.

ჲ და ჳ ხმოვნიანი სახელები, ანტონის აზრით, მხოლობითში

სახელები დადგენილია მათი ბოლო მარცვლის ხმოვნების მიხედვით და ძველი ნაღესაობითი ბრუნვის ფორმის მიხედვით, მაგ.:

"აბრაამ, ისა აბენერ, ისა ბაგიმ, ისა აქსტოს, ისა ბარუქ, ისა აბჯარ, ისა აბელ, ისა აბიმელიქ, ისა აგაბოს, ისა... ბაღლუჯ, ისა" (1,8r) და ა.შ.

მეორე რედაქციაში ასეთი დაყოფა აღარ არის, თუმცა ნაღესაობითი ბრუნვა ამა თუ იმ ბრუნებას მიკუთვნებული სახელების ჩამოთვლისას ყოველთვის არის დასახელებული.

იკვეცებიან (არსება, არსებისა, მზე, მზისა...). ასევე იკვეცებიან ია-ზე დაბოლოებული უცხო სახელები (ეკკლესია, აბია...), მაგრამ საკუთარი სახელები ამ ხმოვნებს არ იკვეცენ (ანნა, ანნასი... აღარნასე, აღარნასესი...). ი ხმოვანზე დაბოლოებულმა სახელმა (ეს ი რომ წრფელობით-სახელობითის ნიშანია ამ შემთხვევაში, ანტონმა იცის, როდის აქვე დარდული მისი შენიშვნიდანაც ჩანს - იხ.: აქვე, გვ. 95. გაუგებარია, რატომღა მიიჩნევს ამ ი-ს ფუძისეულად, მაგალითად "ნათელ" სიტყვაში?) შეიძლება ამიატის შუაში ხმოვანი (ნათელი, ნათლისა), მაგრამ ი ფუძიანი საკუთარი სახელი ამ ი-ს არსად არ მოიკვეცს (ანტონისა). ასევე არ იკვეცებიან ი-ზე და უ-ზე დაბოლოებული საბოლოო და საკუთარი სახელებიც (იქრო, იქრისი; აბი, აბისი; კუ, კუსი; აბბიუ, აბბიუსი. მეორე რედაქციაში: იქრი იქრისა, აბი, აბისი; კუ, კუსა; აბბიუ, აბბიუსი).

ცალკე აქვს გამოყოფილი ანტონს დაისებურ (ანტონის ტერმინოლოგიით "კერძობით") სახელთა ბრუნება. მხითარიანთ შესაბამის თავში ("ვაშლად კარგსა ჩიტსაც ახილავს") მოცემულია ისეთ დაისებურ სახელთა ბრუნების პარადიგმები, როგორიცაა: ჭიკა, ჭიკა-ჯარ, ყიჟ, კინა, ორ; ზღარ ..., ანტონს კი დაისებურად ბრუნებადი სახელები ქართულში, როგორც ჩანს, ვერ დაუძებნია და ამიტომ ამ თავში მოცემულია "რომელიმე", "ვინმე", "ზოგი", "რამდე" განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების, "ვინ", "რომელი" კითხვითი ნაცვალსახელებისა და "ერთი" რიცხვითი სახელის ბრუნება[128].

---

128 მაგ.: "მხოლობითად მრავლობითად
წრ. რომელიმე წრ. რომელიმე

ასეა ეს ორივე რედაქციაში[129]. აქვე ანტონს აღნიშნული აქვს, რომ "რაჟმე" უსულო საგნის აღმნიშვნელია (ქუა რაჟმე, ცნობა რაჟმე), ხოლო "რომელიმე" და "ვინმე" კი სულიერი არსებების აღსანიშნავად გამოიყენება (კაცი ვინ, კაცი ვინმე, სიბრძნისმოყვარე რომელიმე, რომელიმე ღობი). ანტონის აზრით, ეს სახელები დაუსაბუთებელი არიან იმიტომ, რომ ისინი არცერთი სხვა სახელის მსგავსად არ იბრუნვიან და მათ უმეტესობას არა აქვს ნიღბითი ბრუნვა. კითხვითი სახელები მხოლოდ მაშინ გახდებიან, როდესაც ანტონი ამბობს, "წესიერი", რომ ისინი შედგენილი შემასმენლის ნაწილები ხდებიან, ე.ი. რომ მათ დამხმარე ზმნა დაუმატის (ანტონის ტექსტი, რომ ისინი "პირდებულ იქმნეს" (11,10ზ).

არსებითი სახელის ენა-ენის კატეგორია ("მდედარი" ანუ "გარემო") არის აგრეთვე სქესი. არსებით სახელს ორივე რედაქციის მიხედვით ოთხი სქესი ("ნათესაები") აქვს: 1. მამრობითი, თუ იგი მამრობითი სქესის არსებას აღნიშნავს, (წული, მამაჲ, ძმაჲ), 2. მდედრობითი, თუ სახელი მდედრობითი სქესის არსებას აღნიშნავს (ქალწულაჲ, დედაჲ, დაჲ...), 3. საშუალი ("უმეშუსობითი",

---

ნათ. რომლისამე	ნათ. რომლისანიმე
მიც. რომელსამე	მიც. რომლისამე,
მქმ. რომლითმე	მქმ. რომლინიმე
დან. რომლისაგანმე	დან. რომლისაგანმე
მით. რომლითმანმე	მით. რომლითამე
მოქ. რომლიზამე	მოქ. რომლებიზამე" (11,9ზ).

129 ეს სახელები მხიტარიანსაც ასეა გამოყენებული, იგივე სიტყვა საბაურით: "ვინცა ხილეწსა ვინმესა ანა ჩაცუსოსა ანთაკუ".

1,108ც; 11,68ა), თუ სახელი არც მამრობითი და არც მდედრობითი სქესის არსებას არ აღნიშნავს (ძელი, ქვაბი, მზეთ...) და ა. საბოლოდ ("ბოლოებით". 1,108ც; 11,68ა), თუ სახელი ისეთ საქანს აღნიშნავს, რომელიც ორივე სქესის შეიძლება იყოს (შვილი, ლეკვი...). მიუხედავად ასეთი ერთგული მსჯელობისა ქართულში სქესის კატეგორიის შესახებ, ანტონი ბოლოს მაინც დასძენს, რომ ქართულში არ არსებობს ამა თუ იმ სქესის აღმნიშვნელი სპეციალური ნიშანი განსხვავებით სხვა ენებისაგან. სხვა ენებში ისეთი სახელებიც შეიძლება იყოს გარჩეული ოდხივე ამ სქესის მიხედვით, რომლებიც სინამდვილეში არც მდედრობით სქესს ეკუთვნიან და არც მამრობითს, ამიტომ იქ ყოველ ბესარდავ სახელს შეიძლება ჰქონდეს სამივე სქესის დაბოლოება და არსებითი და ზესარდავი სახელები ერთმანეთს ეთანხმებიან არა მარტო ბრუნვასა და რიცხვში, არამედ სქესშიც. ქართულს კი არა აქვს ჩვეულებად ისეთი სახელებიც აღნიშნოს მამრობითი ან მდედრობითი სქესის დაბოლოებით, რომლებიც რეალურად, ბუნებით არც მდედრობითია და არც მამრობითი, ამიტომ ქართულში არც ზესარდავი სახელები განასხვავებენ სქესს დაბოლოებებით, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მდედრობითი სქესის აღმნიშვნელ ს მაწარმოებელს (უფალ-ს, ქაბუკ-ს და ა.შ.). ბეთიაშვილი ცხადყოფს, რომ ქართულში არსებითი სახელების სქესი დამოკიდებულია საგნების სქესზე, "ვითარ უკეთუ განიშნული იგი იყოს თუ ბუნებით მამრ, დამნიშნებული იგი სახელი არს მამრობითი, თუ სადამე იყოს მდედრ, არს მდედრობითი და უკეთუმცა არა აქუნდეს სიტყუაჲ მამრისა და მდედრისა, არს უმეშვეობითი, ხოლო თუ სადამე აქუნდეს სიტყუაჲ მამრისა და მდედრისა ერთიჲა სახელითა განიშნულ იქმნების, მაშინ დამნიშნებული იგი სახელი არს ზოგებითი" (1,108ც)[130]. ეს მსჯელობა ანტონისა მისდევს

მხიფარის ანალიტიკურ მსჯელობას (აღსანიშნავია, რომ სქესი არ არის არც სიმხურვში და იქაც ისევე ხელოვნურად არის სქესის მაჩვენებელი ფორმები ნაწარმოები სხვა ენების ნაბაძევი მხიფარის მიერ, როგორც ქართულში ანტონის მიერ), ორონი მხიფარისაგან განსხვავებით, ანტონმა საჭიროდ მიიჩნია ტაბახა ის ტრემიება, რომ ქართული სქესს დაბოლოებით არ განასხვავებს, რაც უდიდი ანტონის დამსახურებას წარმოადგენს და კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ ანტონი ბრმად არ მისდევდა მხიფარის გრამატიკას და ქართული თავისებურებებს ანგარიშს უწევდა[131].

ფუძე სახელის ("ნაკუწი) ორივე რედაქციის მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი, თუ ის სხვა სახელის ან ზმნის ძირს არ უკავშირდება (კაც, კეთილ...), რთული, თუ ორი სახელი ერთმანეთს ერთი მდიანის აღმნიშვნელად დაუკავშირდება (დვით კუთილმკვლარი...) და ბერთული, თუ სამი სახელისაგან შედგება (ქადაგრიგომოძღუარ...). რთული სახელები ისევე იბრუნვიან, როგორც მარტივი სახელები. შეერთებისას რთული სახელის პირველ ნაწილს შეიძლება ბოლო ნაწილი მოეკვეთოს, (მარდკუწა) და შეიძლება არ მოეკვეთოს (ღვთისმეტყველი). მეორე რედაქციაში უფრო დაზუსტებული ფორმულირებაა ამ მხრივ: რთული სახელის პირველ ნაწილად შეიძლება გვქონდეს ფუძეც და რომელიმე ბრუნვის ფორმაც (11,69ზ).

---

130 ყურადღებას იპყრობს ამ ნაწყვეტში ანტონის მიერ ნახმარი ტერმინები "დანიშნული" (სიმხ. ჩლანაკეყოლ, ტ. 236), რომელიც დანამატრიე ტერმინოლოგიით "აღსანიშნს" ეწირის და "დამნიშნულს" (სიმხ. ჩლანაკეყოლ, ტ. 236)), დანამატრიე ტერმინოლოგიით "აღმნიშვნელს" ეწირის.

სახელის ფუძე ("სახე") შეიძლება იყოს მარტივი ("პირველი-სახე". 1,84v; 11,69v; ჩოხატაურული. გვ. 195) ანუ ძირი (არგვარ. გვ. 237) და შეიძლება იყოს ნაწარმოები ("სხვიტკარ-დასღები". 1,84v; 11,69v; ად+ად+აკან[132]. გვ. 195,237) მარტივია, თუ დადის პირველადი მნიშვნელობას შეიცავს და მაწარმოებელი ელემენტის დართვის უნარი აქვს (კისარ, ეპისკოპოს, ანგელოზ...), ნაწარმოებია სახელი, რომელიც მარტივ სახელს დამატებითი მნიშვნელობის ნიშნით ("კბანი რომელიმე დასა შორის დასსა უნიშნებელი". 1,84 ; "Пзанѣ ѣаѧнѣ' ѧіцрѣанаи ѧіпѣѣанаи ашѣшанѣ". გვ. 195), მაწარმოებელი, მნიშვნელობის მცველი ნაწილაკები ("კურძოკები". 1,109ქ) დაერთვის და მნიშვნელობას უცვლის მას (კეისრობიდი, საეპისკოპოსო...).

მნიშვნელობის მცველი აფიქსების ("სხვიტკარდასვლიდან მაკლები მარცვალი", 1,84v) დართვით წარმოქმნილი სახელები ჩვიდმეტი სახის არის ქართულში (მხიარს სიმხურისადვის დაქვსმული სახე აქვს გამოტოვილი).

წარმოქმნილ სახელთა პირველი ჯგუფი არის კუთვნილებითი (ანტონის ტერმინოლოგიით "მოქმედი"[133]. 1,109v; 11,70ქ) სა-

---

131 იხ. ამჟამად: ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული და კავკასიური ენების დამოკიდებულების საკითხისათვის, გვ. 167-168.

132 ანანაკან = "ნაწარმოები", ანტონს სიტყვასიტყვით აქვს ნაწარმოები: ად (ხ) = "სხმა" + ად + ანაკ (ანან) = "დარგვა" + აკან = "იდი".

133 ძველი ქართული "მოქმედება"-ს ნიშნავს, ამიტომ უფარგლოა ანტონს ძველი ქართული "მოქმედებად".

ხელები. მხითართანაც პირველი ჯგუფი კუთვნილებითი სახელებია: "ნაოსპრნი ყოველნი ყოჲ ოფიციალნი" (ქვ. 195). კუთვნილებითი სახელების მანარმოებლებია ორივე რედაქციის მიხედვით: ითი, სა და ე (სახ-ითი, სა-უფლ-ო... აქვე ანტონი შენიშნავს, რომ მანარმოებელი ელემენტები შეიძლება ნანარმოებ ფუძესაც დაერთოს, მაგ.: "ნაოსაობა" ან "არსება" თავისთავად ნანარმოები ფუძეებია, "ნაოსაობითი" და "არსებითი" კი ორმაგად ნანარმოები, "მრჩობლსბმითქარგასეიდნი" იქნებაო. 1,78v). ნანარმოები და ორმაგად ნანარმოები სახელები რთული და ბერთული სახელებისგანაც ნარმოება (11,71ვ).

მეორე ჯგუფი აღმატებითი ("უაღრესობითი". 1,109v//"მესაოსობითი". 11,70ვ) სახელებია. მხითართანაც ასეა: "ეპკროდჩ კიეჱ აოაფრაყაჩ" (ქვ. 195). მანარმოებლებია ორივე რედაქციის მიხედვით: უ, უუ და ესი (უ-აღრ-ესი, უუ-აღრ-ესი) ეს აფიქსები შეიძლება მოსპობისა და დამცირების მიზნითაც ვიხმაროთ (მცირე, უმცირესი, უუ-მცირ-ესი...).

მესამე ჯგუფი კნინობითი ("კნინობითი". 1,109v; 11,70ვ). მხითართან მესაზამისი ჯგუფია "ნაოსაყაჩ" (ქვ. 195). მანარმოებლებია: აკი//კი, აძი//ძი, აღი (მარცვალ-აკი, გუშ-აძი, ცი-აღი...).

მეოთხე ჯგუფი ქონების ("ნაოსაეობითი". 1,109v; 11,70ვ) სახელებია, მხითართან "ოაყფაყაჩ" (ქვ. 195). მანარმოებლებია: იანი, ოვანი, ევანი, იდი, ელი, ული, ური (ღვინ-იანი, ბაგრატ-ოვანი, სხეულ-ევანი, ობელ-იდი, მცხეთ-ელი, ტფილის-ური, არიოპაგ-ული...).

მეხუთე ჯგუფი "შემცველობითი" (1,109v; 11,70ვ) სახელებია

(მხითარიან: "ფარიანური". გვ. 195-196). მაწარმოებლებია: ელი, მ, ივ, სი, ელი, ავი პირველი რედაქციის მიხედვით, ელი, მ, ავი, ვი მეორე რედაქციის მიხედვით. (საკურთხევ-ელი, სპარს-ელი, შესაწირ-ავი, მ-ტრფიალ-ივ...).

მეექვსე ჯგუფი "არსებითი" (I,110ზ; II,70ზ) სახელებია (მხითარიან: "ტიპიური". გვ. 196). მაწარმოებლებია: ოვანი, ივი, ილი, ული (მიბებ-ოვანი, ს-ივი, ხორც-ილი, ვერცხ-ული...).

მეშვიდე ჯგუფი "თანშესაფარი" (II,70ზ)//"თანშესაფ" (I,110ზ) სახელებია (მხითარიან "ანალიზური". გვ. 196). მაწარმოებლებია: ანი, ოვანი, ვილი//ული (გეთ-იანი, ფერ-ოვანი, შემურ-ვილი...).

მერვე ჯგუფი "სახელშინასხმითი" (I,110ზ; II,70ვ) სახელებია (ამ ჯგუფის სახელების სახელწოდება სიტყვასიტყვით თარგმანია მხითარის ჩაწ+ან+ული ტერმინისა, რომელ წინ დართული აქვს სიტყვა "სახელი"). მაწარმოებლებია: ივი, ავი, ილი, ული, ულ, მ, ლი, რი, ღე, ობა, ალე, არი, მ, იდი. მეორე რედაქციაში დასახელებულია აგრეთვე ილი (შენ-ივი, მშობ-იარე, წუხ-ილი, ფიცხ-ელი, ყვარ-ული, ლევა-ულ, მსხვრაფ-ლ, მცინ-არი, ბრწყინვ-ალე, მსრბ-ილი, ქმნ-ობა...).

მეცხრე ჯგუფი "ქონების" (I,110ზ; II,70ვ) სახელებია (მხითარიან: "ინსტრუმენტული". გვ. 196). მაწარმოებლებია: ოანი, იანი, ოსანი, ვილი, ური, ევანი, მე (შარავანდ-ოანი, ძვირფას-იანი, მშვილდ-ოსანი, ოქრო-ვილი, მეჯვა-ური, სხეულ-ევანი, მე-ნავე...).

მეათე ჯგუფი "ალმაფერი" (I,110ზ; 70ვ) სახელებია (მხი-

თარგან ეს ჯგუფი "վերապեակ" [134]. ძვ. 196, მეთერთმეტეა) მაწარმოებლებია: სი, ება, ობა (სი-წმიდე, ა-ობა, კაც-ება...).

მეთერთმეტე ჯგუფი "მელორობითი" (1,110ბ; 11,70ა) სახელებია (მხითარგან ეს ჯგუფი მეცამეტეა: "երեքտասաներորդ կոչի իշական". ძვ. 196). მაწარმოებლებია: ა, ნა (უფლ-ა, თავად-ი-ნა). მაშრობითის მაწარმოებლები ქართულში არა გვაქვს, ამბობს ანტონი მეორე რედაქციაში, პირველში კი ის მაწარმოებელს ასახელებს, რომელიც ბერძნულიდან მომდინარეობს. ხანდახან მელორობითის მაწარმოებლებსაც იმავე ბერძნულიდან ვიშველიებთ (ანასტასია, პელაგია).

მეთორმეტე ჯგუფი "მფარველობითი" (1,110ბ; 11,70ა) სახელებია (მხითარგან ეს ჯგუფი მეთოხმეტეა: "Չորեքտասաներորդ կոչի պաշտպանական". ძვ. 196). მაწარმოებლებია: მე, მ, მეორე რედაქციაში დამატებითი: ი, ე (მე-მფიც-ე, მ-ფა-რავ-ი...).

მეცამეტე ჯგუფი "მემჰსძავსებითი" (1,110ა; 11,70ა) სახელებია (მხითარგან ეს ჯგუფი სულ არ არის). მაწარმოებლებია: მესა, სა, მეორე რედაქციაში დამატებით: ეს, ი (მესა-ბამ, სა-

---

[134] վերապեակ ნიშნავს "დანყენებულს" სიმხურად, վերանալ = "აღმატება" ზმნის მიმღეობაა. ამიტომ ანტონს უთარგმნია როგორც "აღმატებითი", თუმცა მნიშვნელობა "დანყენებულისა" აქვს და ამას შემდეგი ნანყვეტიც მოწმობს: "ხოლო ვიცით ესე ძველსბმისჰეთით, რამეთუ "ხატი" სახელი დაჰნიშნავს შესახედავისა რომელსამე, ე.ი. არსებასა შესახედავისასა, ჭარნა მისდამი მიკიდებული კერძოკი ესე ება დაჰნიშნავს არსებასა შესახედავისასა აღმატებულად "ხატისაგან" და იქმნების "ხატება", მდგომარედ თვით თვსით და არა სხესა შინას" (11,70ა).

კარ, შე-ცა-ფე-ვს, სადარ-ე...).

მეთოთხმეტე ჯგუფი "უღუტი" (1,110v; 11,70) სახელებია (მხითარიან არც ეს ჯგუფი არის). მაწარმოებლებია: მე, მ, ე (მე-ძაკ-ე, მი-ხარკ-ე...).

მეთხუთმეტე ჯგუფი "იძიევრბითი" (1,110v; 11,70v) სახელებია (მხითარიან არ არის არც ეს ჯგუფი). მაწარმოებლებია: ვე, ც, ცა (იძი-ვე, სხეული-ცა, არსება-ც...). ვე და ცა ნაწილაკები არა მარტო მნიშვნელობის მცველ აფიქსებად გამოიყენებიან, არამედ დანებულისა და მწნიბელის როლშიც გვევლინებიან (პეტრე-ცა წარჭრა" - აქ დანებულია. "ვსთქვავე ტქმული" - აქ მწნიბელია).

მეთექვსმეტე ჯგუფი "წესებითი" (1,110v; 11,71ქ) სახელებია (მხითარიან არ არის). მაწარმოებლებია: მე, ე (მე-ორ-ე...).

მეჩვიდმეტე ჯგუფი "შეძრომებითი" (1,110v; 11,71ქ) სახელებია (მხითარიან ეს ჯგუფი მეთექვსმეტეა: "ჩჯერაიაჯერერეჩ ყოქს ჩჯყსიეჩყსაჯა". გვ. 196). მაწარმოებლებია: ანე, სი (ქრისტე-ანე, ევასიე-იანი...).

მეორე რედაქციაში მეთვრამეტე ჯგუფიც არის დასახელებული "უკუთქმითი" (11,71ქ) სახელებისა, რომელთა მაწარმოებლებია: უ, ი, ი, ვი (უ-სმ-ი, უ-მკაცრ-ი, უ-თქვ-ი...).

მეორე რედაქციაშივე ანტონი შენიშნავს, რომ მნიშვნელობის მცველი აფიქსები სახელს შეიძლება დაერთოს დაუშიც და ბოლოშიც.

სახელის ერთ-ერთი "მდევართაგანია" აგრეთვე რიცხვი. რიცხვი ორგვარია: "მხიდრობითი" (1,111v; 11,71v)// "ერთობითი" (11,71v), რომელიც ერთ საგანს აღნიშნავს (მოძღვარი, მდელი...) და "მრავლობითი" (1,111v; 11,71v), რომელიც მრავალ საგანს

ართიშნავს (მოძღვარნი, მღდელნი...). ანტონს გამოყოფილი აქვს მრავლობითის მაწარმოებლები: ნი, ები, ებ (მეორე რედაქციაში დამატებით: ჩბ, ანე. უკანასკნელი, მისი აზრით, იშვიათად იხმარება)[135]. მრავლობითის მნიშვნელობას იძლევა აგრეთვე სახელების გამეორება (გამოითრევდეს ბადესა მას დიდ-დიდითა დევითა სავსესა). ქართულში მოიპოვება სახელები, რომლებიც ყოველთვის მრავლობითის ფორმით იხმარებიან, თუმცა მნიშვნელობა მხოლობითისა აქვთ. მათი მხოლობითის ძირება არც არის საჭირო. ასეთი სახელია, მაგალითად, "მთიები". ქართული ენას სხვა ენებისაგან განსხვავებით (პირველ რედაქციაში დასახელებულია ბერძნული, არაბული, ეთიოპური) არ გააჩნია ორობითი რიცხვი. ეს მსჯელობა რიცხვის შესახებ ერთნაირად არის ორივე რედაქციაში, მეორეში ანტონი დამატებით მსჯელობს ბრიტობიან საუბარში ნახმარი მრავლობითის შესახებაც: "ჩუჩუეება არს მრავალჯერ მაღლად მწოდებელთაცა თავთა თჳსთაჲ და მდაბალთა თავთა თჳსთა წოდება მრავლობითად და მეორისა მიმართცა წოდება ეს და მესამისაცა" (11,71v).

ზედსართავი სახელი ორივე რედაქციის მიხედვით ეწოდება მეცნიერების ნაწილს, რომელსაც არა აქვს წინადადებაში დამოუკიდებლად არსებობის უნარი და არსებით სახელს დაეფუძნის. სხვანაირად ზედსართავი სახელი შეიძლება განისაზღვროს, როგორც საქნის ვითარებისა და რაობენობის აღმნიშვნელი მეცნიერების ნაწილი (დედრ, შავ, მოკლე...).

---

135 მრავლობითი რიცხვის ნიშნები, რომლებიც ეს ბემოთაც აღინიშნა, ბრუნვის ნიშნების განხილვისას, არ არის გამოყოფილი ბრუნვის ფორმანტთაგან.

ბედისწერაში სახელები იყოფა: დაიებითად, შეარებითად ("მსგავსებითი". I, 64ვ//"შემსგავსებითი". I,106v; II,67v) და აღმაჭებითად ("აღრობითი". I,64ვ//"უდაებითესი". I,106v; II,67v).

დაებითი ბედისწერაში სახელი საქნის ვითარების ან რაიებადობის მარტივად აღნიშნულია "თვიენ განმიერებისა ანუ დაქნ

მნიშვნელია, მაშინ შედარებითი და აღმატებითი ხარისხის მაწარმოებლები ამ სახელს კიდევ უფრო აშკარებენ. შდრ.: "ჩემ ერს ანაკაცი აჩუანა ჩემ საკუთარ ნათესავსა, და ანკარულებულა, და ანკარულებულებაი ჩემ ერსა ბაშკირტანა, და ჭერაქრანა პირველნი ანაკაცნი ანკარულებულნი ამ ქალაქსა ანაკაცნი ანკარულებულნი". ძვ. 233) (მოკე, უმოკესი, უუმოკესი).

ნაცვალსახელი პირველი რედაქციის მიხედვით "ნაკლახელი". 1,119v. მხითარის შესაძახისი ტერმინის ჭერაიანა-ის მცდარი ძაძების შედეგად: ჭერ + აჩიან = "ნაცვალ+სახელი". ანტონს, როგორც ჩანს, ამ სიტყვის პირველი ნაწილი თანამედროვე ქართულში ჭერ /="ნაკლი"/-დ ნაუკითხავს. სხვაა მაინც, ეს შეცდომა იმავე პირველ რედაქციაშივე გაუსწორებია ანტონს: "ხოლო ნაცვალსახელისა მის, გარა დანიშნულისა არსებაჲა პირთაჲს, ჩუცუ არს ნაცვალ სახელისა ქცევაჲ. მერმეცა ამისჲს ნაცვალსახელად უკუ სახელ იდეა, ესე იგი, ნაცვალ სახელისა". 1,120ტ) მეტყველების ნაწილია, რომელიც პირების მიხედვით ქანარჩევს არსებებს დროის ჩვენების ქარეშე[136]. ნაცვალსახელები ოთხ ჯგუფად იყოფა: პირისა ("არსებითი". 1, 120ტ; 11, 80ტ; მხითარის ჯაყაჩ/ძვ. 297/-ის ძარქმანია) (მე, შენ, იგ[137], ჩვ, ჩუნ, იგინი), კუთვნილებითი ("მოქმებითი". 1, 120ტ; 11, 80ტ; მხითარიან ყრუყაკაჩ. ძვ. 297) (ჩემი, შენი, მისი, ჩვენი, ქვენი, მათი), "ჩუნებითი" (1, 120ტ; 11,

---

136 ეს უკანასკნელი შენიშვნა დართული აქვს ნაცვალსახელის ქანსაზღვრებას, როგორც ჩანს, ერთადერთი მიზნით: არ აირიოს ნაცვალსახელი ზმნებში, რომელიც, ანტონისავე ქანსაზღვრებით,

80), მხითარიან ყოყაური (ძე. 297) (ეს, ეჰ, ის, ან ესე, ეჰე, ისი). "ეს" მოუბარ პირთან ახლო მდებარე საგანზე მიუთითებს, "ეჰ" – მეორე პირთან ახლო მდებარე საგანზე, "ის" კი – მესამე პირთან ახლო მყოფ საგანზე. ჩვენებითი ნაცვალსახელები (ეს, ეჰ, ის) წინადადებაში პირის ნაცვალსახელების ფუნქციით იხმარებიან (11,80ჭ). მეოთხე ჯგუფი ნაცვალსახელებისა მიმართებითი ("კულამოლებითი". 1,120ჭ; 11,80ჭ, მხითარიან: ქარაფერაკაური[138]. ძე. 297) ნაცვალსახელებია (რომელი...). ანტონს, სავსებით მართებულად, ძამოუთქვამს მხითარიან დასახელებული მეხუთე ჯგუფი ნაცვალსახელებისა –"ჯიპირიშკაური ჯერანიური"(ძე. 297)=მსაზღვრელ ნაწევარს.

ნაცვალსახელს შვიდი[139] "მდევარი" ანუ "გარემო" აქვს: სქესი ("ნათესაღი". 1,120v; 11,80v), ფუძე ("ნაკუთი". 1,120v; 11,80v და "სახე". 1,120v; 11,80v), პირი, რიცხვი, ბრუნვა და ბრუნება.

პირველი რედაქციის მიხედვით ნაცვალსახელები შეიძლება იყო-

მეფყველების ნაწილია, რომელიც მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელია დროისა და პირის ჩვენებით (1,87v).

137 როგორც ჩანს, ანტონისათვის "იგი"-ს ბოლო ე სახელობითის ნიშანია.

138 ჯ +ար+ա+քէր (+է)+ակա– ასე იშლება სამანაგო სიტყვა სიმხურში. ანტონს კი ისევ ამ სიტყვის შემადგენელი კომპონენტების ბუსტი თარგმანით გადმოუცია ეს სიტყვა ქართულში: "კულ+მოლებ+იდი".

139 მეორე რედაქციაში აქვსი: ბრუნების გარემე.

ნენ მდედრობითი სქესისა ჲ და ნა მანარმოებლების დარჩეიო (მე-ნა, შე-ნა, იგ-ჲ). ოღონდ აქვე ანტონი იმასაც დასძენს, რომ ქართულში ნაცვალსახელს საერთო სქესი არა აქვს და იმ სქესისა არის, რომლისაც ის სახელია, რომელსაც ეს ნაცვალსახელი ცვლის. მეორე რედაქციაში ანტონი აღნიშნავს, რომ ნაცვალსახელი შეიძლება იყოს "საზოგადო" (11,80v), საშუალი ("უმეშუსობითი", 11,80v) და მდედრობითი. მდედრობითია, მაგალითად, "იგიად" (sic! ე.ბ.). უმეტესად ნაცვალსახელი მაინც საზოგადო სქესისა არის, რადგანაც, მაგალითად, "მე, შენ, იგ" ერთნაირად იქცევის მამრობითის მიმართაც და მდედრობითის მიმართაც. რაც შეეხება "ეს, ეგ, ის" ნაცვალსახელებს, ისინი "საზოგადო" სქესისა იქნებიან, თუ სულიერ არსებას აღნიშნავენ და საშუალი სქესისა - თუ უსულო საგანს აღნიშნავენ.

ნაცვალსახელი შეიძლება იყოს მარტივი და რთული, მარტივი და ნაწარმოები (საჩემო, ჩემიანი...).

ნაცვალსახელის ერთ-ერთი კატეგორიაა პირი. თუ ნაცვალსახელი მოუბარზე მიუთითებს, პირველი პირისა არის, თუ იმ პირზე მიუთითებს, რომელსაც ესაუბრებიან, მეორე პირისა, თუ იმ პირზე მიუთითებს, რომლის შესახებაც არის საუბარი, მესამე პირისაა.

ნაცვალსახელი შეიძლება იყოს მხოლობით რიცხვშიც და მრავლობითშიც.

ნაცვალსახელი იბრუნვის, ოღონდ დაუსებულად, ჩვეულებრივი არსებითი სახელისაგან განსხვავებულად. ანტონს შეუმჩნევია, რომ ზოგი ნაცვალსახელი, მაგალითად, "მე", ოდნი ბრუნვის ფუნქციით იხმარება ერთი და იმავე ფორმით: "ჭარნა საცნო ვიერემე არს, რამეთუ ბრუნვისა შინა ამის ნაკლსახელისასა მრავალგზის მიცემი-

თი მსგავს არს წრფელობითისა და ეს განირჩევიან მწნათაგან... ხოლო შემასმენლობითისა და მოთხრობითი უმრავლჯერეს მსგავს არიან წრფელობითისა, მაგრა ანუ ესუასა შინა განირჩევიან მწნათაგან და ანუ ზემოი მოცემულთა მახვილთა მიერ და კილეთა მხოლობითსაცა და მრავლობითსაცა შინა" (1,5ჩ-15v; 11,11ჩ). მოქმედებითი ბრუნვა არა აქვსთ.

აღნიშნულია ისიც, რომ "ეს", "ეგ" და "იგი" ნაცვალსახელები ბრუნებისას ფუძეს იცვლიან. ერთი და იმავე ფორმით სხვადასხვა ბრუნვის ფუნქციით ნაცვალსახელების ხმარებისას ანტონი ბრუნვების განსასხვავებლად თავზე სხვადასხვა ნიშნების: მახვილის (´), კილეთის (°) დასმას ხსოვნობს.

პირველი რედაქციის მიხედვით ნაცვალსახელებს ზედსართავი სახელების მსგავსად შეიძლება ჰქონდეთ დადებითი, "შემსგავსებითი" და "აღრობითი" ხარისხები (იგი, მისებრ, უიგესი, უდვიდესი, უდვიდესა, დვისებრ...).

ბოლოს მოცემულია ნაცვალსახელთა ბრუნების პარადიგმები.

ბმნა

ბმნა ანტონს ტანსაბღვრული აქვს, რომრც მოქმედების ან ვნების გამომხატველი მეფყველების ნაწილი, რომელიც დროსა და პირსაც აღნიშნავს (პეტრე შეიყვარებს, ძელი იწვის): "ბმნაჲ ვიდრემე არს ნაწილი სიტყჳსა, რომელი ქმნასა და ვნებასა აღნიშნავს ქუშე ჟამისა პირიდურთ" (1,87v)[140]; "ბმნაჲ არს ნაწილი სიტყჳსა, მნიშნუჳლი არსებისა ქმნაჲთა და ვნებაჲთა ჟამისა ქუშე" (1,120v); "ბმნაჲ არს ნაწილი სიტყჳსა, ცხადმეტი არსების ყოფისა და ქმნაჲთა და ვნებაჲთა ჩისჲთა დროებიად" (11,82v); ასევითვე ბმნის ტანსაბღვრა მხითარეანაც: "წაჴს ჲ ჴაან ჩაჩი, ი ჴაა, ა ჴან ჴკირა ჱიცრჱაა ჩნჯ ძაჴაჩაკაა ჩჯაჩაკჱ" (83.199).

მეორე რედაქციაში სპეციალურად არის საუბარი იმის შესახებ, რომ ბმნა შეიძლება ეკუთვნოდეს არსებითი სახელისაგან (ეშმაკობ, ეშისტოლებ, ეშმუამოვნებ...). ზედსართავი სახელისაგან (ეშმოძღურებ, ეშრომრებ...). სახელბმნისაგან (ეკნყინებ, ეაყენებ...), მიმდებობისაგან (ეშმაგიბებრობ, ეშგიბებულებ...). დანებებულისაგან (ეშზესდობ, ეშპირისპირობ...), ბმნიზედისაგან (ეშმარჯუობ, ეშნებსიდებ...), კავშირისაგან (ეშმხოლებ, ეშნაცლოვი...), შინისდებულისაგან (ჰევაღაღებ, ვევაებ...) და ნაცვალსახელისაგან, რაგანაც ჟუ ბმნა ტანუსაბღვრელი არ არის და პირიანია, იგი მოქმედებას ან ვნებას "ნაცვალსახელობიდად" (11,83ვ) აღნიშნავს, ე.ი. ან პირველი პირის არის, ან მეორის და ან მესამის.

ბმნა შეიძლება იყოს დამხმარე, ანტონის ტერმინით "არსებითი" (1,87v, 120v; 11,12v) (ეს ტერმინი დარგმანია მხითარის შესა-

ბამისი ტერმინისა - "ჯაყაჩეყ" (ძვ. 199)[141] და "საქმონი" (1,87v) ან "საქმითი" (1,123v) (ეს ტერმინიც მხითარის არის "ოაჭყაყაჩ"[142]. ძვ. 199). ამგვარი დაყოფა მეორე რედაქციაში აღარ არის, თუმცა ტერმინი "არსებითი ზმნა" იქაც გვხვდება.

"არსებითი" ზმნებია: "ვარ", "ვიქნები", "ვიმყოფები". ისინი აღნიშნავენ არსებობასა და ყოფნას. მეორე რედაქციის მიხედვით: "პირობითნი უკუ ზმანი რომელნიმე იქმიან არსებითად, რომელნიცა ყოფასა არსებისასა აკნიშნუნ და ძირადგან ნაცუალსახელთასა წარმოებენ, მაგალ.: ვარ, ხარ, არს" (11,84ჳ). დამხმარე ზმნა "ვარ" დრო- და კილონაკლია, ამიტომ ამ ზმნას "ვიქნები" და "ვიმყოფები" ენაცვლება, მეორე რედაქციაში ანტონი ცოტა სხვაგვარად მსჯელობს: "ვარ" ზმნა ფორმებს იუსებს საშუალი ტვარის ზმნის ფორმებით. ეს ზმნაა "ეკმყოფობ".

"საქმონი" ზმნებია მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელი ზმნები (შევიყუარებ, ვილოცავ, დავუმკვიდრები).

დვითონ "საქმონი" ზმნები პირველი რედაქციის მიხედვით ორგვარია: "კანუნიანი" (1,123v) ზმნები, რომლებიც ხუთ უღელიე-

---

[140] რიტორც ჩანს, ანტონისათვის პირის კატეგორია ქართული ზმნის დამახასიათებლად, სრულიად საკმარღიანად, იმდენად არსებითი და მნიშვნელოვანია, რომ ის ზმნის განსაზღვრაშიც კი შეაქვს (მხოლოდ პირველი რედაქციის "სიმეტნეში"). ანტონი ამ შემთხვევაში სრულიად დამოუკიდებელი ჩანს, რადგანაც მხითარის გრამატიკის შესაბამის ნაწილში პირის შესახებ არაფერია ნათქვამი.

[141] შდრ. ლად.: Verbum substantivum.

[142] Ша$\frac{1}{2}$ = "მოქმედება", "საქმე"+ыкъан = "იდი".

ბად იყოფიან და არ იცვლიან ფუძეს და არ არიან ტრონაკნი და პირნაკნი (პირნმუნებ, ვქსავ, ეყუარობ) და "უკანონო" (1,120v) ზმნები, რომლებიც იმავე ხუთ უღელიებაში შედიან, მაგრამ აკლიათ ან დრო, ან პირი: "კლებითი" (1,124r) ზმნებია, რომელთაც აკლიათ რომელიმე დროის ფორმა და "პირნაკნი" (1,124) ზმნებია, რომელთაც აკლიათ რომელიმე პირი. "კლებითი" თარგმანია სომხური "պակասաւոր "-ისა ("...եւ ասիցի, որպ պակասիցէ ժամանակ կամ դէմք". ტვ. 303), "პირნაკლი" სომხური "դիմաւորակ"-ისა ("...եւ ասիցի, որպ պակասիցէ առաջին և երկրորդ դէմք. ტვ.303)[143].

პირნაკლი ზმნები პირველი რედაქციის მიხედვით ქართულში სამი სახისაა: 1. აკლია მეორე პირი (ადგიდებ, ადგიდებს), რითაც საიუსტრაციო მოქანილი მაქალითობით ჩანს, ანტონი ამ შემთხვევაში ცდილობს სუბიექტის მეორე პირის შეუთავსებლობას ობიექტის მეორე პირთან, 2. აკლია პირველი პირი (ადგიდებ, ადგიდებს), აქაც საქმე ეხება სუბიექტის პირველი პირისა და ობიექტის პირველი პირის შეუთავსებლობას ზმნის ფორმაში. ასეთი სახის პირნაკლი ზმნები შეიძლება იყოს ყველა კვარის, ნაწარმოებიც და კაუზატივიც და ხუთივე უღელიებისა. 3. აკლია პირველი და მეორე პირი (ცრობის), ასეთი ზმნები, ანტონის აზრით, მხოლოდ სამეული კვარის არიან და ეკუთვნიან იმ უღელიებას, რომელსაც ან ორი ხმოვანი აქვს ბოლოში (ცრობის), ან ე (თანდების, ეამდე-

---

143 იმავე პირველ რედაქციაში ანტონი ამბობს, რომ უკანონო ზმნები, რომლებიც ფუძეს იცვლიან და "სახე იღებიან ქარულად" (1,123v), ქართულში ძნელი საპოვნელია. "ქარულად" სიტყვა-სიტყვითი თარგმანია მხითარის "արկածի"-სა="უსწორო", "დაკისებური", "დეფექტური". արկ ="ქარე"+ած="ზმა", "სვლა".

ბის - ვნებითი ქვარის ზმნებია). დანარჩენი ზმნები, ანტინისა-ვე დემიო, მიქმედებითი ქვარის ზმნებია (დევს, წევს, სხედს).

მეორე რედაქციაში ანტონი პირნაკი ზმნებს ყოფს ხუთ სახედ: 1. შეჰკრავ, შეჰკრავს; 2. შეჰკრავ, შეჰკრავს; 3. შეჰკრი, შეჰკრი; 4. შეჰკრი, შეჰკრი; 5. შეჰკრი, შეჰკრის[144]. პირველი ორი სახის ზმნებს ყველა დრო, ყველა კილო და რიცხვი აქვს, აქვს კაუზატიური და თანაკაუზატიური ფორმებიც. უკანასკნელი სამი სახის ზმნებს კი არა აქვთ წყვეტილი, დურმეობითები, კაეშირებითი მეორე და ბრძანებითი, ნაკვრითი, პირობითი და ტანუსაზღვრელი კილოები. არა აქვთ მიმღეობა და სახელზმნა. პირნაკი ზმნებს შეიძლება ჰქონდეთ ვნებითებიც.

"კანონიერ" და "არკანონიერ" ზმნებად დაყოფა არის მეორე რედაქციაშიც: "კანონიერ იზედწოდებიან იგინი, რომელნიცა მიმხრაჲ შინა ჰგიან უცუალებელად, ე.ი. არცაღა ერთსა დროსა შინა ნამყოსა ანუ მყოფობასსა და ანუ სქესთა შინა რომელთამე და დროთა მისთა სხუათა ზმნათაგან დამჭირვჩი არიან აღუსებისა, მაგალითებრ: ვჰბი[145]. ანუ პირებთა დაკლებასა არ შეიწყნარებენ, ვი-

---

[144] ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ს აზრით, "აქ ანტონი დამოუკიდებელი მსჯელობის უნარს იჩენს. ზმნა "პირნაკიაი" ანტონს იმიტომ ჰგონია, რომ ობიექტური წყობის ფორმები მასთან პირში სუბიექტური წყობის ფორმებისგან არ გაირჩევა: შემკრავს, შეკრავს, შ ე ჰ კ რ ა ვ ს შდრ. შევკრავ, შეკრავ, შ ე ჰ კ რ ა ვ ს - ეს უკანასკნელი კი ვ-ს რიგის წყებაშია მოქცეული (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. იბერ-კავკ. ენათა შესწ. ისტორია, ტ. 92).

ტარ იქი არიან ბმნანი პირნაკნი და ანუ ძაძპირებნე იქი შაქი ნიშანი სხეთა რაძმეთა უჩუსვლითა ნიშნითა არა წარმოქტეს და ანუ უჩუსვლესა შესახეძავსა არა შეინწყნარებდეს ტროებითად მნიშნუსლობათა შინა... ხოლო რომელნიცა წინააღმდგომ კანონთა ამათ იქცევიან, იქინი არკანონიერ იწოდებიან" (11,84ვ).

მეორე რედაქციაშივე არის მსჯელობა იმის შესახებ, რომ ერთი და იმავე ძირის[146] ბმნა შეიძლება სხვადასხვა უღელიღებას ეკუთვნოდეს[147], რომ ამ სხვადასხვა უღელიღების ბმნებს ენებითი

---

145 "ვჰბი" ბმნის შესახებ ანტონი უფრო დანერილებითაც ლაპარაკობს იმავე მეორე რედაქციაში. ეს ბმნა, მისი აზრით, უკანონოა, რადგანაც ფორმებს "ვსჯდები" ბმნისაგან იღებს. ამის გარდა, "ვსჯდები" ბმნის კაუზატიური "საბანარი არს და კსჯღიერ საშარად" (11,37ვ), რომ "ვაჯდინებ" იყოს, ბანაგრძობს ანტონი, მაგრამ ამის მაგიერად გვაქვს "დავსუამ" და, ანტონის აზრით, ორმაგკაუზატიური ფორმა "დავასმევინებ".

146 ბმნის ძირი ანტონისთვის საწყისია, ე.ი. მისთვის ბმნა ნარმოება საწყისისაგან და არა პირიქით. ეს არც არის გასაკვირი, ევროპული ენების გრამატიკების მიხედვით კაცი სხვაგვარად ვერც წარმოიდგენდა.

147 პირველ რედაქციაშიც ასეა: "შევიყუარებ" ბმნა მოქმედებითი გვარის არის და პირველ უღელიღებას ეკუთვნის, "მიყუარს" - მეორე უღელიღებას, "ვყვარობ" - მესამე უღელიღებას. ამათი ძირი არის "შეყვარება" ან "ყუარვად" - "დალთუ ასითა მცირედ შემატებითა სხუაიბენ ძირნი ესე ბმნათანი, გარნა მასვე კნიშვნებვე საქმესა ერთსა და იგიესა" (1,24ვ).

ერთი აქვთ[148], რომ თხრობითი კილოს ბოლო ბგნა ნამყო წყვეტილს ბოლოკურ სხვა ძირის ბგნის ფორმებით იესებს (ვარ, ვიყოფილი, ვიყავ: ვიმყვე, ვიმყოფი, ვასდქუ)[149], რომ ბგნაში იგულისხმება "უფალი სახელით" (ე.ი. მმართველი, მოქმედი სახელით) და "საძიებით" (ე.ი. მარდული, სამოქმედო სახელი): "ვასნურ. ამას შინა ჰპოვებ უფალსა სახელსა, ესე იგი, პირსა პირველსა და საძიებისაცა ბგნისასა, ესე იგი, რაჲმესაა" (11,83ვ)[150]. აქვე ანტონი შენიშნავს, რომ ბგნა შეიძლება იყოს პირიანი ("პირობითი". 11,84ჲ) და უპირო ("უპირო", "არპირობითი", ანუ "განუსაზღვრებელი". 11,84ჲ).

ბგნას რვა "გარემო" ანუ "მდევარი" მოეპოვება: ტვარი ("ნადესავი. 1,88ჲ, 124ჲ; 11,85ჲ), ფუძე ("ნაკუსი". 1,88ჲ,124ჲ; 11,85ჲ და "სახე". 1,88ჲ, 124ჲ; 11,85ჲ), რიცხვი, პირი, დრო ("ჯამი". 1,88ჲ, 124ჲ//"დრო", 11,85ჲ), კილო ("სქესი". 1,88ჲ, 124ჲ; 11,85ჲ) და ურთიერთება ("ურთიერთსა". 1,88ჲ; 11,85ჲ// "ურთულა". 1,88ჲ).

ბგნას ოთხი ტვარი აქვს: მოქმედებითი ("შემოქმედებითი". 1,88ჲ, 124ჲ; 11,85ჲ), ვნებითი, საშუალი ("უმეშუსობითი". 1,88ჲ, 124ჲ; 11,85ჲ) და საბოლოო ("საბოლოო", 1,88ჲ//"ბოლოებითი". 1,124ჲ-124ვ). ეს უკანასკნელი ტვარი მეორე რედაქციით

---

148 ასევეა პირველ რედაქციაშიც.

149 იხ.: ი ე. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე. ბგნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში. თბილისი, 1964, გვ.2.

150 ანტონის ეს მსჯელობა ცხადყოფს, რომ მისთვის შეუმჩნეველი არ დარჩენილა ქართული ბგნის მრავალპირიანობა.

აში აღარ არის ნახსენები.

მოქმედებითი გვარის ბმნები ისეთ მოქმედებას აღნიშნავენ, რომლისგანაც ვინმე ვნებას განიცდის ან: "რომლისმე იქმნიან შემოქმედებითად და სახელბმნაგან და ანუ ბედშესრულია სახელა და ანუ სხუაგა ქმნულგან წარმოებენ და ცხადყოფენ მოქმედებასა არსებისასა, მაგალითებრ: შეივყუარებ, შეეკრაე" (11, 84ზ)[151].

ვნებითი გვარის ბმნები ისეთ მოქმედებას აღნიშნავენ, რომელიც ვინმე მოქმედისაგან მომდინარეობს ან: "რომელნიმე იქმნიან ვნებითად და ცხადყოფენ ვნებასა არსებისასა და წარმოებენ მაგვე ძირგან, დაუგუ არა მოქმედებითად, არამედ ვნებითად, მაგალითებრ: შევივყუარები, შევიკრვი" (11,84ვ)[152].

ვნებითი გვარის მაწარმოებლად ანტონი ბმნების უღვლილებაზე მსჯელობისას ასახელებს ე-ს (ვიესვები, ვირწმუნები, ვიკუმები, ვიყუარები, განვიკვები, ვიქნები) და ჳ-ს, რომელსაც ხშირობითი კილის ნამყო უსრული, ნამყო სრული და მყოფადის მოქმედებითი გვარის ბმნის ფორმები ვნებითისას ემთხვევა (შევიყუარი//შე-

---

151 ანტონს მოქმედებითი გვარის განსაზღვრისას მეორე რედაქციაში ბაუმეისტერის განსაზღვრაც აქვს მოშველიებული: "ხოლო შემოქმედებითად ბმნად უწოდებს მას, რომელი დაჰნიშნავს ცუალებასა ქუმნებარისასა მიგმოებისასა, რომლისაცა მიზები იჳყრობის თვე ქუმნებარესა შინა ცუალებულსა (ბაუმეისტრ. განსაზ. ფილოსოფ. საზღ., 491) (11,84ზ).

152 ბაუმეისტერის მიხედვით ამ შემთხვევაში "ცუალებისა მის მიზები გარეგან ქუმნებარისა მის იჳყრობოდეს" (11,84ზ).

ვიყუარვი, მევიყუარე//მევიყუარვე, მევიყუარო//მევიყუარეთ). ენებიფის სხვა მაწარმოებლები ანტონისაფვის უცნობია.

საშუალი გვარის ზმნები ისეფ მოქმედებას აღნიშნაენ, რომელსაც შედეგად ენება არ მოჰყვება ან: "რომელნიმე იქმიან უმეშუხბიფად, ამად რომე, არა ჰშობს გუარი იგი არცა მოქმედებასა ესე გუარსა, რომელსა ჰსდევს ენებაჲ და არცალა ენებასა სხუისაგან არსებისა და ანუ სხუისაგან გუამისა და წარმოებენ ესენიცა მაფვე ძირთაგან, მაგალითებრ: ეჰგალობ, ვიხარებ" (11,84v). საშუალი გვარის ზმნები იყოფიან "ხატშემოქმედებიფ, "ხატსაშუალ" და "ხატენებიფ" ზმნებად[153].

"ხატშემოქმედებიფნი, ვიფარ: ვიხარებ, მრულავს და სხვანი, რომელნიცა ჩანნ ფუმცალა ჰმისამებრ შემოქმედებიფად, გარნა არა ჰნიშნუხნ მმოქმებასა, გელამოებას სხუადმი რომლისამე შენებელისად, რომლისაფვისცა არა იქმის შემოქმედებიფად, არამედ ხატშემოქმედებიფად" (1,124v). შდრ.: "ნაღრეპრაკერპ. ირ ჯიგ

---

153 მხიფარს ზმნები გვარებად ისევე აქვს დაყოფილი, რომორც ეს პირველ რედაქციაშია: 1.ნაღრეპრაკან; 2. კრაიერაკან, 3.ჯკატჭაკან და 4. ჩაიირაკ. საშუალი გვარის ზმნები, დაცისი მხრით, სამ სახეს გვაძლევენ: 1.ნაღრეპრაკან ჯკატჭაკან - ეს არის ანტონის " ხატშემოქმედებიფი უმეშუხბიფი" (ნაღრეპ/ანაღ= "მოქმედება"+ფა+კაღრაკ ="ხატი", "სახე"), 2. ერნატრაკერაკ ="ხატსაშუალი" (ღნად /წინდებულია/+ნრაღ /-ნაღ /="საშუალი"+კაღრაკ = "ხატი", "სახე") და 3. ჭაჭანაკრაკან. ეს უკანასკნელი ანტონის "ხატენებიფს" შეესაბამება, რომელი ქართული ტერმინი ნაწარმოებია "ხატშემოქმედებიფის" ანალოგიით (ჭაჭან ="ხმა"+ფა+კრ /ან/="ენებაჲ"+ანკან ="იფი" - სულ სხვა რიგის ტერმინია).

შენგეწ, ხედვად, და აკმნ იმათნ, ორნ ჩუკუდ ღად ჭაკნენი ერთნი შეღრეჯაკათნ, გაკუ იც შეკმნა ყჯორჯოლორნი ცღერაც-რის და ათ აკმნ კრეკ, ცათა ორე იც ასი შეღრეჯაკათნ, აკმ შეღრეჯაკერად ეჯკოფაკათნ" (ძე. 305).

"ხატსაშუალისანი, ვითარ ხატსაშუალისანი უმეშვეობონი იტინი არიან, რომელნი პირე სრულისადმე ჭამისად იყუნენ ხატშემოქმედებითისად და შეიძლომად ჴსრულისა ჭამისა ყოველისაჲ ჭამისა ძნანი იქცეთენ ხატნებითისად" (1,124v), მაგრამ, შენიშნავს ანტონი იქვე, "ესე სიტყუა ენაჲა ქედა მრაუალ იპოებიან, მაგრა ქართულსა ენისა ჩუსულებამან იშჯო სადაც იცის ეს გუარობაჲ" (1,124v). შდრ.: "ჩაჯჩიჭკერად, ორ ქონა, ჩიანამ, არქალანამ, და აკმნ იმათნ, ორნ ჩუკუდ ღად ჭაკნენი ჩყჲა შეღრეჯაკერად, და კრაღრაკერად, გაკუ ორ ჩკრაძნა ჩიჲ კიძეჭნ კაკკნ ამაშოკ ჩ' კრეკ იც ჩეად ცაკანაკჲა. ცათა ორე იც შეღრეჯაკათნ ასი, და ორ კრაღრაკათნ, აკმ ჩაჯჩიჭკერად ეჯკოფაკათნ. ცი ათჩნათნაკათი შეღრკაკნ, ჩკორჩნა ორეკი ცშეღრეჯაკათნ. ჩად კატრიეად კათნაკად, და ორნ ჩეღრნა აკად ჩკორჩნა ორეკი ცკრაღრაკათნ" (ძე. 305).

"ხატნებითნი, ვითარ: აქლორძინდები, არქძნოდები და სიტყანი, რომელნიცა კნისაებრ ღაღად საჩინოებენ ენებითად, მაგრა არაქე კნიშნუენ ენებასა სიჭსაკან, რომლისაჲც არა იყჲნის ენებითად, არამედ ნიდებულან ხატნებითისად" (1,125ვ). შდრ.: "ცაშანაკრაკათნ, ორ ქონა, ა ცჩრ, ბრაანაჩრ, ნატრჩრ, და აკმნ იმათნ, ორნ ჩუკუდ ღად ჭაკნენი ერთნი კრაღრაკათნ, გაკუ ორ ჩკრაძნა ჩიჲ კიძეჭნ. ცათა ორე იც ასი შეღრეჯაკათნ, აკმ ჩაჯჩიჭკერად ეჯკოფაკათნ" (ძე. 305).

მეორე რეპაქციაში ანტონი სამუალი გვარის ზმნებს ორად ყოფს: ისეთ ზმნებად, რომლებიც მოქმედებითნი არიან, მაგრამ ვნებას ვერავის მიაყენებენ - ხატშემოქმედებითნი და ისეთ ზმნებად, რომელნიც ვნებითნი არიან, მაგრამ ეს ვნება არავისაგან არ წარმოიქება - ხატვნებითნი. ხატშემოქმედებითნი ფორმით ("ჴმისაებრ". 11,84v) მოქმედებითს ემსგავსებიან და ხატვნებითნი კი ვნებითს. ხატსამუალი ზმნები ნახსენები აღარ არის.

"საზოგადოდ იტყმიან, რამეთუ ერთისა მიერ და მისვე ჴმისა ზედსმე მმოქმედობასა ჴნიშნუსნ ქმნილყოფად სხუისაგან მმოქმისა, სხუსა ვისმე მიმართ მვნებელისა და ზედსმე ჴნიშნუსნ ვნებასა რადმესა ვნება ქმნილყოფად სხუსა ვისმესაგან მმოქმისა" (1,125ვ). შდრ.: "ესრეთ-ჰასარაკ ასრე, ცი ეი ჭეშე სრეყ ი შეუშეყ ჭაყ-შაი ესერ ცჭერბიუცეყრეშე შეშანაცჭეშე ეჭჭაც ჭიც ქიმჭჭ ატ-შეიჭ ატ ყჭც, იე კრეშ. ი ესერ შეშანაცჭეშე ცკრიშე ირჭ ჭჭაც ჭიც კრეშე ყეცკიმჭ ატ-ჭ ატ ატშეიც" (ძვ. 305).

ანტონი ამ ტიპის ზმნების შესახებაც შენიშნავს, რომ "ესე უკუმც საზოგადოჲ ზმნაჲ სხუათა ენისა ჩვეულებამან იცის ჴშირად, მაგრა არა ჩვენ, ქართველთამან, რამეთუ თუ სადამე ცვეპოვა, არა სადა დაცვეფევამცა უმოჯსენოდ" (1,125ვ).

ამრიგად, ანტონმა ძირითადად შეძლო მოქმედებითი და ე მანარმოებლიანი ვნებითი ზმნების ფორმების გამოყოფა და უარყო ქართველისათვის არაბუნებრივი რიგორც "ხატსამუალი" (იხ.: აქვე, ძვ. 131), ასევე "საზოგადო" ზმნის არსებობა, მაგრამ სამუალი ზმნის ფორმებში ცარკვევა გაუყირდა[154], მიუხედავად იმისა, რომ

---

154 მიი უმეტეს, რომ ვნებითის ყველა მანარმოებელი მისთვის არ იყო ცნობილი (იხ.: აქვე, ძვ.129).

ფიდეს-და სწორად იყო საშუალი ძველის ბგნები მაცდუნებელ "ხატშემოქმედებით" და "ხატვნებით" (ერთი შეხედვით, იქითე მედიოაქტიურ და მედიოპასიურ) სახეებად[155].

ბგნის ფუძე ("ნაკუწი") შეიძლება იყოს მარტივი, რთული და "გედადებული" (1,125ჩ; 11,85ჩ) ან "გედშესრული" (1,88v).

მარტივი ბგნა არსების მოქმედების ან ვნების ერთ მარტივ მნიშვნელობას აღნიშნავს და არ არის შეერთებული სხვა სიტყვასთან (შევიყუარებ, მჯრწამს...).

რთული ბგნა არსების მოქმედების ან ვნების ორ ტაქტნებას[156], ე.ი. იდეას აღნიშნავს და შეერთებულია სხვა სიტყვასთან (ვსნაეიმოყუარებ, ეროანლემოყუარებ). მეორე რედაქციაში სამი ელემენტისაგან შემდგარი ბერთული ბგნაც არის მოხსენებული (კეთილსიბრძნისმოყუარებ...).

"გედადებული" ან "გედშესრული" ბგნა არის ბგნისწინიანი ბგნა, რომელიც ფეიდონ ანთონი ამბობს: "ხოლო რაჟამს იგი იყოს თუ

---

155 შდრ.: "საშუალიდან გამოჩქერ ხატშემოქმედებითი და ხატვნებითი, რითაც მიუთითა იმაზე, რომ ფორმით საშუალი ხან მოქმედებითს ჰგავს და ხან ვნებითს, რაც აგრეთვე დიდ მიგნებად უნდა ჩაითვალოს..." (ა. ფ ი ც ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. შრ., ტე. 3).

156 ბუსტი ფარგმანია მხითარის ჰაიყოიან-ისა="ცნება", "მნიშვნელობა", "შინაარსი", "ტონება", "ჭკუა", "აზრი". მხითარს, რომელიც ჩანს, "ცნების", ან "მნიშვნელობის" შინაარსით აქვს ნახმარი, ანთონს კი "ტაქტნებად" უთარგმნია, რადგანაც ჰაიყოიან მიმღეობაა ჰაიანაც ბგნისა, რომელიც სხვა მნიშვნელობასთან ერთად "ტოტონება"-საც ნიშნავს. იხ.: აქვე, ტე. 78, სქ. 95.

მოკიდებულ რომელობაზე კერძოდა, მაშინ რომელიმე ანუ სამკაულად, ანუ ცუაღებად მათისა დამნიშნულობისა იქმნიან გეიშესრულად, ეითარ: აღვიარებ - აღვიარებმა, მანევარები - მანსამეუკუნევარები" (1,88ვ)... და "ხოლო ესევითანი იქმნიან გეღაღებულად, რამეთუ მწნად თუ სადმე იყოსმცა მარტივ, აქუს მარტივ მნიშვნელობად, მარნა იღუს ეს სახენი კერძონი ზედ დაიღეას რა შერაშამებისაებრ თუსისა, მაშინ ანუ სცვაღებს მნიშნულობასა თუსსა, ანუ ართკეცებს" (1,125ვ). ეს მწნისნინები ანუ "კერძოკები" ხან დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ნაწილაკებია (და მაინც ნაწილაკები, რადგანაც არ იბრუნვიან სახელისაგან განსხვავებით), რომლებიც მწნის მნიშვნელობას ართკეცებენ, მაგალითად: უკუ, ქუ, ზე, ზესთ, მარე, უარ, წინა, ნაცუალ, სახელ, მსგავს (უკუნვიქცევ, ქვემოვიღებ, ზემოვიღებ) ან დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი ელემენტებია, რომელნიც ან ართკეცებენ, ან ავითარებენ, ან ცვლიან მწნების მნიშვნელობას, ან სამკაულად გამოიყენებიან[157]. ესენია: აღ, მთა, მა, მან, მი, მო, შე, წარ, და, მარდა (აღვანთებ, მთავაგდებ, მავიღებ, მანებან). ეს ელემენტები შეიძლება ორი და სამიც დაერთონ მწნას: მარდამო, წარმო, მთამო, მიდამო (მიმო), ალმო, შემო, მამო, მანმო (მარდამოვიღებ, წარმოვსდებ, მთამოვაღ). შეიძლება აგრეთვე, რომ მწნას შუაში ჩაერთოს თანდებული, მწნიზედა ან კავშირი, რომლებიც თავის მხრივ შესაძლებლობისდა მიხედვით რამეს აღნიშნავენ და ამკობენ მწნას

---

157 როგორც ჩანს, მწნისნინის თითი ფუნქციიდან მხოლოდ ერთი შეუმჩნევია ანთონს, სახელდობრ, ის, რომ მწნისნინი ზოგჯერ მწნის მნიშვნელობას ცვლის.

(ქანსამეულსვარე. მარტივად ეს ბგნა იქნება ევარე). შეიძლება ეს ელემენტები ბოლოშიც იყვნენ (ვიდიდი, ვიყოფა...).

ბგნის ფუძე ("სახე") შეიძლება აგრეთვე იყოს "პირველსახე" (1,88v, 126ჩ; 11,85v) (ვბრწყინავ, ვასქამ...). და "სხვიდგარდასღვთი" (1,88v, 126ჩ; 11,85v)[158] (ვაბრწყინებ, ვაყაბებ). სიტყვაში შესაბამისი ტერმინებია: საწყისი და აშანყალი.

"პირველსახე" ბგნები ძირებს წარმოადგენენ, "სხვიდგარდასღვთნი" კი "ინებ" მაწარმოებლის დართვით იწარმოებიან. არიან აგრეთვე "მრჩობლსხვიდგარდასღვთი" ბგნებიც (ვაბრწყინვებინებ, ვაყაბებინებ). ბგნების უღვლილების შესახებ საუბრისას ანტონი აღნიშნავს, რომ "სხვიდგარდასღვთი" ბგნა ან მოქმედებითი გვარის ბგნისაგან იწარმოება, ან საშუალი გვარის ბგნისაგან ("შრომი". 1,21v//"უმეშუხბითი". 11,21v ბგნა). მოქმედებითი გვარის ბგნა "ღუსსა საქმესა სხუსა მიმართსა ნაკნიშნავს და სხვიდგარდასღვთი არა თუ ღუსსა მართი, არამედ ღუსგან სხუსასა სხუსაში" (11,21v) (ვასუამ). "ბგნაჲ უმეშუხბითი არცა მოქმედებასა გუაჩუნებს და არცა ვნებასა და ამისვე ძირისაგანი ბგნაჲ რაჲცა გუაჩუნებს საქმესა და ვნებასა, მაგალითებრ: ვარ ესე უმეშუხბითი არს და ვარიხარ ესე ამისვე ძირისაგან არს, რომლისგანცა არს ვარ და ესე გუაჩუნებს საქმესა და საბაც საქმე არს, მუნ ვნებაჲცა და ამისჲს სხვიდგარდასღვთი არს" (11,21v). "სხვიდგარდასღვთი"-ს მაწარმოებელია ძირითადად ა (ვასვამ), ზოგჯერ ინებ (ქანვასხვეინებ). "მრჩობლსხვიდგარდასღვთი"-ს მაწარმოებლებია ა და ინებ[159].

---

158 იხ. აქვე, გვ. 112, სქ. 132.

159 ამრიგად, ანტონს შეუმჩნევია, რომ კაუზატიურ ფორმებს ქართულში უფრო ხშირად მოეპოვება ა პრეფიქსი.

მეორე რედაქციაში ინებინებ მანარმოებელიც არის დასახელებული. საშუალი გვარის ზმნისაგან ნანარმოებ "სხმითგარდასღვის" თავისი ენებითიც აქვს (აღვიდგინები), რომელიც ხანდახან ძირითადი ზმნის ენებითადაც გამოიყენება. "მრჩობლსხმითგარდასღვის" ენებითი ამ სახისაგე აქვს (ვირნმუნებინები). უპირო ფორმები საერთია ჩვეულებრივი ზმნისთვისაც და "სხმითგარდასღვი"-სთვისაც. მეორე რედაქციაში არის მსჯელობა იმის შესახებ, რომ ზოგი ზმნა, რომელიც არც "სხმითგარდასღვითა" და არც "მრჩობლსხმითგარდასღვი", ფორმით ჰგავს ამ ზმნებს (ვრონინებ).

ზმნას ორი რიცხვი აქვს: მხოლობითი ("და ამისთჳს უკუმ ითქჳან მხოლობითად, ვითარმედ ერთობითისა არსების მოქმედებისა ანუ ვნებისა იდეას შეგუქმენ". 11,86ზ) (აღვიარებ) და მრავლობითი ("და ამისთჳს უკუმ ითქჳან მრავლობითად, ვითარმედ მრავალთა არსებათა ანუ გუამთა მოქმედებათა და ვნებათა იდესა შეგუქმენ". 11,86ზ) (აღვიარებთ). მრავლობითი რიცხვი სპეციალური მანარმოებლებით იწარმოება, თუმცა ისეთი ზმნებიც არსებობს, რომელნიც ფუძის მნიშვნელობით მიუთითებენ მრავლობითზე (ვმუსრავ). ასეთ ზმნებს "სიჯმოებითი" (1,127ზ)//"ჰჯმირობითი" (11,87ზ) ეწოდება[160]. რიცხვის კატეგორია აქვს ყველა ზმნას, პირნაკი ზმნების (რომელთაც მხოლოდ 111 პირი აქვთ), ზმნის ქანუსაბღვრელი ფორმებისა და სახელზმნის გარდა. შემდეგ: "იცის ჩუსულებამან

---

[160] ანტონი ორიგე რედაქციაში პარონიმაბიის შემთხვევებსაც "სიჯმოებითობის" აღნიშვნის საჭიროებით ხსნის: "მერმეცა რამეთუ არს სხუათაცა რადთამე სახითა, რათა იქმნენ ზმნანი სიჯმოებითად: ბრუნვის მოქმედებისა მიერ, ვითარ: პრქუა ღმერთმან აბრაჰამს:

ქარგულია ენისამან, ეიაარშეე ბზნანი მებიქვეებიდნი საბუ-
რებიდისამებრ სქესისა მხილობიდნი აბმყოსა დროსა შინა მიმი-
ითრებიან ეიდა მრავლობიდად, იდეს იგი <u>ენისა მიქმეელისაგან
ქმნილან მრავალთაგან მიქმეებანი</u>, - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. - ხი-
ლო ვინაე მიქმეელი მხილველ ცხადების, მაგრა ესენი იგი მიქმე-
ებაა მრავალდა მიმართ იცხადების, მაგალითებრ: მიყუარან,
გაქვინან, ქვევანან[161] და სხ. ესრაედ მიმოითრებიან ნამყოსა
აწასრულსაცა დროსა შინა, მაგალითებრ: შევიყუარნი, შევქვრნი,
განვჰბანნი, დაამჯუნის..." (II,86ზ)[162]. ასევე ნამყო სრუ-
ლიც შეიძლება ბზნამ აღნიშნოს ობიექტის მრავლობითობა (შეიყუარ-
ნა ჯუნი იგი ამას სოფელსა შინა, აკურთხნა იგინი სიმეონ.
მრავლობითში: ვაკურთხენით, აკურთხნეს და ა.შ., ფუძეობითებ-
ში - მებიკრვან, შევყუარნა, მყოფადში - აღიჯუნე, ბრძანებით-
ში - აღიარენ, განძენ...).

ორივე რედაქციის მიხედვით ბზნას სამი პირი აქვს: I (მე
ვესავე), II (შენ ესავე) და III (იგ ესავს). პირველი პირი მო-
ბარზე მიუთითებს, მეორე - იმაზე, ვისაც ესაუბრებიან და მეს-
მე - იმაზე, ვის შესახებაც არის საუბარი. არსებობს პირნაკლი

<u>კურთხევით ვაკურთხე</u> შენ და <u>ქანდრაკლებით ვანგამრავლე</u> შენ და
სხუანი. ხოლო ესევე სახითა ჭაიტონე შენ, რამეთუ ბზნაჲა ძა-
ლუად სიჭმიებითად ყოფად" (I,127ზ; II,87ზ).

161 ძალიან საინტერესოა, რომ ანტონისაგის "მიყუარან" და
მსგავს ფორმებში სუბიექტი ("მიქმეელი") მიცემითში დასმული სა-
ხელია, ხოლო ობიექტი კი სახელობითში დასმული სახელი.

162 ამ ფორმების შესახებ ქვემით.

ბგნებიც, რომლებაც აკლიაო ან პირველი, ან მეორე, ან პირველი და მეორე პირის ფორმები. პირველი პირის ფორმები (მხოლობიობში) არა აქვს ბრძანებიო კილის (ანმყოში), "უჩინის" საერთო არა აქვს პირი, რადგანაც აქ მოქმედება ან ვნება აბსტრაქტულად[163] აღინიშნება და არა ვისგანმე ტამომდინარედ[164]: "სქესი უჩინოა ნიდებული ტანუსაგნურებელ, მიო რომელ არსებასა პირობიობისა განსაგნურებულადრე არა გუაჩუქნებს ტანრჩევიო" (11,87v).

რაც შეეხება პირის ნიშნებს, ანტონი ბოტადაო მაო შესახებ არ მსჯელობს. პირის ნიშნების შესახებ საუბარია ყოველ.. დრიკილის ფორმების ცალ-ცალკე ტარჩევისას. პირის ნიშნების კლასიფიკაცია ანტონს მეორე რედაქციაში უფრო დახვეწილი და ზუსტი სახიო აქვს მოცემული და ამიტომ პირველ რიგში მეორე რედაქციაში დასახელებულ პირის ნიშნებს აღვნუსხავო:

პირველი პირის ნიშანია ე, მეორე პირისა ის ბგერა, რომელიც ე-ს მოსდევს საოანარო ბგნაში, მესამე პირისა - ს, ნ, ა, ი. მრავლობიობში: პირველსა და მეორე პირში - ე, მესამე პირში - ენ, ესნ, ან, ვან, ყვ[165], ს. ე, ედ, ნ, ნეს, ნენ. ბიტ ბგნას

---

163 ანტონიან "აღმატებულად", რომელიც სომხური վերացական-ის სიტყვასიტყვიო თარგმანია. იხ.: აქვე, ტ3.115, სქოლიო 134.

164 ანტონიან არს "ქვემდებარედ", თარგმანია სომხ. ենթակայ-ისა="რომელიც ექვემდებარება", "ქვემდებარე" (თანამედროვე ტაბტებიო).

165 პირველ რედაქციაში: "ხოლო მასვე საბუნებიოისა ანმყოსა შინა პირს პირველსა მხოლობიოისა ე უ სადამე ტამპირუნებესა შინა პირს პირველსა მხოლობიოისა ე უ სადამე ტამპირუნებე-

პირველ პირში ე ნიშანი აქვს, მეორე პირში ამ შემთხვევაში ტ-ა მოსალოდნელი, მესამე პირში კი ნიშანი იქნება ტ-ს მიმდევნო ბგერა ან უ. (უ- პრეფიქსი ბმნაში უქმნელად საკიროებს ს და ნ სუფიქსებსაც - უყუარს, უყუარან). ე-ს რიგში მრავლობითისაგის პირველ რიგში იქნება ტუ//ტუ, მეორეში - ტ - ე, მესამეშიც ე. არსებობს ისეთი ბმნაც, რომელსაც მეორე პირის ნიშნად ხ აქვს (ხვალ), მხოლობითშიც და მრავლობითშიც. მესამე პირში ამ ბმნას უკვე სხვა ნიშანი აქვს (ვიენან). ო მხოლობითში მესამე პირის ნიშნად ერთი ნ ტვაქვს, მრავლობითში კიდევ ერთი ნ მიემატება (ქრნაბნნ). დაახლოებით ასევეა წარმოდგენილი პირის ნიშნები პირველ რედაქციაშიც, ოღონდ მეორე პირის ნიშნებად აქ გაკვრით ქ, ყ და ხ-ც არის მოხსენიებული. იმავე პირველ რედაქციაში ანტონი ტვ ნიშანს ასე ყოფს: "... ტამპირობენებელად მრავლობითსა შინა ექმნების ვ და ტანთამრავლებელად ექმნების ტ" (I,133ჳ)[166].

ლად აქუნდეს ე, ანუ მრავლობითსა შინა პირსა მესამესა ტანთამრავლებელად და ტამპირობენებელად აქუს ე ანუ ნ, ანუ ყვ მარცუალაკი, ვითარ: ქსურსე ანუ შეიყუარებენ, ქსურსყე" (I,133ჳ).

166 საინტერესოა, რომ "ტვ" ნიშანი ანტონს რაღაც შეტყობინების პრეფიქსად მიუჩნევია. როგორც ცნობილია, ასე იქცევა ყველა მკვლევარი, რომელიც კი ამ პრეფიქსს შეხებია. იხ. მაგ.: M. Brosset. Lettre à M. Bopp sur son Rapport relatif aux recherches philologiques de M. le docteur Rosen. - "Bulletin... de l' Acad. imp. des science's de S.-P. 8.11. N9. 1845, გვ.137;

F. Bopp. Die kaukasischen Glieder des Indoeuropäischen Sprachstamms. Berlin,

ანტონი იმასაც ამბობს, რომ მეორე პირის ნიშნებად ქ და ს-ს ხმარება უკვე შეწყვეტილია და მკაცრი და მამხილებელი ტირადიო მიმართავს ამ პირის ნიშანთა არმხმარებელთ: "...იქუას რა ბრძანდ ესე მეორისა პირისად, ქ იცუალების სანად და იქმის კსედე, მაგრა ესე ოჯრებისაგან უცხო თესლთასა ჩუენისა და ძოდეაბა ჩუენთაებს ღმრთის მიერ აღებისა ჩუმნგან მეცნიერებისა და სწავლულებისა, უმეცრთა მიერ მწერალთა არს ხრწნილ და უკუნრღუნილ ესთა წერასა და მეფყუმლებასა" (I,132v).

ისიც შეუმჩნევია ანტონს, რომ პირველი და მეორე პირის ნიშნები პრეფიქსებია, მესამისა კი - სუფიქსები: "ხოლო რაჟამს ვსთქუმნით, ამად უკუ ბრძანაბა წინ დაედებიან მაპირუნებელნი ბრუნებელნი თუსნი, მაგრა პირსა მესამესა ნიადაგ უკან დაედებიან ქამპირუნებელნი თუსნი ს და ნ, ვითარ: შეიყუარებს, შეიყუარებენ" (I,132v).

ტირი ("ქართ". I,88v, 127v; II"ტრი". II,87v) სამი აქვს ბრძანს: აწმყო, ნამყო და მყოობაი. ნამყო ითხეპარია: ნამყო უსრული, ნამყო სრული, ნამყო უსრულესი და ნამყო უსრულესი.

1847, გვ. 28; ე. ო რ ფ უ რ ი ა. სვანური ენა. I. ბრძა. თბილისი, 1931, გვ. 26; კ. ტ ო ნ ი ა. Категория инклюзива-эксклюзива в сванском и ее следы в древнегрузинском". - "რჩეული ნაშრომები". I. თბილისი, 1967, გვ. 285; ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. მრავლობითობის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ბრძნის უძველესების სისტემაში. - "იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება". I. თბილისი, 1946, გვ. 123.

აწმყო ქქვია ამ დროს იმიტომ, რომ აწმყოს დაბოლოების მქონე ზმნა მოქმედის მოქმედებასა და ვნებულის ვნებას აღნიშნავს "ახლო მყოფ მისვე ჟამისა ნაწილსა შორის" (I,128ჳ) (შევიყუარებ, შეიყუარებ, შეიყუარებს).

ნამყო უსრული ქქვია ამ დროს იმიტომ, რომ ნამყო უსრულის დაბოლოების მქონე ზმნა მოქმედის მოქმედებასა და ვნებულის ვნებას აღნიშნავს დაწყებულად და მოქმედების დასრულებამდე "ძალ მყოფად" (I,128ჳ) (შევიყუარებდი, შეიყუარებდი... შევიყუარებოდი...).

ნამყო სრული ქქვია ამ დროს იმიტომ, რომ ნამყო სრულის დაბოლოების მქონე ზმნა აღნიშნავს მოქმედისა და ვნებულის მოქმედებასა და ვნებას დროის ძარკვეულ მონაკვეთში შესრულებულად და დასრულებულ-შემოსაზღვრულად (შევიყუარებე... შეიყუარე...).

ნამყო უსრულესი ქქვია ამ დროს იმიტომ, რომ ამგვარი დაბოლოების მქონე ზმნა აღნიშნავს მოქმედისა და ვნებულის არა მარტო დასრულებულსა და შემოსაზღვრულ მოქმედებასა და ვნებას, არამედ დასრულების შემდეგ მიმხდარ ნამყო დროსაც (შემიყუარებიეს..., შემიყუარებია..., შეყუარებული ვარ...)[167].

ნამყო უსრულესი ქქვია ამ დროს იმიტომ, რომ ნამყო უსრულესის დაბოლოების მქონე ზმნა აღნიშნავს მოქმედისა და ვნებულის არა მარტო შესრულებულსა და შემოსაზღვრულ მოქმედებასა და ვნებას, არამედ შემოსაზღვრის შემდეგ ძასულ ბევრ დროსაც (შემეყუ-

---

167 შდრ. ნ. ნ ა ც ა ძ ე. მესამე სერიის დრო-კილოს წარმოებისათვის ქართულში. - "იბერიული-კავკასიური ენათმეცნიერება". VII. თბილისი, 1955, გვ. 86-87.

არა..., შემეყუარებინა..., შეყუარებოდა..., შეყუარებული ვიყავ).

მყოფადი აქვია ამ დროს იმიტომ, რომ მყოფადის დაბოლოების მქონე ზმნა შესრულებულსა და დაწყებულ მოქმედისა და ვნებულის მოქმედებასა და ვნებას კი არ აღნიშნავს, არამედ შესასრულებელს (შევიყუარო..., შეეიყუარე...).

მეორე რედაქციაში დროების ცოტა სხვაგვარი დეფინიციაა მოცემული: აწმყო დროში უღებადი ზმნა რომელიმე მოქმედებისა ან საგნის მოქმედების ან ვნების იდეას "აწმყოთმარესა დროსა შინა" წარმოგვიდგენს (შევაკვირავ...), ნამყო დროის ზმნა რომელიმე მოქმედების ან საგნის მოქმედების ან ვნების იდეას წარსულად ან მიმხდარად წარმოგვიდგენს ოთხგვარად: ან "ახლოსნე წარსრულად" (ვირწმუნებდი), ან "შორსნე წარსრულად" (ვირწმუნე), ან "უშორესნე წარსრულად" (მირწმუნებდეს), ან "ფრიად უშორეს" (მერწმუნა...)[168]. ეს ოთხი ნამყოა: ნამყო უსრული, ნამყო სრული, ნამყო უსრულესი და ნამყო უსრულესი (II,88ზ).

მყოფადი დროის ზმნა რომელიმე მოქმედების ან საგნის მოქმედების ან ვნების იდეას მიმავალად წარმოგვიდგენს (შევაკვირი...).

ორივე რედაქციაში ანტონი საკანტებოდ აღნიშნავს, რომ ექსი- ვე დრო შეიძლება მხოლოდ ხუთობითი კილოს ზმნას ჰქონდეს, "ტანუ- საზღვრელ ზმნას" (ე.ი. საწყისს ვით.ბრუნვაში) მხოლოდ ორი დრო - აწმყო და მყოფადი აქვს, ხოლო ბრძანებით კილოს არ მოეპოვე- ბა ნამყო დროები, რადგანაც ნამყო დროის ზმნა ბრძანებითად არ წარმოიდგინება. ნატერობითი და პირობითი კილოს ზმნებს არა აქვთ

---

168 ორთოს ეხებოდეთ, დროების დანაზღვრა პირველ რედაქციაში უფრო დაბეჭდილებითია, ვიდრე მეორე რედაქციისეული.

ანწყო (მყოობადი აღრის) და ნამყო სრული (უსრული აღრის).

კილო ზმნისა შეიძლება იყოს თხრობითი ("საბეჟურებითი", I,88v, 128v; II,88v), რომელსაც ზმნა ყველა დროში ყველა პირის გარჩევით თხრობითად აღნიშნავს არსებების მოქმედებას ან ვნებას საგნებისგან დამოუკიდებლად და ყოველგვარი პირობითობის გარეშე. შდრ.: "Սահմանական եղանակ է, յորում բայիւ ի բնաւս ժամանակս իրեանց արձակապէս և բացորոշ դիմօք, թարպ կախելորեան իրիւ և բեւորեան նշանակէն կատս և կամ կկիսս էսորեանց" (ბე. 313). "որոյ ზმნանი անუ ցոփასა არსებაოასა და անუ მოქმედებაოა და ვნებაოა მაოოასა ცხად ჰყოფენ დანიშნვო, რომლისა შორის ყოველნი დრონი მაონი ცხადად და პირობითად ჟანრჩეულებენ მოქმედებისა անუ ვნებისა ჩუნნებითა და არა რაჲმეთა ფუნებითა მიკიდებულებენ, მაშინ წოდებულ სქესი საბეჟურებითი" (II,88v). თხრობით კილოს ყველა დრო აქვს. თხრობით კილოში შეიძლება იყოს ყველა სახის წინადადება: "անუ მოთხრობითნი, անუ ქადებითნი, անუ უწყებითნი და անუ საბეჟურებითნი" (I,129ჳ).

ბრძანებითი კილო არსებების მოქმედებასა და ვნებას დაუისუფლად კი არ აღნიშნავს, არამედ ბრძანებითად ან ვედრებითად და ამ კილოს ზმნები არიან ბრძანებითნი, ვედრებითნი, მსწავლებითნი და დამუქრებითნი (მხითარი: "Հրամայական եղանակն է, յորում բայիւ կատս և կկիրս էսորեանց նշանակէն ոչ արձակաբար, այլ ըստ որում հրամայելոյ կամ տաչրելոյ: Եւ'ի սմին եղանակս կարգ էինին ասելիքեան բանիք հրամայականիք, տաչրականիք, խրատականիք, և պահանջականիք"(ბე. 314). "უკეთუ ზმნაოაგან მოქმედებანი და ვნებანი დაინიშნვან უცხადოდ, ესე იგი, ბრძანებისა անუ ვედრებისა անუ მასწავლებლობისა, անუ თხოვისა, ქუმბ-

ებარე ლიდების არსება რომელიმე პირთანი, მაშინ სქესი იგი იწოდების ბრძანებითად" (11,88ვ–89ჩ).

ბრძანებით კილოს ორი დრო აქვს: აწმყო და მყოფადი.

ანტონმა იცის, რომ ბრძანებითს საკუთარი ფორმები არა აქვს და ნამყო სრულს ან მყოფადს (ე.ი. კავშირებითი II-ს) ეშვარება: "საგნურებითისა პირი სრული მეორე მსგავსი არს უმრავლობეს აწმყოსა ბრძანებითისა და იქმნებისცა, რაჟა პირველი პირი საგნურებითისა სრულისა იქნეს მსგავს აწმყოსა ბრძანებითისა, გარნა მეოთხეა მახვილითა განირჩევის ბრძანებითი სრულისაგან. ხოლო საგნურებითის მყოფადისა უმეტესი ნაწილი იქმნების მერმეა მყოფადად ბრძანებითისა" (1,129ჩ);

დადებითი ბრძანებითის II პირის ფორმები ("დამტკიცებითი ბრძანებითი". 11,89ჩ) წყვეტილის ფორმებს ეშვარება (ქქმენ), III პირი კი მყოფადისას (ჰქმნას). უკუქმითი ბრძანებითი აწმყოსაგან სხვეულობს ფორმებს (ნუ იქმ, ნუ იქმს). მყოფადში ბრძანებითი ხშირობითი კილოს მყოფადს ეშვარება (ე.ი., მეორე კავშირებითს) (შეიყუარი). მრავლობითის პირველი პირი აქვს.

კავშირებითი კილოს (სანაღი სქესი") მხნა არსებების მიქმედებას ან ვნებას კი არ გვამცნობს, არამედ სურვილს აღნიშნავს (მხითარიან: "ჩუქვაკაჩა ეკაჩაკ ჱ, კორიკ ბაკჭა იქ არქაკოლ კაჩა ჩ ყკირა ჯიოქჩაკუ, აკჩ ყიუქჩა იცოტ ან აკჩა ჩაკაჩაჩაყჩა" . გვ. 314). "უკეთუ მხნაობანი და ანუ ვნებანი გაინიშნვან უცხადოდ, ესე იგი, ნაწილისა ქუმედებარედ გაიდებიან რომელნიმე არსებანი პირთანი, მაშინ სქესი იგი ნოდებულ სანაღად" (11,89ჩ). აქვს ოთხი დრო. აწმყო//მყოფადი (ვაშაფუ ვიოდნებდე), ნამყო უსრული (ვაშა-

და ვითნები), ნამყო სრული (ვაშაო მიითიქს) და ნამყო უსრული (ვაშაო მეთი).

პირობითი კილოს ("ქუშწყობილებითი სქესი". I,129v//"ვეპტეტიკა" ანუ "ფუობითი". II,89v) მხნა აღნიშნავს არა ხსრობისა და შესრულებულ მოქმედებას ან ვნებას არსებისას, არამედ დასრულებულსა და ისეთ მოქმედებას ან ვნებას, რომელიც შეიძლება იქნა ან იქნება შესრულებული. (მხითარიან: "Ակորաֆկական էշանակն է, ձորուձ բայֆն կատն, և կկիրս էուրեանց ոչ արֆակաբար և կատարելապես նշանակէն, այլ անկատարելաբար, և պէս՝ իբրու ես էրէ իյեն էշեալֆ, և կամ էրէ կինիկիւ". ძვ. 315). მეორე რედაქციაში: "უკეთუ მხნაითან მოქმედებანი და ვნებანი დაინიშნვან უსხარტო, ესე იგი, ფუობითისა ქმნისა ანუ ვნებისა, ქუშხებარედ დაიებიან რომელნიმე არსებანი პირთვანნი, მაშინ სქესი იგი წოდებულ ვეპტეტიკად, ანუ ფუობითად" (II,89v).

ამ კილოს იმდენივე დრო აქვს, რამდენიც კავშირებითს, საერთოდაც ფორმები მათი ერთნაირია, ოღონდ შორისდებულებით განირჩევა ერთმანეთისაგან: "ვაშაო" და "ნეტარუმცა" კავშირებით კილოს ერთვის, "უკეთუ" - პირობითს. მხნის პირობითი კილოს ფორმების შემცველი წინადადებები ყოველთვის "არასრულია" (ე.ი. დამოკიდებულია) და ყოველთვის "შესრულებას" (ე.ი. მთავარ წინადადებას) მოითხოვს.

მეხუთე კილო ანტონს სხვადასხვა ტერმინით აქვს აღნიშნული თავისი გრამატიკის სხვადასხვა რედაქციებშიც და ერთი და იმავე რედაქციის სხვადასხვა ადგილასაც. ეს არის ე.წ. "უჩინოებითი სქესი" ("სქესნი მხნათანი... ხუთნი უკუმ არიან, ესე იგი, სამღურებითი, შრძანებითი, სანადი, ქუშწყობილებითი და უჩინოთ"

I,88v. ტერმინი "უჩინო" თარგმანია სომხური անտեսանելի էակ
-ისა: ան="უ"+ երև (էվ)="გამოჩენა, ამოსვლა, ამობრწყინება"+
ոյզ =მანარმოებელია. ეს ტერმინი სომხურში ბგნის განუსაზღვრელ
კილოს, ინფინიტივს, აღნიშნავს) ან "განუსაზღვრებელი სქესი"
("უკეთუ ბგნათაგან მოქმედებანი და ვნებანი განირჩევიან ცხადად
არსებათა მიერ ურიცხვოდ და უპიროდ, სქესი იგი წოდებულ განუ-
საზღვრებელად ანუ უჩინოდ, მაგალითებრ: ყოფად, სმად, ჭამად".
II,89v)[169].

ბგნების უღვლილებებად დაყოფისას ანტონს, სომხურის წაბაძ-
ვით, თხრობითი კილოს აწმყოს დაბოლოება აუღია კრიტერიუმად:
"უღვლილებანი ბგნათანი არიან უკანასკნელნი სხუადასხუაობანი
საზღვრებითისა მის აწმყოსანი, ხოლო ესევითარი უკანასკნელნი
არიან ხუთ, ესე იგი: ած, ած, ոց, ուս, ին" (I,130). მხიტარ-
თან: "Հնորդություն բայիցն է կանապատ վերջաւորութիւն առնա-
Հատական հերկայիւն: Եւ այսպիսիք վերջաւորութիւնք են էորք.այսինքն:
Էս,աս,ուս,իս"(გვ.316). ა, ა, ო, უ, ი, ხმოვნებს ანტონი მაუღლებელ
ნიშნებად თვლის: "ე, ა, ო, უ, ი და ესენი იქმნიან ასოებად
უღვლად და ანუ ნიშნებად, რამეთუ ამათ მიერ უღლებიან უღვლე-
ბანი და აწლილანი ბგნათანი პირადპირადად უკუმ პირებად და ჟა-
მებად. და ამათით უკუმ იცნობებიან ბგნანი, რომელთაცა შორის
იყუნენ უღვლებისა. რამეთუ, ვითარ იგი სახელსა შორის არს
უკუმ ბრუნუად წრფელობითი ვითა საფუძველი რადმე, რომლისაგან
იწყების იგივე სახელი პირადპირადითა უკანასკნელითა ცუალებად
და ბრუნუებად, ეგრეთვე ხოლო ბგნასა შინა საბღურებითისა აწმ-

---

169 ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ.

ყოფა, რომელიცა პირველსა პირსა შინა ტანკიდურების ებად, ანუ ქვად, ტინა ობად, ანუ უსად და ანუ დიდ და არს ეიდა ძირი და საფუძველი, რომლისაგან იწყებს ბმნა პირად-პირადიდა უკანასკნელითა არსულად სხუადა შინა პირდა და ჯამდა" (I,130v-131r).

ამ მხრით არც მეორე რედაქციაშია საქმე უკეთესად: აქ ანტონი იმავე პრინციპის მიხედვით 8 მაუღლებელ ნიშანს გამოყოფს: "არიან მაუღლებელნი იგი რვანი ნიშანნი. ი.ე, 2.ა, ე.ც, ო.ი, 5.ი, ნ.უ, 7.ა, 8.ჲ" (II,90r)[170].

მაშ, პირველი რედაქციის მიხედვით ბმნას ხუთი უღლილება აქვს, მეორის მიხედვით - რვა.

პირველი რედაქციის მიხედვით I უღლილებას, ანტონის აზრით, ეკუთვნიან ბმნები, რომელთაც ანმყოში ბოლო მარცვალში ე აქვთ (ვირწმუნებ; ნამყო სრული: ვირწმუნე; მყოობადი: ვირწმუნი და ა.შ.)[171]. სულ I უღლილებაში ოცდაშვიდი სახის ბმნა შედის. სანიმუშოდ ნაუღლებია ერთ-ერთი მაოქანი (შევიყუარებ, ენებიდან: შევიყუარები). დანარჩენი ოცდაექვსი სახის ბმნებიც ასევე იუღლებიან, გარდა "დავეც" ბმნისა, რომელიც ნამყო სრულსა და

---

170 "ესენი უკუნ იქმიან ამისთჳს მაუღლებელ, ეიდარშედ ჰრაცხე რეცა ძალიდა ამათითა ბმნანი აუღლენ მიდმოქცევად და მოთხრობად ცუალებითა უჴმოთადა, დამცუმრნი ამათნი უცუალებელად" (II,90r). უღლილებას ანტონი ბმნის ერთ-ერთ კატეგორიად თვლის და, მისი აზრით, ამ კატეგორიის გამოყოფა ბმნისათვის აუცილებელია, თუმცა "მაუღლებელი" ნიშნები ყველა ენისა და პირში უცვლელნი არ რჩებიან, მაგრამ უღლილებების დაწესებას ბმნები სისტემაში მოჰყავს და აწესრიგებს მათ.

მყოფად-ბრძანებითში დანარჩენი მწნებისაგან განსხვავებულ ფორმებს ქმნიდეს (დაეც, დაეცე, დაეს). აქვეა ნაუღლები ამავე უღლიღებაში შემავალი, ანტონის ტიპები, პირნაკლი (შეცდუარებ, შემიცდუარებ), დავისებური (დავცემ) და კაუზატიური და ირმაგკაუზატიური მწნები.

II (ა) უღლიღება რვა სახედ ("არაღმარ". I,37ჭ) იყოფა (შევკარ, შევკრა და ა.შ.). პირნაკლი მწნები აქაც არის, რადგანაც ისინი საერთოდ ყველა უღლიღებისანი შეიძლება იქცნენ.

III (ი) უღლიღება ამრეზევე რვა სახედ იყოფა (ვიცუარე, ვიცუარი და ა.შ.).

IV (უ) უღლიღებაში შედის ორი მწნა: მოქმედებითი ტკარის "მსურს" და საშუალი ტკარის "ვსნუბ".

V უღლიღება (ენი უღლიღება) "მებობედა ჩვენია ქართიანდა ენასა არა აქვს შემოქმედებითნი მწნანი, არამედ უფრისღა ვნებითი განწესებითად" (I,59ჭ). ასედ მწნებს ბოლოში მოუდით ე, რომელიც ბოგჯერ დანხმოვნით დამთაურებულ მწნებსაც უჩნდებად (მსურის). ამ უღლიღების მწნებს შეიძლება ბოლოში ორი ხმოვანი ქონდედ (ვსნაბნოი) და სამი სახე აქედ: 1. დანხმოვანფუძიანი, 2. ე ხმოვანფუძიანი, ნამყო სრულში ე-ი და მყოფაში ე-ი დაბოლოებული ან "აღესჭრი", "აღეხსნი" ტიპის მწნები, რომელნიც ნამყო სრულში დანხმოვნით ბოლოვდებიან (აღესჭერ, აღეკსენ) და მყოფაში - ა-ზე (აღესჭრა, აღეკსნა) და 3. ორ ხმოვანზე და-

---

171 "სიმეტნეში" ანტონი, ისევ და ისევ სიმხურის ნაბაძვით, აღნიშნავს, რომ უღლიღების შიგნით მწნების სახეებად დაყოფა ემყარება განსხვავებულ დაბოლოებებს ნამყო სრულში და მყოფაში (ვირწმუნე, ვირწმუნე...).

ბოლოებული ბგნები (ესწარნი). ე-ზე დაბოლოებული ბგნები ნაწყ სრულში ჲ ნიშანსაც დაირთავენ (ესრევნიჲ, აღესჭრიჲ).

ყოველი უღელიების ბოლოს ცალკე დასახელებულია ანტონის გაძებიო საშუალი ტყარის ბგნები (ძანვიღეიძებ, დავიძინებ, ვიხარებ, ესუფევ, ვაღ, ვღელავ, ვყმუნავ, ესდგა, ებორგ, ერიკ, ვნაოჭ, აღიმსთიბ, ებრძნიბ, ვტაღიბ, ვსთმიბ, ვყნიბ, ვჯურ, მწყურს, ვცივუ, ესუქ, ვტირ, მწყურის, ვყმღები, ერბი, ვიტყუი, ვბი, ვღეი, ვმაღი, ვსცრემლი).

მეორე რედაქციის მიხედვიო ბგნების ოვა უღელიების "მაუღებენი" არიან 5 (ა, ე, ი, ო, უ) ხმოვანი, ერთი (ჟ) "მოკლეხმოვანი" და ორი (ყ, ჳ) "საშუალხმოვანი" (ვესავ: ქსუად, ვირწმუნებ: რწმუნუად, ვჰკუწყ: კუწყად, ძანვჰკიღ: ჰკიმად, ვყუარებ: ყუარუად. ვჰსცურ: სურუად, ვიტყვ: სიტყუად, ვიქვმ: ქმნად).

I (ა) უღელიება შვიდ სახეს მოიცავს (შევჰკრავ, შევჰკარ, შევჰკრა და ა.შ.). აქვეა დასახელებული ამ უღელიებაში შემავალი კაუზატიური და ორშეკაუზატიური ფორმებიც.

II (ე) უღელიებას ხუთშეტი სახე აქვს (შევიყუარებ, შევიყუარე, შევიყუარი და ა.შ.).

III (ყ) უღელიება შვიდ სახეს მოიცავს (ვაჭყუწყ, ვაჭყუე, ვაჭყუო და ა.შ.).

IV (ი) უღელიება სამი სახის არის: 1. ი-ზე დაბოლოებული ბგნები (ძანვჰკიღ), 2. ანხმოვანზე დაბოლოებული (მსურის) და 3. ორ ხმოვანზე დაბოლოებული (ვესწავნიი). პირველი, დავისი მხრივი, ამ სახეს იყოფა, მეორესა და მესამეში კი ითი-ითი ბგნაა.

V (ო) უღელიება რეა სახისაგან შეღგება (ვამკობ, ვამკე,

ვაჩქი და ა.შ.).

VI (უ) უღვიღებაში ბგნები ცოტაა, რადგანაც უ ბგერა საკუთრივ ქართული არ არის და ი-სა და ჳ-ს (ისევე, როგორც ბერძნული ომიკრონისა და ეპსილონის) შეერთებით მიიღება (იხ.: აქვე, გვ. 35). ამ უღვიღებას ოთხი სახე აქვს (ვაჟკურ, ვაჟკურევდი, ვაჟკურვიდე და ა.შ.).

VII (ჳ) უღვიღებაში ერთი ბგნაა (ვასძრცვ, ვასძარცუს, ვასძარცვო).

VIII (ჲ) უღვიღებაში შვიდი სახეა (ვაწერჭგ, ვაწერგე, ვაწერგო და ა.შ.).

აქაც ყოველი უღვიღების ბოლოს ცალკეა ტანხიღული "ბგნანი რიგითიც არა ეს ტუარნი შემოქმედებითნი, რაოა იმიერნენმა ენებითნი, არამედ სხუანი სხვსა ნათესავისა ქუჩგნი, რომელნი უენებოდ საქმესა დაკნიშნუჩნ. ხოლო ამათნი რიგითიც არიან შესახედავითა შემოქმედებისათა და რიგითიც ენებითისათა, რომელთა გერწიღებული უმეშუჩობითნი" (11,26ჳ) (ვაბრწყინავ, ვაც, ვასთქუამ, ვასყმუნავ, ვასგმა, ვასჩან, განვიუძებ, დავიძინებ, ვიხარებ, ვასუფევ, ვაჭიე, ვასცენდები, ვასდი, ვეღი, ვაჭი, ვორძი, მკრახუჩნის, ვასტირ, მწყურის, ვასკრემლი, ვაბრძნობ, ვაროკ, ვამსძორ, ვანაოყ, ვაკვრი, ვიტყვ, ვაბორჭგ, მწყურჭს, ვორჭძ, მიჭმჭს).

როგორც ეხედავთ, გგნების უღვიღებებად დასტფა ანტონმა ვერ შეძლო, რადგანაც საკლასიფიკაციო ნიშნად გგნის უკანასკნელი მარცვლის ხმოვანი აიღო. შეცდომის წყარო აქ უდაოდ სიმხურია, სადაც იმდენი უღვიღებაა გვაქვს, რამდენი ხმოვანიც არის ანგყს პირველი პირის ბოლო მარცვალში. რომ ანტონი ამ ნაწილში მხიფარს

მისდევს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ, მისი აზრით, ბგნა საუნთო ოთხი ელემენტისაგან შედგება: 1. ბგნის ძირი, 2. მაუღლებელი ასო (პირველ რედაქციაში ჩამოთვლილია ხუთი (ა, ე, ი, უ, ე) მეორე რედაქციაში რვა (ა, ე, ყ, ი, ე, უ, ჯ, ე) ხმოვანი, 3. პირის ნიშანი ("ასონი ქამპირონებელნი". I, 131v//"ნიშანნი მაპირონენი". II, 90v) და 4. მრავლობითობის ნიშანი ("ასონი განმამრავლებელნი. I, 131v//"ნიშანნი მამრავლენი". II,90v).

პირველ რედაქციაში ამ დებულებას ერთვის ანტონის შემდეგი მსჯელობა: ამ ელემენტების ქარგა ბგნაში შეიძლება იყოს "მარცუალი და ანუ ასოჲ რაჲმე ნინამსრბოლი და მდევარი მაუღლებელისა ასოსა და ქანმავითარებელიცა ბგნისა, რომელნიცა ჟამთა რომელთამე შინა და პირთა იპოვებიან, რამეთუ რომელიმე ხელადებული" (I,131v). ამის მიხედვით ქარჩეულია ბგნა "დავირწმუნებთ", სადაც ძირია რწნ "ნინამსრბოლი მარცვალი მაუღლებელისა ასოსა არს უ, მაუღლებელი ასო არს ე, მდევარი არს ბ და ქანმავითარებელი ა, ხოლო ქამპირონებელი ვე და ქანმამრავლებელი ნ" (I,131v). ასეთივე მსჯელობა ბგნის შემადგენელი ელემენტების შესახებ არის მხითარისანაც: "...ი ბაკი ეიერ ნრაჩჩი.აკიჩჩი.არაკ ბაკიჩ. ჩპიერჯაკაიჩ, იერჩი ეიერ.აკიიერჩიკ: ი,ა,ი,ი. ჭიპალიერ ი ყაკ ჯაი ჩიჩ ჩაიჩიჩაჯ ჩპიერჯაკაიჩ, იე ი კიპაიჩა ჯაკაიჩაკა ა ი გ ჭ ა. ჩიერჯაკაიჩ ი ი კიპაიჩა ბაიჩი"

(ძვ. 318).

ტროპა (ან უფრო სწორად: ტრო-კიროპა) ნარმოების შესახებ მეორე რედაქციაში ანტონი შენიშნავს, რომ 1753 წელს მან სხი-

რად დაადგინა, რომ ბოტი ბმნა ოხრობითი კილოს ანმყოსაგან იწარმოება და ბოტი კი ნამყო სრულისაგანი. ანმყოში შეიძლება ბმნები ერთი უღელილებისა იყვნენ, მაგრამ ნამყოში კი სხვადასხვა უღელილებას დაექვემდებარონ. 1753 წელს ანმყოს ხუთი უღელილება ნამყოში 10 უღელილებას[172] იძლეოდა. 1767 წელს კი 8 უღელილება მოინახა, რომელთაც ნამყოში 16 სახე მოჰყვა[173].

შემდეგ მოცემულია ბმნის უღელილების პარადიგმები[174] ერი-კილოა მიხედვით, რომელთა განხილვა იწყება <u>ოხრობითი კილოს ანმყოთი ("საგზურებითისა სქესისა ანმყოჲ", I, 131ვ; II, 91ვ)</u>[175].

ანმყოს პარადიგმების ჩვენების შემდეგ ანტონი ორივე რედაქციაში საკმაოდ ვრცლად მსჯელობს პირის ნიშნების შესახებ მხილობითსა და მრავლობითში და ასახელებს პირის ნიშნების ძირითად სახეობებს (იხ. აქვე, გვ.138) პირისა და რიცხვის ნიშნების განხილვის შემდეგ მეორე რედაქციაში ანტონი ბმნის ძირების შესახებ მსჯელობას მიიჩნევს საჭიროდ; ბმნის ძირია, მისი აზრით, სა-

---

172 პირველი - ერთ სახეს, მეორე - სამ სახეს, მესამე - ორს, მეოთხე - ორს და მეხუთეც - ორს.

173 ამ საკითხს ქვემოთ მივუბრუნდებით.

174 ბმნათა უღელილებებად დაყოფილ პარადიგმებს ანტონის გრამატიკის ორივე რედაქციაში საკმაოდ დიდი ადგილი უკავია. მაგი დამოწმება არ მოხერხდა. აღნუსხულია მხოლოდ ცალკეული ძირითადი და დამახასიათებელი ფორმები.

175 გრამატიკის ორივე რედაქციის მეორე ნაწილში, განსხვავებით პირველი ნაწილისაგან, ყოველი მწკრივის პარადიგმებს თან ახლავს თეორიული მსჯელობაც.

ხელმძღვანელობა "შეკრება", რომელიც იბრუნვის სახელის მსგავსად და რომელსაც ლ დაბოლოება ახასიათებს. ეს სახელმძღვანელო რომ ანბანური იქნება, საჭირო მას დაეურთოთ პირისა და რიცხვის ნიშნები, ხოლო ამ სახელმძღვანელის ბოლო ა ბგნის ძირში შევა (შეკრაე)[176]. ასევეა ქარჩული სახელმძღვანელები: ქანბანა, აღხუმა, ღქმა, სხუა, შეყუარება, კუსხა, ქანქყა, ქავრომა, სურუა, წინა, ყოფა, ძრცუა, ნერგუა, წყურუა... ქანსაკუთრებით საინტერესოა, რომ ენებითი ქვარის ე ნიშანი (იხ.: აქვე, ქვ. 129) ანბონს პირის ნიშნად მიაჩნია და არა მარტო მესამე პირში, არამედ პირველშიც ვ-სთან ერთად და მესამეშიც სუფიქს ს-სთან ერთად.

ენებითი ქვარის ბგნას, ქანატრძობს ანბონი შეიძლება ს სუფიქსის ნაცვლად ნ ჰქონდეს (შეიკრეინ). მრავლობითში ასეთ ფორმას მეორე ნ-არიც დაემატება (შეიკრეინნ).

საინტერესოა, რომ ენებითი ქვარის ბგნისაგან ანბონი ბოლოში დამახასიათებლად მიიჩნევს ენ ან ენნ მარცვალსაც.

ბგნების ანბანის პარადიგმების დამოწმებისას ანბონი ისევე, როგორც ყველგან დაგის გრამატიკაში, ძველი ქართულის მასალას ეყრდნობა, სახელდობრ: ავ და ამ დემონსტრაციული ბგნების მრავლობითის მესამე პირში, რომელიც წესი, დამოწმებულია "შეკრუნენ" "აღიხუმენ" რიგის ფორმები ("შეეკრაე, შეკრაე, შეკრაეს, შეეკრაეთ, შეკრაეთ, შეკრუნენ". 11,14v ან: "აღეიხუამ, აღიხუამ, აღიხუამს, აღეიხუამთ, აღიხუამთ, აღიხუმენ". 11,17v); ბ) უპრეფიქსო ფორმების ძეგლური ანბანი არის დამოცდადებული პრეფიქსიანი

---

176 ანბონი ამ ფორმაში სახელმძღვანელოსგან შედარებით მეტადებულს ეარაუდობს.

ფორმებიც; ბ) ვნებითი გვარის ბმნები მხოლობითი რიცხვის III პირში უმეტესად ე-ს დაბოლოებიანია ("ტანეიბანები, ტანიბანები, ტანიბანების". II,17ზ) და მხოლოდ თითო-ორორა შემთხვევაშია გაპარული ახალი ქართულისებური "შეიცუარება" (I,27ზ) ტიპის ფორმები; გ) "ვსწუხ" ტიპის ბმნები მეშვეიდ ბმნის ძარეშა ნაუოლები ("ვსწუხ, სწუხ, სწუხს". I,55ზ).

ანმყოფვეა ჩათვლილი ანტონის ძრამატიკაში ნ პირისნიშნიანი ანმყოს ხოლმეობითის მხოლობითი რიცხვის ფორმები ("პრნამნ, შეპკრავნ, ჰსცავნ". II,91v), რომელთა მრავლობითის სანარმოებლად ანტონი რატომღაც დაჟინებით მოითხოვს მეორე ნ-ს დართვასაც ("პრნამნნ". II,91v).

<u>ტხრობითი კილოს უწყვეტელი</u> ("<u>საბოურებითისა ქცესისა უსრული</u>". I,133v//"<u>საბოურებითისა ქცესისა არა სრული ნამყო</u>. II,95v) ნანარმოებს ანმყოსაგან I და II პირში <u>დი</u> და III პირში <u>დის</u> მაწვლის დართვით, ამასთან ანმყოს <u>ე</u> ხმოვანი შეიძლება <u>ი</u> ან <u>ე</u> ხმოვნად შეიცვალოს (შეპკრავ, აღვიხუამ, შეპკრვიდი, აღვიხუმდი), <u>ურს</u>-ზე დაბოლოებული ბმნები <u>ოდი</u> მაწარმოებელს მიიღებენ (მსურიდის, მწყურიდის). ნამყო უსრული შეიძლება სხვაგვარადაც ეანარმოთ (შეპკრი, ტანებანი, აღვიჯუი, აღვსწონი, ტანვლვი, ვიწუხი, ვისური, ტანვჰკიდი). პირის ნიშნები როგორც მხოლობითში, ისე მრავლობითში ანმყოს მსგავსია, ოღონდ მრავლობითის III პირში ხანდახან <u>ს</u>, <u>ან</u>, <u>ე</u> და <u>ედ</u> ნიშნებიც დაჩნდება (შეიყუარებდეს, შეიყუარებდიან, შეიყუარიან, შეპკრვიედ). ვნებითი გვარის ბმნა <u>ი</u> ხმოვანს არ შეიცვლის, ოღონდ ნამყო უსრულის მაწარმოებელს წინ <u>ე</u> დაემატება (შევიყუარებოდი). პირის ნიშნები ვნებითი გვარის ბმნებში მოქმედებითად გვარის ბმნების მსგავსია, ოღონდ <u>მ</u> ხანდა-

ხან ე-დ იცვლება ან პირიქით (მსურდის მოქმედებითია, ვისურვებდი - ვნებითი).

მეორე რედაქციაში განვრიელებით არის მსჯელობა იმის შესახებ, რომელი მხნა კარგავს ბოლო მარცვლის ხმოვანს ("მაყურებელ ასის") ნამყო უსრულში და რომელი არა. ნამყო უსრულის მაწარმოებლად დასახელებულია: 1. ლი (შევჰკრვიდი), 2. ოდი (ვიტყოდი)[177], 3. ე (ტანვიბანი), 4. ვ (ვჰკვ). ნ III პირის ნიშნად ნამყო უსრულშიც არის ხოლმე (შეჰკრვიდნ), მაშინ მრავლობითში მეორე ნ დაემატება (შეჰკრვიდნნ), დანარჩენი პირის ნიშნები ანმყოს მსგავსია.

ანტონის ნამყო უსრული, რომლის ეს ჩანს მისი მსჯელობიდან და პარადიგმებიდანაც, ეს არის ძირითადად ძველი ქართულის უწყვეტლის ხოლმეობითი ("ტანვჰბანდი, ტანჰბანდი, ტანჰბანდის, ტანვჰბანდიდ, ტანჰბანდიდ, ტანჰბანდიან". 11,16v), თუმცა ხანდახან მხილობითის III პირში უწყვეტლის ფორმებიც დასტურდება ("შეიყუარებიდა". 1,21v)[178] და მრავლობითის III პირში კავშირებითი I-საც ("შეიყუარებდენ". 1,21v).

განსაკუთრებით საინტერესოა ორივე რედაქციაში აქ და ამ დემისნიშნიანი ზმნების უღლება. ერთი მხრივ, ანტონს დამოწმებული აქვს ასეთი რიგის პარადიგმები: "შევჰკრვიდი, შეჰკრვიდი, შეჰკრვიდის, შევჰკრვიდიდ, შეჰკრვიდიდ, შეჰკრვიდიან" (1,38ჳ; 11, 14v), მეორე მხრივ კი: "შევჰკრვედი, შეჰკრვედი, შეჰკრვედა,

---

177 ვნებითი ტყვის ზმნას, შენიშნავს ანტონი, "ნიშნად არასრულებისა დასისა აქუს ოდი" (11,97ჳ).

178 დროიული მსჯელობისას ანტონი ძველი ქართულის უწყვეტლის

შეჰკრეთით, შეჰკრეთით, შეჰკრეთენ" (I,38ჳ) ან: "აღიხუმდი, აღიხუმდი, აღიხუმდის, აღიხუმდით, აღიხუმდით, აღიხუმდიან" (II,17ა). ამ პარიტმებში, თავი რომ დავანებოთ I კაცშირებითის ენ სუფიქსიან ფორმებს მრავლობითის III პირში, იმავე III პირის მხოლობითსა და მრავლობითში ევ-ე, ემ-ე ფუძებია დამონმებული, რაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რადგანაც, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ამ ფუძეთა არსებობა უკვე ძველ ქართულშიც შესაძლებელი იყო (რა თქმა უნდა, იშვიათად)[179], ხოლო XII საუკუნიდან მოყოლებული კი ჩვეულებრივი გახდა.

არანაკლებ საინტერესოა ანტონის მიერ II ხოლმეობითის ფორმების უწყვეტლად გამოცხადებაც. როგორც ჩანს, ანტონს შეუმჩნევია, რომ ძველ ქართულში ასეთი ფორმები უწყვეტლის ფუნქციით გამოიყენება[180].

ე-იანი ბგნების დავისებურება ძველ ქართულში ანტონისთვის შეუმჩნევლი დარჩა[181] და, სავარაუდებელია, იმიტომაც, რომ მას

ფორმებს ასახელებს მრავლობითის III პირშიც (იხ.: აქვე, გვ. 154), მაგრამ პარიტმებში ეს ფორმები არ დასტურდება.

179 იხ.: ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. I. თბილისი, 1948, გვ.99.

180 ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ერგ.კონსტრ. პრობლ. იბერ.-კავკ. ენებში, გვ. 47.

181 ა. შ ა ნ ი ძ ე. ბგერითა მოძღვრებისათვის. სამი ბგერითის ნარმოების დავისებურებანი ძველ ქართულში. - "საქ. სსრ მეცნ.აკად. მოამბე". ტ.VI. № 10. 1945.

საერთოდ ძაუჭირდა ძველი ქართული ოთხი მწკრივის "(უწყვეტლის, I ბრძანებითის, უწყვეტლის ხოლმეობითისა და I კავშირებითის) ფორმების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა, მით უმეტეს, რომ ღდ და დ საერთობიან ბგნათა უღიერებას შორის განსხვავება საშუალ ქართულშივე ირღვევა[182].

უკუქმითი ბრძანებითი კილოს ანმყოს ("ბრძანებითისა სქესისა ანმყოჲ უკუქმითი". I, 135ჩ; II, 98v-99ჩ) II და III პირის ფორმები იგივე ხბრობითი კილოს ანმყოს ფორმებია ("ნუ შეკრავ, ნუ შეკრავთ, ნუ შეკრავს, ნუ შეკრუნ". II, 15ჩ).

კავშირებითი კილოს ანმყო-მყოობაღი ("სანაღისისა სქესისა ანმყოჲ და მყოობაღი". I,135v; II,99v), ისევე, როგორც პირობითი კილოს ანმყო-მყოობაღი ("ქუნცობიღებითისანი". I,136ჩ// "ვპოტენციალისა სქესისა". II, 99ჩ) ინარმოება ანმყოსაგან. მაწარმოებელი ნიშნებია: 1. ღე (შეეკრეღე), 2. იღე (განეკეიღე), 3. ვღე - მხოლოდ მეორე რედაქციის მიხედვით (შეეკრეღე) და ვნებითი გვარის გნებაში 4. ოღე (შეეიყუარებოღე). პირველ რედაქციაში დამატებით ნათქვამია, რომ მყოობაღის ფორმებზე "ეამყო" და "უკეთუ" ნაწილაკების დართვით აგრეთვე კავშირებითი ან პირობითი

---

182 მაგალითად, იხ.: ა. შ ა ნ ი ძ ე. გიორგი მთაწმიდელის ენა იოვანეს და ეფთვმეს ცხოვრების მიხედვით. - "გ ი ო რ გ ი მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი. ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთვმესი". თბილისი, 1946, გვ. 77-78. გ უ ლ ნ ა რ ა ნ ი ნ უ ა. ბრძანებითი კილო ქართულ ენაში. საკანდიდატო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1968, გვ. 150.

კილოს აწმყო-მყოობაური მიიღება (ვაშაო შევიყუარო ან უკუეო შევიყუარო). პირისა და რიცხვის ნიშნები აწმყოს მსტავსია, ოღონდ ვნებითი გვარის ბმნები მხოლობითის III პირში ნ სუფიქსს ირთავენ (შეიკრვიდინ), მრავლობითში კი - ედ სუფიქსს (შეიკრვიდედ).

ამ კილოების ნამყო უსრული იგივე მხრობითი კილოს ნამყო უსრულია.

კავშირებითი კილო პირობითისაგან იმით განსხვავდება, რომ კავშირებითის ფორმებს წინ "ვაშაო" ნაწილაკი ერთვის, პირობითისას კი - "უკუეო".

ამ კილოების აწმყო-მყოობაიდსთვის ანტონს ძველი ქართულის I კავშირებითის ფორმები გამოუყენებია - ("ვაშაო შევკრვიდე, შეკრვიდე, შეკრვიდეს, შევკრვიდეთ, შეკრვიდეთ, შეკრვიდენ". II, 15ზ ან: "ვაშაო შევიკრვიდე, შეიკრვიდე, შეიკრვიდეს, შევიკრვიდეთ, შეიკრვიდეთ, შეიკრვიდენ". II, 16v)[183], თუმცა ხანდახან მრავლობითის III პირში ძველი ქართულის I ბრძანებითის ფორმებიც არის გაპარული ("შეიყუარებდედ". I,22ზ). დაბოლოების მიხედვით I ბრძანებითია აგრეთვე თურიული მსჯელობისას გამოწვეული "შეიკრვიდინ", "შეიკრვიდედ" ფორმები.

რაც შეეხება ამ კილოების ნამყო უსრულს, ეს იგივე მხრობითი კილოს ნამყო უსრულია (რა თქმა უნდა, ანტონის გაგებით. იხ.: აქვე, გვ. 155) წინ "ვაშაო და "უკუეო" ნაწილაკების დართვით ("ვაშაო შევკრვიდი, შეკრვიდი, შეკრვიდის, შევკრვიდით, შეკრვიდით, შეკრვიდიან". II, 15ზ). მეორე რედაქციაში ანტონი თეორიულად არც განიხილავს ასეთ ნამყო უსრულს და მხოლოდ პარადიგმების გამოწვევით კმაყოფილდება.

მეორე რედაქციაში ამ კილოების აწმყო-მყოობაის განხილვის

შემდეგ ბრძანებითი კილოს მყოფობითია ("ბრძანებითისა სქესისა მყოფობითი, პირი მეორე და მესამე". I, 147ვ//"ბრძანებითისა სქესისა მყოფობითი". II, 100ვ) განხილული[184], რომლის ნარჩენითი და უკუღმითი ფორმები (თანაბრად მოქმედებით და ენებით გვარში) მეორე რედაქციის მიხედვით იგივე კავშირებითი ან პირობითი კილოს აწმყო-მყოფობითია.

პირველ რედაქციაში დამატებით ნაშრომია, რომ ბრძანებითის ფორმებს მახვილი უნდა დავუსვათ ბოლოზე და რომ III პირის ბრძანებითი შეიძლება ან სუფიქსითაც იყოს ნაწარმოები (შეიყუარებირ́ნ, შეჰკრვირ́ნ, ჰყუარობირ́ნ), რომელიც "მუსნიერებისაგეს" (I,147ვ) ერთვის ამ ფორმებს, მრავლობითში ასეთ შემთხვევაში ორი ნ იქნება (შეიყუარებირ́ნნ, შეჰკრვირ́ნნ, ჰყუარობირ́ნნ), მაშინ, როდესაც ჩვეულებრივი, ს სუფიქსი ნაწარმოები III პირის მრავლობითი ნ ან დ სუფიქსით ნაწარმოება (შეიყუარებდ́ნ, შეიყუარებდ́ე). ასეთი ბრძანებითის I პირის მწარმოებლად ხშირობითი კილოს მყოფობითიც გამოიყენება (ეჰქმნა́თ კაცი).

ამრიგად, ბრძანებითი კილოს მყოფობითის ფორმებისაგეს ანტონს ისევ ძველი ქართულის I კავშირებითის ფორმები გამოუყენებია, თუმცა ხანდახან ძველი ქართულისაგე I ბრძანებითის ფორმებიც დასტურდება ("შეჰკრვიდე́, ნუ́ შეჰკრვიდე, შეჰკრვიდე́ს, ნუ́ შეჰკრვიდეს,

---

183 ოდ-იანი მწნების თავისებურება, რომელიც ვხედავთ, აქაც არ არის გათვალისწინებული.

184 პირველ რედაქციაში ეს ფორმები ბრძანებითი კილოს აწმყოს ფორმების შემდეგ არის განხილული.

მევაკრვიდე̀თ, ნუ̀ მევაკრვიდეთ, მეაკრვიდე̀თ, ნუ̀ მეაკრვიდეთ, მეაკრვიდე̀ნ, ნუ̀ მეაკრვიდენ". 1,15ჳ, მაგრამ: "იქმნებოდე̀". 1,19v; "დოვდი̀ნ". 1,67v; 11,51v; "გაჯენდებოდი̀ნ". 1,68ჳ; 11,58ჳ). არის შემთხვევები, როდესაც მხოლობითის III პირში ძველი ქართულის I კავშირებითის მრავლობითია გამოყენებული ("იყოფოდე̀ნ". 11,13ჳ)[185], მრავლობითში კი - I პრძანებითისა ("იყოფოდე̀". 11,13ჳ).

<u>დხრობითი კილოს წყვეტილის</u> ("<u>საბუთებითისა სქესისა სრული</u>". 1,138v//"<u>საბუთებითისა სქესისა ნამყო სრული</u>". 11, 101v-102ჳ)[186] შესახებ ანტონი პირველ რედაქციაში შემდეგნაირად მსჯელობს: 1. არსებობს ზმნები, რომელნიც ნამყო სრულს ერთნაირად ანარმოებენ, მაგრამ ანმყოში სხვადასხვა ულილებისანი არიან (შევიყუარე, ჯანებანე, აღვსწონე, ესურე, ჯანვჰადე. ანმყო: შევიყუარებ, ჯანებან, აღვსწონ, მსურს, ჯანვჰდი. ან კიდევ: შევჰკარ, ჯანვყავ, მსურიდა. ანმყო: შევჰკრავ, ჯანვჰყოფ, მსურს). 2. ნამყო სრულის მანარმოებლად არასერის არ არის ი, განსაკუთრებით ეს ითქმის I და II პირის შესახებ, III-შიც იშვიათია. ი ულილების ზმნებზე ე-ს დართვით ნამყო სრულს მივიღებთ, მაგრამ ე-ს დართვით ნამყო სრულის წარმოება შეიძლება ყველა ზმნისაგან (შევიყუარებე, შევჰკრევე, აღვსწონე, ესწუხე, ჯანვჰდიე). 3. ა ულილების ზმნებს ნამყო სრულის მანარმოებლად უ აქვთ (აღვიხუ, ესუ). 4. ე ულილების ზმნებს ნამყო სრულის ნიშნად ი მოუდით (დავვარდი). 5. მაშ, ნამყო სრულის მა-

---

185 რა თქმა უნდა, ე-ნიანი ზმნებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებით და ოდ-იანი ზმნების დავისებურების ჯაუთვალისწინებლად.

186 პირველ რედაქციაში დხრობითი კილოს ნამყო სრულის ფორმე-

ნარმოებულებია: ა, ე, უ, ი. ამ მანარმოებლობისაგან ყველაზე ხშირად ("უმრავლესობის". 1,139ჭ) ე იხმარება, უფრო იშვიათად ("უსოფლოს". 1,139ჭ) ა, ა-ზე უფრო იშვიათად ი და კიდევ უფრო იშვიათად ("უუსოფლოს". 1,139ჭ) უ. ნამყო სრულში სუ ალი უღვლილებაა[187]. ეს ალი უღვლილება, ანტონის აზრით, ანმყოს ხუთი უღვლილების დიფერენციაციის შედეგად არის მიღებული შემდეგი ცვლილებებით: I უღვლილების ბოგი ბმნა კარგავს უკანასკნელ თანხმოვანს (შევიყვარე). ბოგს ნამყო სრულის ე მანარმოებელი ერთვის (ენერგე, ვბეზე, აღვპკუსხე), ბოგს უკანასკნელი მარცვლის ხმოვანი ი-ჲ ეცვლება და ბოლოში ე ერთვის (ტანვსნმიდე, აღვლივე, შევასმინე), ბოგს II პირის ნიშანი ს და უკანასკნელი ემ მარცვალი ეკარგება და შუაში ნამყო სრულის ე მანარმოებელი ჩაერთვის (დავეც), ბოგს უკანასკნელი მარცვლის წინა ე ხმოვანი ეკარგება და I პირის ნიშნის შემდეგ ნამყო სრულის მანარმოებელი უჩნდება (ვეძე).

II უღვლილების ბოგ ბმნას ბოლოკიდური თანხმოვანი ჩამოსცდება და შუაში ხმოვანი ჩაერთვის (შევჰკარ), ბოგს ბოლო მარცვლის ა ხმოვანი ეკარგება, I პირის ნიშნის შემდეგ ვნებითის ი უჩნდება და ბოლოში კი ნამყო სრულის მანარმოებელი ე (ვიესვე). "ესცაე"

ბის წინ განხილულია "უჩინოსა სქესისა ანმყოჲ და მყოფადი" (1,136v). ამის შესახებ ქვემოთ.

187 უნდა იფქვას, რომ როგორც პირველ, ისე მეორე რედაქციაში ბოლომდე ძაუმებარი და ბუნდოვანი რჩება საკითხი: როგორ მიიღება ანმყოს ხუთი (მეორე რედაქციაში - რვა) უღვლილებისაგან ალი (მესაბამისად მეორე რედაქციაში - თქვსმეთი) უღვლილება ნამყო სრულში.

ბმნა ყველგან "ესავ" ბმნის მსგავსია, მაგრამ ნამყო სრულსა და მყოფადში განსხვავება მისგან (ესავ, ვიესვე, ვიესვო, მაგრამ: ესცავ, ეიცვე, ეიცვა), ბოქ ბმნას ნამყო სრული ე ემატება ბოლოს (ქანვბანე, აღვკაფე, შევრაცხე), ბოქს ბოლოკიდური თანხმოვანი ეკარგება და ბოლოში ლე ემატება (მრწამლა), ბოქს ბოლო მარცვლის ქ ხმოვანი ეკარგება და ბოლოში ან ილა ერთვის (მინდოლა), ან ე (ვჰლე). ეს ე ხანდახან შუაშიც შეიძლება ჩაერთოს (ჰსდევ).

III უღვლილების ბოქ ბმნას II პირის ნიშანი ქ ე-დ შეეცვლება და ბოლო მარცვლის ღ ეცვლება ნამყო სრულის ე-დ (ვიყუარე), ბოქს ეს ე ბოლოში ერთვის (ვკოდე, ქანვბიმე, აღესწონე). ბოქს ბოლო მარცვლის ხმოვანი ღ ქ-დ ეცვლება და ბოლოკიდური თანხმოვანი ფ ე-ინად (ქანვჰქავ), ბოქს II პირის ნიშანი ე I პირთან ერთვის, ბოლოში კი ნამყო სრულის ე მანარმოებელი აქვს (ვიბორქე).

IV უღვლილების ბოქ ბმნას ბოლოკიდური თანხმოვანი ეკარგება და ბოლოში ილე ერთვის ("მსურილა", შეიძლება ეხლაც ბმნა "ვისურე", ფორმითაც იყოს ნარმოქმნილი. ორივე ფორმისთვის ერთი ვნებითი არსებობს "ვისურვე"), ბოქს II პირის ე ნიშანი I პირის ნიშნის შემდეგ ერთვის და ბოლოში კი ნამყო სრულის ე მანარმოებელი აქვს (ვიცურე, ვიციქუ, ვისუძე, ვიბუხე).

V უღვლილების ბოქ ბმნას შუაში ქ ხმოვანი ჩაერთვის და "მაუღებელი" ე ნამყო სრულის ე ნიშნად ეცვლება (ქანვჰადე, ვჰსძარცვე), ბოქს ეს ე ხმოვანი ეკარგება და ნამყო სრულის ე შუაში ჩაერთვის (აღვჰსენ), ბოქს ე ხმოვანი ე-დ ეცვლება და ბოლოში ნ ერთვის (ვჰმწყსენ), ბოქს II პირის ნიშანი ე I პირის ნიშნის შემდეგ ერთვის და "მაუღებელი" ხმოვანი ე ეცვლება ნამყო სრულის ე-დ (ვიჭრდე), ბოქს II პირის ნიშანი ს ე-დ ეცვლება და ბოლოში ნამყო სრუ-

ლის ნიშანი ერთვის (ვიტირე), ბოქს II პირის ნიშანი ი ერთვის I პირის ნიშნის შემდეგ, ბოლოში ხმოვნები და თანხმოვნები ეკარგება და ნამყო სრულის ე ერთვის (ვიყიე), ბოქს II პირის ნიშანი I პირის ნიშანთან ერთვის, ბოლოში "ორკმოვანი" ეკარგება და ე ერთვის (ვიშაყიე), ბოქს პირველი პირის ნიშანი მ ვ-ზ ეცვლება, ეს ვ-ინი II პირის ნიშანს ერთვის, ბოლო მარცვალი იკარგება და ნამყო სრულის ნიშანი ემატება (ვისურე), ბოქს ძირი ეცვლება ნამყო სრულში ("სხვაკმაობს". I,140ჭ: ესთქუ - ეიტყუი; ექსჯე - ვბი), ბოქს II პირის ნიშანი ი ჰ-ად ეცვლება და ბოლოში ენ მარცვალი ერთვის (ვჰქმენ).

ამრიგად, ნამყო სრულის I პირში ბგნებს დაერთვის ან ე, ან ჲ, ან უ, ან ი და "უფრო შესწორებისათვს" (I,140v) ე-ც.

რაც შეეხება პირის ნიშნებს: III პირის ნიშნად ნამყო სრულში ჲ არის (შეიყუარა, შეჰკრა, აღსწონა, იწუხა, ტანჯვადა), ზ-ს რიგის ბგნებში უ ან ჲ (მიყუარდა, ძიყუარდა, უყუარდა; მსურიდა, ტსურიდა, ჰსურიდა). III პირის მრავლობითში ს ან ზ ტვაქვს (შეიყუარეს, შეჰკრეს, აღსწონეს, იწუხეს, ტანჯვადეს, უყუარდათ, მსურიდათ), თუ ნამყო სრულის ბოლოში ს არის, მის მაგიერად შეიძლება მხერლებმა და "მშესწორებლებმა" (I,141ჭ) ნ იხმარონ (მიყუარან, ძიყუარან, უყუარან). თუ ნამყო სრულში საჭიროა აღნიშნოს ერთის მოქმედება მრავლის მიმართ, ე.ი. თუ მოქმედი (მქმედი", I,141ჭ) ერთია და "საქმე" (I,141ხ) მრავალი, ასეთი ფორმები ქმნება: "შეეიყუარენ, შეიყუარენ, შეიყუარნენა". ეს ნ აქ მრავლობითობის აღმნიშვნელია, ისევე, როგორც ნამყო უსრულში (შეეიყუარნი, შეიყუარნი, შეიყუარნენის), ნამყო უსრულესსა და ნამყო უფსრულესშიც (შემიყუარნია, შეგიყუარნია, შეუყუარნია, შემიყუარნიეს,

შეიყუარნიეს, შეუყუარნიეს; შემეყუარნა, შეგეყუარნა, შეეყუარნა) და მყოფობაში (შევიყუარნენე, შეიყუარნენე, შეიყუარნენეს).

მოქმედებითი ქვარის ბმნა ენებითად რომ მოვაქციოთ ნამყო სრულში, ამ მიზნით I უღელიების ბოგ ბმნას ე-ნის წინ ენებითის ქ უნდა დავუწოთ (შევიყუარევე, დავირეცვე, მოვირეწვე, მოვიხევეწვე), ბოგს - I პ. მიშნის შემდეგ ენებითის ი ნიშანი (ვინერგე, ქანვიწმიდე, აღვიღიე, ვიბეზე, აღვიკუსე, ვირეკე), ბოგს - I პირის ნიშანთან II პირის ნიშანი ი და ბოლოში ე (დავიეცი), ბოგს - II პირის ი-დ შეცვლილი ქ ნიშანი (შევისმინე).

II უღელიების ბმნათაგან ბოგს I პირის ნიშანთან ენებითის ი ნიშანი ერთვის (შევიკარ, ქანვიბანე), ბოგს ენებითის ქ ნამყო სრულის ქ-ს წინ (ვიქცევ, მაგრამ: ვიცავ, ვიცევა), ბოგს ბოლოში ი ერთვის (აღვიხუი), ბოგს მ ქ-დ ეცვლება და II პირის ი ერთვის (აღვიხუი), ბოგს მ ქ-დ ეცვლება და II პირის ი ერთვის, მაგრამ და მანარმოებელი ეკარგება და ხმოვნები ჩაეშატება (ვირწმუნევე).

III უღელიების ბმნათაგან ბოგს ე-ს წინ ერთვის ქ (ვიყუარევე), ბოგს - I პირის ნიშანთან ე (ვიკოდე, ქანვიბრძე), ბოგს - II პირის ქ და ს ეცვლება ე-დ (აღვიწონე, ქანვიყავ).

V ჴღელიების ბმნათაგან ბოგს ენებითის ი I პირის ნიშნის შემდეგ ერთვის (ქანვიჯადე, ვიძარცვე), ბოგს - ნამყო სრულის ქ ნიშნის წინ ქ (ვიტრფვე), ბოგს - II პირის ქ ნიშანი ე-დ ეცვლება (ვიქმენ). ბოგზე მოქმედებითი და ენებითი ქვარის ბმნების ფორმები ერთმანეთის მსგავსია (შევიყუარე), სხვას აქაც ქ ჩაეუწოთ (შევიყუარევე). მრავლობითის ნიშნები ენებითი ქვარის ბმნების I და II პირში არის ო ან ნით, III-ში - ნეს ან ნენ. ("შევიყუარ-

ვეთ, მეიყუარვეთ, მეიყუარვენეს, მევიყუარვევინით, მეიყუარვევინით, მეიყუარვნენ". I, 141v-142ქ).

მეორე რედაქციაში: 1. ნამყო სრულის ფორმები ბგნის ძირისაგან იწარმოებიან, სახელობრ, აწმყოს ძირისაგან. 2. სხვაგასხვა უღელების ბგნები ერთნაირად იუღლება (ქანებანე, ქანეანაღე), თუმცა მათი ერთნაირობა მოჩვენებითია. 3. ბოქი მოქმედებითი და ვნებითი ქვარის ბგნა ქარეგნულად ერთმანეთს ემთხვევა (ვისურვე, მევიყუარე, აღვიარე), კონტექსტით უნდა ქავარჩიოთ. 4. ნამყო სრულის ნიშნებია: ე (მეეკკარ, ქანეკყაე), ე (მევიყუარე, ვეც), ოღა (მკსურობა), ი (ქანევარი), უ (აღვიხუ), ყ (ვისურვყ), ჴ (დავაღჴ). ვედ ან ღ (ვკსღევედ, ქანეკვიღ)[188]. 5. I და II პ. ნიშნები აწმყოს მსგავსია, III პირში ე ან ი, მრავლობითში კი ს ქვაქვს (კსუა, კსნერა, კკუსთა, ქანკყო, კსუსს, კსნერეს, კკუსთეს). მრავლობითში ქვხვედება ან ნიშანიც (მიარღვან) და ედ ან ყდ ნიშნებიც (აღიტყუსქყდ). 6. ბოქი ბგნა ბოლო მარცვლის ხმოვნით ნაწილს ნამყო სრულში კარქავს, ბოქი კი არა. 7. ედ და ღ ნიშანს ყველა უღელიღების ბგნები მიიღებს ნამყო სრულის ნიშნად, ოღონდ თუ ეს ნიშანი ბოლო მარცვლის ხმოვანს მოყვება, მაშინ ღ-ა (ქანეკვიღ), თუ თანხმოვანს - ედ (ეკსნონედ). 8. თუ მოქმედი ერთია, სამოქმედო კი მრავლია, ბგნა ნიშანს გაიჩენს. 9. ვნებითი ქვარის ნიშანია ი, მაგრამ როდესაც მოქმედებითი და ვნებითი ქვარის ფორმები ერთმანეთს დანხვედება, მაშინ ვნებითი ქვარის ნიშანია ე. 10. მრავლობითის ნიშნებია I და II პირში ღ ან ენით//

---

188 როგორც ვხედავთ, ნამყო სრულის ნიშნებად სწორად არის ქამოყოფილი ე და ი.

ცნიდ (შეიკარდ, შეიკარდ, ტანიბანენიდ). III პირში - ენ, ნენ, ნეს.

ნამყო სრული პარადიგმების დამორმებისას ანტონი ცდილობს, რომ ეს იყოს ძირითადად ძველი ქართული წყვეტილი, რაც უპირველესად ყოველისა გამოიხატება ა) ბოლოს ე-ნიანი ენებითი ტყვის I და II პირის მრავლობითის ფორმების წარმოებაში ("ტანიბანედ//ტანიბანენ, ტანიბანენიდ//ტანიბანედ" I,41v) და ბ) სახელობითში დასმული პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნაში ("შეიყუარენ, შეიყუარენ, შეიყუარნნა..." I,141ჳ). ენებითი ტყვის ზმნების III პირის მრავლობითში ჩვეულებრივ ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებია დამორმებული ("იქმნენ". I,19ჳ; "იყუნენ". II,13ჳ; "შეიკრნენ". I,39v; II, 15ჳ), თუმცა იშვიათად ძველი ქართულისებური ფორმებიც დასტურდება ("ტანიჭაბნეს//ტანიჭაბენენ//ტანიჭაბნნეს". I,61ჳ).

ანტონის მიერ უწყვეტლის ფორმების რიგ შემთხვევებში ნამყო სრულად გამოცხადება, აღბათ, იმით უნდა აიხსნას, რომ ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივ დასახელებულია ან ისეთი ზმნები (მრწამდა, მინდოდა...), რომლებიც წყვეტილის ფორმებს ვერ ანარმოებენ და ამიტომ უწყვეტლი მათთვის ერთადერთი ფორმაა წარსულისათვის, ან ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი მხოლოდ ე-ნიდ ნაწარმოები უწყვეტლის ფორმები (ტანჭდიდ, შეიყუარებდ, შეეკრევდ). სავარაუდებელია, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ანტონი შეცდომაში შეიყვანა ე-ს უქონლობამ. არ არის გამორიცხული აგრეთვე, რომ ე-ნიანი უწყვეტლის ფორმების წყვეტილად ჩათვლა ანტონთან გამოწვეულია ე-ნიანი ენებითების კვალიფიკაციის უუნარობითაც.

ნართქმითი ბრძანებითი კილოს ანმყოს ("ბრძანებითისა სქესისა

აწმყო, პირი მეორე და მესამე, წარმქმნელი". I, 146ზ-146ვ// "ბრძანებითისა სქესისა აწმყო, პირი მეორე, დამოკიდებელი". II, 102ვ-103ზ)[189] მხოლობითი და მრავლობითი რიცხვის II პირის ფორმები ემყარება წამყო სრული II პირს (მეიყუარე, მეყყარ, ქანჭკადე, მეიყუარეთ, მეყყარით, ქანჭკადეთ). პირველ რედაქციაში ანტონი ქასარჩევად ბრძანებითის ფორმებად მახვილის დასმას მოითხოვს. ხანდახან ბრძანებითის II პირი ემყარება ხმრობითი კილოს წამყო სრულის II პირს (მოვე, მოვედი), თუმცა საერთოდ ბრძანებითს I პირის ფორმები მხოლობითში არ ქააჩნია, რადგანაც თავისთავს ვერავინ უბრძანებს.

III პირის ბრძანებითი მხოლობითშიც და მრავლობითშიც ხმრობითი კილოს მყოფადის III პირს ემყარება (მეიყუარს, მეყყარს, მეიყუარნ, მეყყარნ) და ბრძანებითის ფორმები ხმრობითი კილოს ფორმებისაგან მახვილით უნდა გაირჩეს[190].

---

189 პირველ რედაქციაში ეს ფორმები ხმრობითი კილოს მყოფადის შემდეგ არის განხილული და ამიტომ იქ III პირის ფორმებზეა არის მსჯელობა, რაგანაც III პირის ბრძანებითი ხმრობითი კილოს მყოფადს (ე.ი. II კავშირებითს) ემყარება. მეორე რედაქციაში III პირის ფორმები მხოლოდ პარადიგმებშია დამოწმებული (თეორიული მსჯელობის გარეშე).

190 მახვილის გამოყენება ბრძანებითის ფორმებად წამყო სრულისა და მყოფადის ფორმებისაგან განსხვავებით ანტონის გრამატიკაში, ეფიქრობთ, მხოლოდ გრაფიკულია და სამეცნიერო პლანს (ე.ი. ინტონაციას) არ უნდა გაუისხმიბდეს, ისევე, როგორც იმავე მახვილის გამოყენება შეკასმენლობით ბრუნვაში სახელობითისაგან განსხვავებით.

რომ აქაც ანტონი ძველი ქართული ფორმებს ანიჭებს უპირატესობას, ჩანს იქიდან, რომ ენებითი ბრუნვის მწნების ბრძანებითის წარმოებისას მას ძველი ქართული წყვეტილისა და II კავშირებითის ფორმები აქვს გამოყენებული ("ალიბონე', ალიბონენი'თ, ალიბონის', ალიბონნე'ნ". I, 49ჳ-49v). ხანდახან ძველი ქართული II ბრძანებითიც არის გამოწმებული ("გათენდი'ნ". I,68ჳ; II,52ჳ).

მწნების უღვიძლების პარადიგმებს ხუთობითი კილოს ნამყო უსრულესში ("საბუთრებითისა სქესისა უსრულესი". I,142ჳ-142v// "საბუთრებითისა სქესისა ნამყოჲ უსრულესი". II, 104v-105ჳ) და ნამყო უუსრულესში "საბუთრებითისა სქესისა უუსრულესი". I,142ჳ-142v// "საბუთრებითისა სქესისა ნამყოჲ უუსრულესი". II,104v-105ჳ) ერთვის შემდეგი შენიშვნები: პირველ რედაქციაში: ეს ორი დრო განსხვავდება მწნის გემოხსენებული დროებისაგან, თუმცა არა ძირით, არამედ ბგერათა ცვლილებებით, დაკარგვით ან ჩამატებით. ნამყო უსრულესში I პირის ნიშანია - მ, II პირისა - ტ, III-ისა - ქ ან უ (შემიყუარებია, შეგიყუარებია, შეუყუარებია; შემყუარებია, შეგყუარებია, შეჰყუარებია). ნამყო უუსრულესში I პირის ნიშანია მ, II-ისა - ტ, III-ისა-ე (შემეყუარა, შეგეყუარა, შეეყუარა). ნამყო უსრულესის მაწარმოებლებია ("მაკეთნი". I,142v) - ია, იეს, ავს, ამს, ვარ. ენობი და იმავე უღვიძლების მწნას ზოგჯერ შეიძლება სამი მაწარმოებელი დაერთოს (შემიკრვია, შეგიკრვია, შეუკრვია; შემიკრვიეს, შეგიკრვიეს, შეუკრვიეს; შემიკრავს, შეგიკრავს, შეუკრავს; ალმიხუმია, ალგიხუმია, აღუხუმია; ალმიხუმიეს, ალგიხუმიეს, აღუხუმიეს; ალმიხუამს, ალგიხუამს, აღუხუამს). ავს და ამს მაწარმოებლებს ყველა მწნა ვერ დაირთავს, რაც შეეხება ია და იეს მაწარმოებლებს, ისინი შეიძლება

ქქონდეთ ხუთივე უღელიღების ბმნებს. მრავლობითში მიქმედებითი გვარის ბმნებს I პირის ნიშნად ვ აქვთ (მრავლობითის ნიშანი ამ შემთხვევაში ტ იქნება), II პირის ნიშნად ქ - ე ან ყე, III პირში უ - ე ან იედ, ან ყე (შეჰვიყუარებია, შეჰიყუარებიათ, შეუყუარებიათ; შეჰკრევია, შეჰიკრევიათ, შეუკრევიათ ან შეუკრეიეთ, ან შეუკრევიაყე).

ნამყო უსრულესი ნამყო უსრულესისაგან იწარმოება, მაწარმოებლებია ა ან ი. პირის ნიშნებისა და მრავლობითის წარმოების თვალსაზრისით ნამყო უსრულესის მსგავსი მდგომარეობაა (შემეყუარა, შეჰვყუარა, შეეყუარა, შეჰვეყუარა, შეჰვეყუარათ, შეეყუარათ).

ვნებითი გვარის ბმნების საწარმოებლად ნამყო უსრულესში გამოყენებულია ნამყოს მიმღეობა + მეშველი ბმნა აწმყოში (შეყუარებული ვარ შეყუარებული ხარ, შეყუარებული არს), ნამყო უსრულესში კი ნამყოს მიმღეობა+მეშველი ბმნა ნამყო სრულში (შეყუარებული ვიყავ, შეყუარებული იყავ, შეყუარებული იყო). ასეთი ფორმები ვნებითი გვარის ბმნებსაც შეიძლება ქქონდეთ და საშუალი გვარის ბმნებსაც (ხატვნებითებს). მრავლობითის ფორმების საწარმოებლად მეშველი ბმნა მრავლობითში გადადის (შეყუარებულ ვარო, შეყუარებულ ხარო, შეყუარებული არიან//არიენ[191]; შეყუარებული ვიყუსნით, შეყუარებული იყუსნით, შეყუარებული იყუნენ[192]// იყუნენ).

---

191 ფორმებითი პირველის მრავლობითის III პირის ფორმების საწარმოებლად ანთონი იშვიათად და მხოლოდ პირველ რედაქციაში მეშველი ბმნის აწმყოს ფორმების პარალელურად იმავე მეშველი ბმნის აწმყოს ხოლმეობითის ფორმებს იყენებს.

მეორე რედაქციაში: ნამყო სრულები და ნამყო უსრულესი ნამყო სრულისაგან იწარმოება სპეციალური მაწარმოებლების დართვით. ნამყო სრულების მაწარმოებლების: I ს (მიოქუამს, წარმიკითხავს, შემიკრავს, მისუამს), რომელიც I, II და III უღელიდებს ზმნებს ერთვის და ბოლო მარცვლის ხმოვანს არ კარგავს; 2. ეს (მიწერიეს); 3. ია (ნამიყვანია). თუ ზმნას მეორე (ეს) მაწარმოებლის დართვის უნარი შესწევს, მესამე (ია) მაწარმოებლის დართვის უნარი შესწევს და პირიქით. ეს მაწარმოებლები I უღელიდების ზმნებთანაც[193] შეიძლება ვიხმაროთ (შემიკრეიეს//შემიკრეია, მომიკლეიეს//მომიკლეია), მაგრამ მათი ნარმოებისას მაინც პირველი (ს) მაწარმოებლის ხმარება სჯობს[194]. მეორე და მესამე მაწარმოებელი ყველა უღელიდების ზმნებს დაერთვის ბოლო მარცვლის ხმოვნის დაუკარგველად. ნამყო სრულებში I პირის ნიშნად მ გვაქვს, II პირის ნიშნად - დ და III პირის ნიშნად - უ (შემინირავს, ციმღერემოქმედებიეს, უმუღისხმიეს). მრავლობითის I პირში გვაქვს დვ (ძვხილავს), II-ში - თ (ციხილავსთ), III-შიც - თ (შეუყუა-

---

192 ძნელი გასარკვევია, თურმეობითი მეორის მრავლობითის III პირი ანტონთან ძველი ქართულის III კავშირებითია, თუ ახალი ქართულის II თურმეობითი.

193 "რომელნიცა მაუღლებელსა თვსსა არა ჰსწყმედენ" (II,103v).

194 საგულისხმოა, რომ ანტონი, სრულიად საშარღიანად, ვე და ამ თემის ნიშნების შენარჩუნების მხრივ თურმეობით პირველში (შდრ.: ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. ორპირიანი -ავ და -ამ სუფიქსებიანი ზმნების ფორმათა ნარმოება თურმეობით პირველში:- "თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები". I, თბილისი, 1970).

რებისთ).

ენებითი მეორის მწნების ნამყო უსრულესის სანარმოებლად ნამყოს მიმღეობას უნდა დაეურთოთ მეშვიდი მწნა ამბყოში (მეკრულ ვარ, მეყვარებული ხარ, მიხედული არს, მეკრული ვართ, მეკრული ხართ, მეკრული არიან).

ნამყო უსრულესის მანარმოებლებია: ე (მეშეყვარა) ან ნა (მეხედნა). I და II პირის ნიშნები ნამყო უსრულესის მსგავსია (ე, ვ), III პირში ე ნიშანი მეორეს. მრავლობითის ნიშნებია: I პირში - ვით (მეხედვით), II-ში - თ (მეხედათ), III-ში - ე (ენატრათ). I, II, III, V, VI და VII უღლების მწნები ჩვეულებრივ მიღო მარცვლის ხმოვანს არ კარგავენ, IV და VIII უღლების მწნებს კი ეს ხმოვანი ეკარგებათ.

ენებითი მეორის ნამყო უსრულესის სანარმოებლად როგორც მხილობითში, ისე მრავლობითში, ნამყოს მიმღეობას უნდა დაეურთოთ მეშვიდი მწნა ნამყო სრულში (მიხედული ვიყავ, ძალებული იყავ, შენყნარებული იყო; მიხედული ვიყუნიო, ძალებული იყუნიო, შენყნარებული იყუნენ).

ამრიგად, ანტონის ნამყო სრულესი და უსრულესი ეს არის თურმეობითი I და II, უპირატესად ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებით როგორც ძარღვული ("ცოფი ვარ, ცოფი ხარ, ცოფი არს, ცოფი ვართ, ცოფი ხართ, ცოფი არიან//არიენ". I,17v; II,13r. "ცოფი ვიყავ, ცოფი იყავ, ცოფი იყო, ცოფი ვიყუნიო, ცოფი იყუნიო, ცოფი იყუნენ". II,13v), ისე ძარღვალური ("მეშეყვარებიეს, მეძეყვარებიეს, მეუყვარებიეს, მეძეყვარებიეს, მეძეყვარებიესთ, მეუყვარებიესთ". I,22r; "მეშეყვარა, მეძეყვარა, მეუყვარა, მეძეყვარა, მეძეყვარათ, მეუყვარათ". I,22r)

1,22ზ) ბმნებში. ნამყო უსრულისა და უსრულის მრავლობითის II და III პირის ფორმებში მრავლობითის ნიშნების გამოყენება უფუძე ახალი ქართულის გავლენაა, ისევე, როგორც <u>ია</u> დაბოლოება ნამყო უსრულებში ("განმიბანია, განგიბანია, განუბანია, განგვბანია, განგიბანიან, განუბანიან". II,16v) ან მეშველი ბმნის შეკვეცილი ფორმა გარდაუვალი ბმნების მრავლობითის III პირის ფორმებში ("შეყვარებულან". 1,23ზ; "დაცემულან". 1,26v).

განსაკუთრებით ფასეულია, რომ ანტონს ა) შეუმჩნევია, ერთი მხრივ, გარდამავალი და გარდაუვალი ბმნებისა და, მეორე მხრივ, გარდაუვალი ერთპირიანი და გარდაუვალი ორპირიანი ბმნების (შეყვარებისა) ნარმოების თავისებურებები თურმეობითებში და რომ ის ბ) საგანგებოდ აღნიშნავს <u>ავ</u> და <u>ამ</u> სუფიქსიანი ბმნების პირველში და უპირატესობას თემისნიშნიან ფორმებს ანიჭებს.

<u>ხურობითი კილოს მყოობაში</u> ("<u>საბუთებითის მყოობაი</u>". 1,143v//"<u>საბუთებითისა სქესისა მყოობაი</u>". II,106ზ-106v) ბმნის უღვლილების პარადიგმებს ერთვის შემდეგი შენიშვნები: პირველ რედაქციაში: მყოობაი ინარმოება ნამყო სრულის I პირისაგან. I უღვლილების ბმნებში მყოობაის მანარმოებელებია ე ან ი. ნამყო სრულის ე მყოობაში ი-დ იცვლება (შევიყუარი, ვნეირგი, განვსწმიდი). "დავეც" ბმნას II პირის ნიშნად ს ეაუჩნებია და მყოობაის ნიშანი ბოლოში ერთვის (დავსცე). I და II პირის ნიშნები ნამყო სრულსა და მყოობაში ერთია. III პირის ნიშანი ნამყო სრულში ა არის, მყოობაში კი - ს. მრავლობითის ნიშნებია I და II პირში ი, III პირში კი - ნ. პირველი უღვლილების ბმნების მყოობაის III პირის ფორმების მსგავსია

ბრძანებითი კილის III პირის ფორმები. მყოფადის ე მანარმოებელი "შეწყნარებისაგან მრავალგზის" (I,144ბ) იცვლება ე-დ და ს ნ-დ (შეიყუარენ, ნერგენ, ტანსწმიდენ). ასეთი ცვლილება ენებითი გვარის გმნებშიც ხდება (შეიყუარენ, ინერგენ) და ენებითი გვარის გმნების ეს ფორმები ტარეგნულად მოქმედებითი გვარის გმნების ისეთი II პირის ფორმების მსგავსია ხბრობითი კილის ნამყო სრულში, რომა გმნაში პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობაა აღნიშნული (შეიყუარენ, ნერგენ, ტანსწმიდენ). ანტონის აზრით, ასეთი ფორმები ერთმანეთისაგან კონტექსტით უნდა ტაირჩეს. მოქმედებითი გვარის ენებითად ტადაქცევისას I უღლიღების გმნები მოქმედებითის მსგავსად ე-ს ე-დ იცვლიან (შევიყუარე, ვინერგი...), "დავსცე" გმნას II პირის ნიშანი ს ენებითის ე-დ ეცვლება (დაეცე). პირისა და რიცხვის ნიშნები მოქმედებითისა და ენებით გვარში ერთნაირია.

II უღლიღების გმნების მყოფადს სამი მანარმოებელი აქვს: ე,ს,ე. გმნები, რომელთაც თემის ნიშნის ს ხმოვანი აქვთ, ნამყო სრულის ე-ს ე-დ იცვლიან (ვიესვი, ტანებანი), III პირი ამ გმნებისა არის "იესუნს", "ტანებანენ". ენებითი: "იესვენ" ან "იესეინნ", "ტანიბანენ", "ირნმუნენენ". არიან ამავე უღლიღების გმნები, რომელთაც ბილი მარცვლის ხმოვანი ს, რომელიც ნამყო სრულში ანხმოვნის წინ არის, ბილში მოქცევა და ქ დაემატება (შევქმნა), ზოგს ბილში დაერთვის მყოფადის მანარმოებელი ს (აღვიხუა). ს ნიშნიანი მყოფადის III პირის ფორმებია: "შექმნენ", "აღიხუნს"... ენებითი: "შეიქმნენ, აღიხუინ"... და III პირში მყოფადში ან ან ნ ტვაქვს, მრავლობითში კიდევ ერთი ნ დაემატება (შეიყუარენნ, იესვენნ, შექმნენნ. ენებითად: შეიყუარ-

ევნ, ისევნ, შეიკარნ...) ბოძ ბგნაში ნამყო სრული ე ნიშა-
სი, დანბმოვნის წინ მოდავსებული, მყოობაში ბოლოს გადაქა
(ვსდგე). I და II პირის ნიშნები აქაც ნამყო სრული მსგავსია,
III პირში ნ არის. მრავლობითში I და II პირის ნიშანია დ, III
პირში – ნ. მოქმედებითი გვარის ბგნების ვნებით ცვალებისას
ნამყო სრული ვნებითები მოქმედებითის მსგავსად იცვლიან ნამყო
სრული ე-ს ი-დ (ვიქსევი, განვიბანი, ვირნმუნი...) ა ნიშნიანი
მოქმედებითის ვნებით ცვალებისას II პირის ნიშანი ქ ვნებითის
ი-დ იცვლება, თუ ფუძეში ე უკვე არის, მეორე ე-ც დაემატება
(შევიკრა, აღვიხვევა...).

III უღვლილების ბგნების მყოობარის ნიშნად დ აქვთ, რომელიც
ნამყო სრული ე-ს ნაცვალია მყოობარში რიგრიც მოქმედებითი, ისე
ვნებითი გვარის ბგნებშიც (ვიყუარე, იყუარე, იყუარის ან იყუა-
რენ... ვიყუარვი, ივუარდი, იყუარვის ან იყუარვენ...). პირისა
და რიცხვის ნიშნები აქაც ისეთივეა, რომელიც I უღვლილების ბგნე-
ბში.

IV უღვლილების ბგნებში მყოობარის ნიშანი დ არის. ნამყო სრუ-
ლში ე ხმოვნიანი ბგნები იცვლიან ნამყო სრული ე ნიშანს ი-დ
მოქმედებითსა და ვნებით გვარში (ვისურვი, ისურვი, ისურვის ან
ისურვენ; ვისურვი, ისურვი, ისურვის ან ისურვვენ). პირისა
და რიცხვის ნიშნები აქაც I უღვლილების ბგნებისებურია.

V უღვლილების ბგნები მყოობარს აწარმოებენ დ, ა და ე ნიშნე-
ბით. ე "მაუღლებლისა" და ნამყო სრულში ე ნიშნის მქონე ბგნები
მყოობარში დ ნიშანს მიიღებენ (ტანვჭარი, ტანჭარი, ტანჭარის ან
ტანჭარენ). ნამყო სრულში ბოლოში დანბმოვნისა და მის წინ ე-ს
მქონე ბგნები იცვლიან მას ა-დ ან ე-დ (აღვსნა, აღხნა, აღხ-

სნას ან ალჯსნენ. ესხრე, სხრე, სხრეს ან სხრენ). არის ე ნიშნიანი ზმნაც (ესთქუა, სთქუა, სთქუას ან სთქუნა). პირისა და რიცხვის პიშნები I უღლიღების ზმნებისებურია. თუ მოქმედებითი კვარის ზმნებში ე ღ-ი იცვლება, სადაც ენებითშიც ასეევა (ტანეჯარი, ტანჯარი, ტანჯარს ან ტანჯარენ). ე ნიშნიანი მოქმედებითი ე ნიშნიანია ენებითშიც (ალეიხსნა, ალჯსნა, ალჯსნას და ალჯსნენ). პირისა და რიცხვის ნიშნები I უღლიღების ენებითისებურია. აღსანიშნავია, რომ თხრობითი კილოს მყოფბადი ინარმოება სხვანაირადაც. ამისთვის საკმარისია კავშირებითი ან პირობითი კილოს აწმყო-მყოფბადს ჩამოეცალოთ შორისდებულები "ვაშაო" და "უკეთუ".

მეორე რედაქციაში მყოფბადის ნიშნ ია: I. ე (შევჰკრა, ტანვჰსნა, ვჰქმნა), 2. ღ (ალეღსო, ეჰკუმთი, ეჰსნერი), 3. ე (ეჰსდმე, ტანევარე, ტანეჰსძიერე, ვჰსვიდე)[195]. პირის ნიშნები მყოფბადში ისეთივეა, როგორიც თხრობითი კილოს აწმყოში (ვერკინო, ერკინი, ერკინოს). III პირში ნ და ინ ნიშნები აწმყოსთვისაც ჩვეულებრივია და მყოფბადისთვისაც (იყავნ, შეჰკარნ , დაჰსნეინ). მრავლობითის ნიშნებიც თხრობითი კილოს აწმყოს ნიშნებს ემთხვევა. კავშირებითი და პირობითი კილოს აწმყო-მყოფბადი იგივე თხრობითი კილოს მყოფბადია (ალეიხუმიდე, ვჰსვიდე, ტანეჰკვრე). პირის ნიშნები ენებითი კვარის ზმნებში მყოფბადში აწმყოს მსგავსია. მრავლობითში ენებითს ტანსხვაებული ნიშნებიც აქვს: I. ენ (იქმენ), 2. ნენ (ინერგნენ), 3. ნედ (შეიცუარნედ). ბრძანებითი

---

195 II კავშირებითის ნიშნები, რომლებიც ეხედავთ, ანტონმა სწორად გამოყო.

კილის ანმყოს III პირის ფორმები როგორც მოქმედებითი, ისე ვნებითი გვარის გვნებში ემთხვევა მყოფადის შესაბამის ფორმებს.

ამრიგად, ანგონის მყოფადი ეს არის ძირითადად II კავშირებითი ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებით ("განვიბითი ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებით ("განვიკადო//განვიკადნე, განიკადო//განიკადნე". I,61ჩ). ზოგჯერ გამონაკლისებულია II ბრძანებითის ("შეიცუარენ, ნერგენ". I,144ჩ; "იცავნ". II,105ყ) ან I კავშირებითის ("ეკსციქვე, ესციქვე, ესციქვეს". II,42ყ) ფორმებიც.

გვნის უღლილებისას <u>მხოლოდ</u> პარადიგმების დამოწმებისას (თეორიული მსჯელობის გარეშე) გრამატიკის ორივე რედაქციის პირველ ნაწილში ანგონს ერთ-კილოა ასეთი თანმიმდევრობა აქვს დაცული (ანგონის ტერმინებს, სადაც ეს შესაძლებელია, ალარ გავიმეორებთ):

I თხრობითი კილოს I. ანმყო, 2. უწყვეტელი, 3. წყვეტილი, 4. I თურმეობითი, 5. II თურმეობითი, 6. II კავშირებითი.

II ბრძანებითი კილოს I. ანმყო, 2. მყოფადი.

III კავშირებითი კილოს I. ანმყო-მყოფადი, 2. უწყვეტელი, I თურმეობითი (იგივეა, რაც თხრობითი კილოს I თურმეობითი), 4. II თურმეობითი (იგივეა, რაც თხრობითი კილოს II თურმეობითი).

IV პირობითი კილო იმეორებს კავშირებითი კილოს ყველა ფორმას.

V "უჩინო" კილოს I. ანმყო, 2. მყოფადი.

VI მიმღეობის I. ანმყო, 2. წყვეტილი, 3. I და II თურმეობითი და 4. მყოფადი.

VII სახელზმნა.

ამრიგად: ანგონის გრამატიკაში დამოწმებული გვნის უღლილების პარადიგმები ცხადყოფს, რომ ანგონს ყველაზე ძველი ქართულის მასალა აქვს ტადეალისწინებული[196]. შეცდომებიც იქ მოსდის, რაღაცნაც

მის დრის ძველი ქართული ენობრივი მოვლენები უკვე მკვეარია და, ამას გარდა, ენობრივი ინტუიცია მას ახალი ქართული ენის მოვლენებს უკარნახებს (ამიტომაც არის გაპარული პარადიგმებში ახალი ქართულისაგან დამახასიათებელი ფორმები)[197].

---

[196] თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ძველ ქართულში არარსებულ, ფსევდო-არქაულ ფორმებს (ჰრწამნენ... აღმიხუმიეს... ცივისას) ანტონს გამოუყენებია ძველი ქართულის ითექმის ყველა მწკრივი: აწმყო, უწყვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებითი, წყვეტილი, II კავშირებითი, I თურმეობითი, II თურმეობითი. სპორადულად: აწმყოს ხოლმეობითი, უწყვეტელი, I ბრძანებითი, II ბრძანებითი, II ხოლმეობითი. არ ჩანს მხოლოდ III კავშირებითი.

[197] საერთოდ კი, რომელიც ჩანს, ძველი ქართულისაგან გამახასიათებელი ენობრივი ნორმებისაგან გადახვევა და ტექსტებში "უმარტებული" ფორმების ხმარება საკმაოდ ადრე დაიწყო. ამაზე მიუთითებს მრავლისაგან მრავალი "უმარტებული" ფორმა, დადასტურებული იმავე ძველ ქართულში; "...საღვთისმეტყველო ენის ნორმა განსხვავდება ენის (გრამატიკულ წესთა ერთობლიობა, რომელიც ცოცხალ მეტყველებაში რეალიზდება) ნორმისაგან... ის, რომ საღვთისმეტყველო ენა შეეხებოდა უმრავლესობაში "სწორ" ფორმებს გამოავლენს, აიხსნება იმით, რომ მწერლები (გადამწერები) ცდილობენ, რაც შეიძლება ზედმიწევნით დაიცვან ძველი ქართულის უკვე მკვდარი ფორმები, ვიდრე "სწორად". ბუნებრივია, საღვთისმეტყველო ენისა და ცოცხალი მეტყველების დაცილების პირობებში თავი იჩინოს (მწერალმა, გადამწერმა სურვილის წინააღმდეგ) სიძნელემ საღვთისმეტყველო ენაში" (გ. ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე. -ნ სუფიქსიც გამოხატულ მრავლობით

ზმნების უღლილების პარადიგმების ყველა ტიპსა და კილოში დაწვრილებითი განხილვის შემდეგ ანტონი ჩივილი რედაქციაში იძლევა შენიშვნებს, რომლებიც "კანონიერ" ზმნებს ეხება. განსაკუთრებით საგულისხმოა, რომ ანტონმა შეამჩნია;

1. ზმნის მრავალპირიანობა (მოქმედებითი გვარის ზმნას აქვს უნარი ერთი და იგივე მოქმედება ორ სუბიექტ მიმართებაში გვაჩვენოს. სიცოცხლის ორს პირი იგულისხმება: მემცვარებელი და შეცვარებული. "მას უცვარს იგი" და "იგი შეიცუარების მისგან" - ორივე ეს ზმნა ფუძის მიხედვით "პირველსახეა").

2. რომ შუალობითი კონტაქტის ზმნა ყოველივის სამპირიანია (ერთ მოქმედებაში რიცხვსაც სამი სახელია ჩართული - "პეტრე ამღვდელმოქმედებს სამღთოსა საიერემლოსა მას რომელსამე მოწაფესა თვისსა" - 1. პეტრე, 2. მოწაფე, 3. სამღთო საიერემლო; ასეთი ზმნა "სხვითგარდასცვითია").

3. შეგნებული შემასმენელი (სახელსა და მიმღეობას შეიძლება დაერთოს დამხმარე ზმნა და მივიღებთ სახელის პირიან ფორმას, პირველ რედაქციაში ასეთ ფორმებს "პირებულს" უწოდებს - "და ამაჲ ხოებული პირებული". 1,149ვ- "ცოდვილ ვარ უფრს ყოველთა კაცთა" ან "მოწყლულ ვარ ტრფიალებითა").

4. ტმესის მოვლენები(ზოგ ზმნას შუაში ზმნიზედა, დანებული ან კავშირი ჩაერთვის - "შეხილოუვეხო", "აღვალმისთვისგარგინე", "განსამეუკუსვარე"... - ეს ლებულებაც მხოლოდ პირველ რედაქციაშია).

რიცხვში დასმული სახელის ზმნასთან შეუთანხმებლობის შემთხვევები ძველ ქართულში": - "მაცნე". №. თბილისი, 1969. გვ. 233-234 .

5. "ვარ" ზმნის ე დართული ფორმები (ზმნას ბოლოში ხანდახან ე ელემენტი ერთვის, მაგრამ ზმნის პირს, კილოსა და დროს არ ცვლის - "ხარი"...).

6. სხვაა სიტყვის ღ ნაწილაკი ("ჰსძრწოდაო შიშისაგან", "მხიარულობდაო ნუგეშისაგან"), რომელიც "სხვაა მიერ ხდრობილია სიტყვაა შინა იქმნების". II,109ჩ.

მეორე რედაქციაში უკანონო ზმნების შესახებაც არის მსჯელობა.

1. უკანონო ზმნები კანონს ეწინააღმდეგება.

2. "მიჯმს" და "მიღირს" ზმნები უკანონოა, რადგანაც აკლია ზოგი დრო: ნამყო სრული, უსრულესი და უუსრულესი.

3. უკანონოა მეშველი ზმნებიც.

4. უკანონოა ზმნები "მჰსურდა", "მწადდა", "მრწამდა", "მწყუროდა".

5. უკანონოა "ხვალ" ზმნა, რადგანაც II პირში ან ც ნიშანი უნდა იყოს, ან I პ. ნიშნის ვ-ს მოშველვნი ბგერა.

6. უკანონოა "მოვედ" ზმნა, რადგანაც პირველი პირის ბრძანებითად გამოყენება საერთოდ არ შეიძლება.

7. უკანონოა ყველა პირნაკლი ზმნა.

8. უკანონოა "მმოსიეს" ზმნაც, რადგანაც აწმყო დროისაა და ბოლოება კი ნამყო უსრულესის აქვს.

სახელმძღვანელო სახელმძღვანელოში გამორჩევს მოქმედებას, ან ვნებას[198], იწარმოება ხშირობითი კილოს აწმყო დროის პირველი პირის ფორმისაგან[199], მიეპყრება სახელის ყველა კატეგორია (გარდა სქესისა), აქვს მხოლოდ მაპირობენების უნარიც (ეჰსცემ, ვზებ, ეგუმ..) და მხოლოდ ბოქი კატეგორიაც, მაგალითად: მკვარი მოქმედებითი და ვნებითი (ნერა-ნერუა, ნადისდება – ნადისდებეა...)[200], "ნაკუთი", "რიცხვი". მაშ, ის საკვებით ამარდებს ფავის სახელდებას. საშუალო მკვარის სახელმძღვანელოა: სდუა, ჯდომა, დგომა, მდგომება... სახელმძღვანელო არ გადაკეთდება "მხოლოდ პირდებულად" (I,150v). სახელმძღვანელოს შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდწინი (აღწერა, წარსდუა...), შეიძლება წინ მხოლოდელა დაერთოს (ბოროტმრახუა...), წინადადებაში მხოლოდის "უფალიც" შეიძლება იყოს (ე.ი. ქვემდებარე) და "საძიებოც" (ე.ი. დამატება) (ჯდომა შეემთხვა იერუსალიმელთა ქალაქსა. ამცნო უფალმან მლერომან არა ყამა ხისა ცნობადისა ადამს).

პირველ რედაქციაში სახელმძღვანელოზე მსჯელობა ყოველთვის ნადები არ

---

198 "სახელმძღვანელო არის განრჩევა ნოდებითი, მნიშვნელი ქმნისა ანუ ვნებისა... ნერა ანუ ნერუა" (II,106v).

199 და პირიქით: სახელმძღვანელოსაგან იწარმოება აწმყო (იხ.: აქვე, გვ. 152-153).

200 პირველ რედაქციაში ანტონი ამბობს, რომ მოქმედებითი და ვნებითი მკვარის სახელმძღვანელო მხოლოდ კონტექსტით განირჩევიან ერთმანეთისგან.

არის, რაღანაც, როგორც ჩანს, ანტონს თვითონ არ ქონდა ძარ-
კვეული, რა მიმართება იყო ე.წ. "უჩინო" ან "ძანუსაგლეხებელი"
კილისა და "სახელმწიფოს" შორის. აი, ეს მსჯელობაც: "სახელმწიფო[201]
ვიერთგე სქესი არს, რომლის შორის მწიგნობრ ქნიშნავს ცხადად საქ-
მეთა ანუ ენებათა არსებათასა ზედითა და ქუყნითა ლექსთა შიგნ,
თვნიერ ძანრჩევისა პირთასა ანუ რიცხვსა მმქმისა და ქმნილისა,
ესე იგი, მენებელისა, რომლისათვსცა ჴმითა მიმგე მწიგნობ-
სა ძაღ ზედმოუბარ[202] თქთისაგნი პირისა და რიცხვსა, ვითარ:
ნერა ჩემი, ნერა შენი, ნერა მისი... ნერა ჩემი..." (I,
130)[203]. შდრ.: მხითარი: "Աներայր էլանակէ է, յորմ բայն
արձակաբար Հշանակէ կատս և վկիրս հուրեանց ըստ բայորոշ-
նան դիմաց, կամ ըստ առնողին, և կրօղին. վասն որոյ հայ-
նով ձայնիւ աներայր բայն կարէ վերաբերիլ հասարակա-
բար առ իրաքանչէիւր դէնս, և թիւս, որ գոհ. գրէլն իմ, գրէլ
ճն... գրեալ գոհ իմ" (ძვ. 316).

ითქა უფრი ქვემით იმავე პირველ რედაქციაში ანტონი წერს: ხი-

---

201 ეს სიტყვა ხელნაწერში ძალისხმრებულია. პირველად "უჩინო" ეწერა, როგორც ჩანს. შესაბამის სომხურ ტექსტში არის աներևոյթ էա-
ნակ.

202 მხითარიან: վերաբերիկ , ე.ი. "მიმართება".

203 ამ მაქალითების მიხედვით დიდის მარცვალ სახელმწიფოსა საუბარი და არა "უჩინო"-ზე, რომელიც ანტონისთვის სხვანაირ ყველა-
ნაირ იგივე მასალარია, ოღონდ ვითარებით ბრუნვაში დასმული. საქმე
ისაა, რომ ამ შემთხვევაში ანტონი სიტყვასიტყვით მისდევს მხითარს,
შემდეგ კი (მეორე რედაქციის დაწერისას უკვე სრულიად მარკვევით),
როგორც ჩანს, მიმხვდარა, რომ ევროპული (და, კერძო, სომხური)

არის, რაღანაც, როგორც ჩანს, ანტონს თვითონ არ ქონდა ძარ-
კვეული, რა მიმართება იყო ე.წ. "უჩინო" ან "ტანუსაბუურებელ"
კილოსა და "სახელმწიფოს" შორის. აი, ეს მსჯელობაც: "სახელმწიფო[201]
ეიდრეე სქესი არს, რომლის შორის მწვალ ჭიშნაეს ცხადად საქ-
მეთა ანუ ენებათა არსებათასა ზემოთა და ქუშმოთა ღუესთა შიენ,
თუნიერ ტანრჩევისა პირთასა ანუ რიცხვსა მმექმისა და ქმნილისა,
ესე იგი, მვნებელისა, რომლისათესცა ჰმიოა მიღეე მწვასა უჩინო-
სა ძალ ზედმოეებად[202] თვითსარმი პირისა და რიცხვსა, ვითარ:
ნერა ჩემი, ნერა შენი, ნერა მისი... წუნულოფა ჩემი..." (I,
130)[203]. შდრ.: მხითარი:"Աևերսոյր էղանակէ է, յորում բայն
արձակաբար նշանակէ կատս և վկիրս էուբեանց. րարց բացորոշ-
ման դիմաց, կամ րուոյ առնուդին, և կրօդին. վասն որոյ նոյ-
նով ձայնիւ անէրսոյր բայն կարէ վերաբերիլ հասարակա-
բար առ իրաֆանչիւր դէմս, և թիւս, որ գոն. դրէչն իմ, դրէչն
ճո... դրեալ էոկ իմ" (ՃՅ. 316).

ცოტა უფრო ქვემოთ იმავე პირველ რედაქციაში ანტონი წერს: ხი-

---

201 ეს სიტყვა ხელნაწერში ტაეასწორებულია. პირველად "უჩინო" ეწერა, როგორც ჩანს. შესაბამის სომხურ ტექსტში არის անէրսոյր էղա-
նակ.

202 მხითართან: վերաբերիլ , ე.ი. "მიმართება".

203 ამ მაგალითების მიხედვით თითქოს მარტივად სახელმწიფოზეა საუბარი და არა "უჩინო"-ზე, რომელიც ანტონისთვის სხვასთან ყველ-
გან იგივე მასდარია, ოღონდ ვითარებით ბრუნვაში დასმული. საქმე ისაა, რომ ამ შემთხვევაში ანტონი სიტყვასიტყვით მისდევს მხითარს, შემდეგ კი (მეორე რედაქციის დაწერისას უკვე სრულიად ტარტვეით). როგორც ჩანს, მიმხვდარა, რომ ევროპული (და, კერძოდ, სომხური)

ლი სახელმწიფოებს (//ნაკლმწიფოებს)[204] საუნე არს, რამეთუ უჩინოსა ანგელოსა ბრუნვას შინა იქმნების სახელმწიფო (//ნაკლმწიფო) და იქმნის სახელმწიფად (//ნაკლმწიფად), რამეთუ ნაცვლად მწისა იქცევის სიტყუასა შინა, ვითარცა უჩინო, ეგ სახელვე ეხება განიმწიფებს საქმეთა და ენებაოა აღმატებით[205], ჯუნიერ განრჩევისა პირთასა" (1,130v). შდრ.: "[illegible] ჴელ, ჳ ანგელოზის ნაწყვეტი ჴელ. ჯ-ში ნაკლულია] ბაგ. ჳ ფიქრობდა ბავშვი ყოფილიყო ბაგ. ნ ორგულ ანგელოზად, ნოე შეცდა ნ ამ შეცდომის გამო ნ ცხრა ასეულ წელიწადს

მოდ ("მრწამს" ბგნის "უჩინია" უნ მარცვალჩამაგებული "რწმუნ-ვარ", "მინდა" ბგნისა - "ნდ"-იანი "ნდომვარ" და ა.შ.). "უჩინი" ბგნას ენდი აქვს, ბგნა კი სხვადასხვა უღელიებისა შეიძლება იყოს (ყუვარვად: მიყუარს, შეიყუარებ, ვყუარობ...). "უჩინოს" ნაწყო იწარმოება ნაწყო სრულისაგან. ამ დებულებას ანტინი არც მაგალითებით ნაღვლობს და საეჭვოდ ალარ უბრუნდება. "უჩინოს" მყოფადი იწარმოება აწმყოსაგან ე-ს დართვით (ყუარვადი, კრვადი, კიდვადი, ნუხვადი) და ყოველივეს ენებითი ტვარის არის. შემდეგ ანტონი ტაკვირვებას ტამოიქვამს იმის ტამო, რომ ჩვენი მთარგმნელებიდან არავინ, "არცა ღვით საკვირველთან მან იოანეთან სამღთო ფილოსოფოსთან და ვრცელ ღრამმატიკოსთან" (1,137ბ) არ მიაქცია ყურადღება "უჩინოში" მოქმედებითი და ენებითი ტვარის ფორმების ერთმანეთისაგან გარჩევის საჭიროებას, "არამედ ბევრია და ქუსნოა ღვსთაგან ჰყვეს ყოველთა განრჩევად უჩინოსა სქესისა მოქმედებითისაცა და ენებითისა. ხოლო უნდოებად ჩვენი განიხილვება რა სქესსა უჩინოსა ბგნისასა, არცარა ვსაჭიროებ ალშლ კანუნთა ამა უჩინოსა სქესსა შინა, არამედ მხოლ დარგმანთა ჩვენთა საბნო ვიყავით, რაოა ბევრია და ქუსნოა ღვსთა მიერ განირჩეოდენთა მოქმედებითი და ენებითი, ხოლო იქმნების რა პრთულისა მიერ, განირჩიოსმცა, ვითარ: ნაღვისცემვად, ნაღვისღებვად და სხ." (1,137ბ-137ვ).

მეორე რედაქციაში "უჩინოს" ან "განუსაზღურებელს" ცალკე თავი აქვს მიძღვნილი, სადაც ნათქვამია, რომ:

1. "უჩინი" იგივეა "განუსაზღვრებელია".

---

206 იხ.: აქვე, გვ.145-146

2. ბჭვის განუსაზღვრელ კილოს არა აქვს არც პირი და არც რიცხვი.

3. ბჭვის განუსაზღვრელი კილო სახელბჭვისაგან იწარმოება ად ნიშნით აწმყო დროში (შეყუარებად, შეკრუად, აღჩოსად. ვნებითი: შეყუარულბად, შეკრუად, საშუალი: ხარებად, მიმოსღუად).

4. ის ნიშნიანი ბჭვის განუსაზღვრელი კილოც არსებობს (უკეთუ განებავს შენყნარების, იგი არს იღია, რომელი მოვალს).

5. აწმყო დროში განუსაზღვრელმა კილომ შეიძლება ბჭნიბელაც დაირთოს (იღუმაღჩრახუად).

6. წყობაში ბჭვის განუსაზღვრელი კილო ღი ნიშნით იწარმოება (ნერადი, კურნუადი).

7. მიქმედებითსა და ვნებით ძვარს არ განარჩევს[207], იგინი თუ ნიშადების ძარეშე ეიხმართ, ვნებითის ნიშნად ე უნდა ჩაურთოს (ქამვად, ნერვად...). ეს უკანასკნელი კანონი იოანე ფილოსოფოსმა დაადგინა, წერს ანტონი[208].

---

207 "კანონი უჩინოსაჲს ბჭნისა ესე არს, რამეთუ არა არს ჩუენისამებრ ენისა ვნებითად უჩინოჲ, ხოლო დადაჲ განირჩიის ესე, შემოქმედებითი არს, ანუ ვნებითი, ქსუასა შინა ღესთა განურჩევიეს შემოქმედებითისაგან ვნებითი მექონი მისვე შესახედავისა" (I, 20v; II, 14ჳ).

208 მიღად ნაფელი არ არის, იოანე პეტრიწის რა ნაშრომს გულისხმობს ამ შემთხვევაში ანტონი. როგორც უკვე აღინიშნა, პირველი რედაქციის წინასიტყვაობაში ის აცხადებს - ჩემამდე ქართული ენის გრამატიკა არავის დაუწერიაო (იხ.: აქვე, გვ.13) შემდეგ კი იმავე პირველ რედაქციაში გამოიქვამს გაკვირვებას, რატომ არ მიაქცია ამ საკითხს იოანე ფილოსოფოსმა ყურადღება (იხ.: აქვე, გვ. 183).

8. მყოფადის განუსაზღვრელი კილო იბრუნვის (ნერაი, ნერაი-სა).

9. მწნის განუსაზღვრელი კილოსაგან შეიძლება ნაწარმოები სახელი მივიღოთ (მეკრუაღობიდი, უშეკრუაღესი).

10. დანებებულიც დაერთვის (მეყუარებაიისაებრ).

11. მწნის განუსაზღვრელი კილო "სხვითქარასღვიც" შეიძლება იყოს (მეყუარებინებად)[209].

12. მწნის განუსაზღვრელშა კილომ მყოფადში შეიძლება დაირთოს მწნიბელა (მაცხრაფლ დაცხრომადი).

13. მწნისწინიც დაერთვის (განწუალუად, ნარწყმედად).

14. მწნის განუსაზღვრელი კილო მყოფადში მწნის "სახელადაც" იხმარება და "საძიებლადაც" (არ ვარგა საქმე ქმნადი განუკითხავად).

<u>შიმღეობა</u>, ანუ, რომელსაც მას ანტონი უწოდებს "მიმღებლობას", "მეწყნარებლობას" ან "მიმდაღეულობას" (სიმხვრი ღალატისა-ის შესაბამისი ტერმინებია: ღალატა = "მიღება", "შეწყნარება" + ისრჩა = "ობა") არის მეყველების ნაწილი, რომელიც საქმის ჩაობასა და აგრეთვე მიქმედებასა და ვნებას აღნიშნავს დროის მიხედვით (მხედუსლ, მსმენელ, მჯდომელ).

პირველ რედაქციაში შიმღეობის შესახებ ნათქვამია, რომ:

1. შიმღეობა იმიტომ ქქვია, რომ მწნისაგან და სახელისაგან იღებს კატეგორიებსა და ფისებებს. მერ.: "ხ. ააყ ჭისღაჩ ხ...,

---

209 I რედაქციაში ანტონი ამბობს, რომ "უჩინი" ეწოდა იმიტომ, რომ ჩვეულებრივი მწნისაგან, ისე კაუზატიური ფორმებისგანაც.

ჩი რჱ'ი ბაჟჱ, ა რჱ ჯანაიანჱ ტჩკიჩი ჩყარაჭაჟა" (ძე. 357).

2. მიმღეობა შეიცავს ზმნის "სახელს" (ე.ი. ქვემებარეს) და ზმნასაით იქცევა ("მცუარებელი სნაველისა არა სძულობს მხილებასა" ნიშნავს ამას: "იგი, რომელი ქცუარობს სნაველასა, არა სძულობს მხილებასა").

3. მიმღეობის მაწარმოებლებია: ელი, ული და ილი. მიმღეობებს ემსგავსებიან სახელები: ნაჯელი, ბნელი... თეალი, ტყლი... შდრ.: მქმნელი, ყუარებული, მტირალი, მწერალი[210]. ასეთი სახელები ურიმანეთისაგან უნდა გაირჩეს.

4. მიმღეობა იწარმოება სახელზმნისა ან უჩინოსაგან, რაღანაც ესენი ორივე იწარმოებიან ზმნის ძირისაგან, მეორე რედაქციაში: მიმღეობა იწარმოება ზმნის ძირისგან, მაგრამ არა აქვს პირი.

5. მიმღეობას სამი დრო აქვს: აწმყო, ნამყო და მყოობადი. მეორე რედაქციაში: "1. აწმდგომარე, 2. გარდასრული და 3. ყოფადი" (11,107ჳ).

6. აწმყოს მიმღეობა იწარმოება "უჩინოსაგან" დაკში მ პრეფიქსისა და ბოლოში ელი სუფიქსის დართვით. ზოგი აწმყოს მიმღეობა სხვა ელემენტებსაც დაირთავს დაკსა და ბოლოში, მაგ.: მმ, ელი, არე, მე, ალი, (მმექმი, მორბელი, მგლოვარე, მეთქუი, მწერალი). ალ სუფიქსიანი მიმღეობა "ხორნილი" სახეა და ალ უნდა ვიხმაროთ მის ნაცვლად (მწერელ, მტირელ...) მეორე რედაქციის მიხედვით აწმყოს მიმღეობის ნიშნებია: 1. ელი, 2. ლი, 3. ელი, 4. ლი,

---

[210] შდრ.: ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბილისი, 1942.

5. მმ, 6. რი, 7. ური, 8. ური, 9. უური, 10. ლი, 11. ლე, 12. ული. ბოქი ნიშანი შეიძლება დაეშიც ქონდეს და ბოლოშიც (მმსიტყუდი), ბოქი მხოლოდ დაეშია (მმკუდი).

7. ნაშვის მიმღეობა ისევ "უჩინის" ანმყოსაგან იწარმოება: ვად ელემენტის დაკარგვითა და ულ მარცვლის დარჩენით. ური ისეთი მიმღეობებიც, რომლებიც იწარმოებიან სხვა სუფიქსებით, მაგ.: ილი, ნა, ური. ური სუფიქსი ნა პრეფიქსთან ერთად იხმარება უეჭველად (ნაქმური). ხანდახან ური-ი ნაწარმოებ მიმღეობას ანმყოს მნიშვნელობა აქვს (მიევური). მეორე რედაქციაში დასახელებულია: 1. ული (ქმნული), 2. ილი (ტანსჯილი), 3. ნა(ნასიტყვ), 4. ური (ნაქმური).

8. მყოობაიის მიმღეობა "უჩინის" მყოობაიის მსგავსია და იწარმოება ანმყოს "უჩინოსაგან" სა პრეფიქსით და (ბოლოში "უჩინის" მაწარმოებელი იკარგება) ური ან ული სუფიქსით (საქმური, საბუდური, საყუარული). მეორე რედაქციაში დასახელებულია სა-ი (საყუარული) ან სა (დასამტკიცი, შესაყუარი), ჩლი (საძულჩლი) და ური (საკმური).

9. ორივე რედაქციის მიხედვით ანმყოს მიმღეობა მიუხედევით ძვარის ური, ნაშვის და მყოობაიის მიმღეობა კი ენებით ძვარისა.

10. მიმღეობა ხან სახელის ფუნქციით იხმარება და სახელის კატეგორიებს იახლებს, ხან ზმნას აქვს და ზმნის კატეგორიებიც აქვს; მეორე რედაქციის მიხედვით სახელად გამოყენებულ მიმღეობას ზედსართაეის ფუნქცია აქვს.

11. მიმღეობას ექვსი კატეგორია აქვს: სქესი ("ნაჯესაეი"), ფუძე ("ნაკუდი" და "სახე"), რიცხვი, ბრუნვა და ვრთ. ბრუნვა სახელის კატეგორიაა, ძვარი და ვრთ - ზმნისა, "ნაკუდი", "სახე"

და რიცხვი სახელსაც აქვს და ზმნასაც, ამიტომ მიმღეობამ ორივესგან მიიღო.

12. "ნაკუსი" მიმღეობას აქვს მარტივი, რთული (მრწმუნებელი, კეთილმრწმუნებელი...) და "ბერთული" (მარადკეთილმრწმუნებელი...).

13. "სახე" ორი აქვს მიმღეობას: მარტივი (მრწმუნებელი) და ნაწარმოები (მარწმუნებელობა...).

14. რიცხვი ორი აქვს მიმღეობას: მხოლობითი (მყუარებელი) და მრავლობითი (მყუარებელნი), ბრუნვა იმდენი, რამდენიც სახელს.

15. მიმღეობა ეირთავს ზმნისწინს (აღწერილი).

16. თუ სახელზმნა საშუალი გვარის არის, მიმღეობაც საშუალი გვარისაა (მახარებელი, მეფეკული), თუ სახელზმნა მოქმედებითი გვარის არის, მიმღეობაც მოქმედებითი გვარისაა (მკსჯელი, წუწელი, მოქმედი, მკსიტყუდი).

17. მიმღეობას დაერთვის ზმნიზედებიც (სამარდად მკსჯელი...)

18. მიმღეობა "უჩინოდ" შეიძლება გადაკეთდეს (მიმღებლად, შესაწყნარად, წარსრულად).

ამრიგად, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ: 1. ანტონის მსჯელობის არაანმიმდევრულ ხასიათს, 2. ტამეორებების სიჭარბეს, 3. ზოგჯერ (ძალიან იშვიათად და ჩვეულებრივ საბანაო შენიშვნებით) მხითარის დებულებების ქართულის მიმართ უცილოდ გადმოცემას, 4. უპირატესად ძველი ქართულის ენობრივი ფაქტების ტამოყენებას გრამატიკული მოვლენების კვალიფიკაციისას[211] და 5. იმ შეცდომებს, რომლებიც ანტონს არ შეეძლო არ დაეშვა უნატეცნიერული აზროვნების იმდროინდელი დონის პირობებში. ანტონის მსჯელობა,

---

[211] ეფიქრობთ, შესაძლებელია იმის თქმა, რომ ანტონის გრამატიკა, უნდოდა ეს მის ავტორს, თუ არ უნდოდა, არსებითად ძველი

მისი განსაცვიფრებელი ენობრივი ინტუიციის წყალობით, ძირითადად სწორად იდენტიფიცირებს ქართული ენის მორფოლოგიურ თავისებურებებს.

ქართული ენის გრამატიკა.

<u>ნაწერებული</u> ორივე რედაქციის მიხედვით არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც არსების მარეშოების აღმნიშვნელია. ზოგი აღწერს არნიშნავს, ზოგი – დროს, ზოგი მსგავსებას. ნაწერებულს აქვს საბუღის მართვის უნარი: "ნაწერებული ღორია მაითა აქუსყე ძიებანი მაონი, არამედ იყუნენ რა სახელად, აქუსთ ძიებად" (1,152v). ზოგი ნაწერებული სახელს წინ დაერთვის, ზოგი შემდეგ. ზოგი ბრუნვის შემქმნელია[212], ზოგი კი მართავს რომელიმე ბრუნვას ("ნაწერებულნი რომელნიმე არიან სახელთა წინათ დასხმული და რომელნიმე უკანით და ძვარიან ჰყოფენ განიშნულებისამებრ რაჲმცა. ამათნი რომელნიმე უკუს არიან მაკეთ ბრუნვისა, რომელნი: ძან, ძამთ, მიერ..., რომელნიმე არიან მიმღენი ბრუნვისანი" (1,68v). შდრ. მხითარი: "ⴀⴑⴐⴀⴒⴓⴓⴐⴓⴐⴑⴀⴍⴚ ⴐⴑⴀⴖⴀⴖ ⴔⴔ ⴖⴐⴓⴗⴐⴚⴀⴗⴔⴓⴐⴚⴖ ⴀⴖ ⴕⴐⴖⴔⴖ ⴀⴓⴐⴗⴚⴔⴔⴖ ⴀⴖⴓⴐⴓⴀⴍⴚ ⴗⴔⴓⴐⴚⴖ ⴗⴐⴗⴚⴐⴗⴔⴖ ⴐⴑⴀⴖⴀⴖ ⴔⴔ ⴖⴐⴓⴗⴐⴚⴀ-ⴒⴓⴗ: ⴐ, ⴑ, ⴀⴓ, ⴚ, ⴗ, ⴀⴔⴒ, ⴀ, ⴒⴀⴒ... ⴐⴑⴀⴖⴀⴖ ⴔⴔ ⴖⴐⴓⴗⴐⴚⴀ-ⴓⴐⴗⴒ..." (ძვ. 175).

ნაწესაობით ბრუნვას მოითხოვენ შემდეგი ნაწერებულები: შორის (ეკლესიისა), ზედა (საყდრისა), ქუშე (სჯულისა), ძარეშნით (ძაძრისა), წინაშე (მსაჯულთა), შემდგომად (ქალაქებისა), ზედე-

---

212 "ძან", "ძამთ" და "მიერ" ანტონს განყენებით ბრუნვის ნიშნებადაც აქვს დასახელებული (იხ.: აქვე, ძვ. 101), მაგრამ, როგორც ჩანს, იმასაც გრძნობს, რომ ისინი ნამდვილი ბრუნვის ნიშნები არ არიან და ამიტომ ძანმეორებით ძანიხილავს მათ, როგორც ნაწერებულებს.

და (იმის), (ბუნების) კერძო, პირისპირ (ტაძრისა) და სხ.

მიცემით ბრუნვას მოიხმობენ შემდეგი დანებულები: (სახლსა) შინა, მებრ (იოანესა), პირისპირ (ტაძარსა), ეიდრე (ცად), მარჯუე (ჩემსა)...

დანებულები, რომლებიც ნაგესაობით დაერთვიან, მიცემითანაც გამოიყენებიან.

შემასმენლობით ბრუნვას მოიხმობენ შემდეგი დანებულები: ეიმარსა (ნათელი), ეს სახელდე (კაცი), აგრეთვე (ქრისტე), რესა (მოძღვარი), ესერა (ქალაქი).

ეს დანებულები იხმარებიან წრფელობითანაც, მიცემითანაც და ნაგესაობითანაც.

დანყებით ბრუნვას მოიხმობენ დანებულები: კიდე (პეტრესგან), შორს (ჩემგან), ფარულად (მისგან), იდუმალ (შენგან).

მოქმედებით ბრუნვას მართავს დანებული: (დედით)-ურთ[213].

ბოგი დანებული "დარწუნებითის" (1,69ვ; 11,53ბ) სახელით არის ცნობილი, "რამეთუ დაერთვან სახელთა ბედა ანუ სხუათა ნაწილთა სიტყუსათა" (11,53ბ). ესენია: უ, უუ, ესი, წარ, უკუ, შე, მი, მო, მიდმო, მიმო, აღი, გან, ვან, ვანა, მოდგამ, ცა, მცა, რე, ყე, ლა, უკუნ, ეიდრემდე, ცად, ოდენ, საღამე, სამე და სხ. ეს

---

213 მიუხედავად იმისა, რომ ანტონი ხმარობს ტერმინ "დანებულ"-ს, ძნელი არ არის იმის შემჩნევა, რომ თითქმის ყველა "დანებული" მის მიერ დამოწმებულ მაგალითებში სახელის წინ არის მოთავსებული, როგორც ჩანს, ევროპული და კერძო, სომხური ენის გავლენით.

თანდებულები სახელს დაერთვიან (ბიჭი: უჰბიჭი, წმიდა: უჰწმიდესი, ტყმა: წარტყმა, ქსნორი: თანაქსნორი, პეტრე: პეტრესა, უფრო: უფროვე, შენ: შენ უკუს, მე: მე ოდენ). ბოქი მაღანი (ქ.ქქ, ესი, მიდგამ) მხოლოდ სახელს, სახელზმნასა და მიმღეობას დაერთვის, ზმნას კი არასდროს, ზმნას ზმნისწინები დაერთვის (ვსდქუამ: ნარჯსდქუამ, ექსთხზავ: შექსთხზავ, ვაგებ: მივაგებ, ვიღებ: მივიღებ) და ბოქურ ნაწილაკებიც (აღვიარებ: აღვიარებსა, დავიწყებიეს: დავიწყებიესცე[214], ვიცყვ: ვიცყვ უკუს, მეძყუა: მეძყუა ოდენ), რომელნიც ნამდვილი თანდებულები არ არიან, რადგანაც ვერც ბრუნვას ქმნიან და ვერც ბრუნვაში მართავენ სახელს.

ზმნიზედა არის მეფყველების ნაწილი, რომელიც არსების მოქმედებისა და ვნების ვითარის აღმნიშვნელია. "ზმნისზედათანი, რომელნიცა არომელებენ, ე.ი. ვითარებენ ყოფენ არსებასა ქუშვრებარედ ქმნადა ანუ ვნებადა, ოდხარე შეინუნარებენ წუალებადა: 1. ვიდარებასა, 2. რაოდენობასა, 3. ოდესობასა, 4. სადაობასა, რამეთუ ყოველნი იგი ზმნისზედანი ოდხდა ამად ნაწესავდა ეშველებიან" (11,112ზ).

ზმნიზედის ჯგუფებია: "ვიდარებითი" (1,70ვ; 11,53ვ), სომხურში: იրականაձ (ვე. 178) (ლამე, იღუმალ, ნარნარად, კეთილად, მაღიად, მკსნრაფლ, მცის); "რაოდენობითი" (1,71ზ; 11,54ზ), სომხურში: ჭանականაձ (ვე. 178) (რაოდენ, ეგოდენ, ჩაბიმ, ერთბამ, ორგზის, მრავალჯერ, კნინ); "ჟამობითი" (1,71ზ)//"დროებითი" (11, 54ვ), სომხურში: ժամանականაձ (ვე. 179) (ოდეს, მაშინ, ან, ძალან,

---

214 საგულისხმოა, რომ აქ ცე ანტონისეულის ნაწილაკია და არა პირის ნიშანი (იხ.: აქვე, ვე. 138).

გუშინ, დღეს, მერმე); "აღტიღობითი" (1,72ჳ; 11,55ჳ), სიმხურში: ერგაკანი (ძვ. 180) (ერთად, ბოლად, საყოველთო, მრავლად); "მანკიდებულებითი" (1,72v; 11,55ჳ), სიმხურში: ყარაკანი (ძვ. 180)[215] (შორ, ახლო, მხოლო, მარტო, ცალცალკე); "წარმექმითი" (1,73ჳ)//"დამტკიცებითი" (11,55v), სიმხურში:ოპერაციანი(ძვ. 181) (ჰე, ესრეთ, ნამდვილ); "უკუღმითი" (1,73ჳ; 11,56ჳ), სიმხურში: ბაყაშანი(ძვ.181) (არ, ნუ, არცარა, არათუ, არარად); "გამოცხადებითი" (1,73ჳ)//"მანცხადებითი" (11,56ჳ), სიმხურში: ყაყჭანი (ძვ.181) (ცხად, საჩინოდრე, ჩინებულად); "უცხადოებითი" (1,73v; 11,56ჳ), სიმხურში:ჭაჭკანი(ძვ.182) (საიდუმლოდ, იდუმალ, ფარულად, განკრძალულად); "საკითხავი" (1,73v)//"კითხვითი" (11,56ჳ), სიმხურში: ხარეკანი(ძვ.182) (რაჲ, ვითარმე, რაბამი, ვინმე, რომელი); "მკსნრაფლობითი" (1,74ჳ; 11,56v), სიმხურში: ერაჭკანი(ძვ.182) (მკსნრაფლ, მცის, მეყუსეულად); "სიხშიებითი" (1,74ჳ)//"კვშირობითი" (11,56v), სიმხურში: ქაჭახანი (ძვ.182) (ფრიად, მრავლად, კვშირად, უმეტეს); "ხარისხებითი" (1,74ჳ)//"ნესებითი" (1,91v)//"არსაველობითი" (11,56v), სიმხურში: ჭაიანი(ძვ.183) (პირუსლ, უნიანარეს, უუკანასკნელეს, ხარისხად); "ჩუმნებითი (1,74v; 11,57ჳ), სიმხურში: ყიყანი (ძვ. 183) (აჰა, აჰა ესერა); "იქვნეობითი" (1,74v)//"საიქვო" (11,57ჳ), სიმხურში:ერკბაკანი(ძვ.183) (ნუთუ, ნუ უკუს, თურე); "მრჩობლობითი" (1,74v)//"შემრჩობლებითი" (11,57ჳ), სიმხურში:კრკნანი(ძვ.184) (მრჩობლარე, კუალად, ორგბის); "ნინაალრჩევითი" (1,75ჳ; 11,57v), სიმხურში:ნაჩაჩნარიანი(ძვ.184)

---

[215] ყარაკანი = "მაცალკევებელი".

(უფრის, უმეცს, უპირუსლეს); "დასაყენებელი" (1,75v)//"დაყენებითი" (11,57v), სომხურში: -ութեական (ძვ.184) (ნუ, ნურეის ნუსადა); "უდანამღებობითი" (1,75ჳ; 11,57v), სომხურში: անպարկական (ძვ.184) (ცუდად, ამაოდ, ღიმობად, მიშვლად); "ანაგრობითი" (1,75v; 11,57v), სომხურში: իսկականական (ძვ.184) (ანაგრად, მცის, მუნაქუსლეე); "მცუდროებითი" (1,75v; 11,57v), სომხურში: ქაშ[ական (ძვ.184) მცუდროდ, ნელიად, ძვე).

მშნიშველებს აქვთ "ნაკუსხი" (იშვიათად) და "სახე" (მარტივი და ნაწარმოები).

ძამოთქმა "ესე და ესე" "ნაკლიცის" (1,75v; 11,58ჳ) (სომხ. դերբդՏնական.ძვ. 185="ფიცის ნაცვლად") სახელით არის ცნობილი, რაძანაც ფიცის ნაცვლად იხმარებაო.

ხანრახან მშნიშველად გელსართავი სახელია ძამოყენებული (კარნიერად, ჭეშმარიტად, მართლიად).

<u>შორისებული</u> არის მეცყვეულების ნაწილი, რომელიც სუის სხვაძასხვა ვითარებას აღნიშნავს: "შორისებული არს ნაწილი სიტყუა, ცხადმყოფ ვითარებათა სხუაძასხუათა პსიხისათა ვნებათა" (11,113), ...ვნებანი სულსა გელა კაცობრივსა შესრულნი, რომელნიცა მდგომებასა მისსა ჰსცუალებენ და დროსა მას მით ძანსაგუნებული ყოფენ, სხუაძასხუანი არიან. ხოლო სხუაობა მათი იცნობების სისრულისა მიმართ და მწუხარებისა, ძანკურულბისა მიმართ და შიშსა, სიყუარულისა და სიძულილისა, შურისა მიმართ და შენდობისა, შუსბისა მიმართ და ძარემიქცევისა და სხუათა" (11,113v).

შორისებულების ჯგუფებია: "სანეტარო" (1,76ჳ; 11,61ჳ), სომხურში:էրանական (ძვ.185) (ნეტარ, ნეტარ თუმცა, ეაშა, ეაშა "ძანცხრომითი" (1,76ჳ; 11,61v), სომხურში:[ական (ძვ.185)

(იმ, ეას); "საგანსაკვირო" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: կարևաւոր (ძვ.185) (ჭ, ეჯა, ეჯა, რაგან); "მეწყალებითი" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: էկկաղ (ძვ.185) (ეაჯ); "სასაღებო" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: ყաւակყակաղ (ძვ.185) (ჭ, ეეჯ, ეაჯ ჩემია); "შინაგანმგზებარეობითი" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: Ներդիրական (ძვ.185) (ეაჯმე, ჭიმე, ეეე, ეი); "ეალებითი" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: հատչական (ძვ.185), ისეთივეა, როგორც "შინაგანმგზებარეობითი"; "ეჯამსობითი" (1, 76ზ; 11,61v), სომხურში: կչական (ძვ.185) (ეხამსი, ეჯვანი, შეურაცხი); "ბასრობითი" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: հէջական (ძვ. 185) (აჯა, ჯა-ჯა, ცე); "შორსწოდებითი" (1,76ზ; 11,61v), სომხურში: բացականչական (ძვ.185) (აჯი, აჯა, ცე, ცეი); "იდუმალობითი" (1,76v; 11,61v), სომხურში: կուչական (ძვ.185) (სუ, სუუ, დუმენ); "განმეორებითი" (1,76v; 11,61v), სომხურში: կրկնական (ძვ.185) (შაბა, შაბა, შაბა): მეცნიერების ამ ნაწილს შორისდებულს იმიტომ უწოდებენ, რომ წინადადებაში ის დამოუკიდებელია და არ ერთვის მეცნიერების სხვა რომელიმე ნაწილს.

<u>კავშირი</u> არის მეცნიერების ნაწილი, რომელიც წინადადების ნაწილებს ერთმანეთთან აკავშირებს. მხითართან: "շաչկապ է, որ շարակկէ իրերաց կՏասուևս բառի" (ძვ.365). "კავშირი არს ნაწილი სიტყვისა, რომელი მოკიდებს უნთიერთას შენებით ლექსთა ანუ სიტყუათა, სრულთა ანუ არასრულთა" (11,112v).

კავშირის ჯგუფებია: "საერთომასნი" (1,76v; 11,58ზ), სომხურში: բաչհիւսական (ძვ.186) (და, ხოლი, კუალად, მერმე, გინა, ანუ); "საგანნუალევო" (1,76v; 11,58ზ)//"განნუალეთი"

(იმ, ვან); "საგანსაკვირო" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ყარაშაყანჭ (ძვ.185) (ჟ, ჯჯა, ჯჯა, რაზამ); "შეწყალებითი" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ხუკაყანჭ(ძვ.185) (ვაჟ); "საჯალობო" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ყაიაყყაყანჭ(ძვ.185) (ჟ, ეეჭ, ვაჟ ჩემია); "შინაგანმგზებარეობითი" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ჯერჯიჭყაყანჭ(ძვ.185) (ვაჟმე, ჭიმე, ეეე, ეი); "ვალებითი" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ჩაჭაჭაყანჭ(ძვ.185), ისეთივეა, როგორც "შინაგანმგზებარეობითი"; "ჯვამსიბითი" (1, 76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ყუჭაყანჭ (ძვ.185) (უბამსი, ვჟვანი, შეურაცხი); "ბასრობითი" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ჩჭჯაჩაყანჭ(ძვ. 185) (აჯა, ჯა-ჯა, ჩე); "შორსნიებითი" (1,76ჭ; 11,61v), სიმხურში: ჭაყყაყაჭჭაყანჭ(ძვ.185) (აჯი, აჯა, ჩე, ჩეი); "იდუმალობითი" (1,76v; 11,61v), სიმხურში: ყაჭჭაყანჭ (ძვ.185) (სუ, სუუ, ეუმენ); "ძანმჯნობითი" (1,76v; 11,61v), სიმხურში: ჯიდიერაყანჭ (ძვ.185) (შაბა, შაბა, შაბა); მეცნიერების ამ ნაწილს შორისებულს იმიტომ უწოდებენ, რომ ნაწარმოებში ის ამოუკიდებელია და არ ეწევის მეცნიერების სხვა რომელიმე ნაწილს.

<u>კავშირი</u> არის მეცნიერების ნაწილი, რომელიც წინადადების ნაწილებს ერთმანეთთან აკავშირებს. მხითარიანი: "ჯაჭყაჭ ჯ, იე ჯარაკყჯ ჩეჭეყყ ყნაიჩჩაი ჭაჯჩ" (ძვ.365). "კავშირი არს ნაწილი სიტყვისა, რომელი მოკიდებს ურთიერთას შენებით ლექსთა ანუ სიტყვათა, სრულთა ანუ არასრულთა" (11,112v).

კავშირის ჯგუფებია: "საერთმასინი" (1,76v; 11,58ჭ), სიმხურში: ჭაჭჩიაყანჭ (ძვ.186) (და, ხოლო, კუალად, მეორე, ძინა, ანუ); "საგანგუალე" (1,76v; 11,58ჭ)//"ძანგუალეთი"

(1,92ზ), სომხურში: წყალობისკან(ძვ. 186) (ძინა, ძინაც, ანც, ანუ თუ, ანუ ხოლო თუ, უკეთუ); "ძარმიმღეობითი" (1,76v-77ზ; 11,58ზ) (არამედ, ძარნა ჭვნიერ, მაძრა, მხოლოდ, მარგოდ, ხოლო მარგოდ); "ძანყებითი" (1,77ზ; 11,58v), სომხურში: სყყ[ნაიერა-კან(ძვ. 186) (ან, ან უკუდ, ან ვიერემე, აწ სადამე, ხოლო ან); "საუსრულო" (1,78ზ; 11,58v)//"უსრულებითი" (1,92ზ), სომხურში: ანკატარისკან(ძვ. 187) (დაღათუ, დაღაცათუ, ღა, თუ არათუ, თუ-ცაღა, ხოლო დაღათუ); "წინააღწჩევითი" (1,78ზ; 11,59ზ), სომხურში: ნახეწყრისკან(ძვ. 187) (ვიდრეღა, ვიდრე, ვიდრე, უკეთუცა); "მიბეზობითი" (1,78v; 11,59ზ), სომხურში: ყატუიაკან(ძვ. 187) (რამეთუ, ამისთჳს, ნაცუღად, ნაცუად, ნიღ, მეწრ, ეწრ, მსგავს, ვინაჲცა, ნუ უკუდ, ნუ უმე, ოდეს, სადა, ოდესმე); "უკეთუობითი" (1,79ზ; 11,59v), სომხურში: ჩკანკან(ძვ. 188) (თუ სადამე, ხოლო თუ, თუ, მეშმელა, უკეთუ, ხოლო, ხოლო უკეთუ, ხოლო უკეთუ არა, უკეთუ არა); "ძანმარტებითი" (11,59v), სომხურში: ჽჭკანკან(ძვ. 188) (ესე იგი, რეცა, ესე იგი არს, ესე არს, მაგალითი, მაგალითებრ); "ვერმოუბითი" (1,79v; 11,60ზ). სომხურში: ნაკარისკან(ძვ. 179) (სადამე, სამე, მაშა, ან, მაშასადამე, ან სადამე, ანუ არა); "მეტნობითი" (1,80ზ; 11,60ზ), სომხურში: ჩარნაწარ (ძვ. 189) (უკეთუ, ვიდრემე, რაღა, სადამე, მცა, რე); "საიქო" (1,81v; 11,60ზ)//"იქუნეობითი" (11,92ზ), სომხურში: ქარანაკან(ძვ. 190) (ნუ უკუდ, ნუ უმე, ნუთუ, ნუსადა).

მწნიბელად ძამოიყენება ზოგი თანდებულიც (ფარულად შეიცავს ზოგი მწნიბელა კავშირად იხმარება ("ან" ერის მწნიბელაც არის და ძანყებითი კავშირიც).

ზოგი მწნიბელა სხვადასხვა ჯგუფში შედის შინაარსის ღვლსაბრისიდ.

<u>მე</u>, <u>ძი</u>, <u>მკა</u>, <u>რე</u> და ასეთი ნაწილაკები მენას, სახელს ან სხვა მეტყველების ნაწილს სამკაულად და "განსაცოცხლებელად" (1,82ვ; 11,61ბ).

ჯერ-ჯერობით სიტყვებისა და ნაწილაკების განხილვით შემოვიფარგლა ანტონის ტრამატიკის მორფოლოგიური ნაწილი.

სინტაქსი

სინტაქსური საკითხები, როგორც უკვე აღინიშნა, ძირითადად განხილულია ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციის მესამე ნაწილში და მოკლედ პირველი რედაქციის "სიმეტნეში". ამის გარდა, გრამატიკის მეორე ნაწილში გაკვრით არის საუბარი წინადადების რაობისა და აგებულებისა და შინაარსის მიხედვით წინადადებების სახეების შესახებ.

სინტაქსის განსაზღვრა მოცემულია მხოლოდ მეორე რედაქციაში: სინტაქსი არის (მეტყველების) ნაწილების ორგანიზებული განლაგება ერთ მთლიან გრამატიკულ ერთეულში ("სუნტაქსი არს განკარ

სარტყ".ძვ. 193, 228; "სიტყუა არს შეურთებაჲ ლექსთა, ცხადტროფი მოგონებისა". I,I,65v).

მინაარსის მიხედვით წინადადება შეიძლება იყოს თხრობითი ("საგლეხებითი". I,104v; II,66ზ. შდრ.: ათხანაკან.ძვ. 228, ბრძანებითი (ჩრდაყაკან. ძვ. 228), ნატვრითი ("საწადი". I,104v; II,66ზ; ლუბაკან. ძვ. 228), პირობითი ("უკეთუობითი"// "თუობითი". I,104v-105ზ//"ვპოტეტიკაჲ". II,66ზ; ლუკაკან.ძვ. 228)[216] და განუსაზღვრელი ("განურჩეველი". I,104v//"განუსაზღვრებელი". II,66ზ; ალბაყოლ. ძვ. 228). წინადადებების კლასიფიკაცია მინაარსის მიხედვით, როგორც ვხედავთ, ბმნის კილოს ემყარება.

თხრობითია წინადადება, როცა მოქმედება ან ვნება განსაზღვრულია რომელიმე დროის (აწმყოს, ნამყოს ან მყოფადის) მიხედვით (ვკხედავ კაცთა, ვითარცა ხეთა მომავალთა).

ბრძანებითია წინადადება, როცა მოქმედებას ბრძანებით ან ვედრებით ვავნიშნავთ აწმყოში ან მყოფადში (იხილენით ცანი განხმულნი).

ნატვრითია წინადადება, რომელიც ჩვენს მინაგან სურვილს მოხატავს აწმყოში ან მყოფადში (ნეცარ იყუნენ ძლახაკნი სუდა, რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათა).

პირობითია წინადადება, რომელიც ყოვლთვის უსრულია და სრულად იქცევა მხოლოდ მაშინ, როცა დაუკავშირდება სხვა, თხრობით ან ბრძანებით წინადადებას (უკეთუმცა აქა ყოფილიყავ, არამცა

---

216 ტერმინი "ვპოტეტიკაჲ", რა თქმა უნდა, სიმხური არ არის.

მოქცეარიყო ძმა იქი ჩემი).

განუსაზღვრელია წინადადება, რომელშიც პირი და დრო არ აღინიშნება ("განუსაზღვრებელი დროებითი არს, რომელი ქუჸმდებარესა არცა ერთსა ცუალებასა შინა განარჩევს პირობითად: შეყუარებად ღმერთი, ქმნად სიმართლედ". II,66v). ასეთი წინადადებაც უსრულია და ყოველთვის ერთის თხრობით ან ბრძანებით წინადადებას სრული სახის მისაღებად (სათანადო არს შეყუარებად ღმერთი, ქმნად სიმართლედ).

წინადადებაში სხვადასხვაგვარი კილოს ზმნები იხმარება: თხრობითის ან ბრძანებითის, ან პირობითის, ან ზმნის განუსაზღვრელი კილოსიც.

ამით ამოიწურება ანტონის გრამატიკაში ცნობები წინადადების შესახებ.

სინტაქსის შესწავლის საქანი ანტონთან მეცნიერების ნაწილებს შორის სინტაქსური დამოკიდებულების გარკვევაა[217]. მისთვის (მხითარისდაკვალე) სინტაქსური დამოკიდებულების ორი სახე არსებობს: შეთანხმება (თანჯმობა". I,157ზ; II,115ზ. სომხურში: համաձայնություն. გვ. 369) და მართვა ("ბრუნვით მიღება". I,166ზ; II,124ზ; სომხ. հոլովություն - გვ.369; ჩოლოქ ="ბრუნვა"+ություն ← ածական ="მიღება"+ություն).

შეთანხმება ორივე რეაქციის მიხედვით ოთხგვარია: 1. სახელსა და ზმნას შორის, 2. არსებითსა და ზედსართავ სახელებს შო-

---

217 ეს ჩანს ანტონის გრამატიკის მესამე ნაწილის სათაურშიც: "შეთხზუაობისათჳს ნაწილთა სიტყჳსათა და მექმეობისა მათისა" (I,157ზ); "თჳს სუნტაქსისა ანუ შეთხზჳსა ნაწილთა სიტყჳსაჲ და მოქმედებისა მათისა" (II,115ზ).

რის, 3. მისამართ სიტყვასა ("წინამსრბოლი სახელი". 1,158ჳ; 11,115ჳ) და მიმართებით ნაცვალსახელს ("კუდამოუბიდი ნაცვალსახელი". 1,158ჳ; 11,115ჳ) შორის და 4) კითხვასა და პასუხს შორის.

1. <u>სახელსა და ზმნას შორის შეთანხმება</u> არის რიცხვსა და პირში. პირველი რელაქციის მიხედვით ეს ზმნა მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელია და მასთან დაკავშირებული სახელი კი – ამ მოქმედების ან ვნების "მმუფლებელი" ან "უფალი", რაც უნდა ეწეროდეს "ქაბატონებულ ინევრსა" ("რამეთუ რაჟამს სახელი რადმე შეიმახვწყბის ზმნასა თანა დამნიშნუჩლობითა მით, ვითარმედ ზმნა იგი, რომელიცა მექმეობათა ანუ ვნებათა ჰნიშნავს, სახელი იგი უფალი მექმეობისა ანუ ვნებისა დაინიშნვს". 1,157ჳ; შდრ.: "ჩანკი ტინჲ ანაუნ ინჲ ჭარაყარი ტჩე ჩაჟ, აჟაუ ჩჭიანაკურტჲანაჟ, ანდ, კი ჩაჟჲ, იო კჭორბოჭურტჩიანა, კამ კკირა ჩჭიანაკჲ, ანაუნაჟ კკერ ჭორბოჭურტჩიანა... ჩჭიანაკიყჲ". ძვ. 369); მეორე რელაქციის მიხედვით მარტივი სახელისა და მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელი ზმნის დაკავშირებისას სახელი ქმნის ან ვნების ქვემდებარეა, ხოლო ზმნა კი ქვემდებარის "შესმენილი" ("ოდეს სახელი, რომელა ღექსი მარტივი, დაიხატვს ზმნასა თანა შემოქმედებითსა ანუ ვნებითსა და სახელი იგი <u>იქუსმდებარების</u> ქმნისა ანუ ვნებისა, მაშინ საფანარო არს <u>ქუსმდებარე</u>, იგი, რომელა სახელი და ზმნა, რომელი <u>შესმენილსა</u> ჰუაჩუსნებს <u>ქუსმდებარისასა</u>, რაოა თანჯმობენენ ურთიერთას რიცხვთა და პირითა". – ხაზი ჩვენია. ე.ბ. (11,115v).

ამრიგად, მეორე რელაქციაში გაჩნდა ახალი ტერმინები: "ქუსმდებარე"[218], რომელიც პირველი რელაქციის "უფალი" (ე.ი. "გაბა-

ტონებული !წევრი!") ტერმინის ექვივალენტია და "მესმენიი", რომელიც პირველ რედაქციაში მარტივად არის მოხსენიებული, რომლის "მექმნობაოა ანუ ვნებაოა" აღმნიშვნელი ბმნა.

"უფალი" ტერმინის მნიშვნელობით არის გამოყენებული ტერმინი "ქუჩმღებარე" მეორე რედაქციის ქვემომოყვანილ ნაწყვეტებშიც:

"და თუ სადამე არა ჰსჩნდეს მოქმედებით სახელი იგი არსებითი, ჰბრწყინავსვე ძალითა სიტყუასა შინა ქუჩმღებარედ ბედშესრულისა სახელისა" (11,118v). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ე.ი. ნინადადებაში კიდევაც რომ არ იყოს არსებითი სახელი, იგი მაინც ბედსარწავი სახელის ქვემდებარეა უჩინრად.

ან: "დაქუჩოების, რაოა სახელნი არსებითნი, დაკავშირებულნი ურთიერთას, რომელთა აქუსყე ძალი მრავლობითისა, თქმულნი მხოლობითად, ქუჩმღებარე იქმნენ ბედშესრულისა მრავლობითისა" (11, 119ჳ). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. მაშ, რამდენიმე მხოლობითში მყოფი ერთმანეთთან დაკავშირებული არსებითი სახელი, რომელთაც მრავლობითის ძალა აქვთ, მრავლობითში დასმული ბედსარწავის ქვემდებარეებად გამოყენება.

ან: "ჰსჭურეფ, ვითარმედ კითხვოა ამით "რომელი", არა თუ იკითხუნებიან არსებანი ოდენ, ქუჩმღებარენი შემთხუნვითანი, არა-

---

218 პირველ რედაქციაში ეს ტერმინი ერთხელ არის ნახმარი ნაცვალსახელებზე საუბრისას: "რამეთუ ცვლისმოდენ რა მე, შენ, და სხუანი, ამით უკუნ იმეცნებიან სამნი საქმენი პირთანნი, ე.ი. მექონნი ცუამისანი, ანუ ქუჩმღებარობანი" (1,119v). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. მხითართან: "ჩანუკი ქორძაო კაჲნ ჲა, ჭიჩ, აა... ისაჩიჩა... ჲრჲნ ირნ ჭისაიორნ, აყაჩანნ იაჩიჭნ აანჭჩია კაო

მედ შემთხუჩვთნიცა შესრულნი არსებათა ზედა" (11,121v). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ე.ი. "რომელი" კითხვითი ნაცვალსახელი იხმარება არა მარტო არსებით სახელებთან, რომლებიც განსაზღვრებების ქვემდებარეები არიან, არამედ თვით ამ განსაზღვრებებთანაც, რომლებიც დაერთვიან არსებით სახელებს.

პირველი რედაქციის შესაბამის ადგილებში სიტყვა "ქუჩმეებარე" არსად არ არის ნახსენები.

ამრიგად, თითქოს შესაძლებელი ხდება ანტონის მიერ მეორე რედაქციაში გამოყენებული ტერმინი "ქუჩმეებარე" პირველ რედაქციაში ნახმარი "უფალი" ტერმინის ტოლფარდად ჩაითვალოს "გაბატონებული ქვეყნისა!" მნიშვნელობით. ასეთი დასკვნის გამოტანის არც ის გარემოება უნდა უშლიდეს ხელს, რომ ტერმინი "უფალი" (ძველ. "მმუფლებელი" ან "სახელი ბმნისა") იმავე მნიშვნელობით და ისევე ხშირად არის გამოყენებული მეორე რედაქციაში (მაგ.: "დაეკუჩთებისს მრავალჯერ, რაითა <u>სახელი ბმნისა მმუფლებელი</u> არა უსამუალოდ მდებარე იყოს ბმნისა თანა". 11,116ზ; ან: "ყოველთა მიერ ჩუჩნთა ცნობილ არს ესე, ვითარმედ ვითარ იგი სახელნი, რომელა <u>უფალნი</u> ბმნათანი, სიტყუასა შინა იფარვან და არღა ჰსჩანნ მოქმედებით, ესახელე ბმნანიცა იფარვან ოდესმე". 11,116ზ - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.), რომლებიც პირველში, რადგანაც ანტონის გრამატიკაში გრამატიკული ტერმინები ჯერ კიდევ არ არის ნათლად გარკვეული და ჩა-

---

კეჩრაკაჟირჩანა" (ძვ. 297). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ეჩრაკაჟირჩან="პიროვნება", "არსება". ასე რომ ანტონის ტერმინი "ქუმზრებარობა" ნიშნავს "არსებას" ან "პიროვნებას".

მოყალიბებული და ამიტომ ერთი გრამატიკული ცნების აღსანიშნავი ჩვეულებრივია რამდენიმე გრამატიკული ტერმინის გამოყენება[219]. მაგრამ იმავე მეორე რედაქციაში დასტურდება "ქუჩმეებარე" ტერმინის განსხვავებული მნიშვნელობით გამოყენების რიგი საინტერესო შემთხვევა. მივმართოთ მაგალითებს:

"იდეს მოქმედებაჲ ვისიმე ვისმე მიმართ ქმნილი იმოქმედებისს, ორნი ქუჩმეებარენი იცხადებიან მაშინ: ერთი უკუჳ მოქმედებისა, რომელა უფალი ბჱნისა შემოქმედებითისა, ბრუნვჱი წრფელობითი ანუ მოთხრობითად, ანუ მიცემითად ან საძიებო[220] ბჱნისა ვნებითისა, ბრუნვჱი დაწყებითად და მეორე ვნებისა, რომელა საძიებო ბჱნისა შემოქმედებითისა, ბრუნვჱი წრფელობითადრე ანუ მიცემითად და უფალი ვნებითისა ბჱნისა, ბრუნვჱი წრფელობითად" (II, 127ჳ). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. მაშ, როდესაც ვისიმე მოქმედებს კაცაის (ისხვაI ვინმეზე, მაშინ ორი ქუჩმეებარე გვაქვს: ერთი - მოქმედების, რომელიც მოქმედებითი გვარის ბჱნის კაბატონებული IნევრიაI წრფელობით, მოთხრობით ან მიცემით ბრუნვაში (ეს ქუჩმეებარე ვნებითი გვარის ბჱნასთან ბჱნის მიერ მართული სახელად კაცაიქცევა) და მეორე - ვნებისა (ეს ქუჩმეებარე მოქმედებითი გვარის ბჱნასთან ბჱნის მიერ მართული სახელი იყო წრფელობით ან მიცემით ბრუნვაში), რომელიც ვნებითი გვარის ბჱნის კაბატონებული IნევრიაI წრფელობით ბრუნვაში.

ანტონის ბემომოყვანილი მსჯელობა ცხადყოფს, რომ: 1. თანამედროვე გრამატიკული ტერმინოლოგიისაგან რამდენადმე განსხვავე-

---

219 მაგალითების მოყვანა ბემეცად მიგვაჩნია.

220 "საძიებო" ტერმინის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ.

ბული ტერმინების ხმარების მიუხედავად ის შესანიშნავად ტარკვეულია კონვერსიის არსში[221] და, რაც მთავარია, 2. "ქუჩმღებარე" და "უფალი" აქ ერთმანეთის ტოლფასოვანი ტერმინები არ არის. პირველი იხმარება ქვემდებარის მნიშვნელობით თანამედროვე ტაგებით და მეორე კი - მმართველი სახელს უნდა აღნიშნავდეს.

"ქუჩმღებარე" და "უფალი" ტერმინების განსხვავებული მნიშვნელობით გამოყენების თვალსაზრისით გემომოყვანილი ნანყვეტი ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციაში ერთადერთი არ არის, სახელდობრ:

"რომლისაებრ თჳთოეულთა ვნებითთა ანუ შემოქმედებითთა აქუს განთჳსებული მიხოვლობისამებრნი ბრუნვლთა მიღებანი, ხოლო მიღება ესე <u>ქუჩმღებარე</u> ჰყოფს მოქმედებისა მოქმედსა, რომელ არს <u>სახელი</u> გმნისა. ეგსახედ მიღება ბრუნვლისა <u>ქუჩმღებარე</u> ჰყოფს ვნებისა ვნებულსა, რომელა <u>უფალი</u> გმნისაჲ, რომელიცა მოქმედებასა შინა საძიებოდ ნათესავისა მიღებულ იქმნა გმნისაგან, გარნა ბუნებისამებრ მოქმედებისა, რომელა სხუა საძიებო, თხოვილი სახელი გმნისაგან, გუაჩუქნებს განკიდებასა მოქმედებისასა სხჳსა ვისმე მიმართ და ესე <u>ქუჩმღებარებს</u> სახელი, <u>უფალი</u> მოქმედებისა თჳსისა. მაგალ.: მივავლინო ცეცხლი სახიდ აგაჳლისა. ამას შინა გმნამან შემოქმედებითმან ითხოვა ნათესავისამებრ მოქმედებისა სახელი ნრფელობითი, რომელა "ცეცხლი" და იქმნა ძალით მყოფი იგი <u>სახელი გმნისაჲ</u> მოთხრობითი, რომელა "მე", <u>ქუჩმღებარე</u> ცეცხლის მივლინების მოქმედებისა" (11,126რ). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.

---

221 იხ.: ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართ. გრამატიკის საფუძვლები, ტ3. 291-296.

ან: "სახელი იგი უფალი, რომელა ქუჩმეებარედ განცხადებული გმნისაგან შესმენილისა თვსისა, არა სად განცხადნების, თუ სადამე გმნამან შემოქმედებითმან არა მიიღოს სახელი შესაბამი რაჲვე, რომლისა მიღებითა შესმენილ იქმნების ქუჩმეებარისად" (11, 124ჳ). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ან: ..."ფარნავაზ დაიპყრობს". აქა დაპყრობა", რომელა მოქმედება, შესმენილი ქუჩმეებარისა მიმართ, რომელა "ფარნავაზ", არა არს განრჩევით განმაცხადებელ ქუჩმეებარისა, თუ სადამე რაჲვეთა სახელითა, რომელსაცა ითხოვს მოქმედება, არ განცხადებულ იქმნა განრჩევით, მაგალ. ოდეს იგი ითქმის: "ფარნავაზ დაიპყრობს საყდარსა სამეფოსა". ამას შინა განცხადებულებს სახელი, უფალი გმნისა ქუჩმეებარედ საქმისა, რომელა დაპყრობა საყდრისა" (11,124ჳ). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.

ან: "რომელიცა სახელი ბრუნვი, მიღებული გმნისაგან, განმაცხადებელ იქმნა რაჲვესა მოქმედების ვითარებისა ქუჩმეებარედ სახელისა, რომელა უფალი გმნისა, ივნებს მოქმედისაგან და თვთ ქუჩმეებარე იქმნების მისგან ვნებისა, რომელიცა ბუნებისამებრ თვსისა ვნება ესე ითხოვს დაწყებითად ბრუნვსა" (11,124v). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.

აღსანიშნავია ერთი გარემოება: ტერმინი "შესმენილი" ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქციაში გაცილებით უფრო იშვიათად იხმარება, ვიდრე "ქუჩმეებარე". მაგრამ ყოველთვის "ქუჩმეებარის" გვერდით და "გმნა" ტერმინის პარალელურად, რაც, ვფიქრობთ, გვაძლევს იმის უფლებას, რომ ეს ტერმინი თანამედროვე "შემასმენლის" ექვივალენტად ჩავთვალოთ.

ამრიგად, წინაკმდეგ სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული შეხედულებისა, ანტონის გრამატიკის მეორე რედაქ-

ციაში სისტემებრ იხმარება ტერმინები "ქუმბეებარე", "შესაენი-ლი", რომლებიც კმკარად ღეევანდელი "ქვემდებარისა" და "შემას-მენლის" ფარდი ცნებებს[222].

---

222 შდრ.: "არც ანტონთან და არც ლომონოსოვთან არ არის ნახ-სენები ის ცნებები (ქვემდებარე, შემასმენელი, დამატება, ად-საბყრობა), რომელთა გარეშეც ამჟამად წინადადების სინტაქსური ანალიზი წარმოუდგენლად მიაჩნიათ. არც დიონისე თრაკიელს (ქრის-ტეს წინ I საუკუნე), არც საშუალო საუკუნეების გრამატიკოსებს სინტაქსში ცნებები ქვემდებარე-შემასმენელი არა აქვთ. ეს ცნე-ბები შემოვიდა სინტაქსში ლოგიკიდან და მხოლოდ XIX საუკუნის დამდეგს დამკვიდრდა გრამატიკაში. გასაკვირი არ არის, რომ არც ანტონს და არც ლომონოსოვს, რომლებიც ლოგიკის ცნებებად სთვლიდ-ნენ ამ ცნებებს, გრამატიკაში ისინი არ უხმარიათ" (ე. ბ ა ბ უ-ნ ა შ ვ ი ლ ი. სინტაქსი ანტონ პირველისა და ლომონოსოვის გრა-მატიკებში. - "სტუდ. სამეცნ. შრომების კრებული". წიგნი III. თბილისი, 1948, გვ. 48). საფიქრებელია, რომ ანტონმა სწორედ ლო-გიკიდან, სახელდობრ, ბაუმეისტერის ლოგიკიდან, რომელსაც ის ასე ხშირად იმოწმებს თავისი გრამატიკის მეორე რედაქციაში, შეით-ანა ეს ცნებები (შდრ.: "რომელსა იგი ეჰსჩიო ანუ ცხადჰყოფდ, იზედნიდების ფილოსოფოსთაგან <u>ქუმბეებარედ</u>, და იგი, რომელიც იცხადების განჰსჯილისაჲს ნიშნისა, იზედნიდების <u>შესმენილად</u>". ქრისტიან ბაუმეისტერი. ლოგიკა. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A ფონდის № 1300 ხელნაწერი, ფ 76.

დავუბრუნდეთ შეთანხმებას. როგორც უკვე აღინიშნა, სახელსა და ზმნას შორის შეთანხმება არსებობს პირსა და რიცხვში, ე.ი. თუ სახელი მხოლობითშია, ზმნაც მხოლობითშია, თუ სახელი მრავლობითშია, ზმნაც მრავლობითშია, თუ სახელი პირველი, მეორე ან მესამე პირისა არის, ზმნაც შესაბამისად იქნება პირველი, მეორე ან მესამე პირისა. ანტონი გვანაგრძობს, რომ არ შეიძლება შეთანხმება პირის კატეგორიის უქონელ სახელსა და ამავე კატეგორიის მქონე ზმნას შორის[223] ერთ სიბრტყეზე დავაყენოთ სახელსა და ზმნას შორის რიცხვში შეთანხმებასთან. მართალია, ამბობს ანტონი, სახელს პირი არა აქვს, მაგრამ ის ნაცვალსახელის საშუალებით "გაპიროვნების, ვინათგან ნაკლებელი მექონ პირთა არს და ქუცნე შემვრდომ არს აღგილსა სახელისასა" (1,157ჳ). ამრიგად, პირში შეთანხმებაც, შინაარსობრივი მომენტის წინ წამოწევით, შესაძლებელი ხდება. მეორე რელაქციაში ამ თვალსაზრისით გარჩეულია მაგალითი: "უფალი შეიწირავს თხოვასა სარწმუნოებით მთხოველთასა". "უფალი" - მხოლობითია და III პირია (შეიძლება შეიცვალოს ნაცვალსახელით "იგი"), " შეიწირავს" აგრეთვე მხოლობითია და III პირია.

"მმუფლებელ" სახელად გარდა არსებითი და ზედსართავი სახელებისა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მეცნიერების სხვა ნაწილებიც: ნაცვალსახელი, ზმნის განუსაზღვრელი კილო მყოფადში, მიმღეობა, სახელზმნა (შენ გისწავიეს ვინაჲთგან ღრამმატიკაჲ, შეცნობს

---

223 შდრ. ა. ჩიქობავა. მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში. I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში. თბილისი, 1968, გვ. 214.

რიტორიკაშიც მოსმენად; კუჩთადი იკუჩთების, ტანსაზღურებადი ტანისაზღურების; შეწყალება არს მწუხარება უბადრუკებასა ზედა სხვასასა; წერილი იკითხვების შენძან ტუილისხმისყოფით). შეუძლებელია ზმნის "მმუფლებელ" სახელად ტამოყენებული იქნეს ზმნის პირიანი ფორმა ან ზმნის ტანუსაზღვრელი ფორმა ანმყოში, თანდებული, ზმნიზედა, კავშირი და შორისდებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ტანსაკუთრებულ შემთხვევებს, როცა ისინი მხოლოდ სიტყვებია ("ხოლო უკეთუ დანაშთნი ნაწილნი სიტყვსანი ნივთებითთაებრცა მიიღებვოდენ[224], ე.ი. ვითარიცა იყუნენ ღელსნი რომელნიმე და არა ვითარ იგი ნაწილნი სიტყვსანი, მერმეღა მათიცა შესაძლო ზმნისა სახელყოფად". 1, 159v. შდრ. მხითარი:"Եւ երդ Տնաւկեալ Տասուածք բանին ևիւթականապէս առնաւթիւն, այսինքն, ըստ որում էն բառք ոՏանէք, և ոչ ըստ որում Տասուածք բանէ, նման ևոՏնչկարէն ԱինԱին առուած բայի". ტვ. 373. მაგალითად ანტონს დასახელებული აქვს: "შევიქუარებ არს ზმნა პიროვანი"; "წერად არს უჩინოდ ანუ ტანუსაზღურებელი ანმყოსა დროსა შინაჲ"; "წინაშე, პირისპირ, ზედა არიან თანდებულნი"; "საიდუმლოდ არს ზმნისზედა"; "მით, რომელ არს კავშირი"; "აჰა, ვაჲ, ვაშა არიან შორისდებულნი");

"მმუფლებელი" სახელების ბრუნვებია სახელობითი და მოთხრობითი, მეორე რედაქციის მიხედვით მიცემითიც. ამ სახელებსა და ზმნას შორის ყოველთვის გვაქვს შეთანხმება პირსა და რიცხვში, მაგრამ, ნათქვამია პირველ რედაქციაში, ეს დებულება ძალაშია

---

224 ანტონის "ნივთებითთაებრცა მიიღებვოდენ" სიტყვა-სიტყვითი თარგმანია მხითარის Հիւթականապէս առնաւթիւն="ნივთიერი, მატერიალური სახით იხმარებიან".

ზმნის პირიანი ფორმების მიმართ და არ ეხება ზმნის უპირო ფორმებს, ე.ი. "უჩინოს", სახელზმნასა[225] და მიმღეობას (წინადადებაში "შესვლა პეტრესი ძაძრად იქმნა ნაყოფიერ", "შესვლა" არის ზმნა და მისი "უფალი" სახელია "პეტრესი", "შესვლა" თვითონ არის "უფალი" დამხმარე ზმნისა "იქმნა"), ე.ი. ზმნის უპირო ფორმების "უფალი" სახელი შეიძლება ნრფელობით ბრუნვაში არ იყოს და არც პირსა და რიცხვში შეთანხმებაა აუცილებელი.

მეორე რედაქციაში ანტონი აკრიტიკებს ამ შეხედულებას: "მმუფლებელი" სახელის მართვის უნარი აქვთ სახელზმნებსაც და "უჩინო" ზმნებსაც. 1754 წელს დაწერილი ახალი გრამატიკის მესამე ნაწილში მიმღეობები და მაშინ "უჩინოდ" წოდებული სახელზმნები დაქვემდებარებულ წევრებად გამოვაცხადეთ "უფალი" სახელების მიერ, მაგრამ ეს შეცდომა მხოლოდ სომხური ენის მიმხედველობამ გვიქნაო: "მაგრა მართლ სომხურისა ენისა ქცეულებისა მიმართ მიმხედულსა და არა ჩუენისა ენისა ძრძალ განმჭსჯელთა, საბრიალთა მეცადინოებისათა იძულებით მოვათრიენით სახელნი და ქმუნი იგი სიტყუს ნაწილნი და უქმენით სახელნი ქმულთა მათ ნაწილთა სიტყუსათა" (11,117v), რომ სომხურთან ჩვენს ენას ყველაფერში

---

225 "...ვითარ იგი არიან ზმნანი უჩინონი, ნაკლზმნანი, სახელზმნანი და მიმღეობები, მქცევლნი ვითარცა ზმნანი" (1,160ჩ). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. მხითართან: "...Որպիսիք են բայք աներկոյք, դերբայք, և գնդունէութիւնք վարօղք որպէս կրեայս" (ძვ.374). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. ძაუძებარია, რატომ აღნიშნავს ანტონი სომხურ դերբայ-ს (ძერუნდივი) ორი ტერმინით: "ნაკლზმნა" და "სახელზმნა", მით უმეტეს, რომ სხვაგან ყველგან "ნაკლზმნა" გადასწორებულია "სახელზმნად".

მსგავსება ჰქონიათ და "ესე სიყვარულმან და გამოუცდელობამან ქმნა საქმისამან" (11,117v). გრამატიკის პირველ რედაქციაში, განაგრძობს ანტონი, იყო ასეთი მაგალითი: "შესძუა პეტრესი ძაძრად იქმნა ნაყოფიერ". ამ წინადადებაში სიტყვა "პეტრესი" "შესძუა" სიტყვის "უფლად" იყო გამოცხადებული, რაც სწორი არ არის. წინადადება უნდა დაიცვეს ასე: "ნაყოფიერ იქმნა შესძუაჲ პეტრესი ძაძრად", სადაც "ნაყოფიერ" იქნება "იქმნა" ზმნის "უფალი", "შესძუა" არის მართული სახელი, "ძაძრად" აგრეთვე მართული სახელია, ხოლო "პეტრესი" "შესძუას" განსაზღვრებაა.

ერთი მაგალითის შესახებ ანტონი ამბობს: "ესე საცინელი და გარემისაქცევი არა წესიერწერილი, არცა მართლუბნობილი... გარდამოღებული იქმნა სომხურისაგან" (11,118ჳ). მაშინ განაგრძობს ანტონი, რომ პირველად ვიხილავდი მეფყველების ნაწილებსა და წინადადებებში მათ განლაგებას, "შეგონილი ვიყავ ქცევასა სომეხთა ენისასა რაოდენთამე მიზეზთა ძლით" (11,118ჳ): 1. გამოუცდელი ვიყავი და მხოლოდ სომხური ენა ვიცოდი, 2. ჩემს თავს ვერ ვეწდომებოდი, რადგანაც 1753 წელს არ გამეგონა, რომ ჩვენს ენას ოდესმე გრამატიკა ჰქონოდა და "მე ჩუენნი რომელნიმე არა თუ შემეწეოდენ, არამედ მბასრობესცა ზედა დამსხმელნი სიცილისანი, ვითარმედ არ საქირო არს და არცაღა საჭმარ ენისა მიმართ ჩუენისა გრამმატიკაჲ" (11,118v) და 3. მორიდება და პატივისცემა მქონდა იმათი, ვინც სომხური ენის საშუალებით მეხმარებოდა ჩვენი ენის გრამატიკის დანერაში.

შემდეგ ბევრი წიგნის ქართულად თარგმნის მომსწრე გავხდი და ქართულადაც ბევრი წიგნი შევქმენი და როგორც კი გავიგონებ, რომ არსებობს წიგნი, რომელიც არა მაქვს, დიდი მონდომებით ვშიულობ

და ვაბერინებ. ახლა უკვე ძამოცდილი ვარ და "ვითარცა ყეშმარიტებისა მცნობელი მივენდევ თავსა ჩემსა ამისდამი, ვითარმედ არა დავაკლდი მადლსა მას, რომელნიცა იყუნეს პირუჳ ჩუჳნსა საუკუნესა ამას შინა ღრამმატიკოსობასა შინა კმად დაჭოვნებულ. და ამაჲ მიერ ღრამმატიკოსობისა მიმართ დასამტკიცოთა დავამტკიცებ და უკუოქმადთა უკუჳსთქუამ" (11,118ვ).

სახელი წინადადებაში შეიძლება ახლდეს ზმნას (მეფე ბრძენი ჰსჯულიერ ჰსჯის ნიადაგ), მაგრამ შეიძლება წინადადებაში წარმოდგენილი იყოს მხოლოდ ზედსართავი სახელი (ბრძენი ჰსჯულიერ ჰსჯის ნიადაგ). შეიძლება საერთოდ არც ერთი სახელი არ იყოს წინადადებაში (ჰსჯის ჰსჯულიერ), ხანდახან წინადადებაში ზმნაც არ არის (თქვენ დიდებული ხართ, ჩვენ - გინებული).

ზმნის "უფალი" სახელი შეიძლება წინ უძღოდეს ან მოსდევდეს ზმნას, ან მათ შორის აღმოჩნდეს თანდებულიანი სხვა სიტყვები ან ზედსართავი სახელები ("შენ გაქუს მადლი საღმრთოჲ" ან: "ჰქადაგებს პავლე ქრისტესა ბრძენთა მიერ ეპისტოლეთა თჳსთა", ან: "პავლე ბრძენთა მიერ ეპისტოლეთა ჰქადაგებს ქრისტესა, რათა ყოველმან სოფელმან მოიღოსმცა მაცხოვარებაჲ"). თუ ერთმანეთთან დაკავშირებული მრავალი სახელი წინადადებაში ზმნის "უფლად" გამოიყენება, ზმნა მრავლობითში უნდა იყოს (პარმენიონ, პილატოს და კიტოს მოიკრიბეს ალექსანდრესგან). თუ მრავლობითში დასმულ სახელს თან ახლავს მხოლობითში დასმული ზედსართავი, ზმნა მრავლობითში უნდა იყოს (სიმრავლე ლაშქართა შევიდეს ქსერქსის თანა ელადას შინა), თუმცა ისიც არ არის შეუძლებელი, რომ რამდენიმე მხოლობითში დასმული სახელთან ზმნაც მხოლობითში იყოს (ღვინო და ზეთი ჰსჩანს ყურჭესა მაგას ბროლისასა). თუ ბევრი, პირის

მიხედვით ჯანსხვავებული, სახელი ან ნაცვალსახელი არის ჯამოყენებული ბმნის "უფალ" სახელად, ბმნა, ჯარდა იმისა, რომ მრავლობითში იქნება, პირის მიხედვით "უპატიოსნეს" (1,159ჳ) ან "უკერეს" (11,116ვ) პირს უნდა შეეწყოს: "ხოლო უპატიოსნესი პირი არს პირველი პირი მეორისაგან და მესამისა" (1,159ჳ) (მე და შენ ნარვიდეთ პალატად სამეფოდ, შენ და ის მორახუალთ ჩუენთანა, ძიმასპინძლო).

შეიძლება ბმნის "უფალი" და "ძიება" ერთსა და იმავე საქანს ეხებოდეს[226], ასეთ კონსტრუქციას დამხმარე ბმნა მოითხოვს (შენ ძებოდს კევა; პავლე არს ჭურჩეული), მაგრამ უმეტესად[227] ბმნის

---

226 პირველ რედაქციაში: "ოდესმე სახელი ბმნისა და ძიებს მისი ზედმოქმედი იყუნენ ერთისა და მისვე საქმისა მიმართ, წასცნეს ვითარმედ, რომელსა ჰნიშნავს სახელი ბმნისა, მასვე ზედმექცეული მისნივე ჰნიშნუნ და ძიებაცა" (1,159) - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. შდრ. მხითარი: "ԵրբեՀն անուն բային և խնդիրն գոլով վերաբերեալ առ Տի և ասէն իր, գրեթէ կուր ընչանակէ անուն բային, կենդանի, կամ կպարսխուն ենդեզ ընչանակէ և խնդիր" (ბ3.374). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. վերաբերեալ ="რომლებიც მიქმართებიან" ანგრონს, რომრც ყოველთვის, ჯაღმოუთარგმნია სიტყვით "ზედმოქცეული იყუნენ". գրէր ="თითქმის". ანგრონს ეს სიტყვა գրէչ ="წერა" ბმნის პირიან ფორმად ჩაუთვლია და ჯაღმოუთარგმნია რომრც "წარსწერს".

227 პირველ რედაქციაში: "ხოლო ოდესმე უდიდესი კერძო უფალი ბმნისა... და ძიება აღიყუანებიან სხუსა და სხუსა მიმართ სქესისა" (1,159). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. მხითართან: "Իսկ էրբէՀն

"უფალი" და "საძიებო" სხვადასხვა სახელს მიემართებიან (ფარნავაზმან მოკვლა იასონ; ქუჩი შეებია ფარნავაზს მიღებისა მიმართ მეფობისა).

II <u>არსებითსა და ზედსართავ სახელებს შორის შეთანხმება</u> არსებობს ბრუნვასა და რიცხვში. ზედსართავი სახელი წინადადებაში არსებითი სახელის ჟარეშე არ გვხვდება. თუ ზედსართავი სახელი არსებითის ჟარეშეა, არსებითი იგულისხმება. ზედსართავი სახელი ან უძღვის არსებითს, ან მოსდევს მას და მეორე რეალქციის მიხედვით ყოველთვის ეთანხმება მას ბრუნვასა და რიცხვში, პირველი რეალქციის მიხედვით კი მეორე ადგილზე დასმული ზედსართავი სახელი ეთანხმება არსებითს ბრუნვასა და რიცხვში (კაცსა მართალსა..., კაცისაგან მართლისა..., კაცთა მართალთა..., კაცითა მართლითა), შებრუნებული წყობისას კი შეთანხმება ბრუნვასა და რიცხვში არ არის აუცილებელი: ზედსართავი შეიძლება იყოს მხოლობითსა და ბრეტობითში, არსებითი სახელი კი - მრავლობითსა და რომელიმე სხვა ბრუნვაში (კეთილშობილ მეფეთაგან და მორწმუნე მთავართაგან...)[228]; როცა მსაგვრე-საგვრული დანყებით ბრუნვაშია, ბრუნვის ნიშანი შეიძლება მხოლოდ ზედსართავს ჰქონდეს (<u>ენისა მზა კურისაგან</u> გაანარინე სული ჩემი). თუ არსებითი სახელი

<u>და ღარ ჴეჭი ნაცრი</u> აწიოს ბაჟიე და ხანდირი վէրաբէրիե ღარ կաշանա իրա" (გვ.374). - ხაზი ჩვენია. ე.ბ. მხითარის ღარ ჴეჭი ნაცრი (="უმეცეს შემთხვევაში") ანტონს გაუგია როგორც "ულიდესი კერძი".

228 ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა. მსაგვრეი სახელის შეთანხმება საგვრულთან ბრუნვაში. - "თანამედროვე ქართული საღიტერატურო ენის ნორმები", გვ. 132.

ძათიშვილია ბელსართავისაგან სხვა სიტყვებით, შეთანხმება მათ შორის უეჭველად უნდა იყოს ბრუნვაშიც და რიცხვშიც (შენ ძმა მეჯობრისა შენისასა არა ასწავებ მოწაფესა შენსა).

რამდენიმე ერთმანეთთან დაკავშირებული არსებით სახელს შეიძლება დაერთოს მრავლობითში დასმული ბელსართავი სახელი (მირიან, ვახტანგ, არჩილ და დავით, მეფენი ქართველნი, აწრაცხიც არიან კეთილმორწმუნეთა მეფეთა შორის).

პირველი რედაქციის მიხედვით ორი წინ დასმული ბელსართავი სახელიდან ერთ არსებითთან ან ორივე ეთანხმება ამ არსებითს ბრუნვასა და რიცხვში, ან ერთი ("შემწეთა და კეთილთა ბედთა ემთხვნეს ძენი თქუენნი" ან: "შემწეთა და კეთილ ბედთა ემთხვნეს..."); მეორე რედაქციის მიხედვით მრავლობითში მყოფი ერთმანეთთან დაკავშირებული რამდენიმე ბელსართავი სახელი, რომლებიც წინ უძღვიან მრავლობითშივე დასმულ არსებით სახელს, ეთანხმებიან მას ბრუნვასა და რიცხვში (ბრძენთა და მეცნიერთა და ფილოსოფოსთა კაცთა თანა ცხოვრება სარგებელი არს).

კუთვნილებითსა (მხოლოდ პირველი რედაქციის მიხედვით) და ჩვენებით ნაცვალსახელებს ბელსართავის ფუნქცია აქვთ და ისინი ეთანხმებიან ბრუნვაში და რიცხვში არსებით სახელს (ძე ჩვენი, ძისა ჩვენისა, ძესა ჩვენსა; კაცი ესე არა არს მართალ. კაცი ესე მართალ არს და კაცი ისი სულელ). ეს ნაცვალსახელები ხანდახან არსებითი სახელის მარეშე იხმარებიან (წარიყვანე ესე და ასწავლე ერთგულებით) ან პირიქით: წინადადებაში ჩვენებითი ნაცვალსახელი არ არის და მხოლოდ იძლისხმება (მიეცით კეისარისა ისე კეისარსა და ღმრთისა ისე ღმერთსა).

III მიმართებითი ნაცვალსახელი და მისამართი სიტყვა ეთან-

ხმებიან ერთმანეთს მხოლოდ რიცხვში და არასდრს ბრუნვაში. მიმართებითი ნაცვალსახელის ბრუნვა დამოკიდებულია იმ ზმნაზე, რომლის "უფლიც" ან "ძიებაც" არის ამ შემთხვევაში მიმართებითი ნაცვალსახელი. ასეთი ნაცვალსახელი ძალიან საჭირო წინადადებისათვის, რაზეცაა სახელთა "ძარღასრულთა წარმოაყენებს თავიდ თვსით" (11,119ვ) და ამოკლებს წინადადებას. ის შეიძლება მისდევდეს მისამართ სიტყვას ან წინ უძღოდეს მას. თუ წინადადებაში მისამართი სიტყვა მხოლოდ იგულისხმება, მაშინ მიმართებითი ნაცვალსახელი უნდა იყოს შეთანხმებული ნაგულისხმევ მისამართ სიტყვასთან რიცხვის გარდა ბრუნვაშიც (წინადადებაში: "რომელნი მიიპარვიდენ იუდელთაგან სამღვდელოთა საჯმართა" იგულისხმება მისამართი სიტყვა "კაცნი").

თუ მიმართებითი ნაცვალსახელი "რომელი" ერთვის არსებით სახელს, ის უკვე ბედსართავი სახელია (რომელთაგან ცნობათა) პირველ რედაქციაში ეს დებულება უფრო ვრცლად არის წარმოდგენილი. "რომელი" წინადადებაში გამოიყენება კითხვითი, მიმართებითი, კავშირისა და ნაცვალსახელის ფუნქციით. კითხვითი "რომელი" კითხვას ადნიშნავს (<u>რომელისა</u> ჯიროვნებათაგანისასა იწადებ სწავლასა?). მიმართებითი "რომელი" მისამართ სიტყვას მიემართება, შეიძლება "რომელი" "მეფნობითი" კავშირი იყოს (ვიხილე, <u>რომელ</u> არცა შენ, არცა ძმამან შენმან ითნეთ წარმართებად ჰქუცნი). თუ "რომელი" არსებით სახელს ერთვის და მას ბედსართავი სახელის მსგავსად ბრუნვასა და რიცხვში ეთანხმება, მაშინ ის მარტივი ნაცვალსახელია (კაცნი ეძიებენ კეთილსა, ხოლო თუ <u>რომელთა</u> კეთილთა მეძიებელი ვითარ უჴმსყე ყოფად, არა აქუნნ ურვად).

მისამართ სიტყვას "რომელი" ნაცვალსახელის" მსგავსად ზოგჯერ

მიემართებიან ჩვენებითი ნაცვალსახელები "ეს", "ეგ", "ის" და ადგილის მნიშვნელები "სად", "მუნ" (მსხდომარეობასა ჩუჩნსა სავარძლად ზედა გნოსისსა შინა ცნობად ჰსჯდა ჩუჩნ თანა ძმა შენი, ეს ევიცად აღჰსდგა მუნით და მოძღურისა მიმართ მივიდა და ისი იკითხვდა ვითარ ნებასა მისსა და სხუამან მსწავლებმან მიუგო: ეგე არა რაჲმესა სხუასა ითხოვს, მარნა ახალქმნილსა ტრამმატიკასა, სადაცა ჰგონებს კანონთა წესიერ ძანკარძუასა).

კითხვასა და პასუხს შორის შეთანხმება არის მხოლოდ ბრუნვაში (ვინ შექმნა შენ? ღმერთმან) და აგრეთვე "შენყობიჲა საქმისაჲა" (11,120ვ), ე.ი. კითხვა თუ არსებითი სახელისაა, პასუხშიც არსებითი სახელი უნდა იყოს და ა.შ.

ორივე რელაქციის მიხედვით კითხვა-პასუხს შორის რიცხვში შეთანხმება კატეგორიულად უარყოფილია. პირველ რელაქციაში ანთონი ამბობს: კითხვა-პასუხს შორის რიცხვში შეთანხმება მხოლოდ შემთხვევითი ხასიათისაა, რადგანაც ყოველ კითხვაზე შეიძლება ძანსხვავებული რიცხვში დასმული პასუხის მიღებაც. მხოლობითში დასმულ კითხვას ხანდახან მრავლობითში დასმული პასუხი აქვს (ვისდა მიხუალ? მეგობართა მიმართ საუნმუნოა) და პირიქით (რომელნი იყუნეს მსხდომარენი მენ თანა? მხოლოდ მონაფე შენი).

კითხვაში მოცემული ზმნები პასუხში მხოლოდ იგულისხმება (ვის ეძებ? მოძღუარსა).

ნაცვალსახელი "ვინ" პასუხში მხოლოდ ადამიანის სახელს გულისხმობს (ვინ არს კაცსა ზედა? პეტრე) ან ისეთ სახელს, რომელსაც ცოცხალი არსების თვისებები აქვს და ცოცხალი არსების ნაცვლად იხმარება (ვინ ძანგაცხოველა? ნებამან საღმრთომან). ნაცვალსახელი "რომელი" ძანურჩევლად დასმის ცოცხალ და არაცოცხალ სახე-

ლებს (<u>რიმური</u> უკეთეს არს მჯელობასა თქუენ შორის? ანიბაღ ანუ სიმჯნე). ნაცვალსახელი "რაჲ" იხმარება არა მარტო არსებითი, არამედ ზედსართავი სახელების (" შემთხუევთაცა". 11,121v) მიმართაც, რომლებთანაც ქმნილება აგრეთვე კითხვითი ნაწილაკები: "ვითარი", "რაბამი", "რაოდენი", "რაგომი", "რავდენი", "რაოდენისა", "ვითარისა", "რაოდენგზის", "ვითარსახედ", "მერავდენე", "საღ", "ვინ", "საღაჲთ", "რაჟამს", "ოდეს" და სხ. ამის გარდა, ყველა მეცნიერების ნაწილი და, ე.ი. მთელი წინადადებაც შეიძლება კითხვითი გახდეს კითხვითი ნიშნის წყალობით (ესე არსად თანამოწაფე შენი, რომელსაც აქებდი? ესე არს). კითხვითი წინადადებებში აგრეთვე ყოველთვის შეიძლება ვიქუილისხმოთ "საიქუო კავშირები" (11,121v): "ნუ უკუე", "ნუ ეგე" და სხ.

ზოგჯერ კითხვა პასუხს არც მოითხოვს (რად მიიღე ესე, რომელი იგი უწყოდი ვნებად შენდა).

რაც შეეხება <u>მართვას</u>, მეცნიერების ნაწილები ერთმანეთს მართავენ ("ეძიებენ ერთი ერთსა და იძიებიან ურთიერთთაცან". 1,95v. მხითარიან: "Պահանջէն վիրաբոյ և պահանջին միրէրայ" (გვ.213) და ზოგი მმართველია ("მეძიებელნი". 1,95 . "պահանջող". გვ. 213), ზოგი მართული (ძიებულნი". 1,95 . "պահանջեցեալք". გვ. 213).

ამა თუ იმ ბრუნვაში სახელის მართვის უნარის მქონე მეცნიერების ნაწილებია ("ბრუნვს მიმღე ნაწილნი სიტყუსანი". 1,100); პირიანი ზმნები, ზმნის განუსაზღვრელი ფორმები (მეორე რედაქციის მიხედვით), სახელზმნები (აგრეთვე მეორე რედაქციის მიხედვით), მიმღეობები, ზედსართავი სახელები და თანდებულები.

ზმნები, გარდა იმისა, რომ ეთანხმებიან "მმუჭლებელ" სახელს

პირსა და რიცხვში, თავის წინ ან შემდეგ მოითხოვენ ბრუნებად სახელს, რომელსაც ჰმნის "ძიება" (I,166v), სომხურში "ხაჭერი ბაჯი " (ბვ. 389) ან "საძიებო" (II,122ზ) ენოდება. ეს არის ჰმნის მიერ მართული სახელი ("მიჰკვდილი სახელი". I,166v) იმ ბრუნვაში, რომელიც ჰმნის ბუნებას შეესაბამება.

ნინადებაში შეიძლება შეგვხვდეს ნათესაობითში მყოფი ისეთი სახელებიც, რომლებიც არც "უფალი" (ე.ი. მმართველი) სახელებია, არც "საძიებოები" (ე.ი. მართული სახელები) და არც გეთსართავები, არამედ ზემოთქმული "უფალი" და "საძიებო" სახელების განსაზღვრებები ("განმრჩევი და განმათვსებელი". I,167ზ; "ჩაყორჩოლაჲ და ჯატკაყოლყიჲ". ბვ. 390; "თქმული ნანილნი სიტყვანი, მთხოვნელნი და მიმღენი ბრუნვლთანი, გარდა მიღებულია ბრუნუათა, ჰსჭურეც მრავალჯერ, ვითარმედ დაკუსთებულ არიან სიტყუათა შინა სახელნი ნათესავობითად ბრუნვლნი, რომელნი არა არიან უფალ, არცა საძიებო და არცა ზედშესრულ; ესტუარნი უკუმ სახელნი ნათესავობითნი ბუნებისამებრ სიტყუსა თხოვიც არიან <u>განრჩევად</u> სახელთა ანუ უფალთა, ანუ საძიებოთა ნათესავისამებრთა ანუ ბუნებისამებრთა". II,123ზ. - ხაზი ჩვენია. ე.ბ.). ბრუნებისას მსაზღვრელი სახელი ნათესაობითში დარჩება, ხოლო საზღვრული ("განთვსებული". I,168v;"ჯატკაყოლყიჲ ". ბვ. 392) იბრუნვის.

და კავშირით შეერთებული სახელები წინადადებაში ერთგვარი ფუნქციით გამოიყენებიან (წინადადებაში: "<u>მახვლმან</u> და <u>ცუსხობამან</u> და <u>განძარცუამან</u> და <u>დაქცევამან</u> აღსპო ჟოლას შინა <u>მკვდრობანი</u> და <u>შუსნიერ შენებულებანი</u> და <u>ერმრავლობანი</u>", პირველი ოთხი ჰმნის "უფალი" სახელებია, ხოლო სამი უკანასკნელი კი - ერთი

ფუნქციით არის მართული ბმნის მიერ).

ერთისა და იმავე საქმის აღმნიშვნელი და ერთსა და იმავე ბრუნვაში მყოფი, და კაუშირის მარეშე მეორთებული სახელებიდან ერთი მეორის მსაზღვრელია ("მასაჩინოე". 1,95ზ//"მაცხადე". 1,168ზ; "ჩაყაყყჟჩჱ". გვ. 391) და პირველი რედაქციის მიხედვით ხან ეთანხმებიან ერთმანეთს ბრუნვაში და ხან არა. მეუთანხმებლობის მიზეზია საზღვრულის თანხმოვანფუძიანობა. მსაზღვრელი ნრფელობითშია (სიმონ პეტრე, სიმონ პეტრესი). თუ მსაზღვრელი ხმოვანფუძიანია, ორივე იბრუნვის (დედისა ქალწულისა). ბოლო ხმოვანი მოკვეცილი აქვს (ევფრატ მდინარისა).

ნათესაობითში დასმული სახელი შეიძლება ბმნის მიერ იყოს მართული (რადსაც ნელსაცხებელი ესე არა განისყიდა <u>საშასის დრაჰკნის</u>), ან სხვა რომელიმე სახელის "ძიება" იყოს (წინადადებაში: "ვეფრე იქმნა შემყუარებელ <u>სიმშვიდისა</u>, აღმრჩეველ <u>ჯეთიდა</u> და განმგებელ <u>მორჩილთა</u>", ნათესაობითში მყოფი სახელები ნრფელობითში მყოფი სახელების "ძიებებია", რომლებიც, რა თქმა უნდა, სხვა ბრუნვებშიც შეიძლება იყოს).

მოქმედებითი გვარის ბმნები სახელებს მართავენ მიცემით და შემასმენლობით (მეორე რედაქციაში ნრფელობითი, რადგანაც შემასმენლობითი ფორმით იგივე ნრფელობითია) ბრუნვებში. ეს არის ე.წ. "ძიება ნათესავისა" (1,169ვ)//"ძიება ნათესავისამებრ" (11,124ზ), მხითართან "ჩაჩჲჲ ააჲჩ" (გვ. 394) (აღექსანდრემან მოჰკლა <u>კლიტოს</u>; შევიყუარე <u>იაკობი</u>; მამამან ღმერთმან გამოაბრწყინუა <u>ძენ</u>; უფალმა განაჯმო ღეღვ). საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მხითარის მიხედვით ჩაჩჲჲ ააჲჩ მხოლოდ შემასმენლობით ბრუნვაში დგას,

ასე რომ ანტონის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, რომ მან შეამჩნია სომხურის შემასმენლობითი ბრუნვაში მართული სახელისათვის შესაბამისი ორი ფორმა ქართულში: მიცემითი და შემასმენლობითი, იმიტომ წრფელობითი (ჩაჩქირ ალიკ სომხურ გრამატიკულ ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია როგორც პირდაპირი დამატება)[229].

"ნათესავისამებრ საძიებოს" შემასმენლობითი (ველის. წრფელობითი) და მიცემითი ბრუნვები ასე ნაბილდება: მოქმედებითი გვარის ზმნები თხრობითი კილოს აწმყოსა და ნამყო უსრულში სუბიექტური წყობისას[230], უკუთქმით ბრძანებითში (II პირის ფორმებში), ბრძანებითი კილოს მყოფადში და ნატვრითი ან პირობითი კილოს აწმყო-მყოფადსა და ნამყო უსრულში "ნათესავისამებრ საძიებოს" მიცემით ბრუნვაში მოითხოვენ. თხრობითი კილოს ნამყო სრულსა, უსრულესსა, უსრულესსა და მყოფადში (ველის. კავშირებითში), ნართქმითი ბრძანებითის აწმყოში (II პირის ფორმებში), წართქმითისა და უკუთქმით ბრძანებითში (III პირის ფორმებში), ნატვრითი ან პირობითი კილოს ნამყო სრულსა, უსრულესსა და უსრულესში კი - წრფელობით (ველის. შემასმენლობით) ბრუნვაში.

გამონაკლისია: ობიექტური წყობის[231] ზმნები, რომელთაცა ან-

---

229 Զ ա կ ո բ Ն. Ո ւ խ ւ ր ա ր է ա ն. Աբբահայր Ուխտրար Աբասփայու շարադիւսական ընթդհումներր.- "Բազմավէպ". Ժէ. Հազարե. Venise, 1969, թիւ 1-3, 83. 53.

230 "რომელნიცა პირუცხისა მებრ პირისა უკმოდსა მიერ, რომელ ვ, პიროვნებიან..." (II,124v).

231 "რომელნიცა პირუცხისა მებრ პირისა პიროვნებიან უკმოდა ამით, რომელ ც" (II,124v).

მყოში "საძიებო" წრფელობითში აქვთ (მკრნამს უფალი)[232] და, ანტონის ძაძებით, მეორეგვარი ნამყო უსრული, სადაც "საძიებო" აქრეთვე წრფელობითშია (შევიყუარი უფალი).

ენებითი გვარის ზმნებს "ნათესავისამებრ საძიებო" ყოველივის, ყველა დროსა და კილოში და ყველა პირში, დაწყებით ბრუნვაშია (პირველი რედაქციის მიხედვით მოქმედებითშიც, რადგანაც ქართულში მოქმედებითი და დაწყებითი ბრუნვები ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს).

ანტონი ორივე რედაქციაში აღნიშნავს, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნებს "ნათესავისამებრ საძიებოებს" გარდა "ბუნებისამებრ საძიებოებიც" (1,170v; 11,125v) აქვს. მხედართან: "ხანჯიი ბჭობეან" (გვ. 395), რომელიც სომხურ გრამატიკულ ტერატურაში კვალიფიცირებულია როგორც ირიბი დამატება[233].

ანტონით ეს "საძიებო" ვნებითი გვარის ზმნებთანაც იხმარება. გრამატიკაში საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ "ნათესავისამებრ საძიებო" ზმნას მხოლოდ ერთი შეიძლება ჰქონდეს "ბუნებისამებრ საძიებო" კი - რამდენიმე. ბოგჯერ ზმნა სახელს დანებებულის მეშვეობით მართავს, ან, როგორც ანტონი ამბობს: "მიდებული მეშვეობით მართავს დანებებულისაო". 1,171v).

---

232 საინტერესოა, რომ ანტონისთვის ე.წ. საკუთრივ ინვერსიული ზმნებთან სახელობითში დასმული სახელი "საძიებოა" (ე.ი. დამატებაა) და არა ქვემდებარე. შდრ.: ა. შ ა ნ ი ძ ე. გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში. - "ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები". 7. თბილისი, 1967, გვ. 220.

233 ვ. ა. ა ხ ა ლ ც ა ი ა. დასახ. შრ., გვ. 53.

მაძაღლების მიხედვით (ტიფასებს მტილსა ათასის ღრაჭუნის; აუნყებს სიფყუასა ღღესა; აღიყუანებს მას სასუფეველად; უხედებს სოკრატის ბრძნად; აღასრულებს აღთქმასა ღმრთისადმი; ღალადებს ტაძრობას ღმრთისა მიმართ; აღამაღლებს მას სიტლახისაგან; განგუნმელს ჩუქნ ცოდვისაგან; ბრძანებს სარწმუნოებასა სიყუარულისა თანა; აღაშენებს ეკკლესიასა კლდესა ზედა; აყუჩრებს მოყუასსა წინაშე ჩუქნსა) ცხადი ხდება, რომ ანტონს "ბუნებისამებრ საძიებოდ" მიაჩნია როგორც უბრალო დამატება, ასევე გარემოებებიც.

არის ისეთი ზმნებიც, რომლებიც ერთი "ბუნების ძიების" გარდა მეორესაც მართავენ. (აღგიყუანს შენ ქუჩქანით ზეცად).

"ძიებები" (ჱღვ. "საძიებოები" ან "ძიებულნი") საშუალი გვარის ზმნებსაც აქვთ. (თუმცა შეიძლება არც ჰქონდეთ საერთოდ), ხან ერთი, ხან ორი. ეს "ძიებები" მხოლოდ "ბუნების" არიან როგორც "ხატმოქმედებით", ისე "ხატვნებით" ზმნებთან.

პირველ რედაქციაში ანტონი მხითარისდაკვალად თვლის, რომ ზმნასთან ზმნის განუსაზღვრელი კილოს[234] ხმარება "აყენებს" (ე.ი. ხელს უშლის) ამავე ზმნასთან "საძიებოების" გამოყენებას, რაღგანაც მოქმედებითი გვარის ზმნას წინადადებაში ხშირად "ძიე-

---

[234] ნუ დაგვავიწყდება, რომ პირველ რედაქციაში ანტონი კარგად ვერ არჩევს ერთმანეთისაგან ზმნის განუსაზღვრელ კილოს, ე.წ. "უჩინოს" (რომელიც მეორე რედაქციაში საწყისია ვითარებით ბრუნვაში) სახელზმნისაგან ან "ნაკლზმნისაგან" (რომელიც მეორე რედაქციაში საწყისია ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის გარეშე).

ბა" კი არ მოსდევს, არამედ ბმნის განუსაზღვრელი კილო, რომელიც თვითონ მოითხოვს "ძიებას" (იონადაბ აღუთქუა ძეთა თვსთა არა სმვა ღვინისა; მამამან შენმან გამცნო შენ ჯერმა კერძინსა შინა). ანტონი იძულებულია პირველსავე რეპლიკაში აღიაროს, რომ ა) ბოძჯერ წინადადებაში ბმნის განუსაზღვრელი კილოს არსებობის მიუხედავად, ბმნები მაინც მოითხოვენ "ძიებებს". ასეთ შემთხვევაში ბმნის განუსაზღვრელი კილო ამ "ძიებებს" მოსდევს (ძუასნრაფებების ჩუქნ ჯერომუად საყდარსა) და ბ) ბოძჯერ ბმნის განუსაზღვრელი კილო თვითონ გამოიყენება ბმნის "ძიებად" "ნაკლებმნად ძალღონითა" (I,175ჳ) (იხყო სნავლა). მეორე რეპლიკაში კი ანტონი კატეგორიულად ეწინააღმდეგება "სხუათა ღრამმატიკოსთა უწინარესთა ჩუქნთა" (II,127v), რომ ბმნებთან "ნათესავისამებრ საძიებოს" ხმარებას სახელბმნა ბღუდავს. მისი აზრით, ეს დებულება ვერ ასახავს ქართულისათვის დამახასიათებელ ფაქტიურ ვითარებას. ანტონის მსჯელობა მეორე რეპლიკაში ამ საკითხის შესახებ ასეთია: რადგანაც სახელბმნას სახელისათვის ნიშანდობლივი ყველა კატეგორია აქვს, იგი შეიძლება წინადადებაში ბმნების "უფლადაც" მოქცეულიყოს და "საძიებოდაც". სახელბმნის "საძიებოდ" გამოყენება სხვა "საძიებოების" ხმარების შებღუდვა კი არ არის, არამედ სრულიად კანონზომიერი მოვლენაა ("ვინაჲცა არა ესე საძიებოთა სახელბმნისა ძიება ყოფა, არამედ შესაფერ მჰსგავსიერ და ჯეროვან". II,127v), ე.ი. სახელბმნა შეიძლება იყოს ბმნებთან "ნათესავისამებრ" ან "ბუნებისამებრ საძიებოების" როლში. ბმნებმა "ნათესავისამებრ" და "ბუნებისამებრ საძიებოებად" შეიძლება მოითხოვონ ბმნის განუსაზღვრელი კილოც ("რომელ არიან ბმანი უჩინოჲსამებრ სქესისანი". II,128ბ)

და მიმღეობებიც, რაღგანაც სახელის თვისებები მათაც აქვთ.

ზმნის განუსაზღვრელი კილოს ფორმებს აგრეთვე შესწევთ იმის უნარი, რომ მართონ სახელები სხვადასხვა ბრუნვაში, მაგალითად, ანმყო დროის ზმნის განუსაზღვრელი კილო მოქმედებითი გვარისა "ნათესავისამებრ საძიებოდ" მართავს წრფელობით, ნათესაობით და მიცემით ბრუნვებში დასმულ სახელებს (ქრისტეანეთა კეთილმსახურება თანა აძსთ დაცულად მცნებანი ქრისტეს ღმრთისანი; ყოველითა სულითა, ყოველითა ძალითა და ყოველითა გონებითა თანა გუამს შეყუარებად წმიდისა <u>ღმრთისა</u> და მოყუასთა; ვინცათ ამიერითგან ყოველთა თავნი ჩუენნი მიცემად <u>ღმრთისა მიმართ</u>).

საშუალი გვარის ზმნის განუსაზღვრელი კილო მართავს სხვადასხვა ბრუნვებში დასმულ სახელებს (შენ გენება ჴრომად <u>სავარძელ-სა ზედა</u>) მას ენებება გალობად <u>შაირნი</u> შოთასნი და ამას განსუჩნებად <u>ძილითა</u>).

ვნებითი გვარის ზმნის განუსაზღვრელი კილო სახელს დანყებით ბრუნვაში მართავს (მოვიდა იესუ იოანესა ნათლისღებვად მისგან).

სახელზმნები "საძიებოდ" მოითხოვენ ნათესაობითში დასმულ სახელს, რომელიც ამავე დროს ამ სახელზმნის "განმათვსებელიც" არის (ბრძანა ათასისთავმან შეყუანება <u>მისი</u> ბანაკად; მოკლდა უსჯულოება <u>შენი</u>, ასული სიონისაო).

მიმღეობების მიერ სახელების ბრუნვაში მართვის საკითხი ორივე რედაქციაში საკმაოდ დაწვრილებით არის განხილული.

პირველ რედაქციაში ანტონი აღნიშნავს, რომ მიმღეობას წინადადებაში ზმნის თვისებები აქვს, მას ენაცვლება და ზმნის პირობითი კილოს მსგავსად წინადადებას უსრული სახეს ანიჭებს (მხილუალი იესო ერისა მის; ხილული თქუმნი).

ორივე რედაქციაში განსაკუთრებით არის ხაზგასმული, რომ მიმღეობები სახელების მსგავსად შეიძლება გამოვიყენოთ ზმნების "უფლად" და "საძიებოდ". პირველ რედაქციაში დამატებით ნათქვამია, რომ მიმღეობები იხმარებიან "განმათვსებლებად" და ბედსართავ სახელებად.

ამ ბოლო მსჯელობის შემდეგ დანურიებით არის განხილული ყველანაირი დაბოლოების (ულ, ცლ, ულ, ელ, ლი, სა-ად, ელი, დი, მმ, რი, არი, არე, უარე, ად...) მქონე მიმღეობების სახელების მიერ ბრუნვაში მართვა (მიმღებელი ტაკუკისა...; კაცი, მიმღებელი მაღლისა ჩემგან, მეძიებელი სწავლისა შენგან და მომსპობელი შიშისა გულისაგან, შეიპყრვა; ესე არს ჭეშმარიტად მაცხოვარი სოფლისა ქრისტე; მჯობარე ქალაქსა ამას შინა მოკუდეს...).

მოქმედებითი და ვნებითი გვარის მიმღეობები პირველ რიგში "ნათესავისამებრ საძიებოებს" მოითხოვენ და შემდეგ "ბუნებისამებრ საძიებოებს", საშუალი გვარის მიმღეობებს კი მხოლოდ "ბუნებისამებრ საძიებოები" აქვთ.

სახელებს სხვადასხვა ბრუნვაში მართავენ ბედსართავი სახელებიც (და ე.წ. "შორისი" სახელებიც, რომლებიც მნიშვნელობით არსებითი სახელებია, ფუნქცია კი ბედსართავი სახელებისა აქვთ).

ბედსართავ სახელებს, რომელნიც ზმნებისაგან არ არიან ნაწარმოები და თვითონაც არ ძალუძთ ზმნა აწარმოონ, "ძიება" არა აქვთ (ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი, ღმრთისმსახური, დავითიანი, გვირგვინოსანი, სამეუფო).

ზმნისაგან ნაწარმოები ან ისეთი ბედსართავები, რომელთაც აქვთ უნარი ზმნა აწარმოონ, "ძიებებს" იმავე ბრუნვაში მოითხოვენ, რომლისაგან ნაწარმოები ზმნები, თუმცა სხვა ბრუნვა-

შიც შეიძლება მართონ "ძიება" (კაცთმოყუარე მათ შორის; კაცთმოყუარებია ბუნებით; უკრესი მათგან; უკრესობია მათ გენა).

ბოლოს ანტონი იძლევა შესიტყვებაში მეზყვეულების ნაწილთა განლაგების ასეთ სქემას: 1. ზმნის "სახელი", 2. თუ საჭიროა, მისი გენსართავი, 3. გენსართავი სახელის "ძიება", 4. თანდებული, თუ საჭიროა, 5. თანდებულის "ძიება", 6. ამ "ძიების" გენსართავი, თუ საჭიროა, 7. ზმნიზენა, თუ საჭიროა, 8. ზმნა, 9. ზმნის "ძიება" (შესაძლებელია, თანდებულიანიც), 10. "ძიების" გენსართავი. თითოეული სახელს შეიძლება ერთვოდეს აგრეთვე ე.წ. "განმათვსებელიც", რომელიც წარმოადგენს ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ არსებით ან გენსართავ სახელს (1. ჩინებული ქორწილისა საღმრთოდსანი 2. ჯრჩეული 3. მჭსჯავრითა ჭეშმარიტითა ღმრთისათა 4. შემდგომად 5. შემოსისა სამოსლისა საქორწინოდსა 6. დაუყენებლად 7 შევაღნ 8. სასძლოსა შინა ბეცისასა 9. ნმიდასა).

რა თქმა უნდა, განაგრძობს ანტონი, წინადადებაში ყოველთვის არ იქნება ყველა ზემოჩამოთვლილი მეზყვეულების ნაწილი, მაგრამ აუცილებლად უნდა იყოს: 1. ზმნის "სახელი", 2. ზმნა და 3. ზმნის "საძიებო ბუნებისამებრ" ან "ნათესავისამებრ" (1. კურთს შეაერთა სკიპტრად; 2. კურთს შეაერთა სკიპტრად მრავალთა მეფობათა; 3. კურთს პირუსლმან შეაერთა სკიპტრად მრავალთა მეფობათა ერთ მონარხიად; 4. კურთს პირუსლმან, ძემან სპარსთა მეფისამან, გამოცდილმან მჯელარმან სიმჯნითა დიდითა შეაერთა სკიპტრად ლიდიისა, სირიისა, ხალდეველისა, მიდიისა, სპარსეთისა, ეგვპტისა და მრავალთა სხუათა აზიის შინათა ერთ მონარხიად).

წინადადებაში პირველად უნდა მოინახოს, რომელია და სად არის

"სახელი ბმნისა" და ბმნა, შემდეგ ბმნის "საძიებო ბუნებისაებრ" და "ნათესავისაებრ". უნდა გაირჩეს და მოიძებნოს ზედსართავი სახელები, გაირკვეს, რომელ არსებით სახელებს ერთვიან, რაღგანაც ხშირად ზედსართავები გათიშულია არსებითი სახელებისაგან. შემდეგ უნდა მოიძებნოს მიმართებითი ნაცვალსახელები და მისამართი სიტყვები, ნაცვალსახელები (უნდა დაღგინდეს, რომელ სიტყვას ენაცვლებიან) და, ბოლოს, უნდა გაირჩეს "განმავსებელი" "ძიებაობაგან".

ორივე რედაქციაში ანტონს ამ დავალებისით გარჩეული აქვს მრავალი წინადადება[235].

მეორე რედაქციაში ანტონი იხილავს საკითხს "ფრასის" ანუ "წერილის" ანუ "ბრახვს" (11, 150ვ) სამგვარად დაყოფის შესახებ.

პირველ სახეს ეწოდება "ლაკონიკა" (11,150ვ), რაღგანაც სიტყვები ცოტაა, "ძალი" კი - მაღალი და დიდი.

მეორეა "აღიტორიკა" (11,150ვ), რომელშიც არც ისე ცოტა სიტყვებია, რომ აზრი ბნელი და ბუნდოვანი გახდეს და არც ისე ბევრი, რომ მაღალი "ცნობა" (11,150ვ) შეილახოს.

მესამეა "აზიატიკა". ფრაზას სიმაღლე არა აქვს, მაგრამ უხვია და მშვენიერი.

მართალია, განაგრძობს ანტონი, წინადადების აზრი უნდა შეესაბამებოდეს არა მარტო გრამატიკულად, არამედ მჭერმეტყველების წე-

---

235 საილუსტრაციო მაგალითების დამოწმების საშუალებაა, სამწუხაროდ, არ არის. საჭიროა მხოლოდ აღინიშნოს, რომ ანტონი პირველ რედაქციაში ყველა მაგალითს განმარტავს, ან, როგორც დვითონ ამბობს "განამარტივსიტყუებს" (1,182ვ). შდრ.: მხითარის "պարպաշխ" (ძ3.449): պարպ ="მარტივი"+ա+լսանէ ="თხრობა".

სების თვალსაზრისითაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი ჩვენ არ ძვეხებაო.

ამით თავდება სინტაქსური საკითხების განხილვა ანტონის გრამატიკაში.

სამი სტილის თეორია ანტონის მრავალტიკაში

მეცნიერებაში საყოველთაოდ აღიარებული შეხედულებით ანტონმა მთელი საუკუნით განდევნა მწერლობიდან ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებული ახალი ქართული სალიტერატურო ენა. ანტონმა შემოიტანა და დანერგა საქართველოში ე.წ. "სამი სტილის თეორია", რომელიც მანამდე გავრცელებული იყო აღმოსავლეთისა და სავლეთის ბევრ ქვეყანაში და მათ შორის საქართველოსთან ისეთ მჭიდრო ურთიერთობაში მყოფ ქვეყნებშიც, როგორიც იყო რუსეთი და სომხეთი.

იყო თუ არა ნაირსტილოვანი ლიტერატურული ენის გამოყენების შემთხვევები ანტონის წინარეობინდელ ქართულ მწერლობაში? ამ საკითხზე პასუხის გაცემა შეიძლება მხოლოდ იმის შემდეგ, რაც დაწვრილებით იქნება შესწავლილი ყოველი ქართველი მწერლისა და მთარგმნელის აღგილი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში. მანამ კი მხოლოდ ერთი რამ შეიძლება ითქვას: მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ენის ისტორიაში მკაფიოდ გამოიყოფა ორი ძირითადი საფეხური (ე.წ. ძველი და ახალი ქართული), ქართული ენა არ იყო ერთგვაროვანი ამ საფეხურებს შიგნითაც და, რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, ეს არაერთფეროვნება გამოწვეული იყო არა მარტო უნიფიცირებული ნორმების მქონე ენაში სხვადასხვა დიალექტიდან მომდინარე ცოცხალი სასაუბრო მეტყველების მძლავრი ნაკადის შეჭრით, არამედ თავისი დროის სალიტერატურო ენისადმი საკვები მწერლების სხვადასხვანაირი დამოკიდებულებითაც.

XII და განსაკუთრებით მომდევნო საუკუნეებში, როცა ძველი

საღიტერატურო ენის მკაცრი ნორმები დაირღვა და შანსხვავება ძველი საღიტერატურო ენასა და ახალ, ცოცხალ სასაუბრო მეტყველებასთან დაახლოებულ საღიტერატურო ენას შორის განსაკუთრებით ცხადი გახდა, შესაძლებლობა შეიქნა ორ, ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებულ ენაზე წერისა. ძველი, V-XI საუკუნეების საღიტერატურო ენა შემორჩა საეკლესიო ხასიათის ნაწარმოებებს, მაშინ როდესაც, ამის გვერდით საერო მწერლობაში ცოცხალ სასაუბრო მეტყველებაზე დამყარებული ახალი საღიტერატურო ენა დამკვიდრდა. საერო და საეკლესიო მწერლობაში ნაირგვაროვანი ენის გამოყენება ისე დიდხანს გაგრძელდა, რომ, როგორც ეს სათანადო სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, სულხან-საბა ორბელიანი, რომლის ენაც ჩვეულებრივ ცოცხალ სასაუბრო მეტყველებაზე დამყარებული ახალი ქართული საღიტერატურო ენის ნიმუშად მოჰყავთ, არაიშვიათად თავის ნაწარმოებებში ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის სტილს მიმართავდა; მის "ნაწარმოებთა ენა ერთგვარი არაა. დამახასიათებელია, რომ საბა ორბელიანი, ავტორი "სიბრძნე სიცრუის წიგნისა", რომლის ენა არსებითად ახალი ქართულია, ხშირად "სწავლანი ანუ ქადაგებანი" ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის სტილით წერს"[236].

ამრიგად, ანტონს, შემდგომში ნაირსტილოვანი ლიტერატურული ენის თეორიის შემქმნელსა და დამკვიდრებელს, უდავოდ ჰქონია

---

236 ი ვ. გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი. სულხან-საბა ორბელიანის ენისათვის. - "ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი". საიუბილეო კრებული. თბილისი, 1959, გვ. 33.

ლიტერატურული წინაპრები.

ინტერესს არ უნდა იყოს მოკლებული ამ ასპექტში იმ ფაქტის აღნიშვნაც, რომ თვით ანტონი ჯერ კიდევ მაშინ წერდა უარესად მძიმე, ძნელად გასაგებ, ხელოვნური ენით, როცა ის არც იცნობდა სამი სტილის თეორიის არსს. ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ თუნდაც მისი "მატმეცყველების" ენა. "მატმეცყველების" წერა კი მან დაასრულა 1752 წლის 11 მარტს[237], ე.ი. ერთი წლით ადრე, ვიდრე ის თავისი გრამატიკის პირველ რედაქციას დაწერდა.

ანტონის მსჯელობა სამი სტილის თეორიის შესახებ გადმოცემულია მისი გრამატიკის პირველი რედაქციის მესამე ნაწილის XVI თავში, რომლის სათაურია: "სხუადასხუა შესახელავთათჳს ძუჩლთა შეთხზუაობათასა, ზედადებითა რომელთამე სიტყუათა, აღმოღებული წერილთაგან ქართუჩლთა ენისათა, სრულიად საქართუჩლოსა არქიეპისკოპოსისა მიერ ანტონისა და ყოვლად ბრძნისა მხითარ მოძღურისა მიერ სომეხთასა ენისა წერილთაგან აღმოღებული, მაგალითად დებული ყრმათათჳს" (I,183v). როგორც ჩანს, ნაირსტილოვანი ლიტერატურული ენის თეორიულ დასაბუთებას ანტონი პირველად მხითარის გრამატიკის წყალობით გაეცნო და თითქმის უცვლელად, იმ სახით, როგორც ეს მხითარს ჰქონდა, გადმოიტანა კიდევაც თავის გრამატიკაში.

მსჯელობა ანტონისა ასეთია:

"პირუჩლ ვიდრემე თუ სადამე დავსდვათმცა მაგალითნი რომელნიმე ნათხზთაგან პირუჩლთა მოძღუართასა, საუწყ სადამე არს, რამეთუ სამ სახედ პოებულ პირუჩლთა მოძღუართა წერილნი ყოველნი შე-

---

[237] კ. კეკელიძე. ქართ. ლიტ.-ის ისტ., გვ. 378.

ხმუაობათა შინა. პირუჭლი იგი არს, რომელსა აქუს სიმცირე რჩეულმოძღურებისაგან, გარნა უფრორე აღვიღ გასაგონ ვიდრემე არს ყოველთა, ვითა არს სითხმკ სინაქსრისა და მოთხრობათა. მეორე უკუღ არს, რომელსა საშუალი ქცევაჲ აქუს რჩეულმოძღურებისაგან და მკბილსიტყუაობისაგან და არა არს ეგოღენ აღვიღ გასაგონ ყოველთა, ვითა იგი არს სითხმკ უმეტესთა კერძოთა სამღთოთა წერილთასა. მესამე ვიდრემე არს, რომელსა სრულად აქუს რჩეულმოძღურებისაგან და მკბილსიტყუაობისაგან და არა არს გასაგონ ყოველთა, არამედ მხოლოდ მეცნთა შორის აქუს ნათელი თვსი და ესგუარნი არიან სითხმკნი წერილთანი, ვიდრემ უკუღ დიონისის, ღმრთისმეტყუელსა დიდსა ათანასის, ვასილის კესარიელისა, გრიგორის ნოსელსა, ღირსსა ეფრემს სირიელსა, ღირსსა მაქსიმეს, ანასტასი სინელსა, სამღთოსა გერმანეს კონსტანტინეპოლელსა, მკბილმეტყუელსა იოანეს მანსურს, იოანე სინელსა, იოანე ფილასოფოსსა ქართულსა, მეფესა აფხაზთა და ქართულლთასა დავითს, ეფრემს და არსენის, ღრამმატიკოსთა ღირსთა, არსენის, ქართულლთა მამათმთავარსა, შთას რუსთაველსა, გამოთქმელსა მეფის თამარის ცხოვრებისა და სხუანი.

საუკუ სადამე არს ცნობად, რამეთუ მოძღუარსა მიხითარს სომეხთანი მიუჯსენებიეს მოძღუარნი, მაგრამ ჩუჩნ ჩუჩნნი მოვიჯსენით უნიანრეს და ესენი არა მისთა სიტყუათაგან არიან, ხოლო რომელნიცა მოუჯსენებიეს მიხითარს, არიან ესენი: მოსე ხორანელისა, გრიგორი ნარეკელისა, ნერსეს კლაღისა, ნერსე ლამბრონელისა და სხუათა რომელთამე. ან სადამე ღრამმატიკოსთაგან თვთეული სამთანი ჭმარებისაებრ აღგილთასა და შენყობისა სიტყუასა შინა სათანადო არს შემოყუანად საქმისა[238], ესე იგი, გრახ-

ვდეს რა, ანუ აღსწერდეს მქერდჳლი თუ ვინ რაჲმესა სასარტებ-
ლისა ერისასა მხოლოჲ, ჳლირს ქცევა პირუჳლთა შესახელაჲთა,
ხოლო წარმოსცემდეს რა შესაბამსა რაჲმესა მეცნიერებასა სწავ-
ლისაები ანუ ქარდამოსცემდეს მარტივსიტყუაობათა წმიდათა წე-
რილთასა და მსტავსთა სხუათაცა, ჳლირს ქცევაჲ მეორითა შესახე-
რილთასა, ბ-ეა ჲნ ჳბე აბნაურებითა სიტკბოებისათა დაკნინებესმცა აბნა-
დავითა, ნუ ჳბე აბნაურებითა სიტკბოებისათა დაკნინებესმცა აბნა-
ურებაჲ სიტყუათა და სიღრმითა ღქსთათა ჳმეტეს ჳღრმეს დაინ-
თქასმცა სიღრმეჲ მეცნთა. ხოლო ქარდმოსცეს რა რაჲმე, რომელი
არა იყოს სამეცნოთათჳს სასწავლოთა ბა არცა სარგებელ ერთათჳს
მდაბიურთა, არამედ ბრძნისამი ბ̇ა განსწავლულისა, მხოლოდ შესა-
ბამ არს მოქმედებაჲ მათი, მაშინ ჯჱმს ქცევაჲ მესამითა შესა-
ხედავითა, რათა ბრწყინუალებაჲ სიტყუათა და ჯშირსიტყუაობა
გრახუათა, ქარქანსთხიოს სიცონილი ქონებათაქან აღმოკითხუჩ-
თასა და მხიარულ ყოს საგრძნონი და იზიდოსმცა მკითხუჩნი თან-
მდევართა ესგუართა ნათხზთასა. ან ვიდრემე უკეთუ შეთხზუაობა,
ანუ აღჳსნა ნათხზთა ნაწილთა შინა თჳსთა, ანუ პჳრობაჲ რომლი-
სამე რიცხჳსა, ვითარ იგი ჰჯამს პჳრობაჲ და ერთად კრებაჲ
თჳსთაქან ნაწილთა, აღჳლ სადამე არს ახალმესწავლეთა ღრამმატი-
კისათა, რაოდენიცა ძალუც პირუჩლის შიმართ და მეორისა თხზჳსა

---

238 მხითართან: "Արդ՝ ի ֆերթողաց իւրաքանչիւրն երից դար պիտա-
ճուտրեամբ փեղոյն և յարմարութեան բանին պարտի՛ ի գործածել" -
ხაზი ჩვენია ე.ბ. (ძვ. 453). գործ ածել ="ხმარება","გამო-
ყენება", ანტონს შემადგენელი ნაწილების სიტყვასიტყვითი გად-
მოტანით უთარგმნია: գործ ="საქმე", ածել="დასხმა", "შემოყვანა"

მსახელობისა სწავლაჲ. მაგრამ მესამე არა ეჵნოდ ადვე არს, თიო რამეთუ დაბმულევნაჲ ვიცკიეთ და ახალმესწავლეთათჳს შევჰკრიბეთ ამრიო რომელნიმე სიტყუანი თხზულთანი ძუძლთა ჩუენთა სამღთოსაგან წერილისა და სხუათაგანცა მესაბამისაებრ მესახელობისა და აღვჰსნიო ადგილ ადგილ მათდა, რომელთაგან დვსთა შინა ნაწილთა და გუარს მეთქუმობათა მათთასა ვამარტივსიტყუსბთ" (1,183v-184r).

ამრიგად, ანტონი ძვლ ქართვლ და უცხოელ მწერალთა ნაწერებს სამ სახედ ყოფს. პირველი სახის ნაწერები ნაკლებად შეიცავს რჩეულსიტყვაობას, მაგრამ ყველასათვის ადვილი გასაგებია. ასეთია, ანტონის აზრით, სვინაქსართა და მოთხრობათა ენა. მეორე სახის ნაწერებში რჩეულსიტყვაობა მეტი ოდენობითაა წარმოდგენილი, მაგრამ სამაგიეროდ ნაკლებ გასაგებიც არის პირველი სახის ნაწერებთან შედარებით. ასეთია საღვთო წერილის ენა. რაც შეეხება მესამე სახის ნაწერებს, მათ სრულად მოეპოვებათ რჩეულსიტყვაობაცა და ტკბილხმყვანებაც, მაგრამ ისინი მხოლოდ მეცნიერთა არიან გასაგები და ხალხისაგვის არის გაუკუთვნილი. იქვე ანტონი ჩამოთვლის არიან გასაგები და ხალხისაგვის არის გაუკუთვნილი. იქვე ანტონი ჩამოთვლის მესამე "სტილით" ნაწერი ნაწარმოებების (ქართველ და სომეხ) ავტორებს, ამასთან საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ მხითარს სომეხი ავტორები ჰყავს მოხსენიებული, მაშინ, როდესაც მან, ანტონმა, ქართველი ავტორები დაძებნა.

ისევე, როგორც მხითარი, ანტონი მოითხოვს, რომ ნაწარმოების ხასიათი განსაზღვრავდეს ნაწარმოების სტილს. თუ ნაწარმოები ხალხისათვის არის განკუთვნილი, იგი პირველი სახის ენით უნდა იწერებოდეს, თუ ნაწარმოები სწავლას ან მოძღვრებას დარიგებს, სომეხი ავტორები ჰყავს მოხსენიებული, მაშინ, როდესაც მან, ანსიტყვები ავტორები ჰყავს მოხსენიებული, მაშინ, როდესაც მან, ანტონმა, ქართველი ავტორები დაძებნა.

ისევე, როგორც მხითარი, ანტონი მოითხოვს, რომ ნაწარმოების ხასიათი განსაზღვრავდეს ნაწარმოების სტილს. თუ ნაწარმოები ხალხისათვის არის განკუთვნილი, იგი პირველი სახის ენით უნდა იწერებოდეს, თუ ნაწარმოები სწავლას ან მოძღვრებას დარიგებს, საჭიროა მეორე სახის ენა, ანდა წმინდანთა წერილებს განმარტავს, საჭიროა მეორე სახის ენა,

რომ სიტყვათა კეთილშობილება წინადადებათა კეთილშობილების შესაბამისი იყოს და ერთმა აზრმა უბიძგოს მეცნიერთა ტონებას მეორე სიტყვისაკენ, ხოლო თუ ნაწარმოები არც სხვის მანსწავლას ეხება და არც მდაბიურთათვის არის განკუთვნილი, არამედ ბრძენთა და განსწავლულთათვისაა განიშნული, მაშინ ის უნდა იწერებოდეს მესამე სახის ენით, რადგანაც სიტყვათა ბრწყინვალება და ფრაზების მჭერმეტყველება მკითხველების ტონებას გადაარჩევს სიზარმაცეს, აღაფრთოვანებს და, ამგვარად, უფრო დაიინტერესებს მათ ასეთი ნაწარმოებებით.

დასასრულ, ანტონი, მხითარის მსგავსად, აღნიშნავს, რომ პირველი და მეორე სახის ენის მაგალითების დაძებნა ადვილად შეუძლია მოსწავლეს, მესამისა კი ძნელიაო. ამიტომ ის საჭიროდ ცნობს მიანიშნოს მოსწავლეს ასეთი მაგალითები უმეტესად საღვთო წერილიდან ან მსოფლიო ეკლესიის მოღვაწეთა და ქართველ მოძღვართა ნაწარმოებებიდან.

თავისი გრამატიკის მეორე რედაქციაში, რომელიც ანტონმა 1767 წელს დაამთავრა, მან სულ ალარ შეიტანა მსჯელობა სამი სტილის თეორიის შესახებ. ეს ფაქტი გაუგებარი რჩება, თუ მივიგონებთ, რომ ანტონი 1757 წლიდან 1764 წლამდე იმყოფებოდა რუსეთში. შეუძლებელია, რომ ის ამ დროს არ გასცნობოდა ლომონოსოვის ნაწერს: "О пользе книг церковных в российском языке" (გამოვიდა 1757 წელს) [239] და მის "Российская грамматика"-ს (გამოვიდა 1755 წელს)[240], სადაც სამი სტილის თეორიის გადმო-

---

[239] М. Ломоносов. Полное собрание сочинений. Том седьмой. Москва-Ленинград, 1952.

მას დიდი ადგილი აქვს დათმობილი. საფიქრებელია, რომ ანტონმა ეს გააკეთა სრულიად შეგნებულად და მხოლოდ იმ მიზნით, რომ ძალაში დაეტოვებინა სამი სტილის თეორიის სქოლასტიკური, ძველი, მხითარისეული გაგება და არაფერი ეთქვა ამავე თეორიის ლომონოსოვისეულ გაგებაზე, რაღგანაც ამ უკანასკნელს არა მარტო დასაშვებად მიაჩნდა სალიტერატურო ენაში სამი სტილის არსებობა, არამედ თავის "Российская грамматика"-ში ყოველ ფეხის ნაბიჯზე იძლეოდა იმის ნესებსა და რეკომენდაციებს, როგორი სტილისტური ხერხები უნდა იყოს ხმარებული თითოეული სტილით წერისას ლიტერატურულ ნაწარმოებებში.

როგორც ჩანს, თვით ანტონისათვის ნაირსტილოვანი ლიტერატურული ენის თეორია მისაღები იყო იმდენად, რამდენადაც ეს თეორია მას შესაძლებლობას მისცემდა ეწერა და, საერთოდ, გაევრცელებინა მაღალი ხელოვნური სტილი. საშუალო და განსაკუთრებით დაბალი სტილი მისთვის არსებობდა მხოლოდ თეორიულად, პრაქტიკულად კი ის მოითხოვდა მძიმე, მწიგნობრული ენით წერას. რა შედეგები გამოიღო ანტონის სამი სტილის თეორიამ შემდეგდროინდელი მწერლობისათვის, ამის განხილვა ჩვენს მიზანს არ შეადგენს, მითუმეტეს, რომ ამის შესახებ ბევრი ითქვა და დაიწერა[241].

---

[240] М. Ломоносов. Полное собрание сочинений. Том седьмой. Москва-Ленинград, 1952.

[241] იხ.: ა. ჩიქობავა ა. ქართ. ენის ზოგ. დახ., გვ. 020-021. ა. შანიძე. ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე. ე. ბაბუნაშვილი. სამი სტილის თეორია ქართულ მწერლობაში. - თსუ შრომები. ტ. 96. 1963, გვ.30-36.

დასკვნები

ნაშრომში "ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები" ანტონის გრამატიკის ორივე - ვრცელი (1753 წ.) და მოკლე (1767 წ.) - რედაქციის დაწვრილებითი განხილვისა და ურთიერთშედარების საფუძველზე, შეძლებისდაგვარად, გაანალიზებულია ანტონის გრამატიკული კონცეფციის არსებითი მომენტები და დადგენილია ის წყაროები, რომლებიდაც სარგებლობდა ანტონი თავისი გრამატიკის შედგენისას.

1. ანტონის "ქართული გრამმატიკის" მნიშვნელობა არა მარტო იმაში მდგომარეობს, რომ ეს არის პირველი სრული სასკოლო გრამატიკა, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი დროის გრამატიკოსებზე, არამედ იმაშიც, რომ გრამატიკული ფაქტების კვალიფიკაციისას მას ძირითადად ძველი ქართული ენობრივი მასალა აქვს გათვალისწინებული და, ამრიგად, ეს გრამატიკა არის ძველი ქართული ენის პირველი გრამატიკაც.

2. ანტონის გრამატიკის პირველი რედაქცია შედგება წინასიტყვაობისა და სამი ძირითადი ნაწილისაგან (პირველი ორ ნაწილში მორფოლოგიური საკითხებია განხილული, მესამეში - სინტაქსური. მეორე ნაწილის დასაწყისში საუბარია გრამატიკის რაობისა და შესასწავლი ობიექტების, აგრეთვე ბგერების, მარცვლის, მეტყველების ნაწილებისა და წინადადების შესახებ). პირველსა და მესამე ნაწილებს დართული აქვს თავ-თავისი დამატებებიც (პირველი ნაწილის დამატება, ე. წ. "სიმეტნე", გრამატიკის მოკლე კურსს წარმოადგენს, რომელიც განკუთვნილი იყო, როგორც ჩანს, სკოლებში გამოსაყენებლად და კითხვა-პასუხების სახით არის გაწყობილი. მესამე ნაწილის დამატება კი ეძღვნება ფონეტიკისა და ორთოგრა-

ფის საკითხებს).

მეორე რედაქცია, თავისი მხრივ, საკითხების განლაგებითაც და მსჯელობითაც პირველს იმეორებს, იმ განსხვავებით, რომ ამ რედაქციაში ანტონს აღარ შეუტანია "სიმეტნე" და სამი სტილის თეორია. დებულებებიც აქ გაცილებით უფრო დახვეწილი, დამაჯერებელი და კატეგორიულია, ნაკლებია სიჭრელე ორთოგრაფიული თვალსაზრისით და სახელთა და ზმნათა პარადიგმებში აღარ დასტურდება ერთი და იმავე ფუნქციური ოდენობების ნაირნაირი ფორმები.

გარდა მხითარის სომხური გრამატიკისა, რომელიც ანტონმა თავისი გრამატიკის პირველი რედაქციის დაწერისას გამოიყენა, მეორე რედაქციაში ანტონი იშველიებს სხვა (ბერძნული, ლათინური, ფრანგული, იტალიური, გერმანული და რუსული) ენის გრამატიკებსაც და არ ერიდება ადრე გამოთქმული ზოგი თავისი დებულების სამართლიან კრიტიკასაც. საკმაოდ მრავლისმეტყველია, ამასთან დაკავშირებით, მისი განცხადება მეორე რედაქციის წინასიტყვაობაში, რომ ეს ახალი რედაქცია, მართალია, გადამუშავებულია ახალი ცოდნის საფუძველზე, მაგრამ ძირითადად ისევ მხითარის გრამატიკას მიჰყვებაო. ამრიგად, ანტონმა <u>პირველმა</u> შეამჩნია, რომ <u>მხითარის გრამატიკული სისტემა</u> ბოლოს და ბოლოს <u>იგივე ბერძნულ-ლათინური ფილოლოგიური გრამატიკის კვალობაზე შექმნილი ყველა ევროპული გრამატიკის სისტემაა</u>.

3. გრამატიკა, ანტონით, არის სწორად ლაპარაკისა და წერის ხელოვნება და მისი შესასწავლი ობიექტებია: 1. ასო (თუ ბგერა, ანტონი ვერ მიხვდა მათ ერთმანეთისაგან), 2. მარცვალი, 3. სიტყვა და 4. წინადადება. რადგანაც ადამიანის მეტყველება შედგება სიტყვებისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან გარკვეული

ული წესის მიხედვით არიან დაკავშირებულნი, ამიტომ გრამატიკული ხელოვნება, უპირველეს ყოვლისა, შეისწავლის სიტყვათა მრავალფეროვნებას და მათი ურთიერთდაკავშირების წესებს.

4. ასო, ანტონის აზრით, იმდენი უნდა იყოს ენაში, რამდენი მგერაც სჭირდება ამ ენას ნარმოთქმის თავისებურებათა შესაბამისად. ქართულში 40 ასოა ამდენივე მგერის აღსანიშნავად. მგერები ანტონს დაყოფილი აქვს ხმოვნებად და თანხმოვნებად. ხმოვნები, თავისი მხრით, იყოფა გრძელ, მოკლე და შუა ხმოვნებად, თანხმოვნები კი - ნახევარხმოვნებად, უხმოებად და გაორკეცებულ თანხმოვნებად. თანხმოვნების ეს კლასიფიკაცია ბერძნულს მისდევს, ამიტომ ანტონთან დასახელებული მგერები ხშირად ვერ აკმაყოფილებენ საკლასიფიკაციო ნიშნის მოთხოვნილებას.

თანხმოვნები ანტონთან დაყოფილია აგრეთვე "სხვისმოვან", "საშუალ" და "ლიტონ" თანხმოვნებად. ამგვარი დაყოფა, ქართულის ფონეტიკური თავისებურებაა, საკმაოდ თავისებურია და, როგორც ჩანს, ისევ ბერძნულიდან მომდინარეობს.

ანტონი იძლევა თანხმოვნების კლასიფიკაციას წარმოების ადგილის მიხედვითაც: ეს არის ბაგისმიერი, კბილისმიერი, სასისმიერი და ხორხისმიერი თანხმოვნები.

"პროსოდიის" (ე.ი. ინტონაციის) მიხედვით მგერების წარმოთქმა, ანტონის აზრით, შეიძლება იყოს "მახვილი", "ნელიადი", "მხრიალი", "ბრჭყვი", "ლიტონი", "გრძელი" და "მოკლე". შესაბამისი ნიშნებია ´ , ` , ˘ , ^ , ˃ , ~ , ° . ყველა ეს ნიშანი ე.წ. ეკფონეტიკურ ნიშანთა რიცხვს ეკუთვნის და ქართულში გვხვდება უკვე იოანე პეტრიწის დროიდან. ანტონის დამსახურებაა, რომ ის იძლევა ამ ნიშნების აღმნიშვნელი ბერძნული ტერმინების

ქართულ შესატყვისებს.

5. ფონეტიკური პროცესებიდან ანტონი მსჯელობს ბგერათა პოზიციური ცვლილებებისა და მათი ჩამატება-დაკარგვის შესახებ. სწორედ ამ პროცესებზე მსჯელობისას იძლევა ის საკუთარ ორთოგრაფიულ წესებს (უ ბგერა "ბრჭყვიალება" ა-ს წინ, მაგრამ სახელთა ბრუნებისას ნათესაობითსა, მოქმედებითსა, დაწყებითსა და თანდებულიან მიცემითში ეს უ ვ-დ იქცევა; როცა იმავე უ-ს ყ მოსდევს, უ უმარცვლოდ იქცევა, ყ კი მარცვალს ქმნის...).

6. მოყვანილობა-ჯამოსახულების თვალსაზრისით ანტონი ასოთა ნიშნების შვიდ ჯგუფს ჯამოყრის: 1. "ასოჲ დიდებისა"//"საზენაო", 2. "ასომთავრული", 3. "მგრგლოვანი", 4. "ნოტრი", 5. "ყოვლიადი"//"საზოგადო", 6. "ყვავისფრჩხილოვანი" და 7. "ასომთავრული თხზული". ასოთა ნიშნების სახელწოდებების ჩამოთვლისას ანტონი ჯარკვევით ძველი ქართული დამწერლობის სახეების აღმნიშვნელ ტრადიციულ ტერმინებს უწევს ანგარიშს.

7. ქარაგმის სახეებიდან ანტონს პირველ რედაქციაში დასახელებული აქვს: 1. "საუფლო", 2. "სამთავრო"//"საასომთავრულო", 3. "საზოგადო"//"საყოველადო" და "საკმოვანო". მეორე რედაქციაში კი - 1. "უადრესობითი" ("ლატრია", "ფულია" და "იპერფულია"), 2. "საყოველადო" ("ასომთავრებითი" და "საზოგადო").

8. ანტონს ჩამოთვლილი აქვს სასვენი ნიშნების შემდეგი სახეები: 1. "ქუცქაცხიდული"//"მძიმე"//"ვარია"//"ქუცნერტილი", 2. "შუა ნერტილი"//"ნერტილი"//"ერთი ნერტილი"//"სტიქმა", 3. "დასასრული ნერტილი"//"ორნერტილი"//"აღსასრული ნერტილი", 4. "ტრჩხილი", 5. "გარემომრთხმელი"// "ელიპტიკური", 6. "ნელიადი", 7. "ქუცნაშთი", 8. "ოკსია"//"მახვილი".

ანტონის პუნქტუაციური ტერმინები ზოგი სომხურის კალკია ("ქუსრაზიდული", "ქუსწერტილი", "შუა წერტილი", "დასასრული წერტილი", "აღსასრული წერტილი", "ფრჩხილი", "ნელიადი", "ქუსნაშთი"), ზოგი - ბერძნულია ("ვარია", "სტიღმა", "ვიპოდიოსტოლი", "ოქსია"). ზოგი კი ძველი ქართული დამწერლობიდან არის აღებული ("მძიმე", "წერტილი", "ერთი წერტილი", "ორწერტილი", "გარემომრთხმელი").

9. ანტონი გამოყოფს მეფყვლების რვა ნაწილს ან, როგორც თვითონ უწოდებს, "სიტყვის ნაწილს". ყოველი ცალკე აღებული მეფყვლების ნაწილი წინადადების გარეშე მისთვის სიტყვაა, რომელიც პირველი რედაქციის მიხედვით მნიშვნელობის მქონე ხმაა, მეორე რედაქციის მიხედვით კი ჩვენი ცნების ან წარმოდგენის ნიშანია.

10. სიტყვა შედგება მარცვლებისაგან, თვითონ კი წინადადების ნაწილს წარმოადგენს. როგორც წინადადების ნაწილები (იხ. მეფყვლების ნაწილები) სიტყვები რვაგვარია: 1. სახელი, (არსებითი და ზედსართავი) 2. ნაცვალსახელი, 3. ზმნა, 4. მიმღეობა, 5. თანდებული, 6. ზმნიზედა, 7. კავშირი და 8. შორისდებული.

11. არსებით სახელს ექვსი (მეორე რედაქციაში: ხუთი) "მდევარი" აქვს: სქესი, ფუძის აგებულება, ფუძე, რიცხვი, ბრუნვა 1და ბრუნება1. "ამრიგად, "მდევარი" მოიცავს როგორც მორფოლოგიურ კატეგორიას ("ნათესავი", ბრუნვა, რიცხვი), ისე ფუძის დახასიათებას შედგენილობა-წარმოქმნის თვალსაზრისით" (ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა).

12. ანტონის გრამატიკაში შემჩნეულია და ძირითადად სწორად არის კვალიფიცირებული ქართული ბრუნების თავისებურებანი, სა-

ხელობრ, მიუხედავად იმისა, რომ, მისი აზრით, ქართულში რვა ბრუნვაა, ა) მეორე რედაქციაში ის არსებითად უარყოფს ისეთი არასპეციფიკური ბრუნვის არსებობას ქართულში, რომელიც შემასმენლობითი; ანტონის მიერ დასახელებული საბუთი ("მაშინდელთა ჩემთა თანამშრომელთა პატივს ვჰსცემ და დაუთმობ ამას და რუამთავე დავაბესებ ბრუნუათა სახელისათა"-ო. (1,72ჩ), რომლის ძალითაც შემასმენლობითი ბრუნვათა რიცხში დარჩა, ვფიქრობთ, მეცნიერულ საბუთად არ ჩაითვლება და ბიანს ვერ მოუტანს ანტონის სწორ მოსაზრებას, რომ რაღანაც ფორმის თვალსაზრისით შემასმენლობითი სახელობითის აბსოლუტური ფარდია, ის არ შეიძლება ქართულში ბრუნვად ჩაითვალოს; ბ) რაკიღა ვითარებითი ბრუნვა ანტონმა ცალკე არ გამოყო, სწორია აგრეთვე ამ ბრუნვის ნიშნების მიცემითი (და არა სხვა რომელიმე) ბრუნვის ნიშნებთან დაკავშირება; გ) სწორია აგრეთვე მოთხრობითი ბრუნვის ფუნქციით სახელობითთან გათანაბრება და იმის საგანგებოდ აღნიშვნა, რომ მოთხრობითი არ არის "გულარძნილი" ბრუნვა; დ) არ გამორჩენია ანტონს არც არსებითი სახელების კუმშვა და კვეცა; ე) საგანგებოდ არის ხაგასმული ის გარემოება, რომ ქართულში არსებითად ერთი ბრუნება გვაქვს; ვ) სწორად გამოყო ანტონმა აგრეთვე ბრუნვის ნიშნებიც (რა თქმა უნდა, ძირითადად ძველი ქართულის ენობრივ მასალაზე დაყრდნობით). ანტონი უგულებელყოფს ფონეტიკურ ფაქტორს და ბრუნვის ნიშნების შემადგენელ ნაწილებად თვლის ემფატიკურ ხმოვნებსა და ბოგერ ფუძის უკანასკნელ ბგერებსაც, ამიტომ თითეული ბრუნვის ნიშნისათვის საკმაოდ ბევრი სახეობა გამოუდის. ენის სისტემის სინქრონიული შესწავლის თვალსაზრისით ასეთი მიდგომა საკითხისადმი მეცნიერულად ფასეული ჩანს.

13. სქესის კატეგორიაზე ზოგადი მსჯელობის შემდეგ ანტონი სწორად ასკვნის, რომ ამა თუ იმ სქესის აღმნიშვნელი სპეციალური მაწარმოებელი ქართულში, სხვა ენებისაგან განსხვავებით, არ არსებობს.

14. სახელის ფუძე, ანტონის მიხედვით, შეიძლება იყოს მარტივი, რთული და ზერთული, აგრეთვე "პირველსახე" და ნაწარმოები. ნაწარმოებია სახელი, როცა მას ერთვის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი მაწარმოებელი ნაწილაკები. მნიშვნელობის მცველი ჯფიქსების დართვით ნაწარმოქმნილი სახელები ჩვიდმეტი სახისა არის ქართულში ("მოგებითი", "უარყოფითი", "კნინობითი", "ნათესავობითი", "მემცველობითი", "არსებითი", "თანმდგომითი", "სახელ&მნასხმითი", "ქონების", "აღმატებითი", "მდებრობითი", "მფარველობითი", "მემხსგავსებითი", "ულვთი", "იგივეობითი", "წესებითი" და "შედგომებითი").

15. რიცხვი ორია: მხოლობითი და მრავლობითი. მრავლობითის მაწარმოებლებია: ნი, ები, ებ, ცხ, ანე. ბრუნვის ნიშნებზე მსჯელობისას დამატებით დასახელებულია: თა, თ, ებისა, ების, ებთა, ებთ ნიშნები.

16. ზედსართავი სახელი იყოფა: დადებითად, შედარებითად და აღმატებითად.

17. ნაცვალსახელთა ჯგუფებია: პირისა, კუთვნილებითი, ჩვენებითი და მიმართებითი.

18. ზმნა ანტონს განსაზღვრული აქვს, როგორც მოქმედების ან ვნების გამომხატველი ნაწილი, რომელიც დროსა და პირსაც აღნიშნავს. ზმნა შეიძლება იყოს "არსებითი" (ე.ი. მქვეთი) და "საქმონი" ან "საქმითი". "საქმონი" ზმნები, თავისი მხრით,

იყოფა "კანუნიან" და "უკანონო" ზმნებად. "კანუნიანი" ზმნები არც დრონაკლია და არც პირნაკლი. "უკანონო" ზმნებს კი აკლია პირის ფორმა - "პირნაკლი" ზმნები, ან რომელიმე დროის ფორმა - "კლებითი" ზმნები.

19. ზმნას რვა "ძარემო" ანუ "მდევარი" აქვს: ბვარი, ფუძე, ("ნაკუჩთი" და "სახე"), რიცხვი, პირი, დრო, კილო და უღვლილება.

20. ზმნის ბვარზე მსჯელობისას ანტონძა კატეგორიულად უარყო ქართულისათვის არაბუნებრივი როგორც "ხატსამუალი", ასევე "საზოგადო" ბვარის არსებობა და ქართულში მხოლოდ სამი ბვარი ბამოყო: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი. მოქმედებითი და იმანარმოებლიანი ვნებითი ბვარის ფორმები ანტონს ძირითადად სწორად აქვს დამოწმებული, საშუალი ბვარის ფორმებში ბარკვევა კი ბაუჭირდა, მიუხედავად იმისა, რომ თითქოს-და სწორად დაყო საშუალი ბვარის ზმნები მაცთუნებელ "ხაძმემოქმედებით" და "ხატვნებით" (ერთი შეხედვით, იგივე მედიოაქტიურ და მედიოპასიურ) სახეებად.

21. ზმნის ფუძე ("ნაკუჩთი") შეიძლება იყოს მარტივი, რთული და "ზედადებული" ან "ზედმეტსრული".

ზმნა "ზედადებული" ან "ზედმეტსრულია", თუ მას ზმნისწინი ახლავს. ზმნისწინები, ანტონის აზრით, ან სამკაულად გამოიყენებიან, ან ართკეცებენ, ავითარებენ და ცვლიან ზმნის მნიშვნელობას.

22. ზმნის ფუძე ("სახე") შეიძლება აგრეთვე იყოს "პირველსახე" და "სხმითბარდასღვთი". "პირველსახე" ზმნები ზმნის ძირებს წარმოადგენენ, "სხმითბარდასღვთნი" კი ა და <u>ინებ</u> მანარ-

მოებრეშს ალირთაევენ.

23. ზმნას ორი რიცხვი აქვს: მხოლობითი და მრავლობითი. მრავლობითი რიცხვი სპეციალური ნიშნებით იწარმოება, თუმცა ისეთი ზმნებიც არსებობს, რომლებიც ფუძის მნიშვნელობით მიუთითებენ მრავლობითზე. ზმნაში მრავლობითის ნიშანი მაშინაც არის, როცა "ერთისა მოქმედისაგან ქმნილან მრავალთაგმი მოქმედებანი".

24. ზმნას სამი პირი აქვს: პირველი პირი მოუბარზე მიუთითებს, მეორე - იმაზე, ვისაც ესაუბრებიან, მესამე - იმაზე, ვის მესახებაც არის საუბარი. პირველი პირის ნიშანია პრეფიქსი ვ. მეორე პირისა, ის ბგერა, რომელიც ვ-ს მოსდევს სათანადო ზმნაში (მეორე პირის ნიშნებად გაკვრით ჳ და ს პრეფიქსებიც არის ნახსენები), მესამე პირის ნიშნები სუფიქსებია - ს,ნ,ა, ი. მრავლობით რიცხვს პირველსა და მეორე პირში ო სუფიქსი აღნიშნავს, მესამე პირში - ენ, ჟნ, ან, ვან, ყე, ს, ე, ედ, ნ, ნეს, ნენ სუფიქსები. ზოგ ზმნას პირველ პირის ნიშნად ე პრეფიქსი აქვს, მეორე პირში ამ შემთხვევაში ქ პრეფიქსია მისაღები, მესამე პირის ნიშანია ქ-ს მომდევნო ბგერა ან უ. ე-ს რიგის ზმნებში მრავლობითის ნიშანი პირველ პირში არის პრეფიქსი ქუ//ქვ, მეორე და მესამე პირში სუფიქსი ო.

25. დრო სამი აქვს ზმნას: აწმყო, ნამყო და მყოობადი. ნამყო ოთხგვარია: ნამყო უსრული, ნამყო სრული, ნამყო უსრულესი და ნამყო უსრულესი.

26. კილო ზმნისა შეიძლება იყოს თხრობითი, ბრძანებითი, კავშირებითი, პირობითი და "უჩინოებითი" ანუ "განუსაზღვრებელი". კავშირებითი და პირობითი კილოს ფორმები ერთმანეთისაგან შორისდებულებით განირჩევა. კავშირებით კილოს ერთვის "ვაშათუ" ან

"ნეჭართუმცა" შორისდებულები, პირობის კი - "უკეთუ".

ქვსივე ღრო შეიძლება მხოლო თხრობითი კილოს ზმნას ქონდეს, "განუსაზღვრებელ" კილოს (ე.ი. სანყისს ეითარებით ბრუნვაში) მხოლო ორი დრო - აწმყო და მყოობაი აქვს, ბრძანებით კილოს ნამყო დროები არ გააჩნია, ხოლო კავშირებით და პირობით კილოებს არა აქვთ აწმყო (მყოობაი ცვლის) და ნამყო სრული (უსრული ცვლის).

27. ზმნების უღვლილებებად დაყოფისას ანტონს თხრობითი კილოს აწმყოს დაბოლოება აუღია კრიტერიუმად. პირველი რედუქციის მიხედვით ზმნას ხუთი (ა,ე,ო,უ,ი) უღვლილება აქვს, მეორის მიხედვით - რვა (ა,ე,ჭ,ი,ო,უ,ვ,ჳ).

28. ზმნა, ანტონის აზრით, ოთხი ელემენტისაგან შედგება: 1. ზმნის ძირი, 2. მაუწყებელი ასო, 3. პირის ნიშანი და 4. მრავლობითის ნიშანი.

29. ზმნის უღვლილების პარადიგმების განხილვა დრო-კილოთა მიხედვით ანტონთან იწყება თხრობითი კილოს აწმყოთი. აწმყოს პარადიგმების დამოწმებისას ანტონი ისევე, როგორც ყველგან თავის გრამატიკაში, ძველი ქართულის მასალას ეყრდნობა, სახელდობრ, ავ და ამ თემისნიშნიანი ზმნების მრავლობითის მესამე პირში, როგორც ჩანს, დამოწმებულია "შეკრულნი", "აღიბუმენ" რიგის ფორმები; უპრევერბო ფორმების გვერდით აწმყოდ არის გამოყენებული პრევერბიანი ფორმებიც; ვნებით გვარის ზმნები მხოლობით რიცხვის III პირში უმეტესად ე-ს დაბოლოებიანია; "ესხუნ" ტიპის ზმნები მეშვიდე ზმნის გარეშეა ნაკლები.

აწმყოდან ჩაწერილი ანტონის გრამატიკაში ე პირისნიშნიანი აწმყოს ხოლოობითის მხოლობითი რიცხვის III პირის ფორმები.

30. ანტონის ნამყო უსრული ეს არის უპირატესად ძველი ქართულის უწყვეტლის ხოლმეობითი, თუმცა ზოგჯერ მხოლოობითი რიცხვის III პირში უწყვეტლის ფორმებიც დასტურდება, მრავლობითის III პირში კი I კავშირებითისა. ოდ-იანი ბმნების თავისებურება ძველ ქართულში ანტონს შეუმჩნეველი დარჩა და, როგორც ჩანს, იმითომაც, რომ მას საერთოდ გაუჭირდა ძველი ქართულის ოთხი მწკრივის (უწყვეტლის, I ბრძანებითის, უწყვეტლის ხოლმეობითისა და I კავშირებითის) ფორმების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა.

31. უკუთქმითი ბრძანებითი კილოს ანმყოს II და III პირის ფორმები იგივე თხრობითი კილოს ანმყოს ფორმებია.

32. კავშირებითი და პირობითი კილოების ანმყო-მყოობაებისათვის ანტონს ძველი ქართულის I კავშირებითის ფორმები გამოუყენებია, თუმცა ზოგჯერ მრავლობითი რიცხვის III პირში ძველი ქართულის I ბრძანებითის ფორმებიც არის გაპარული.

რაც შეეხება ამ კილოების ნამყო უსრულს, ეს იგივე თხრობითი კილოს ნამყო უსრულია.

33. ბრძანებითი კილოს მყოობაების ნართქმითი და უკუთქმითი ფორმები იგივე კავშირებითი ან პირობითი კილოს ანმყო-მყოობაებია.

34. ნამყო სრულის პარადიგმების დამოწმებისას ანტონი ცდილობს, რომ ეს იყოს ძირითადად ძველი ქართულის წყვეტილი, რაც უპირველესად ყოვლისა დაჩნდება ზოგჯერ დ-ნიანი ვნებითი გვარის I და II პირის ფორმების ნარმოებაში და სახელობითში დასმული პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნაში. ვნებითი გვარის ბმნების III პირის მრავლობითში ჩვეულებრივ ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებია დამოწმებული, თუმცა იშვიათად

ძველი ქართულისებური ფორმებიც დასტურდება.

ანტონის მიერ უწყვეტლის ფორმების რიგ შემთხვევებში ნამდვილად დამოცხადება, ალბათ, იმით უნდა აიხსნას, რომ ამ შემთხვევაში ან ისეთი ზმნებია დასახელებული, რომლებიც წყვეტილის ფორმებს ვერ ანარმოებენ და ამიტომ უწყვეტელი მათთვის ერთადერთი ფორმაა ნამდვილში, ან ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი მხოლოდ დ-ონით ნაწარმოები უწყვეტლის ფორმები. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, საეჭვოდებელია, ანტონი შეცდომაში შეიყვანა ე-ს უქონლობამ. არ არის დამორიცხული აგრეთვე, რომ დ-ონიანი უწყვეტლის ფორმების წყვეტილად ჩათვლა ანტონთან დამოწმებულია დ-ონიანი ვნებითების კვალიფიკაციის უუნარობითაც.

35. ბრძანებითის კილოს ნამდვილში წარმოქმითი ფორმები მხოლობითი და მრავლობითი რიცხვის II პირში ემყარება ნამდვილ სრულის II პირს, III პირისა კი - მყოფადის III პირს. ბრძანებითის ფორმები მხრობითი კილოს ფორმებისაგან, ანტონის აზრით, მახვილით უნდა დაირჩეს. მახვილის დამოკუნება ბრძანებითის ფორმებთან ნამდვილისა და მყოფადის ფორმებისაგან განსხვავებით ანტონის დრამატიკაში, ეჭვიქრობთ, მხოლოდ დრაფიკულია და საშეტყველო პლანს (ე.ი. ინტონაციას) არ უნდა დაუკისხმობდეს, ისევე, როგორც იმავე მახვილის დამოკუნება მემასმენლობით ბრუნვაში სახელობითისაგან განსხვავებით.

36. ანტონის ნამდვილ უსრულესი და უუსრულესი ეს არის მეორობითი I და II, უპირატესად ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებით როგორც დარდაუვალი, ისე დარდამავალ ზმნებში. მრავლობითის II და III პირის ფორმებში მრავლობითის ნიშნების დამოკუნება უთუოდ ახალი ქართულის ძალუნაა, ისევე, როგორც <u>ია</u> და-

ბოლოება ნამყო უსრულესში ან მეშველი ზმნის შეკვეცილი ფორმა
ქარდაუვალი ზმნების მრავლობითი რიცხვის III პირის ფორმებში.

36. ანტონის მყოობადი ეს არის II კავშირებითი ისევ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმებით, თუმცა ბოძან დამწყებულია II ბრძანებითის ან I კავშირებითის ფორმებიც.

37. ზმნის უღვლილების მხოლოდ პარადიგმების დამოწმებისას (თეორიული მსჯელობის ქარეშე) გრამატიკის ორივე რედაქციის პირველ ნაწილში ანტონს დრო-კილოთა ასეთი თანამიმდევრობა აქვს დაცული:

I ხრობითი კილოს 1. აწმყო, 2. უწყვეტელი, 3. წყვეტილი, 4. I ფურმეობითი, 5. II ფურმეობითი, 6. II კავშირებითი.

II ბრძანებითი კილოს 1. აწმყო, 2. მყოფადი.

III კავშირებითი კილოს 1. აწმყო-მყოფადი, 2. უწყვეტელი, 3. წყვეტილი, I ფურმეობითი (იგივეა, რაც ხრობითი კილოს II ფურმეობითი), 4. II ფურმეობითი (იგივეა, რაც ხრობითი კილოს II ფურმეობითი).

IV პირობითი კილო იმეორებს კავშირებითი კილოს ყველა მწკრივს.

V "უჩინო" კილოს 1. აწმყო, 2. მყოფადი.

VI მიმღეობის 1. აწმყო, 2. წყვეტილი, 3. I და II ფურმეობითი, 4. მყოფადი.

VII სახელზმნა.

38. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ძველ ქართულში არარსებულ, ფსევდოარქაულ ფორმებს, ანტონს გამოყენებული აქვს ძველი ქართულის ზიანქმის ყველა მწკრივი: აწმყო, უწყვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებითი, წყვეტილი, II კავშირებითი, I ფურმეობი-

ი, II ფურმეობითი. სპორადულად: აწმყოს ხოლმეობითი, უწყვეტელი, I ბრძანებითი, II ბრძანებითი, II ხოლმეობითი (არ ჩანს მის დროს ძველი ქართულის ენობრივი მოვლენები უკვე მკვდარია და, აბას ძარღა, ენობრივი ინტუიცია მას ახალი ქართული ენის მოდელებს უკარნახებს (აწიტომაც არის ძაპური პარადიგმებში ახალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმები).

39. სახელწმნა (ე.ი. საწყისი) იწარმოება ფხრობითი კილოს აწმყო დროის პირველი პირის ფორმისაგან და სახელფოდებით ბანარჩევს მოქმედებას ან ვნებას.

40. სახელწმნისაგან იწარმოება ე.წ. "უჩინო" ან "განუსაზღვრებელი" კილო ე-ონის დართვით.

41. მიმღეობა არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც საგნის ნიშანსა და აგრეთვე მოქმედებასა და ვნებას აღნიშნავს დროის მიხედვით. მიმღეობას სამი დრო აქვს: აწმყო, წამყო და მყოფადი. აწმყოს მიმღეობა მოქმედებითი გვარის არის, წამყოსა და მყოფადის მიმღეობა კი - ვნებითი გვარისა. მიმღეობას ექვსი "ბარემო" აქვს: გვარი, ფუძე ("ნაკუთი" და "სახე"), რიცხვი, ბრუნვა და დრო. ბრუნვა სახელის კატეგორიაა, გვარი და დრო - გმნისა. "ნაკუთი", "სახე" და რიცხვი სახელსაც აქვს და გმნასაც.

42. მიუხედავად უცხო ენათა გრამატიკების გავლენისა და იმ შეცდომებისა, რომლებიც ანტონს არ შეეძლო არ დაეშვა ენამეცნიერული აზროვნების იმდროინდელ პირობებში, ანტონმა შეამჩნია და აღნუსხა ქართული გმნის დამახასიათებელი მნიშვნელოვანი თავისებურებები, სახელდობრ: ა) მიაქცია ყურადღება სუბი-

ექტისა და ობიექტის ერთი და იმავე პირების (I და I, II და II) შეუთავსებლობას ბმნის ფორმაში; ბ) აღნიშნა ბმნის მრავალპირიანობა ქართულში; გ) <u>ინებ</u> მანარმოებელთან ერთად აუცილებლად მიიჩნია ⊥ თავსართი ბმნის კაუზატიურ ფორმებში და აღნიშნა, რომ ასეთი ფორმები ყოველთვის სამპირიანია; დ) მამოყო ბმნისწინის ერთ-ერთი ფუნქცია - ბმნის მნიშვნელობის ცვლა; ე) ჩამოთვალა ბმნის ყველა მწკრივი, სადაც შესაძლებელია პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნა და საკანგებოდ მიუთითა ამ კარგმოებაზე; ვ) "მიყუარან" და მსგავს ფორმებში ანტონისთვის სუბიექტი ("მოქმედი") მიცემითში დასმული სახელია, ობიექტი კი სახელობითში დასმული სახელი, ე.ი. ანტონმა ფაქტიურად პირველმა აღიარა საკუთრივ ინვერსიული ბმნების არსებობა ქართულში; ზ) სწორად მამოყო პირის ნიშნები (როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური); თ) კარგად მაერკვა, ერთი მხრივ, გარდაუვალი და გარდამავალი და, მეორე მხრივ, ერთპირიანი და ორპირიანი გარდაუვალი ბმნების თურმეობითების წარმოების თავისებურებებში; ი) ყურადღება მიაქცია <u>ავ</u> და <u>ამ</u> სუფიქსებიანი ბმნების პარალელურ, თემისნიშნიან და უთემისნიშნო, წარმოებას თურმეობით პირველში და უპირატესობა თემისნიშნიან ფორმებს მიანიჭა. კ) აღნიშნა ზოგი ბმნის თავისებურებები (ვარ, ეჰბი, ვიტყვ, ხვალ, მოველ).

43. თანდებული არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც არსების გარემოებას აღნიშნავს და ბრუნვაში სახელის მართვის უნარი აქვს. თანდებულმა სახელი შეიძლება მართოს წრფელობით, მიცემით, ნათესაობით, შემასმენლობით, დანყებით და მოქმედებით ბრუნვებში.

44. ბმნიზელა არის მეფყვეღების ნაწიღი, რომელიც არსების მოქმეღებისა ღა ვნების ძვარის აღნიშვნელია. ბმნიზელის ჯგუფებია: "ვითარებითი", "რაოღენობითი", "ჟამობითი", "ღროებითი", "აღგილობითი", "შემკრებელობითი", "ბანკიღებულებითი", "წართქმითი", "უკუთქმითი", "ბამოცხაღებითი"//"ბაწცხაღებითი", "უცხაღოებითი", "საკითხავი", "მკსნრაფლობითი", "სიხშოებითი"// "ჰკშირობითი", "ხარისხებითი"//"წესებითი"//"აღსავლობითი", "ჩუქნებითი", "მრჩობლობითი"//"შემრჩობლებითი", "წინააღრჩევითი", "ღასაყენებელი"//"ღაყენებითი", "უთანამღებობითი", "ანაზღობითი", "მყუღროებითი".

45. შორისღებული არის მეფყვეღების ნაწიღი, რომელიც სუღის სხვაღასხვა ვითარებას აღნიშნავს. შორისღებულის ჯგუფებია: "სანეტარო", "ბანცხრომითი", "საბანსაკვირო", "შენყაღებითი", "სასაღმობო", "შინაბანმგზებარეობითი", "ვაღაღებითი", "უჭამსობითი", "ბასრობითი", "შორსწოღებითი", "იღუმალობითი", "ბანმკნობითი".

46. კავშირი არის მეფყვეღების ნაწიღი, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს წინაღაღების ნაწიღებს. კავშირის ჯგუფებია: "საერთმასნო", "საბანწუაღვო"//"ბანწუაღვითი", "ბარმიმღეობითი", "ბაწყებითი", "საუსრულო"//"უსრულებითი", "წინააღრჩევითი", "მიზეზობითი", "უკეთუობითი", "ბანმარტებითი", "ზეღმოღებითი", "მეტნობითი", "საიქო"//"იქუნეობითი".

47. სინტაქსი არის მეფყვეღების ნაწიღების ორგანიზებული ბანლაგება ერთ მთღიან გრამატიკულ ერთეულში.

48. ყოვეღი სიტყვა წინაღაღების ნაწიღია, ხოლო წინაღაღება არის სიტყვათა შეერთება, რომელიც ბამოხატავს აზრს ღა შინაარ-

სის მიხედვით შეიძლება იყოს თხრობითი, ბრძანებითი, ნატვრითი, პირობითი და განუსაზღვრელი. წინადადებების კლასიფიკაცია მიწაარსის მიხედვით ბმნის კილოს ემყარება. წინადადება შეიძლება იყოს სრული, დამთავრებული აზრის გამომხატველი (ადამიანის გონებას ასვენებს) და უსრული, დაუმთავრებელი აზრის გამომხატველი (ადამიანის გონებას არ ასვენებს, მხოლოდ აღვიძებს).

49. სინტაქსის შესწავლის საგანი ანტონთან მეტყველების ნაწილებს შორის სინტაქსური დამოკიდებულების (შეთანხმებისა და მართვის) გარკვევაა.

50. შეთანხმება შეიძლება იყოს სახელსა და ბმნას შორის რიცხვსა და პირში. ეს ბმნა მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელია და მასთან დაკავშირებული სახელი კი - ამ მოქმედების ან ვნების "მმუფლებელი" ან "უფალი", რაც უნდა ეწოდოს "გაბატონებულ ქვეყნის". მეორე რედაქციაში "უფალი" ტერმინის პარალელურად იხმარება ტერმინი "ქუცმდებარე", ხოლო "მექმეობათა ანუ ვნებათა" აღმნიშვნელი ბმნა რამდენჯერმე ტერმინი "შესმენილით" არის შეცვლილი. ეს ტერმინები აშკარად ღუღანელი "ქვემდებარისა" და "შემასმენლის" ფარდი ცნებებია და, სავარაუდებელია, ანტონმა ისინი ბაუმეისტერის ლოგიკიდან შემოიტანა თავის გრამატიკაში.

51. ბმნის "მმუფლებელ " სახელებად, რომლის ბრუნვებია სანელობითი, მოთხრობითი, მეორე რედაქციის მიხედვით მიცემითიც, შეიძლება გამოყენებული იქნეს ბედსართავი სახელი, ნაცვალსახელი, ბმნის განუსაზღვრელი კილო მყოფადში, მიმღეობა და სახელბმნა. შეუძლებელია ბმნის "მმუფლებელ" სახელად გამოვიყენოთ ბმნის პირიანი ფორმა, ბმნის განუსაზღვრელი კილო აწმყოში, თანდებული, ბმნიზედა, კაუზირი და შორისდებული.

52. არსებითსა და ზედსართავ სახელებს შორის შეთანხმება შეიძლება იყოს ბრუნვასა და რიცხვში. ბრუნვასა და რიცხვში შეთანხმება აუცილებელი არ არის, თუ ზედსართავი სახელი წინ უძღვის არსებითს. ზედსართავი სახელის ფუნქცია აქვს კუთვნილებით და ჩვენებით ნაცვალსახელებს.

53. შეთანხმება არსებობს აგრეთვე მიმართებით ნაცვალსახელსა და მისამართ სიტყვას შორის. მიმართებითი ნაცვალსახელების ფუნქციით იხმარება ჩვენებითი ნაცვალსახელებიც და აღჭილის ბმნიზედებიც.

54. კითხვა-პასუხს შორის შეთანხმება არსებობს მხოლოდ ბრუნვაში.

55. მეცნიერების ნაწილები ერთმანეთს მართავენ და ზოგი მმართველია ("მეძიებელი") და ზოგი მართული ("ძიებული"). ბრუნვებში მმართველი მეცნიერების ნაწილები - ბმნები, მიმღეობები, სახელები, თანდებულები, ბმნის განუსაზღვრელი ფორმები, სახელბმნები სხვა სიტყვებთან დაკავშირებისას მოითხოვენ შესაბამის ბრუნვებს.

56. ბმნები, გარდა იმისა, რომ ეთანხმებიან თავის სახელებს პირსა და რიცხვში, თავის წინ ან შემდგომ მოითხოვენ ბრუნებად სახელს, რომელსაც ბმნის "ძიება" ან "საძიებო" ეწოდება, ეს არის ბმნის მიერ მართული ("მიჰკრიდილი") სახელი იმ ბრუნვაში, რომელიც ბმნის ბუნებას შეესაბამება.

57. ყველა მოქმედებითი გვარის ბმნა მართავს სახელებს მიცემითსა და შემასმენლობით ბრუნვაში (მეორე რედაქციაში შემასმენლობითი შეცვლილია წრფლობითი ბრუნვით, რადგანაც შემასმენლობითი ფორმით იგივე წრფლობითია). ეს არის ე.წ. "ნათესავის

ძიება" ან "საძიებო ნათესავისამებრ".

ვნებითი გვარის "ნათესავის ძიება" ყოველთვის დაწყებით ბრუნვაშია.

"ნათესავისამებრ საძიებოს" შემასმენლობითი (ქვია ნრფელობითი) და მიცემითი ბრუნვები ასე ნაბილება: მოქმედებითი გვარის თხრობითი კილოს გმნები აწმყოსა და უწყვეტელში, უკუქმითი ბრძანებითის II პირში, მყოფადის ბრძანებითში და კავშირებითი (ან პირობითი) კილოს აწმყო-მყოფადსა და უწყვეტელში "ნათესავის ძიებას" მიცემით ბრუნვაში მართავენ. თხრობითი კილოს წყვეტილსა, თურმეობითებსა და მყოფადში, ნართქმითი ბრძანებითის II პირში, ნართქმითი და უკუთქმითი ბრძანებითის III პირში, კავშირებითი (ან პირობითი) კილოს წყვეტილსა და თურმეობითებში კი - ნრფელობით ბრუნვაში. გამონაკლისია: ობიექტური წყობის გმნები, რომელთაც აწმყოში "ძიება" ნრფელობითში აქვთ და, აწმონის გაძებით, მეორეგვარი უწყვეტელი, საღაც გმნებს "ძიებ" აგრეთვე ნრფელობითში აქვთ.

58. მოქმედებითი გვარის გმნებს "ნათესავისამებრ საძიებოს" გარდა "ბუნების საძიებოც" აქვთ. ასეთი "საძიებო" აქვთ ვნებითი გვარის გმნებსაც. თანაც საგანგებოდ აღნიშნულია, რომ "ნათესავისამებრ საძიებო" მხოლოდ ერთი შეიძლება ჰქონდეს გმნას, "ბუნებისამებრ საძიებო" კი - რამდენიმე. ბოგჯერ გმნა სახელს მარნავს თანდებულის მეშვეობით. საშუალი გვარის გმნებს მხოლოდ "ბუნებისამებრ საძიებო" შეიძლება ჰქონდეთ.

59. გმნებმა შეიძლება ბრუნვაში მართონ სახელგმნებიც, გმნის განუსაზღვრელი კილოს ფორმებიც და მიმღეობებიც.

60. სახელის ბრუნვაში მართვის უნარი აქვთ აგრეთვე გმნის ა-

ნუსაბღვრელი კილოს ფორმებსაც, მიმღეობებსაც და ზედსართავ სახელებსაც.

61. წინადადებაში შეიძლება შეგვხვდეს ნათესაობითში დასმული სახელები, რომლებიც არც "უფალი" სახელებია და არც "საძიებოები", არამედ განსაზღვრებები ("განმათვსებელი"). ბრუნებისას მსაზღვრელი ("განმათვსებელი") უცვლელად ნათესაობითში დარჩება, ხოლო საზღვრული ("განთვსებული") იბრუნვის.

62. ანტონი იძლევა შესიტყვებაში მეთყვლების ნაწილთა განლაგების ასეთ სქემას: 1. ზმნის "სახელი", 2. თუ საჭიროა, მისი ზედსართავი, 3. ზედსართავი სახელის "ძიება", 4. თუ საჭიროა, თანდებული, 5. თანდებულის "ძიება", 6. ამ "ძიების" ზედსართავი, თუ საჭიროა. 7. ზმნიზედა, თუ საჭიროა, 8. ზმნა, 9. ზმნის "ძიება" (შესაძლებელია, თანდებულიანიც), 10. "ძიების ზედსართავი. თითოეულ სახელს შეიძლება ერთვოდეს აგრეთვე "განმათვსებელიც", რომელიც წარმოადგენს ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სახელს, ან ზედსართავს.

წინადადებაში არ არის აუცილებელი სახეზე იყოს ყველა ზემოჩამოთვლილი წევრი, თუ მეთყვლების ნაწილი, მაგრამ უეჭველად უნდა იყოს 1. ზმნის "სახელი", 2. ზმნა და 3. ზმნის "საძიებო" "ბუნებისამებრ" და "ნათესავისამებრ".

63. ანტონის სინტაქსური შეხედულებები ყურადღებას იქცევს იმით, რომ ა) მან სხვა გრამატიკოსებისაგან დამოუკიდებლად, როგორც ჩანს, ბაუმეისტერის ლოგიკიდან, შემოიტანა სინტაქსში ცნებები "ქვემდებარე" და "მთქმელი" (ეს ცნებები მეცნიერებაში საყოველთაოდ აღიარებული შეხედულებით ლოგიკიდან შემოვიდა სინტაქსში, მაგრამ გრამატიკაში მხოლოდ XIX საუკუნის დამდეგს

დამკვიდრა; ბ) სწორად გაიგო და აღწერა ქართული კონვერსიის არსი და მისი შედეგები სინტაქსური თვალსაზრისით; გ) შეამჩნია და საგანგებოდ აღნიშნა, რომ ქართულში ქვემდებარე სამ ბრუნვაშია (სახელობითსა, მოთხრობითსა და მიცემითში); შენიშნა, რომ პირდაპირი ობიექტი (ანტონის ტერმინით "ძიება" ან "საძიებო", რომელიც პირდაპირი ობიექტის გარდა სხვა სინტაქსურ ცნებებსაც მოიცავს) ქართულში ხან წრფელობით ბრუნვაშია, ხან მიცემითში, განსხვავებით ევროპული ენების პირდაპირი ობიექტისაგან, რომელიც მუდამ შემასმენლობითშია.

64. ანტონმა გაიზიარა იმ დროისათვის საკმაოდ მოარული, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ბევრ ქვეყანაში გავრცელებული სამი სტილის თეორია და აუცილებლად მიიჩნია სალიტერატურო ენაში სამი განსხვავებული სტილით წერის საჭიროება.

ანტონი ძველ ქართველ და უცხოელ მწერალთა ნაწერებს სამ სახეზე ყოფს. პირველი სახის ნაწერები ნაკლებად შეიცავს რჩეულსიტყვაობას, მაგრამ ყველასათვის ადვილი გასაგებია. ასეთია, ანტონის აზრით, სვინაქსართა და მოთხრობათა ენა. მეორე სახის ნაწერებში რჩეულსიტყვაობა მეტი ოდენობითაა წარმოდგენილი, მაგრამ სამაკინერიდ ნაკლებ გასაგებიც არის პირველი სახის ნაწერებთან შედარებით. ასეთია საღვთო წერილის ენა. რაც შეეხება მესამე სახის ნაწერებს, მათ სრულად მოეპოვებათ რჩეულსიტყვაობაც და ტკბილხმოვნებაც. მაგრამ ისინი მხოლოდ მეცნიერთათვის არიან გასაგები და ხელმისაწვდომი. იქვე ანტონი ჩამოთვლის მესამე სტილით ნაწერი ნაწარმოებების ავტორებს.

65. მხითარ სებასტიელის გრამატიკის გავლენა განსაკუთრებით იგრძნობა ანტონის გრამატიკის პირველ რედაქციაში და ისიც

მხოლოდ გრამატიკის აღწაგობის, მოცალი დებულებებისა და გრამატიკული ტერმინოლოგიის ხაზით, პრაქტიკულად კი, როდესაც საქმე ეხება ქართული მასალის გრამატიკულ ანალიზს, ანტონი განსაცვიფრებელ ენობრივ ინტუიციას იჩენს და სწორად იდვალისწინებს ქართული ენის (ძველი ქართული ენის) იმ თავისებურებებს, რომლებიც დიდი ხანი არ არის, რაც მსჯელობის საგანი გახდა.

АНТОНИЙ И ВОПРОСЫ ГРУЗИНСКОЙ ГРАММАТИКИ

Резюме

Современная лингвистика, как наука о языке в целом, черпает свои исходные положения не только в классическом сравнительно-историческом языкознании, но и в т.н. "доучной" грамматической мысли. В древнеиндийской, классической и арабской грамматиках историки языкознания нередко находят постановку многих, и притом основных, проблем языкознания.

У истоков грузинской грамматической мысли стоит монументальная фигура Антония, автора первой грузинской грамматики. Изучение и оценка его грамматического наследия - долг грузинских языковедов.

В работе путем подробного изучения и сопоставления двух - пространной (1753 г.) и краткой (1767 г.) - редакций грузинской грамматики Антония проанализирована его грамматическая концепция, а также выявлены источники, использованные Антонием при написании своего труда.

I. Значение "Грузинской грамматики" Антония определяется не только тем, что она, в сущности, является первой полной школьной грамматикой грузинского языка, но и тем, что при квалификации грамматических фактов Антоний в основном опирался на материал древнегрузинского языка, и поэтому

его грамматика по существу является также первой грамматикой древнегрузинского языка.

2. Первая редакция грамматики Антония состоит из предисловия и трех основных частей (в первых двух частях рассмотрены морфологические вопросы, в третьей - синтаксические. В начале второй части даны краткие сведения о сущности грамматики и объектах, исследуемых ею, а также о звуках, слоге, частях речи и о предложении. В третьей части Антоний изложил также теорию трех стилей). Первая и третья части снабжены приложениями (приложение первой части, т.н. "Симетнэ" - это краткий курс грамматики, изложенный в форме вопросов и ответов, которым пользовались очевидно, в школах; приложение третьей части целиком посвящается фонетическим и орфографическо-пунктуационным вопросам).

Вторая редакция в своем построении и передаче основных положений следует первой, однако, в ней отсутствует приложение первой части и ничего не сказано о теории трех стилей. Редакция эта, по сравнению с первой, характеризуется более убедительными и категорическими суждениями, строгим соблюдением единства орфографических норм и отсутствием в именных и глагольных парадигмах различных формальных показателей для одних и тех же функциональных единиц.

При составлении первой редакции своей грамматики Антоний пользовался арианской грамматикой Мхитара Себастаци.

Во второй редакции им упомянуты и частично использо-

ваны другие грамматики (греческого, латинского, французского, итальянского, немецкого и русского языков). Здесь же он неоднократно, к тому же совершенно справедливо, критикует некоторые ранние свои положения. В связи с этим необходимо отметить следующее: в предисловии ко второй редакции Антоний пишет, что несмотря на основательную переработку и исправления, и эта редакция в основном следует той же грамматике Мхитара Себастаци. Таким образом, Антоний был первым исследователем, заметившим, что грамматическая система Мхитара Себастаци, в сущности, ничем не отличается от созданной по образцу греко-латинской филологической грамматики грамматической системы всех европейских языков.

3. Грамматика, по мнению Антония, это искусство уметь правильно читать и писать. Объекты изучения грамматики суть: I. буква (или звук, Антоний не всегда их различает), 2. слог, 3. слово и 4. предложение. Так как речь состоит из слов, связанных с друг другом по определенным правилам, грамматическое искусство, в первую очередь изучает многообразие слов и правила их взаимосвязи.

4. Количество букв, по мнению Антония, должно соответствовать количеству наличествующих в языке звуков, поэтому в грузинском языке 40 букв для обозначения стольких же звуков. Эти звуки делятся на гласные и согласные. Гласные, в свою очередь, бывают длинными, краткими и средними; согласные же полугласными (т.е.сонантами), немыми

(т.е. смычными) и геминантами. Эта классификация согласных, надо полагать, заимствована из греческого языка, поэтому очень часто у Антония названные согласные не удовлетворяют требованиям классификационных признаков.

Согласные делятся также на придыхательные, простые и средние. Эта классификация, в применении к грузинским звукам, довольно своеобразна и, как видно, заимствована опять таки из греческого языка.

По признаку "просодии" произношение звуков может быть острым, тяжелым, облеченным (имеется в виду ударение), придыхательным, простым, долгим и кратким. Соответственно существуют и их письменные обозначения: ´, `, ᾽, ^, ᾽, ˘, °. Все эти знаки известны как экфонетические; в грузинском языке они употребляются уже в трудах Иоанна Петрици (XI век). Антоний, не в пример своим грузинским предшественникам, дает эти греческие термины в грузинском переводе.

Антоний делит согласные и по месту их образования на губные, зубные, небные и гортанные согласные.

5. Антоний в своей грамматике рассуждает и о фонетических процессах, так-то: о позиционных изменениях, о выпадении звуков и образовании новых звуков. В заключение он формулирует собственные орфографические правила.

6. Письменные знаки по конфигурации делятся на семь групп: I. "ასო დიდება" aso] didebisa // "სამება" samebao, 2. "ასომთავრული" asomtavruli, 3. "მრგვლები"

mgzglovani . 4. "ნოტი" noṭi, 5. "ყოვლიად" qovliadi, "საზოგად" sazogado, 6. "ყოვისფრხელთვანი" qvavisprčxilovani, 7. "ასომთავრული ხმოვანი" asomtavruli ḫzuli. При перечислении названий этих групп Антоний явно следует традициям древнегрузинской письменности.

7. Довольно подробно рассматривает Антоний различные виды традиционных грузинских, а также заимствованных им из армянской грамматики знаков сокращения слов, обозначенных древнегрузинским термином "ჯარაგმა" karagma "титло". В первой редакции выделены следующие виды знаков сокращения: I. "საუფლო" saupło, 2. "სამთავრო" samtavro//"საასომთავრულო" saasomtavrulo, 3. "საზოგად" sazogado // "საყოველად" saqovlado и 4. "საკმეოდ" saqmovano. Во второй редакции Антоний употребляет несколько измененные термины: I. "უარეყოფითი" uarqopiti (ʼʼაღრია" laṭria, "ტყუა" ṭqua и "იპერტყუა" ipertqua), 2. "საყოველად" saqovlado ("ასომთავრებითი asomtavrebiti и "საზოგად" sazogado.

8. Перечисляет Антоний и знаки препинания, названия которых частично заимствованы из греческого языка ("ვირგა" virgia, "სტიგმა" stigma, "ვიპოდიოსტოლი" vipodiostoli), частично взяты из древнегрузинской письменности ("ძძე" mzime, "ბერტილი" ṗertili, "ერთი ბერტილი" erti ṗertili, "ორბერტილი" orṗertili, "გაზეთბერტყელი" gazetomrtqveli), частично же калькированы с армянского ("ქუდაზედული" kudazeduli, "ქუდბერტილი" kudṗertili, "შუა ბერტილი" šua ṗertili, "დასართბერტილი" dasartṗertili, "ასასრულბერტილი" asasrulṗertili, "ტრჩხილი"

9. Антоний выделяет восемь частей речи. Каждая часть речи вне предложения, по мнению автора, представляет собою слово, определяемое в первой редакции как имеющий значение звук, во второй же редакции - как знак нашего представления.

IO. Слово, состоящее из слогов (слог - это звук, который произносится одним выдохом), представляет собою часть предложения. Части предложения (т.е. части речи): I. имя (существительное и прилагательное), 2. местоимение, 3. глагол, 4. причастие, 5. послелог, 6. наречие, 7. союз и 8. междометие.

II. У имени существительного шесть (во второй редакции пять) грамматических категорий: I. род 2. и 3. корень (2. "ნაკუწი" nakuwli - простой и сложный, 3. "ცოც" saxe- первичный и производный), 4. число, падеж и 6. склонение. Таким образом, категория в грамматике Антония содержит в себе как морфологическую категорию (род, падеж, число), так и характеристику корня с точки зрения состава и образования (А р н. Ч и к о б а в а).

I2. В грамматике Антония выявлены и в основном правильно квалифицированы особенности грузинского склонения, а именно:

а) Несмотря на то, что, по мнению Антония, в грузинском языке восемь падежей, он (во второй редакции) в сущности отрицает наличие в грузинском такого неспецифического падежа, как винительный, так как, этот падеж по форме совпада-

ет с именительным; б) Антоний не смог выделить отдельно обстоятельственный падеж, однако он совершенно закономерно увязал падежные окончания этого падежа с падежными окончаниями дательного падежа; в) Прав Антоний и в том случае, когда он ставит знак функционального равенства между эргативным и именительным падежами, особо подчеркивая, что эргативный падеж в грузинском языке нельзя причислять к т.н. "косвенным падежам; г) Не ускользнуло от Антония и т.н. "сжимание" (т.е. редукция основы) и "усечение" некоторых грузинских существительных; д) Специально акцентируется в грамматике антония то обстоятельство, что в грузинском языке в сущности имеется только одно склонение; е) Правильно выделил Антоный и падежные окончания (опираясь в основном на языковый материал древнегрузинского языка). Игнорируя фонетические изменения, обусловленные взаимодействием корня и падежных окончаний, Антоний причисляет к падежным окончаниям т.н. эмфатические гласные. Этим обусловлено наличие нескольких вариантов одного и того же падежного окончания в его грамматике. Такой подход к языковым фактам является весьма интересным и находит определенную параллель с современными методами синхронного изучения языка.

I3. После общих рассуждений о категории рода, Антоний приходит к правильному выводу, что специального грамматического показателя рода, в отличии от других языков, в грузинском языке нет.

I4. Корень, по мнению Антония, может быть простым, сложным и сверхсложным, а также первичным и производным. Далее перечисляются группы производных имен.

I5. В грузинском языке два числа: единственное и множественное. Множественное число образуется посредством суффиксов ნი ni, ები ebi, ებ eb, ნი ni, ნებ ne. При обсуждении падежных окончаний дополнительно упоминаются суффиксы: ნა na, ნს s, ებისა ebisa, ებს ebs, ებისა ebisa, ებსა ebsa.

I6. Имя прилагательное может быть положительным, сравнительным и превосходным.

I7. Выделены группы местоимений: личные, притяжательные, указательные и относительные.

I8. Глагол в грамматике Антония определяется как часть речи, изменяемая по лицам и по временам. Глагол может быть вспомогательным ("არსებითი" arsebiti) и действенным ("საქმიანი" saqmiani или "საქმითი" saqmiti)[242]. Эти последние делятся на правильные ("კანონიანი" kanoniani) и неправильные ("უკანონო" ukanono) глаголы.

I9. У глагола восемь категорий: I. залог, 2 и 3. корень 2. "ნაკლული" nakluli - простой и сложный, 3. "ნათესაური" natesauri - первичный и производный), 4. число, 5. лицо, 6. время, 7. наклонение и 8. спряжение.

20. В грузинском языке, по мнению Антония, при залога:

---

242 Грамматические термины Антония, которые в ряде слу-

действительный, страдательный и средний. Формы действительного и страдательного (образованного с помощью префикса ი) залогов Антоний выделил более или менее правильно, однако, он не смог разобраться в формах среднего залога, хотя и поделил эти глаголы на две группы: "ხატჳემოკრძედებიტი" xaṭჳemokrძedebiti и "ხატვნებიტი" xaṭvnebiti, создавая впечатление, что подобное деление соответствует современному делению глаголов среднего залога на медиоактивные и медиопассивные глаголы, однако в действительности это не так.

21. Корень глагола может быть простым, сложным и "приложенным" ("ზედადებული" zedadebuli). Последний термин употреблен Антонием для глаголов с приставками.

22. Корень глагола может быть первичным или производным. Производные глаголы в грамматике Антония совпадают с современными каузативными формами глагола.

23. У глагола два числа: единственное и, образованное специальными аффиксами множественное. Существуют глаголы, которые указывают на множественность субъекта формой (значением) корня. Грузинский глагол может выразить и множественность объекта.

24. У глагола три лица: первое, второе и третье. Показатель первого лица префикс ვ, второго лица - тот звук,

---

чаев не имеют эквивалентов в современной лингвистике, мы переводим дословно.

который следует за префиксом ⴑ (в первой редакции вскользь упомянуты также префиксы ⴑ ⴅ и ⴄ ⴝ), показатели же третьего лица - суффиксы: ⴄ ⴝ, ⴑ ⴔ, ⴑ ⴁ, ⴔ ⴇ . Множественность первого и второго лиц обозначается суффиксом ⴔ ⴕ а третьего лица суффиксами: ⴑ ⴑ ⴔ, ⴑ ⴑ ⴔ ⴔ, ⴑ ⴑ ⴁ, ⴑ ⴑ ⴁ ⴔ, ⴑ ⴑ ⴔ ⴁ, ⴑ ⴑ ⴔ ⴔ, ⴑ ⴑ ⴄ, ⴑ ⴑ ⴄ ⴝ, ⴑ ⴑ ⴑ ⴄ, ⴑ ⴑ ⴑ ⴑ ⴄ. У некоторых глаголов показателем первого лица служит префикс ⴑ ⴔ в таком случае показателем второго лица является префикс ⴑ ⴑ, а показателем третьего лица тот звук, который следует за ⴑ ⴑ или же ⴑ ⴑ ⴔ. В глаголах ряда ⴑ ⴔ множественность первого лица обозначается префиксом ⴑ ⴑ ⴔ ⴑ ⴑ ⴔ // ⴑ ⴑ ⴑ ⴑ ⴔ ⴑ ⴑ ⴔ, а второго и третьего лиц - суффиксом ⴔ ⴕ.

25. Времени у глагола три: настоящее, прошедшее и будущее. Прошедшее может быть прошедшим несовершенным, прошедшим совершенным, I результативным ("ბაძო უსრულესი" namgo usrulesi) и II результативным ("ბაძო უსრულესი" namgo usrulesi).

26. Наклонение глагола бывает изъявительным, повелительным, сослагательным, условным и неопределенным. Формы сослагательного и условного наклонений различаются только междометиями. С сослагательным наклонением употребляется междометия "ვაჴაკო" vaxaku или "ნეტარტომც" neṭartumca, а с условным наклонением "ეჱეო" uḳetu.

Все шесть времен наличествуют только у глаголов изъявительного наклонения, у неопределенного наклонения только два времени - настоящее и будущее, у повелительного

наклонения нет прошедших времен, а сослагательное и условное наклонения не имеют настоящего (заменяется будущим) и прошедшего совершенного (заменяется прошедшим несовершенным) времен.

27. Виды спряжений глагола Антоний выделяет по окончаниям настоящего времени изъявительного наклонения. В первой редакции выделено пять (ⴀⴀ, ⴁⴄ, ⴂⴈ, ⴃⴉ, ⴄⴊ) спряжений, во второй - восемь (ⴀⴀ, ⴁⴄ, ⴁⴅ, ⴂⴉ, ⴂⴈ, ⴃⴊ, ⴃⴋ, ⴄ).

28. Глагол состоит из четырех элементов: I.корня глагола, 2. спрягательной частью ("ⴁⴄⴂⴈⴃⴉⴄⴊⴂⴋ ⴁⴋⴌ" mayqebeli aso, 3.показателя лица и 4. показателя множественности.

29. Рассмотрение передачи спряжения глагола по временам и наклонениям начинается у Антония настоящим временем изъявительного наклонения. При приведении парадигм настоящего времени, он, как обычно в своей грамматике, опирается на языковый материал древнегрузинского языка, а именно: для глаголов с суффиксами ⴀⴁ av, ⴀⴂ am в третьем лице множественного числа, как правила, приводятся формы типа "ⴁⴄⴂⴈⴃⴉⴄⴊⴂⴋ" ačʒqebian, "ⴀⴄⴈⴁⴄⴂⴋ" aγirsuman. Рядом с безприставочными глаголами формами настоящего времени признаны глагольные формы с приставками; Глаголы страдательного залога в третьем лице единственного числа в большинстве случаев имеют окончание ⴄ-ⴁ i-s. Глаголы типа "ⴁⴁⴁⴁ" всех спрягаются без вспомогательного глагола.

Глагольные формы древнегрузинского неоднократного нас-

тоящего времени Антонием причисляются также к настоящему времени.

30. Для прошедшего несовершенного Антоний приводит формы древнегрузинского многократного этого же времени, хотя порою в третьем лице единственного числа проскальзывают формы и самого прошедшего несовершенного, а в третьем лице множественного числа и I сослагательного. Особенности глаголов, образующих формы времен, опирающиеся на основу прошедшего несовершенного с окончанием на ოდი odi в древнегрузинском, остались незамеченными для Антония; повидимому, в этом отношении немаловажную роль сыграло и то обстоятельство, что он не смог четко выделить формы четырех времен (прошедшего несовершенного, I повелительного, многократного прошедшего несовершенного и I сослагательного).

31. Отрицательные формы второго и третьего лиц настоящего времени повелительного наклонения совпадают с формами настоящего времени изъявительного наклонения.

32. Для настоящего и будущего времен сослагательного и условного наклонений Антоний приводит формы древнегрузинского I сослагательного, хотя иной раз в третьем лице множественного числа приводятся формы и древнегрузинского I повелительного.

Прошедшее несовершенное этих наклонений совпадает с формами прошедшего несовершенного изъявительного наклонения.

33. Будущее время повелительного наклонения (как отри-

цательные, так и положительные формы) также совпадает с настоящим-будущим сослагательного и условного наклонений.

34. При приведении парадигм прошедшего совершенного Антоний называет опять-таки древнегрузинские формы. Это, в первую очередь, сказывается в образовании форм первого и второго лиц глаголов страдательного залога и в обозначении множественности прямого объекта в глаголе. В третьем лице множественного числа обычно приводятся формы, характерные для новогрузинского языка, и лишь изредка проскальзывают формы древнегрузинского языка.

В ряде случаев Антоний смешивает формы прошедшего совершенного с формами прошедшего несовершенного. В этом случае в качестве примеров приводятся либо глаголы, которые вообще не имеют прошедшего совершенного, либо же присущие древнегрузинскому языку формы прошедшего несовершенного, оканчивающиеся лишь на ⴔ ⴋ (а не на ⴔⴑ ⴋⴈ). Можно допустить, что Антоний принимает формы прошедшего несовершенного с окончанием на ⴔ ⴋ за прошедшее совершенное и по той причине, что он не смог квалифицировать глаголы страдательного залога, образованные с помощью суффикса ⴔ ⴋ.

35. Положительные формы второго лица единственного и множественного числа настоящего времени повелительного наклонения совпадают с формами второго лица прошедшего совершенного, а третьего лица - с формами будущего (resp.

II сослагательного) времени. Формы повелительного наклонения, по мнению Антония, отличаются от форм изъявительного наклонения ударением. Этот способ различения форм повелительного и изъявительного наклонений предполагает только их письменное различие и вряд-ли касается интонационных различий.

36. Формы I и II результативных времен как для переходных, так и для непереходных глаголов взяты опять-таки из древнегрузинского языка. Однако, обозначение множественности второго и третьего лиц субъекта в этих временах, также, как и само окончание -ნ ეა (для I результативного) и сокращенное окончание вспомогательного глагола в третьем лице множественного числа I результативного взяты Антонием из новогрузинского языка, поскольку в древнегрузинском некоторые из этих форм встречаются лишь изредка (-ნ ეა), а других в нем нет вообще.

37. Для будущего времени Антоний берет формы II сослагательного, сформированные по нормам древнегрузинского языка; очень редко привлечены формы I повелительного или же I сослагательного времен.

38. Приводя парадигмы спряжения глагола (без теоретических рассуждений) в первой части обеих редакций своей грамматики Антоний придерживается нижеследующей последовательности времен и наклонений:

I Изъявительное наклонение: I. настоящее, 2.прошедшее совершенное, 5. I результативное, 5. II результативное,

6. II сослагательное (Для Антония будущее).

II Повелительное наклонение: I. настоящее, 2. будущее.

III Сослагательное наклонение: I. настоящее-будущее, 2. прошедшее несовершенное, 3. прошедшее совершенное, 4. I результативное, 5. II результативное.

IУ. Условное наклонение повторяет все формы сослагательного наклонения.

У Неопределенное наклонение: I. настоящее, 2. будущее.

УI Причастия: I. настоящего, 2. прошедшего несовершенного, 3. I и II результативных, 4. будущего.

УII Отглагольное имя.

39. Хотя в парадигмах Антония и имеются некоторые псевдоархаические, реально никогда не существовавшие в древнегрузинском (да и вообще в грузинском) языке формы, все же можно утверждать, что Антоний анализирует глагольные парадигмы всех времен и наклонений древнегрузинского языка: настоящее, многократное прошедшего несовершенного, I сослагательное, прошедшее совершенное, II сослагательное, I результативное, II результативное. Спорадически: многократное настоящего, прошедшее несовершенное, I повелительное, II повелительное, II многократное (не видно только III сослагательного). Ошибки Антония при привлечении фактов древнегрузинского языка объясняются тем, что многие формы древнегрузинского к этому времени уже реально не существуют в живом грузинском языке того времени, языковая же интуиция подсказывает ему модели новогрузинского языка

(поэтому и в парадигмы глаголов проскользнули формы, характерные для новогрузинского языка).

40. Отглагольное имя (т.е.масдар) образуется от формы первого лица настоящего времени изъявительного наклонения.

41. Неопределенное наклонение образуется от отглагольного имени с помощью суффикса ე ა.

42. Причастие имеет три времени: настоящее, прошедшее, и будущее. Причастие настоящего времени всегда действительного залога, причастие же будущего и прошедшего времен - страдательного залога. Причастие имеет грамматические категории как имени, так и глагола.

43. Несмотря на влияние грамматик языков, отличающихся по своему строю от грузинского, несмотря также и на те ошибки, который Антоний неизбежно должен был допустить в силу уровня языковедческой мысли тех времен, он заметил и перечислил основные особенности, присущие грузинскому глаголу, а именно: а) Антоний обратил внимание на несовместимость одних и тех же лиц (I и I; II и II) субъекта и объекта в глагольных формах; б)Отметил полиперсонализм грузинского глагола; в) В каузативных формах глагола наряду с суффиксом ებინებ inev счел обязательным наличие префикса ა а, отметив, что подобные глаголы всегда трехличны; г) Выделил одну из основных функций приставок - изменение лексического значения глагола, д) Перечислил все формы времен и наклонений глагола, допускающие возможность обозначения множественности прямого объекта; е) Антоний фак-

тически был первым исследователем, признавшим наличие т.н. инверсивных глаголов в грузинском языкѐ; ж) Он правильно выделил личные показатели (как субъективные, так и объективные) в грузинском глаголе; з) Он прекрасно разобрался в сложном многообразии форм при образовании I и II результативных времен и и) обратил внимание на существование параллельных форм (с тематическим показателем и без) глаголов с суффиксами эз av и эд am в I результативном и отдал предпочтение формам с тематическими показателями.

44. В грамматике Антония подробно рассматриваются послелоги, наречия, союзы и междометия.

45. Синтаксис, по мнению Антония, изучает организованное распределение частей речи в одной целой грамматической единице.

46. Каждое слово является частью предложения; само предложение же - соединение слов, выражающее мысль. По содержанию предложения могут быть изъявительными, повелительными, сослагательными, условными и неопределенными.

47. Предметом синтаксиса, по грамматике Антония, является изучение синтаксических связей (согласования и управления) между частями речи.

48. Согласование бывает в лице и числе между именем и глаголом. Глагол выражает действие или страдание, а связанное с ним имя представляет собою господствующее слово ("ბრძანებელი" mtkmpzlebeli или "ფარი" mpali в отношении данного глагола. Во второй редакции параллельно с терми-

ном "ყუელი" upali употребляется также термин "подлежащее" ("ქვემდებარე" kvemdebare), а глагол нередко заменяется термином "сказуемое" ("შემასმენელი" šemasmenieli). Эти термины употребляются Антонием в их сегодняшнем понимании и, повидимому, взяты им из логики Баумейстера.

49. Господствующее слово (т.е.подлежащее), выраженное именем прилагательным, местоимением, неопределенным наклонением глагола в будущем времени, причастием и отглагольным именем, может стоять в трех падежах (именительном, эргативном и дательном), однако, оно не может быть выражено личной формой глагола, неопределенным наклонением глагола в настоящем времени, послелогом, наречием, союзом или междометием.

50. Между именем существительным и именем прилагательным также бывает согласование в падеже и числе. Имя прилагательное функционально часто заменяется указательными или притяжательными местоимениями.

51. Согласование в числе существует также между относительным местоимением и относящимся к нему именем. Относительное местоимение можно заменить указательным местоимением или наречием места.

52. Согласование между вопросом и ответом возможно только в падеже.

53. Части речи могут также управлять друг другом. Они делятся на управляющих ("მმართველი" mezievali) и управляемых ("მპყრობელი" zievuli). Управляющие части речи - гла-

голы, причастия, имена, послелоги, формы неопределенного наклонения глагола, отглагольные имена - вступая в связь с другими словами, требуют определенных падежей.

54. "Управляемое" глаголом имя ("dagda" ziela или "udagod" sazielo) стоит в падежной форме, подсказанной соответствующей формой глагола.

55. Все глаголы действительного залога управляют имем в зависимости от времени и наклонения глагола или в дательном или в именительном падежах. Это - "управляемое по роду имя" ("saqmeт natesavisameb" saziebo natesavisameb или "natesavis ziela" natesavis ziela).

56. Кроме "управляемых по роду имен" существует также имена "управляемые по природе" ("bunebis saqmeт" bunebis saziebo).

57. Глаголы управляют падежам отглагольных имен, а также формами неопределенного наклонения глаголов и причастий.

58. Со своей стороны, управлять падежами имен могут формы неопределенного наклонения глагола, причастия и имена прилагательные.

59. В предложении встречаются и такие имена в радительном падеже, которые, по мнению Антония, квалифицируются как определения ("gramatrisebeli"), неизменно остающиеся в родительном падеже, тогда как определяемое имя склоняется.

60. Антоний дает следующую схему распределения частей

речи в словосочетании: I. "имя" глагола, 2. имя прилагательное ("в некоторых случаях") этого имени, 3. управляемое имя ("dogo" ziela) этого прилагательного, 4. послелог ("в некоторых случаях"), 5. управляемое имя ("dogo" ziela) этого послелога, 6. имя прилагательное ("в некоторых случаях") управляемого имени, 7. ("в некоторых случаях) наречие, 8. глагол, 9. управляемое имя глагола (может быть и с послелогом), I0. имя прилагательное управляемого имени. Каждое имя может, в свою очередь, иметь определение ("განმარტებელი" ganmatvisebeli), обычно представленное в форме родительного падежа.

В предложении представлены не все вышеперечисленные части речи, но обязательно наличествуют: I. "имя" глагола, 2. глагол и 3. управляемое глаголом имя.

6I. Синтаксические взгляды Антония привлекают внимание тем, что а) Антоний независимо от других грамматистов, по-видимому, из логики Баумейстера, перенес в грамматику понятия "подлежащее" и "сказуемое" (эти понятия, как известно, внесены в синтаксис только в начале XIX века); б) Он правильно понял сущность конверсии грузинских глаголов и ее последствия с синтаксической точки зрения; в) Антоний обратил внимание на то обстоятельство, что в грузинском языке подлежащее может стоять в трех (именительном, эргативном и дательном) падежах; г) Он подметил, что падежами прямого объекта в грузинском языке, в отличие от прямого объекта европейских языков, которое всегда стоит в вини-

тельном падеже, выступают именительный и дательный.

62. Влияние грамматики Мхитара Себастаци особенно чувствуется в первой редакции грамматики Антония. Это сказывается как в построении грамматики, так и в формулировках общих положений и в грамматической терминологии; практически же, когда дело касается грамматического анализа грузинского языкового материала, Антоний проявляет удивительную языковую интуицию и правильно квалифицирует те основные особенности грузинского (древнегрузинского) языка, которые сравнительно недавно стали предметом внимания и обсуждения.

ANTHONY AND THE PROBLEMS OF GEORGIAN GRAMMAR

S u m m a r y

Modern linguistic science traces its origins not only in the classical comparative-historical linguistics, but in the so-called "pre-scientific" grammatical thought as well. Historians of linguistics not infrequently find ideas and cencepts in ancient Hindu, Greek and Arabic grammatical literature which echo the most recent linguistic theories.

At the beginnings of Georgian grammatical thinking stands the monumental figure of Anthony - the author of the first Georgian Grammar.

On the basis of a detailed study and collation of the two redactions of Anthony's Georgian Grammar - the enlarged (1753) and the concise (1767) versions - the author has analysed Anthony's grammatical conception and traced the sources used by Anthony in writing his work.

The significance of Anthony's Georgian Grammar lies not only in its being the first complete Georgian grammar for use in schools but also in the fact that in describing grammatical phenomena Anthony relied mainly on the material of old Georgian language, this making his Grammar virtually the first grammar of Old Georgian language as well.

The first redaction of Anthony's Grammar consists of

a foreword and three main parts (in the first two parts morphological problems are discussed, while the third deals with syntax. In the opening section of the second part brief information is given on the subject of grammar and the scope of its study, as well as on sounds, syllables, parts of speech and the sentence. The third part also contains an exposition of the three styles). The first and the third parts are furnished with appendixes (the appendix to the first part, the so-called "S i m e t n e", represents a short grammar course written in the shape of questions and answers, apparently used in schools; the appendix of the third part is devoted entirely to the problems of phonetics, orthography and punctuation).

The second redaction follows the first in its layout. However, the appendix of the first part is absent in it and there is no reference here to the theory of the Three Styles. In comparison with the first, this redaction is characterized by more convicing and categoric judgements, strict observance of the unity of orthographic norms and the absence in noun and verb paradigms of various formal indicators of one and the same functional units.

In compiling the first redaction of his Grammar An - thony made use of the Armenian Grammar by Mkhitar Sebastatsi. In his second redaction he refers to and partly employs grammars of other languages (Greek, Latin, French,

Italian, German and Russian). Also, he repeatedly, and with good reason, criticizes some of his earlier sta - tements. In connection with this, the following should be noted: in the preface to his second redaction Antho- ny writes that, notwithstanding the thorough revision and amendments, this version, too, follows in the main the grammar of Mkhitar Sebastatsi. Thus, Anthony was the first scholar to notice that the grammatical system of Mkhitar Sebastatsi does not differ materially from the grammatical system of all the European grammars com- piled on the pattern of the Greek and Latin philological grammar.

Notwithstanding the influence of the grammars of lan- guages whose structures differed from Georgian and the errors which Anthony was liable to make owing to the ex- isting level of linguistic thought of his time, he, never- theless, noticed and listed all the basic peculiarities of the Georgian language, namely:

I. Though, according to Anthony, there are eight ca - ses in Georgian, he, practically speaking, denies (in the second redaction) the existence in Georgian of such an unspecific case as the accusative, for this case coinsi - des, as to its form, with the nominative.

2.Anthony failed to isolate the terminative-adverbial case, yet quite naturally did he relate the ending of this case with those of the dative case.

3. Anthony is also right when he fuctionlly equates the ergative case with the nominative, specially emphasizing that the Georgian ergative case cannot be classed with the so-called oblique cases.

4. Neither did Anthony overlook the so-called contraction (i.e. reduction of the stem) and syncopation of some Georgian nouns.

5. Special emphasis is laid in his Grammar on the circumstance that there is actually only one declension in the Georgian language.

6. Anthony's isolation of case endings was quite correct (based mainly on data of the Old Georgian language). Ignoring phonetic changes due to the interaction of the root and the case endings, Anthony reckoned the so-called emphatic vowels to be case endings. This accounts for the existence of several variants of one and the same case ending in his grammar. Such an approach to linguistic facts is very interesting and finds some analogy to modern methods of synchronic study of languages.

7. Although in Anthony's paradigms some pseudo-archaic forms are to be found which never existed in Old Georgian (nor, for that matter, in Georgian in general), yet it can be asserted that Anthony analyses verb paradigms of all the tenses and moods of Old Georgian. The circumstance that many Old Georgian forms no longer existed in the living Georgian language of that time accounts for

many of Anthony's errors in adducing facts of Old Geor - gian, where as his linguistic intuition prompted him models of the New Georgian language (therefore some of the forms peculiar to New Georgian sliped into the verb paradigms).

8. Anthony noticed also the imcompatability of one and the same persons (I and I; II and II) of the subject and the object in verbal forms.

9. He pointed to the multipersonal character of the Georgian verb.

IO. In the Causative forms of the verb together with the suffix "ინებ" (ineb) Anthony considered the presence of the prefix "ა" (a) indispensible, observing that such verbs are always tripersonal.

II. Anthony noted one of the principal functions of the prefixes, i. e. to change the lexical meaning of the verb.

I2. Anthony listed all the tenses and moods of the verb admitting of the designation of plurality in the direct object.

I3. He was indeed the first scholar to acknowledge the presence of the so-called inversive verbs in Georgian.

I4. Anthony correctly identified the indicators of person (both, subjective and objective) in the Georgian verb and pointed out the presence of verbs of subjective and objective structure in Georgian.

I5. He gained insight into the multiplicity of forms in the formation of the I and II Resultative Tenses.

I6. He noted the existence of parallel forms (with and without thematic indicators) of verbs with the suf - fixes "ავ" (av) and "ამ" (am) in the Resultative I and gave preference to forms with thematic indicators.

As to Anthony's views on syntax, the following is to be noted:

I. Independently of other grammarians anol presumably by borrowing from Baumeister's Logic he introduced into his grammar the terms of "subject" and "predicate" (these terms, as is known, were introduced into syntax from logic, yet they became finally established only at the beginning of the I9-te century).

2. Anthony correctly understood the nature of the conversion of Georgian verbs and its implications from the syntactic point of view.

3. He paid attention to the circumstance that the subject in Georgian can be in three cases (Nominative, Ergative, Dative).

4. Anthony noted that Nominative and Dative are the cases of the direct object in Georgian, in contrast to the direct object in European languages which is always in the Accusative.

The influence of Mkhitar Sebastatsi's Grammar is particularly visible in the first redaction of Anthony's

Grammar. This is seen in its lay out, in the formula - tion of general statements and in the grammatical ter- minology. Practically, however, when it concerns the grammatical analysis of Georgian linguistic material, Anthony evinces striking linguistic intuition and correc- tly describes those basic peculiarities of the Georgian (Old Georgian) language which have only recently clai - med the attention of students and become the object of discussion.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი.....1
ანტონის ტრამატიკის რედაქციაში ურთიერთმიმართებისათვის...11
ტრამატიკის რაობის გაგებისათვის ანტონ პირველის ტრამატიკის მიხედვით.....22
ფონეტიკა და ორთოგრაფია.....28
მორფოლოგიური საკითხები ანტონ პირველის ტრამატიკაში..78-197
სახელები.....78
ზმნა.....123
საწყისი და მიმღეობა.....180
უფორმო სიტყვები და ნაწილაკები.....190
სინტაქსი.....198
სამი სტილის თეორია.....230
დასკვნები.....238
Резюме 260
Summary.....281

Елена Акакиевна Бабунашвили

Антоний и вопросы грузинской грамматики

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8.VII.70; ნაბეჭდი ფაბახი 10.47; საალრიცხვო-საგამომცემლო ფაბახი 10.47; ე0 01501; ტირაჟი 600; შეკვეთა № 1236

ფასი 94 კაპ.

Тбилисская типография № 4 Главполиграфпрома Госкомитета Совета Министров Грузинской ССР по печати. Тбилиси, медгородок, корп.2

გამომცემლობა "მეცნიერება", თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ. 15

Издательство "Мецниереба", Тбилиси, 60, Кутузова 15